

EDITIONES INSTITUTI FRANCISCANI
UNIVERSITATIS S. BONAVENTURAE
ST. BONAVENTURE, N. Y.

GUILLELMI DE OCKHAM
Opera Philosophica et Theologica

OPERA THEOLOGICA

VII

GUILLELMI DE OCKHAM
OPERA PHILOSOPHICA ET THEOLOGICA
AD FIDEM CODICUM MANUSCRIPTORUM EDITA

CURA
INSTITUTI FRANCISCANI
UNIVERSITATIS S. BONAVENTURAE

St. Bonaventure University

St. Bonaventure, N. Y.

1984

VENERABILIS INCEPTORIS
GUILLELMI DE OCKHAM

QUAESTIONES
IN LIBRUM QUARTUM SENTENTIARUM
(REPORTATIO)

EDIDERUNT
REGA WOOD
ET
GEDEON GÁL, O.F.M.
ADLABORANTE
ROMUALDO GREEN, O.F.M.

ST. BONAVENTURE UNIVERSITY
ST. BONAVENTURE, N. Y.

1984

Donatio Publica ad Litteras Humaniores Fovendas, quae est Statuum Foederatorum administratio sui iuris (vulgo *National Endowment for the Humanities*), secundum ipsius consilia de libris edendis et divulgandis, impensas ad huius voluminis praeparationem ex parte necessarias liberaliter concessit.

Copyright © 1984 The Franciscan Institute
of St. Bonaventure University

Library of Congress Catalogue Card Number: 83-82188

PRINTED IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Medieval & Renaissance Texts & Studies
Binghamton, N. Y.

I N T R O D U C T I O

I

*De codicibus manuscriptis et de editione Lugdunensi
quaestionum in quartum librum Sententiarum*

Cum praesenti volumine, quod est *Opera Theologica VII*, concluditur editio critica *Reportationis* quaestionum Venerabilis Inceptoris in libros II–IV *Sententiarum*. In *Opera Theologica VIII* eduntur quaestiones variae, quae licet ad fines sint quaestionibus in libros *Sententiarum*, ad eas tamen stricte non pertinent. *Opera* igitur *Theologica V–VII* totam *Reportationem* continent.

Reportatio quaestionum Ockham in quartum librum *Sententiarum* in 14 codicibus manuscriptis ad nos pervenit. Ex his 7 ex toto contulimus, alias 4 attente quidem perlegimus, sed eorum non nisi lectiones notabiles indicavimus, 3 reliquos solum pro lectionibus difficilioribus inspeximus.

Codices collati:

- A — Mediolani, Bibl. Ambros., C. 281 inf.
- C — Oxonii, Bibl. Collegii Balliol 299
- D — Oxonii, Bibl. Collegii Merton 100
- E — Monachii, Bibl. Univ., F. 52
- F — Parisiis, Bibl. Mazarine 893
- K — Salamancae, Bibl. Univ. 2641 (olim Matriti, Palacio 206)
- P — Parisiis, Bibl. Nat. lat. 16,398

Codices perfecti:

- B — Gottingae, Bibl. Univ., Theol. 118
- G — Giessae, Bibl. Univ. 732
- H — Bruxellis, Bibl. Regia 3512
- L — Olomutii, Bibl. Capitularis, C. O. 327

Codices consulti:

- M — Florentiae, Bibl. Nat., Conv. soppr. A. 3. 801
 Berolini, Bibl. Status, lat. Q. 928 (Abbreviatio)
 Parisiis, Bibl. Nat. lat. 15,904 (Abbreviatio incompleta)
 Pragae, Bibl. Status 778 (olim Univ. IV, H. 14)

Codices isti in introductionibus ad librum II et III iam descripti sunt¹, codice Pragensi excepto, quem infra fusius describemus. Quoad codices iam prius descriptos sufficiat hic indicare quasnam et in quonam ordine quaestiones libri quarti contineant. Adducemus etiam verba quibus singuli codices expliciunt et, si adsint, subscriptiones seu Colophones.

Codex Mediolanensis (A): Quaestiones 1–5 desiderantur; qq. 6–14 numerantur 1–11. Explicit f. 70vb: «Ad argumenta principalia patet ex dictis. Explicit». De nota marginali in fine ultimae quaestionis addita fusius infra in sectione IV.

Codex Gottingensis (B): Omnes quaestiones adsunt et 1–16 numerantur. Explicit f. 323rb: «Ad argumenta principalia patet ex nunc dictis. Expliciunt questiones sententiarum».

Codex Oxoniensis, Balliol (C): Continet omnes 16 quaestiones sub 15 titulis. Qq. 6–9 primo loco ponuntur ut qq. 1–4; secundo loco veniunt qq. 1–5 quae numerantur 5–7; sequuntur qq. 10–11 sub numero 8; deinde qq. 12–13 quae numerantur 9–10; ultimo loco ponuntur qq. 14–16 sed numerantur 12–14. Numerus 11 nulli quaestionum assignatur. Post ultimam quaestionem amanensis supplet quaedam quae omissa sunt ex q. 14 (quae in hoc codice est 12). Signum simile O maiusculo indicat ubinam haec inserenda sint. Directio datur in nota marginali: «Quere signum in tertio precedenti. In hoc [signo] inseretur quia ibi omittitur».

Verba igitur quibus ultima (16) quaestio terminatur, leguntur f. 196ra: «Ad argumenta principalia patet ex dictis». Supplementum vero explicit f. 197vb: «Patet alibi. Sed illi habitus et actus incomplexi aequivalent eos(!)». Vide infra, q. 14, p. 315, lin. 1–3.

Codex Oxoniensis, Merton (D): Habet omnes quaestiones, quae numerantur 1–16. Explicit f. 202va: «Ad argumenta principalia patet ex dictis. Explicit iste

¹ Guillelmi de Ockham, *Quaestiones in librum secundum Sententiarum* (*Opera Theologica* V, ed. G. Gál et R. Wood, St. Bonaventure, N. Y. 1981), 8^{*}–15^{*}; *Quaestiones in librum tertium Sententiarum* (*Opera Theologica* VI, ed. F. Kelley et G. Etzkorn, St. Bonaventure, N. Y. 1981), 5^{*}; *Quodlibeta Septem* (*Opera Theologica* IX, ed. J. C. Wey, St. Bonaventure, N. Y. 1980), 7^{*}.

liber. Finito libro sit laus et gloria christo. Ex dictu christi doctori sit beatitudo nostri(!). Si nobis vina tribuens, constat bona vina».

Codex Monacensis (E): Adsunt omnes quaestiones sub 16 titulis. Post ultimam quaestionem libri quarti suppletæ sunt duae quaestiones libri secundi, quas sequitur magna quaestio *De connexione virtutum*. Explicit f. 267ra: «beatitudo quam expectamus in patria sit nature nostre possibilis, sed hoc solum fide tenendum est» (vide infra, p. 349, lin. 20–22). Iste enim codex simul cum Salamanticensi (K) transponit partem quaestionis 16, videlicet p. 346, lin. 4 – p. 349, lin. 22, ad finem eiusdem quaestionis.

Codex Parisiensis, Mazarine (F): Nulla quaestionum deest, sed titulus q. 10 desideratur. Explicit f. 165rb: «Ad argumenta principalia patet ex dictis. Expliciunt questiones Sententiarum». Sequitur tabula quaestionum omnium quatuor librorum cum una quaestione spuria, quae incipit: «Utrum Christus iustus legislator sit omnium cognitor». Eadem quaestio legitur etiam in codice Giesensi (G).

Codex Giessensis (G): Adsunt omnes quaestiones sub 16 titulis, sed numerantur 1–13. Explicit f. 218ra (non numerato): «Ad argumenta principalia patet ex dictis. Expliciunt questiones sententiarum Guilhelmi Ockam anglici sacre theologie magistri». Sequitur tabula titulorum.

Codex Bruxellensis (H): Habet omnes quaestiones, quae numerantur 1–16. Explicit f. 154rb: «Non indiget ut exeat in actum alio motore extrinseco cum sit potentia essentialis. Quo modo autem procedat ratio philosophi ad probandum primum movens esse immobile dictum est in sexto dubio questionis precedentis, in solutionibus argumentorum, quere ibi» (vide p. 357, lin. 15–16). Iste igitur codex aliter explicit quam alii communiter, quia amanuensis textum libere reddit et sententias ad placitum transponit. Ultimam quaestionem libri IV sequuntur dubitationes addititiae 3–6, editae in *Opera Theologica* VIII, pp. 296–313. Ordo tamen harum dubitationum in hoc codice est satis arbitraria. Colophon legitur f. 156vb: «Finit quartus sententiarum magistri Guillelmi Ockham anglici de ordine fratrum minorum acutissimi philosophi et theologi».

Codex Salamanticensis (K): Habet 16 quaestiones sub 14 titulis. Explicit f. 145ra: «beatitudo quam expectamus in patria sit nature nostre possibilis, sed hoc solum fide tenendum est. Expliciunt dubia fratris guill. hoch. supra quartum sententiarum scripta etc.» (vide p. 349, lin. 20–22). De tabula titulorum quae sequitur diximus in *Opera Theologica* V¹.

Codex Olomucensis (L): Continet omnes quaestiones easque numerat 1–16. Explicit p. 142b: «Ad argumenta principalis(!) patet ex dictis». Sequitur breve

---

¹ Ockham, OTh V, 12*.

compendium quaestionum, et p. 147a legitur Colophon: «Expliciunt quaestiones cum tabula secundi, tertii et quarti librorum. Anno domini 1000 100 43 in vigilia beate marie virginis»¹.

Codex Florentinus (M): Continet quaestiones 6–16 easque numerat 1–11. Explicit f. 201ra: «Ad argumenta principalia patet ex dictis». Videtur esse exemplar codicis Mediolanensis (A).

Codex Parisiensis, B. N. 16,398 (P): Habet 16 quaestiones sub 16 titulis. Explicit f. 161rb: «Ad argumenta principalia patet ex dictis. Explicit», et additur alia manu «quartus». Ff. 161rb–171rb scriptae sunt quaestiones disputatae «De aeternitate mundi» et «De fine». Res satis curiosa, textus quaestitionis «De fine» idem est ac in codicibus Olomucensi (L) et Berolinensi. Ff. 171rb–331va continentur *Quodlibeta Septem Venerabilis Inceptoris*, edita in *Opera Theologica IX*.

Codex Berolinensis: Continet omnes 16 quaestiones, quae numerantur 1–16. Explicit f. 121ra: «Ad argumenta principalia patet ex dictis. Sequitur register». Post registrum seu breve compendium quaestionum legitur Colophon: «Expliciunt Questiones cum tabulis Secundi, Tertii et Quarti libri Sententiarum», sicut in codice Olomucensi.

Pragae, Bibl. Status (Státní Knihovna (ČSR), cod. 778 (olim Bibl. Univ. IV, H. 14)). Est codex chartaceus, saec. XV, ff. 189, scriptus plenis paginis². Spectat solum ad quartum librum, cuius non continet nisi qq. 1–5 et partem 7. Quaestiones Ockham incipiunt f. 46v: «ex suis cassibus equalibus (pro: causis essentialibus) et dispositionibus» (vide infra, q. 7, p. 116, lin. 13).

Ff. 1r–45v habetur abbreviatio commentarii Bonaventurae in IV *Sententiarum*³, ff. vero 58–176 scripta est abbreviatio commentarii Richardi de Mediavilla in eundem IV *Sententiarum*, quae tamen abbreviatio initio et fine mutila est. In fine codicis, ff. 178r–89v, legitur *Descriptio terrae sanctae fratris Burchardi de Monte Syon*.

Amanuensis quaestiones Ockham non intelligebat nec intelligere curabat. Multa — sive consulto sive per negligentiam — omisit, ut ex. gr. a p. 8, lin. 20 ad p. 12, lin. 11; a p. 12, lin. 21 ad p. 18, lin. 3. Praeterea, plurimos et crassos commisit errores. Scripsit ex. gr. ‘instruibile’ pro ‘instrumentale’, ‘venturum est’ pro ‘neutrū est’, ‘fortiter’ pro ‘formaliter’, ‘enim’ pro ‘nisi’, ‘vera’ pro ‘una’, ‘modis’ pro ‘nominis’, ‘pabtismus’ pro ‘baptismus’ et similia.

Hunc codicem non contulimus. Nullius enim valoris est. Exceptis igitur

¹ Ita, pro ‘anno 1343’.

² Cf. J. Truhlar, *Catalogus codicum manuscriptorum Latinorum qui in C. R. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis continentur*, Pragae 1905–6, 779.

³ Cf. Bonaventura, *Opera Omnia I* (Quaracchi 1882), p. LXVIII, num. 37.

B, G et K, codices pro hoc volumine collati sunt idem ac codices collati pro libro II et III *Reportationis*. Codices quidem B et G, quos pro libro II et III contulimus, pro libro IV perlegimus, sed solum lectiones eorum notabiores notavimus; codicem autem K, quem pro voluminibus praecedentibus non adhibuimus, hic prima vice contulimus.

Codicem Gottingensem (B) non contulimus, quia textus eius in multis differt a textu codicum collatorum. Sicut notatum est in *Opera Theologica* VI¹, textus trium quaestionum libri III similius est textui abbreviationis (cod. L seu Olomucensis) quam textui codicum collatorum. Idem valet de primis 12 quaestionibus libri IV. Sed circa medietatem q. 13 amanuensis exemplar mutavit et deinde textum communem scripsit.

Codicem Giessensem (G) non contulimus, quia est exemplar codicis F, cum quibusdam lectionibus et correctionibus ex codice B sumptis. Est temptamen editionis criticae mediaevalis, ut notavimus in *Opera Theologica* V². Sententiae quae in codice F omissae sunt per homoeoteleuton, in margine G suppleruntur. Quod amanuensis plus quam unum exemplar p[re] oculis habuerit, plane apparet ex eo quod lectiones variae ex alio exemplari sumptae saepe introducuntur verbis ‘alias’, ‘alia littera’ vel ‘alius textus sic habet’. Velut rem curiosam notamus quod amanuensis qui p. 181, lin. 13 – p. 191, lin. 14 scripsit, nescimus si consulto vel per errorem, non textum codicis F sed codicis B descripsit. Notandum etiam quod quaestio spuria «Utrum Christus iustus legislator sit omnium cognitor», quae in codice F post ultimam quaestionem libri quarti legitur, in codice G in fine libri secundi occurrit. Codex iste, licet variis sub aspectibus notatu dignus, collationem non meretur. Nihil enim novi textui critico adderet sed solum numerum lectionum variantium augeret, praesertim si indicare vellemus quid ex quonam exemplari sumpserit. Nihilominus perlegimus eum et lectiones notatu digniores notavimus.

Loco codicum B et G pro hoc volumine edendo contulimus codicem Salamanicensem (K), qui in libro IV textum minus corruptum praebet quam in libro II. Multi tamen errores in hoc codice occurrunt ex quibus non pauci communes sunt codici E. Huiusmodi errores communes et frequentes transpositiones verborum et propositionum quae in fine libri IV inveniuntur, indicant codicem K derivasse a quodam exemplari quod erat ad fine codici E. Praeterea, tam E quam K quandam adfinitatem habent cum codice H.

Textus codicis Mertonensis (D) etiam in libro IV deterior est quam textus aliorum codicum collatorum. Errores crassi satis frequenter occurrunt, ut ex.

¹ Ockham, OTh VI, 9*.

² Ockham, OTh V, 20*.

gr. ‘luce’ pro ‘lynce’, ‘demon magis igitur’ pro ‘dummodo magis’, ‘sine me’ pro ‘summe’, ‘ultimum quam’ pro ‘vel nunquam’, ante Christum’ pro ‘Anti-christum’. Tales errores committunt amanuenses oscitantes et quae scribunt non intelligentes.

Editio Lugdunensis (Z) *Reportationis*, sicut diximus in *Opera Theologica* V¹, edita est imprimis ad fidem codicis Mazarine (F). Editor tamen, scilicet Augustinus de Ratisbona, plus quam unum codicem prae oculis habebat. Hoc quidem iam pridem suspiciati sumus, sed in libro IV occurrit documentum indubitabile. In q. 12, p. 287, lin. 18 editio Lugdunensis primo quidem praebet lectionem communem cum codice F, sed Augustinus timens ne lectionem erroneam imprimere faceret, supplevit aliam lectionem. Hoc quidem satis frequenter fecit, sed hoc loco praemisit verbum ‘alias’, unde planum est quod quoddam aliud exemplar prae manibus habuerit².

Textus editionis Lugdunensis in libro IV, sicut in praecedentibus, est satis correctus. Errores tamen, licet minus crassi quam codicis D, sunt satis periculosi, qui lectores in errorem inducere possent, ut ex. gr. in q. 9 legimus ‘perfectius’ pro ‘imperfectius’, ‘non’ pro ‘vere’, ‘sine’ pro ‘nisi in’³, etc. Adsunt alii, qui solum perplexitatem momentaneam parerent, verbi gratia ubi legitur ‘libro’ pro articulo ‘li’ vel ‘ly’.

II

*Quaedam differentiae inter editionem
Lugdunensem et nostram*

Praeter textum ad fidem codicum editam atque castigatam, nostra editio praefert novum titulum primarium et secundarium et non 14 sed 16 quaestiones numerat. Titulus *Quaestiones in libros II-IV Sententiarum* loco *Super quatuor libros Sententiarum* se offert eo quod hoc opus re vera constat ex tribus seriebus quaestionum; praeterea idem titulus suadetur per Colophones codicum B, F, G et L.

Titulum secundarium *Reportatio* — sicut *Ordinatio* pro libro I — criteria interna suadent. Etenim Ockham ipse sive Reportator titulos istos non semel adhibent. Sic ex. gr. in quaestione 16 libri IV lector non minus quam quater

¹ Ibidem, pp. 20*-22*.

² Infra, p. 287, lin. 18: 18 abstractiva] obiectiva FZ, alias de intentione abstractiva add. Z

³ Vide infra, p. 169, lin. 10; p. 174, lin. 3; p. 180, lin. 9.

remittitur ad *Ordinationem* Ockham (infra, pp. 345, lin. 4–5; p. 350, lin. 3; p. 354, lin. 5; p. 361, lin. 12). Augustinus de Ratisbona, qui editionem Lugdunensem paravit, primam ex his allusionibus simpliciter omisit, aliis vero substituit ‘in prima distinctione’, ‘in primo’ vel ‘ex primo’¹. Ambo tituli occurunt in quaestione disputata *De aeternitate mundi*, edita in *Opera Theologica* VIII, ubi p. 82, lin. 412–414 legimus: «sicut patet in *Reportatione* Ockham … et in *Ordinatione* similiter». Editio Lugdunensis loco ‘Ockham’ habet ‘nostra’ et loco ‘Ordinatione’ scribit ‘ordine’. Et iterum in eadem quaestione, p. 93, lin. 618–619: «sicut patet diffuse in *Ordinatione* et *Reportatione* Ockham». Lectiones variantes ad lin. 618–619 sunt satis curiosae: in … Ockham] in primo, distinctione 9 BGL, in ordine et reparatione Ockham etc. F, in primo Olofernes D, in reportationibus nostris Z. — Item, in quaestione *De connexione virtutum* (*Opera Theologica* VIII, q. 7, a. 1, p. 327, lin. 96) mentio fit de *Ordinatione*, cui hae lectiones variantes assignantur: ordine QSTY, organo Z. — Ibidem, art. 3, p. 347, lin. 151–152 dicitur: «dictum est diffuse in *Reportatione* Ockham». Hic etiam adsunt quaedam lectiones variantes mirabiles: diffuse] confuse BD || reportatione] reportorio BQY || ockham] ethicorum BQ, om. YZ

Praeter has allusiones quae in scriptis ipsius Ockham inveniuntur, etiam amanuenses in notis marginalibus et Gualterus de Chatton adhibuerunt hunc titulum ‘Reportatio’. Ex. gr. in codice Mediolanensi (A), in margine f. 69rb, legimus: «Hic finitur *Reportatio* super 4m Ockham». Amanuensis codicis Olomucensis (L), p. 24a, advertit lectores quod quaestiones disputatae «non sunt de *Reportatione* lecture Ockham»; et ubi quaestiones disputatae finiuntur, p. 35a, iterum notat: «reditur ad *Reportationem* Ockham et sic consequenter usque ad finem»².

Numeratio quaestionum libri IV variatur inter 13 et 16. Quidam codices, ut C et F, unicum numerum assignant quaestionibus geminis 10–11; idem faciunt quoad triplicem quaestionem 3–5 codices C, K et editio Lugdunensis (Z). Nos in assignando numeros et titulos his quaestionibus secuti sumus codices BDEGHL et Berolinensem. Hinc est quod quaestioni ubi Ockham exponit suam opinionem propriam de quantitate assignavimus numerum 6, sicut longe ante nos Adam de Wodeham fecerat³.

¹ Vide infra, p. 361, lin. 12; p. 354, lin. 5.

² Vide infra, initio sectionis IV. Etiam Gualterus de Chatton in sua *Reportatione* (cod. Paris., Nat. lat. 15, 887, f. 133vb) remittit lectores ad librum quartum *Reportationis* Ockham. Vide infra, in sectione III.

³ Adam de Wodeham, *Ordinatio*, cod. Paris., Bibl. Mazarine 915, f. 211ra. Verba Adae citantur infra, in sectione V.

III

Quando legit Ockham super libros II–IV Sententiarum?

In *Opera Theologica* I¹, pp. 34^{*}–36^{*}, tempus quo Venerabilis Inceptor super libros *Sententiarum* legit editores assignant ad annos 1317–19. Licet certitudo de hac re non habeatur, conjectura ista rationabiliter sustineri potest. Quantum ad quaestiones *Reportationis* spectat, terminus p o s t q u e m constituit *Scriptum Petri Aureoli super I Sententiarum*, quod Ockham verbotenus citat libro II, qq. 12–13². Petrus autem opus suum maxima cum probabilitate Tolosae rededit circa a. 1316. Scimus enim quod Ioannes de Frisia exemplar eiusdem operis, Summo Pontifici dedicandum, perfecit die 19 Maii 1317³. Pro termino a n t e q u e m sufficiat Gualterus de Chatton, qui *Reportationem* Ockham frequenter citat, ut notatum est quoad librum II in OTh V, p. 24*, nota 5 et quoad librum III in OTh VI, pp. 18*s. Ex libro IV sufficiat unum locum allegare: «Quid enim est partes ordinari in toto etc., quaere in Ockham in quarto *Reportationis*⁴. Ioannes de Reading ex quaestionibus 12–13 libri II non minus quam 30 paginas excerpit, et videtur quod citet etiam *Reportationem* deperditam libri I⁵. Alia ex parte in secunda quaestione disputata Inceptoris ipsem Reading memoratur⁶.

Sed terminus a n t e q u e m *Reportationis* adhuc pressius determinari potest. Ph. Boehner, criteriis internis innixus, iamdudum plane ostendit quod *Reportatio* librorum II–IV praecessit *Scriptum seu Ordinationem*⁷. Bene nota est titubatio Ockham circa naturam conceptus universalis. Primo enim tenuit conceptum universalem esse fictum, habens esse obiectivum seu cognitum tantum; postea admisit velut opinionem probabilem, conceptum universalem esse qualitatem mentis habentem esse subiectivum; tandem hanc ultimam opinionem

¹ Guillelmi de Ockham, *Scriptum in I Sententiarum (Ordinatio)*, prologus et distinctio 1 (*Opera Theologica* I, ed. G. Gál et S. Brown, St. Bonaventure, N. Y. 1967) 35*; vides etiam OTh V, 26*.

² Ockham, OTh V, 286.

³ Cf. E. M. Buytaert, *Peter Aureoli, Scriptum super Primum Sententiarum* (Franciscan Institute Publications, Text Series 3, St. Bonaventure, N. Y. 1956), XII–XV.

⁴ Chatton, *Reportatio*, cod. Paris., Nat. lat. 15,887, f. 133vb.

⁵ Ockham, OTh V, 256–276 et 298–308. Cf. G. Gál, «Quaestio Ioannis de Reading de necessitate specierum intelligibilium. Defensio doctrinae Scoti», *Franciscan Studies*, XXIX (1969), pp. 66–156. Vide etiam Guillelmi de Ockham, *Quaestiones variae*, quaest. 4 [quaest. disp. 2] (*Opera Theologica* VIII, ed. G. Etzkorn, F. Kelley et J. C. Wey, St. Bonaventure, N. Y. 1983), 101. Quod Reading citet *Reportationem* deperditam libri I Ockham, ostendet G. Etzkorn, «John of Reading on the Existence and Univocity of God, Efficient and Final Causality», *Franciscan Studies*, XLI (sub prelo).

⁶ Ockham, OTh VIII, 101.

⁷ De hac re vide Ockham, OTh V, 24*ss.

suum fecit, identificando istam qualitatem cum intellectione ipsa. Sed in tota *Reportatione* Inceptor solum primam opinionem considerat veram, ex. gr.:

Lib II, qq. 12-13: «Et quando dicit quod intellectus agens facit universale in actu, verum est, quia facit quoddam esse fictum et producit quendam conceptum in esse obiectivo, qui terminat eius actum, qui tantum habet esse obiective et nullo modo subiective» (OTh V, 304s).

Ad hunc locum amanuensis codicis Olomucensis (L) notavit in margine: «Ita sensit quando legit, sed post mutavit hanc opinionem de ficto». Iudicium Ph. Boehner, de studiis occamisticis tam bene meriti, sine ulla haesitatione accipimus et confirmamus. Praeterea addimus, licet non sine ulla haesitatione, quod *Reportatio* non est fructus lectionum Oxoniensium, sed probabiliter Londoniensium. Assumimus enim quod Ockham antequam ad studium Oxoniense mitteretur, in quodam alio studio omnes quattuor libros *Sententiarum* legit¹. Omnes quidem eius lectiones reportatae fuerunt, sed solum *Reportatio* librorum II-IV ad nos pervenit; *Reportationem* libri I *Scriptum* seu *Ordinatio* superfluam reddidit et nemo fecit eam de cetero scribi, sed ea Ioanni de Reading adhuc nota erat.

Sed quando finivit Ockham *Scriptum* seu *Ordinationem*? Editores distinxerunt inter redactionem completam et incompletam *Ordinationis* (potius quam inter redactionem primam et secundam). Redactio completa in nostra editione (*Opera Theologica* I-IV) 2347 paginas implet, readactio vero incompleta circa 2277 paginas impleret. Exceptis his circa 70 paginis, quas Inceptor posterius addidit ad quasdam lacunas complendas, duae redactiones verbotenus concordant.

In redactione incompleta *Scriptum* Petri Aureoli frequenter citatur, sed auctor non nominatur nisi per ‘aliqui’, in redactione autem completa ‘doctor’ vel ‘doctor modernus’ appellatur². Hinc, nostro quidem iudicio, satis rationabiliter concludi potest redactionem incompletam fuisse terminatam antequam Petrus Aureoli titulum doctoris obtinuisse. Hoc autem factum est anno 1318. Etenim

¹ Iuxta Ordinationes sive Statuta Benedicti XII, die 28 novembris 1336 promulgata, nulli fratrum minorum licuit legere *Sententias* in studio Parisiensi, Oxoniensi vel Cantabrigiensi «nisi prius legerit IV Libros Sententiarum cum scriptis approbatorum doctorum in aliis studiis quae in eodem Ordine dicuntur generalia, vel in conventibus infrascriptis, videlicet: Rothomagensi ... Londonensi ... Norwicensi ... Tudertino». Edidit, cum docta introductione, M. Bihl, «Ordinationes a Benedicto XII pro Fratribus Minoribus promulgatae per Bullam 28 novembris 1336», *Archivum Franciscanum Historicum*, XXX (1937), 309-90. Cf. etiam V. Doucet, «Le Studium Franciscain de Norwich en 1337, d'après le MS Chigi B. V. 66 de la bibliothèque Vaticane», *Archivum Franciscanum Historicum*, XLVI (1953), 5. Iuxta A. Maier, «Handschriftliches zu Ockham und Burley». *Archivum Franciscanum Historicum*, XLVIII (1955), huiusmodi consuetudo probabiliter iam viginti annis antea vigebat; idem in *Ausgehendes Mittelalter*, I (Roma 1964), 221, nota 28.

² Videsis ‘Petrus Aureoli’ in indicibus auctorum ad OTh I-IV.

per litteram die 14 Iulii 1318 Avenione datam Ioannes XXII Thomae cancellario Universitatis Parisiensis iniunxit ut Petro Aureoli licentiam in theologia tribueret¹. Petrus igitur inde ab initio anni scholaris 1318–1319 titulo doctoris iure utebatur.

Ockham eodem tempore sine dubio Oxonii commorabatur. Scimus enim quod die 19 Iulii, 1318 episcopo Lincolniensi praesentatus est cum confratribus, ut licentiam confessiones audiendi obtineret². Tempus igitur quo quaestiones in libros II–IV lectae atque reportatae fuerunt magna cum probabilitate assignandum est ad annum scholasticum 1317–1318.

Sed contra hoc videtur esse hypothesis A. Maier, quae contendit quod Ockham non potuit terminasse suas lectiones in libros II–IV *Sententiarum* ante 1320, quia in una sua quaestione (III, q. 4, *Opera Theologica* VI, pp. 142ss.; ed. Lugdunensis, lib. II, q. 26 M) citat opinionem Francisci de Marchia de impetu³. Ut hanc hypothesis sustinere posset, A. Maier suggerit Franciscum de Marchia prius legisse super librum IV *Sententiarum* quam super II et III, quia alioquin Inceptor non potuisset habere notitiam de doctrina Francisci ante a. 1323.

Possibile tamen est, iuxta A. Maier, quod illa series ‘notandorum’ ubi Ockham agit de motu projectorum fuerit addita postquam tota *Reportatio* finita est. Haec secunda hypothesis admitti posset, eo vel magis quia amanuensis codicis Olomucensis (L) ad initium horum ‘notandorum’ scripsit in margine: «Notabilia quaedam omissa q. 23 et hic introducta in exemplari in conclusione»⁴.

Sed nec haec hypothesis est necessaria, quia non est veri simile quod Ockham citaverit opinionem Francisci de Marchia.

A. Maier pro sua positione allegat primo verba Inceptoris, ubi arguit contra quendam opponentem, quem appellat ‘tu’ et qui tenuit quod motus projecti causatur a virtute procientis:

«Igitur ista virtus quam tu ponis non potest causari ab aliquo absoluto vel respectivo in proiciente, nec a motu locali ipsius procientis»⁵.

¹ Cf. *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II–I, n. 772 (ed. H. Denifle – Ae. Chatelain), Parisiis 1891, 225.

² *Registrum Dalderby*, Linc. iii, f. 390v, citatum ab A. B. Emden, *A Biographical Register of the University of Oxford to A.D. 1500*, II, Oxford 1958, 1384b.

³ A. Maier, «Zu einigen Problemen der Ockhamforschung», *Archivum Franciscanum Historicum*, XLVI (1953), 166ss.; *Ausgehendes Mittelalter*, I, Roma 1964, 179ss.

⁴ Videatur Ockham, *Quaestiones in librum tertium Sententiarum*, quaestio 4 (OTh VI, 140, nota 1).

⁵ Ockham, ibidem, p. 143, lin. 5–7.

Nunc autem Franciscus de Marchia de eodem problemate haec habet:

«motus est immediate ab aliqua virtute per modum actus primi derelicta ab ipso primo motore, puta manu»¹.

Sed hoc non est argumentum magni ponderis. Primo, quia planum est quod ista citatio non est verbalis. Secundo, quia Ockham saltem verba ‘a virtute … derelicta’, quae constituunt cardinem totius opinionis, citare non omisisset. Tertio, videtur quod Inceptor arguat contra quandam opinionem magis communem. Adversarius enim contra quem arguit asseruit quod «effectus novus habet aliquam causam, sed motus localis est effectus novus»², et quaequivit causam huius effectus novi. Probabilius nobis videtur quod Ockham arguebat contra quandam auctorem anglicum, praesertim si agebatur de obiectione in quadam quaestione prius proposita, ut ipsamet Maier suggerit. Praeterea, si Ockham scripta Francisci de Marchia novisset, eius opiniones plus quam semel allegavisset. Sed hucusque nullam opinionem Francisci de Marchia ab Inceptore citatam invenimus³.

Nostro iudicio, contra hypothesisim A. Maier militat etiam quod — iuxta eandem cl. auctricem — Franciscus de Marchia citat opinionem Ockham de quantitate in eodem libro IV ubi doctrinam suam de impetu proponit⁴. Cum non sit possibile quod Franciscus de Marchia citet librum IV *Reportationis* Ockham in Gallia eodem tempore quo Ockham citat librum IV Francisci de Marchia in Anglia, pro solutione huius dilemmatis Maier assumit redactionem quandam antiquiorem, nunc deperditam, tractatus *De sacramento Altaris*, ubi Marchia illam opinionem Inceptoris invenisset. Sed de hac re opportunius agetur in introductione ad *Opera Theologica X*, ubi *Tractatus duo de quantitate*, seu *De sacramento Altaris et De Corpore Christi* edentur. Assumptiones non sunt sine necessitate multiplicandae. Si Franciscus de Marchia ordine consueto legit libros *Sententiarum*, librum IV anno 1323 legit, et tunc nihil obstat quin *Reportationem* lectionum Venerabilis Inceptoris noverit.

Quod lectura libri *Sententiarum* post a. 1319 differri non possit, aliae quo-

¹ Citatur ab A. Maier, *Zwei Grundprobleme der Scholastischen Naturphilosophie*, (ed. 3a, Roma 1968), 168.

² Ockham, loco cit., lin. 15–17.

³ A. Maier, ut hypothesisim suam magis acceptabilem reddat, supponit quod Inceptor prius legit super librum IV quam super II et III («Zu einigen Problemen», AFH, XLVI [1953], 167; *Ausgehendes Mittelalter*, I, 181). Haec suppositio contraria est dictis ipsius Ockham, qui in libro II praenuntiat quaestiones libri III et IV et econtra in libro IV remittit lectores ad librum III et II, ut plane apparet ex indice auctorum OTh V–VII, sub ‘Guillelmus de Ockham’.

⁴ A. Maier, *Metaphysische Hintergründe der Spätscholastischen Naturphilosophie* (Roma 1955), 203.

que considerationes suadent. Imprimis statuta Universitatis Oxoniensis ordinarunt ut «post lecturam insuper libri sententiarum, ad minus per biennium vel fere studio incepturus insistat, antequam scandat cathedram magistralem»¹. Rationabiliter praesumi debet quod hoc statutum, spe futuri magisterii, etiam Ockham observaverit. Alioquin remansisset baccalarius formatus et titulum inceptoris non meruisset.

Post haec Inceptor exposuit, maxima cum probabilitate in studio Fratrum Minorum Londinensi², librum Porphyrii *De praedicabilibus* simul cum libris *Praedicamentorum* et *Perihermenias* Aristotelis (*Opera Philosophica* II, pp. 539); deinde libros *Elenchorum Sophisticorum* (*Opera Philosophica* III, pp. 318); deinde libros *Physicorum* Aristotelis (*Opera Philosophica* IV–V, pp. c. 1,500); disputavit *Quodlibeta septem* (*Opera Theologica* IX, pp. 782); scripsit duos tractatus de quantitate qui vocantur *De sacramento Altaris* et *De corpore Christi* (*Opera Theologica* X, pp. c. 260); interim, quasi ad tempus fallendum, conscripsit *Summam Logicae* (*Opera Philosophica* I, pp. 849). Haec omnia perfecit post lecturam *Sententiarum* et antequam circa medietatem a. 1324 Angliam reliquisset Avenionem perrecturus.

IV

*De authenticitate quaestionum libri
quarti Reportationis*

Authenticitas quaestionum 1–5 et 16 in dubium verti posset si vis tri-bueretur notae marginali quae legitur in codice Mediolanensi (A), f. 69rb:

‘Hic finitur Reportatio super 4m Ockham que continetur in X precedentibus questionibus, sequens vero superaddita fuit per Reportatorem, scilicet Fratrem Adam Guda, nunc magistrum, tunc autem eius discipulus(!)’.

Sed praeter codices A et M (qui est exemplar codicis A) omnes alii codices includunt omnes 16 quaestiones. Una nota marginalis unius codicis contra testimonium 11 codicum parvi est ponderis.

¹ *Statuta Universitatis Oxoniensis* (ed. S. Gibson, Oxford 1931) 50.

² Vide Ockham, *Summa Logicae* (*Opera Philosophica* I, ed. Ph. Boehner, G. Gál et S. Brown, St. Bonaventure, N. Y. 1974), 47°–56°; *Expositio in libros artis logicae prooemium*; *Expositio in librum Porphyrii de Praedicabilibus*, *Expositio in librum Praedicamentorum Aristotelis*; *Expositio in librum Perihermenias Aristotelis*; *Tractatus de praedestinatione* (*Opera Philosophica* II, ed. E. A. Moody, G. Gál, A. Gambatese, Ph. Boehner et S. Brown, St. Bonaventure, N. Y. 1978), 13^oss.

Sed quid de quaestione 16? Estne authentica et estne pars *Reportationis*? Num sit possibile quod ista quaestio fuerit scripta ab Adam de Wodeham? Huic ultimae quaestioni facile est respondere, quia de eodem problemate Ockham egit etiam in *Scripto*, dist. 1, q. 3, ubi sine ambiguitate tenuit quod «amor et delectatio distinguuntur realiter»¹. Et idem tenet in quaestione 16: «Ideo dico quod dilectio et delectatio distinguuntur realiter»²; et paulo inferius³ assignat rationem huius opinionis: «Et ideo pono distinctionem inter illa, quia possunt separari».

Sed Adam de Wodeham contrariam opinionem tenet. Primo in *Lectura Secunda*, dist. 1, q. 4, a. 3: «Circa [cod.: Contra] primum teneo illam conclusionem quod fruitio beatifica est realiter delectatio»⁴. Eandem opinionem defendit, et quidem firmiter, in *Ordinatione* sua, I, d. 1, q. 4:

'Ideo aliter arguo sic — omisso illo de tristitia — : nullo modo volo concedere quod fruitio beatifica summa creata seu ultimata staret in anima absque omni gaudio de delectatione per quamcumque potentiam. Starent autem simul si fruitio non esset realiter gaudium et delectatio per potentiam Dei, igitur»⁵.

Quidquid igitur dicat amanuensis codicis A, quaestio 16 libri IV continet doctrinam Ockham et non Adae de Wodeham.

Praeterea, quaestionem istam etiam censores Avenionenses in libro Inceptoris invenerunt, quia eam verbotenus citant⁶. Tandem Ockham in *Scripto*, I, d. 1, q. 6, iterum atque iterum promittit discipulis suis hanc quaestionem in libro IV tractandam: «de quo patebit in quarto»⁷; «de quibus patebit in quarto libro in materia de beatitudine»⁸; «sic est magis dubium, de quo dicetur in quarto libro»⁹.

Ulterius in favorem authenticitatis q. 16 adduci potest quod Ioannes Duns Scotus in ea simpliciter 'Ioannes' vocatur¹⁰, et ita, et nunquam aliter, vocat eum Ockham in tota *Reportatione* sua.

¹ Ockham, OTh I, 413, lin. 10–11.

² Infra, p. 343, lin. 11.

³ Infra, p. 345, lin. 2.

⁴ Adam de Wodeham, *Lectura secunda*, I, d. 1, q. 4, a. 3 (cod. Cantabr., Gonville et Caius, cod. 281/674, f. 142va).

⁵ Adam de Wodeham, *Ordinatio*, I, d. 1, q. 4 (cod. Vat. 1at. 955, f. 27r).

⁶ Vide infra tabulam condemnationum, quarum duo ultimi articuli ex q. 16 selecti sunt.

⁷ Ockham, OTh I, 505, lin. 18.

⁸ Ibidem, p. 506, lin. 11–12.

⁹ Ibidem, p. 507, lin. 6–7.

¹⁰ Infra, p. 346, lin. 1; p. 348, lin. 21.

Responsio etiam ad aliam quaestionem est affirmativa: quaestio 16 est et semper erat pars *Reportationis* libri IV. Intentio Ockham, ut modo vidimus, de hac re manifesta est. Immo, tempore quo Inceptor *Scriptum* suum rededit, quaestio ista iam pars erat *Reportationis*. Diximus enim prius quod *Reportatio omnium quattuor librorum tempore praecessit Scriptum*, quod — quibusdam additionibus posterioribus exceptis — continet lecturam Oxoniensem super I *Sententiarum*. Verba ‘patebit’, ‘dicetur’, quae nunc leguntur in *Scripto*, referenda sunt vel ad ordinationem libri quarti, quam Ockham forsitan in votis habebat, vel ad studentes qui materiam libri IV nondum audierunt.

Sicut amanuensis codicis A erravit circa qq. 1–5, ita errare potuit etiam circa q. 16. Bene tamen possibile est quod q. 16 post redactionem *Scripti*, ubi Ockham diffuse egit de fruitione¹, aliquantulum retractata et correcta fuerit. Immo hoc suadetur eo quod in q. 16 non minus quam quater remittitur lector ad «*Ordinationem Ockham*»². Si hoc intendit amanuensis codicis A, non clare se expressit.

Sed fortissimum argumentum tum pro authenticitate tum pro loco debito q. 16 est quod, sicut diximus, censores Avenionenses eam in libro Ockham invenerunt et ex ea duas propositiones excerpserunt et velut falsam, erroneam et haereticam condemnaverunt. Agitur autem de propositionibus quibus Ockham asserit quod «odire Deum potest esse actus rectus in via»³. Et quod «voluntas elevata per caritatem ... potest nolle beatitudinem sibi inesse»⁴.

Ceterum, Commissio Pontificia Avenionensis ex hoc quarto libro non minus quam 16 propositiones excerpserit easque tam in prima quam in secunda serie iudiciorum falsas, erroneas vel haereticas esse iudicavit. Tabula quidem iudiciorum quoad omnes quattuor libros exhibita est iam in introductione ad *Opera Theologica VI*, p. 13*, sed ibi pro locis propositionum condemnatarum libri IV remittitur lector ad editionem Lugdunensem. Qua de cause iuvat hic indicare ubinam in hoc quarto libro propositiones censura notatae inveniantur.

Ambae series condemnationum evulgatae fuerunt a J. Koch, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*⁵, et iterum impressae sunt in *Kleine Schriften*⁶.

¹ Ockham, OTh I, 371–507.

² Infra, pp. 345, 350, 354, 361.

³ Infra, p. 352, lin. 9.

⁴ Infra, p. 351, lin. 21–23.

⁵ J. Koch, «Neue Aktenstücke zu dem gegen Wilhelm Ockham in Avignon geführten Prozess», *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, VII (1935), 350–80; VIII (1936), 79–93, 168–97.

⁶ J. Koch, *Kleine Schriften*, II, Romae 1973, 275–365. Cf. etiam *Iohannis Lutterellis Libellus contra doctrinam Guilelmi Occam*, ed. F. Hoffmann, *Die Schriften des Oxford Kanzlers Iohannes Lutterell* (Erfurter Theologische Studien 6, Leipzig 1959), 3–102; G. Buescher, *The Eucharistic Teaching of William of Ockham* (Franciscan Institute Publications, Theology Series I, St. Bonaventure, N. Y. 1950; denuo

In tabula quam statim exhibemus solum ad hanc ultimam impressionem remittimus lectores. Koch articulos primae seriei condemnationis per R, articulos vero secundae seriei per V signavit.

<i>Report</i> Ockham	<i>Ed. crit.</i> OTh VII	R art. no.	V art. no.	Koch Page
IV, qq. 3–5	VII, 43s	41	7	322
IV, qq. 3–5	VII, 47	43	4	319
IV, q. 6	VII, 71–78	9	21	339
IV, q. 6	VII, 97–104	44	47	358
IV, q. 6	VII, 101s	45	48	358
IV, q. 7	VII, 118s	46	22	339
IV, q. 8	VII, 138s	18	19	338
IV, q. 8	VII, 145	47	23	340
IV, q. 8	VII, 148	48	20	338
IV, qq. 10–11	VII, 223s	10	51	360
IV, qq. 10–11	VII, 206	42	8	323
IV, qq. 10–11	VII, 225s	49	9	324
IV, q. 12	VII, 245	50	49	359
IV, q. 12	VII, 251	51	50	360
IV, q. 16	VII, 351s	19	6	321
IV, q. 16	VII, 352	20	5	320

V

De abbreviatione quaestionum Reportationis

Iuxta notam marginalem, quae legitur in codice Olomucensi (L), p. 24a, Adam de Wodeham non erat reportator sed abbreviator quaestionum Ockham. Ubi enim incipit quaestio disputata *De aeternitate mundi*¹, notatur in margine:

'Ista quaestio cum duabus sequentibus non sunt de reportatione lecturee Ok., sed sunt cuiusdam discipuli sibi opponentis et quod ab eo didicit scribentis. Sed Wodeham, abbrevians, superflua discipuli resecat et scribit quod discipulus habuit a magistro. Ille discipulus erat Hugo de Berga'.²

Nota ista, sicut nota marginalis quae legitur in codice Mediolanensi (A), examinatione critica indiget. Estne reicienda quia contradicit notae marginali

---

impressus 1974.

¹ Ockham, OTh VIII, 59.

² Cf. Ockham, OTh V, 23*.

codicis A? Potestne stare cum notitiis quas de Wodeham habemus? Quaenam est natura et mensura abbreviationis ad quam spectat?

Huic ultimae quaestioni ipsemet abbreviator respondet in una declaratione quae legitur initio eiusdem quaestionis *De aeternitate mundi*:

‘Ideo respondebo ad rationes in contrarium quas ego abbreviator pono singillatim quamlibet cum sua responsione et non simul responsiones (?) sicut facio communiter *in abbreviatione tota istius lecturae*’ (p. 24a).

Ex his verbis manifestum est quod abbreviator non intendit abbreviare tres quaestiones disputatas solum sed totam lecturam librorum II–IV. Cum verbis «singillatim quamlibet cum sua responsione» indicat quod ipse potius quam scribere primo seriem argumentorum in oppositum vel dubiorum et postea seriem responsionum seu solutionum, praefert scribere singulas responsiones statim post singulas obiectiones. Et re vera ita facit in omnibus quaestionibus *Reportationis*¹.

Circa viam ac rationem qua abbreviator procedit, notandum est imprimis quod *Abbreviatio* non est notabiliter brevior quam integra *Reportatio*. Verum quidem est quod frequentes omissiones occurunt, sed hoc non fit gratia brevitatis, sed potius quia abbreviator dissentit ab auctore vel quia ipsemet de eadem re in suis quaestionibus Norvensibus plenius scripsérat. Ex. gr. in q. 7 libri II dicit: «sed responsionem habes in Lectura Norvensi»²; in q. 10 autem: «Quaere in quaestione tua, quia hic non est clarum quod respondet»³; «Quaere in quaestione tua Norvici, quia responsio huius non placet»⁴; «Hoc argumentum bene facit Augustinus, XI *Confessionum*, et tu plenius habes in quaestione tua Norvici, cum solutione exquisita. Quaere»⁵. Et multa similia quae locis suis notavimus.

Alia ex parte planum est quod abbreviator scripta et mentem Ockham optime noverit. Hoc elucet ex multis quasi obiter dictis. Ex. gr. in libro II, qq. 12–13 dicit de ficto: «Ita sensit quando legit, sed post mutavit hanc opinionem de ficto»⁶; alibi, ut in q. 7 eiusdem libri, dubitat de fidelitate *Reportationis*: «Quaere si sic dicat, ne forte fuerit male reportatus»⁷. In q. 10 autem dicit:

¹ Eadem abbreviatio continetur etiam in codice Berolinensi, Bibl. Status, lat. Q 928, qui videtur esse exemplar codicis Olomucensis (L) et in codice Paris., Bibl. Nat. lat. 15, 904, cuius tamen textus est incompletus.

² Ockham, OTh V, 108, nota 2.

³ Ibidem, p. 218, nota 2.

⁴ Ibidem, p. 220, nota 1.

⁵ Ibidem, p. 221, nota 1.

⁶ Ibidem, p. 305, nota 1.

⁷ Ibidem, p. 140, nota 3.

«Hic non bene dicitur nec est hoc de opinione huius, licet communiter sic dicatur, nisi aliter exprimeretur»¹; in eadem quaestione, ubi Inceptor praeter suppositionem personalem, simplicem et materialem ponit etiam suppositionem significativam, abbreviator notat: «De hac suppositione nihil ponit in *Logica* sua, scilicet de quarta»². Abbreviator animadvertisit etiam differentiam inter ea quae Inceptor dixerat in uno loco et in alio. Sic, in eadem q. 10 legimus: «Loquitur hic de quid rei et quid nominis melius quam alibi»³. In secunda quaestione disputata recordatur quod aliquando ipsem obiecerat cuidam rationi Ockham: «Ista fuit tua obiectio sibi, ideo formavit(?) primam sententiam scriptam antequam sibi obicias(?)»⁴. Novit etiam auctores quos Inceptor impugnat vel a quibus impugnatur. Ex. gr. in q. 2 libri II legimus: «Item, sequitur quod moto vel compresso digito replerem de novo totum universum rebus huiusmodi. — Et hoc argumentum quaere in Campsale et Cathon, distinctione 30 primi libri. Multa alia quaere in primo huius contra istam opinionem. — Ad rationem Scoti quaere responsonem in primo huius, q. 3»⁵.

Ex his omnibus plane apparet quod abbreviator nec erat adversarius nec pedissequus Venerabilis Inceptoris.

Quisnam erat iste abbreviator? An Adam de Wodeham? Iuxta codicem A Wodeham erat reportator quaestionum Ockham. Sed A certe erravit quantum ad numerum quaestionum libri IV spectat, sed ex hoc non sequitur quod etiam circa nomen reportatoris erraverit. Quomodo cumque sit, testimonium codicis A cum grano salis recipiendum est.

Videamus nunc si ea quae de Adam de Wodeham novimus concordari possint cum illis quae de abbreviatore ex ipsam abbreviatione discimus. Wodeham, sicut abbreviator noster, scripta Inceptoris intime et optime cognoscit et frequenter indicat locos varios in quibus Ockham de eodem problemate agit. Alia ex parte non sequitur serviliter doctrinam Inceptoris, sed aliquando defendit Scotum contra Ockham, aliquando vero contendit se quaedam argumenta ab Ockham proposita prius formavisse et proposuisse⁶.

Ulterius pro auctoritate Adae de Wodeham militat quod abbreviator iterum atque iterum mentionem facit de suis lectionibus Norvicensibus, et notum est

¹ Ibidem, p. 215, nota 1.

² Ibidem, p. 227, nota 1.

³ Ibidem, p. 194, nota 1.

⁴ Ockham, OTh VIII, 136, nota 83.

⁵ Ockham, OTh V, 37, nota 1.

⁶ Cf. W. Courtenay, *Adam Wodeham. An Introduction to His Life and Writings* (Studies in Medieval and Reformation Thought, ed. by Heiko A. Oberman, XXI), Leiden 1978, 63s.

quod Wodeham aliquando in studio Norvicensi super *Sententias legerat*¹. Praeterea, si abbreviator lectionum Ockham est re vera Wodeham, rationabiliter exspectari posset quod abbreviationem in propriis scriptis aliquando usu adhiberet. Et hoc est praecise quod Adam de Wodeham fecit, ut ex comparatione inter *Reportationem integrum*, *Abbreviationem* et *Ordinationem* Adae de Wodeham statim appareat².

Reportatio Ockham
IV, q. 6, p. 100

Eodem modo corpus
existens
in caelo potest
habere
aliquid ubi
et illo carere in
sacramento.

... non videtur
differentia de
uno et de alio
nisi quia
color causatus
ab igne hic
et non alibi
est aliquid
absolutum et
non
terminatum
ad
locum
ut

Reportatio abbreviata
cod. L, p. 112b; cod.
B, f. 297rb-va

Eodem modo corpus
Christi existens
in caelo potest
ibi (*om.* L) habere
aliquid (aliquid L)
quod non habet in
sacramento, *utpote*
locum
cir-
cumscribentem vel
distantiam suarum
partium et similia,
igitur.

... non videtur
differentia de
uno et de alio
nisi *quod*
color causatus
ab igne hic
et non alibi
est aliquid
absolutum, et
ubi [est]
respectus secundum
Scotum, et sic
non videtur incon-
veniens quod accidens

Ordinatio Adae
cod. Paris., Maz. 915,
ff. 210vb-211ra

Eodem modo corpus
Christi existens
in caelo potest
ibi aliquid
habere
quod non habet in
sacramento, *utpote*
(ut puta M) *locum*
circumscribentem
(circumscriptive M) *vel*
distantiam suarum
partium et similia,
igitur etc.

... non videtur
differentia de
uno et de alio
nisi *quod*
color causatus
ab igne hic
et non alibi
est aliquid
absolutum, et
ubi est
respectus secundum
Scotum, et sic
non videtur incon-
veniens quod accidens

¹ Cf. idem, ibidem, pp. 30s.

² Plures codices manuscriptos *Ordinationis Adae* Wodeham contulimus, sed infra textum codicis Mazarine (M) praecipue exhibemus. Ubi lectio codicis Mazarine inter parentheses ponitur, lectionem communem aliorum codicum sequimur. Elenchum codicum *Ordinationis Adae* Wodeham vide apud W. Courtenay, *Adam Wodeham*, pp. 186s.

est	<i>sit ubi subiectum</i>	<i>sit ubi subiectum</i>
praesens	<i>suum non est</i> (et add. L) <i>quando</i> <i>subiectum suum</i> (om. L) <i>est in duobus</i> <i>locis quorum unus</i> <i>proportionatur agenti</i> <i>secundum distantiam,</i> <i>alius non.</i>	<i>suum non est,</i> <i>quando</i> <i>subiectum suum</i> <i>est in duabus</i> <i>locis quorum unus</i> <i>proportionatur agenti</i> <i>et</i> <i>alius (aliud M) non</i>
Hoc patet, quia certum est quod subiectum caruit isto accidente. Et per hoc quod est in isto secundo loco et caret accidente tali in isto loco, non sequitur negatio ...	Hoc <i>iterum</i> patet, quia (quod L) <i>istud</i> <i>non negaretur nisi</i> <i>proper contradic-</i> <i>tionem quae videtur</i> <i>sequi. Sed nulla sequitur,</i> <i>quia ex hoc quod</i> <i>subiectum tale</i> <i>caret isto accidente</i> (et add. L) <i>in tali</i> <i>loco, non</i> <i>sequitur negatio ...</i>	Hoc <i>iterum</i> patet, quia <i>istud</i> <i>non negaretur nisi</i> <i>proper contradic-</i> <i>tionem quae videtur</i> <i>sequi. Sed nulla sequitur,</i> <i>quia ex hoc quod</i> <i>subiectum tale</i> <i>caret (a add. M)</i> <i>tali accidente in</i> <i>in tali loco, non</i> <i>sequitur negatio ...</i>
p. 79s	L: p. 110a-b; B: f. 269a	f. 211ra-rb
Itaque dico quod ad videndum quomodo corpus Christi exsistit sub specie panis apparent duae difficultates ... Sed unum ponimus secundum veritatem et theologiam et philosophiam et qui videt unum potest faciliter videre aliud ...	His suppositis dico ad quaestionem quod non est incon- veniens nec repugnat in aliquo substantiae corporis Christi con- tineri sub specie panis Hic (Circa tamen hoc L) duae difficultates ... Et hoc ponimus secundum veritatem <i>philosophicam</i> et <i>theologicam, igitur</i> <i>ad credendum</i> hoc de corpore Christi <i>est satis possibile.</i> <i>Consequentia patet,</i> <i>quia hoc non magis</i> <i>videtur repugnare</i> <i>divisibili</i>	Ad <i>istud</i> respondet Ockham satis bene in Lectura sua quarta, quaestione sexta dicens quod circa <i>istud</i> sunt videndae duae difficultates ... Et unum ponimus secundum veritatem <i>philosophicam</i> et <i>theologicam, igitur</i> aliud (etc. M) <i>creden-</i> <i>dum est</i> <i>esse satis possibile</i> Et <i>consequentia patet,</i> <i>quia non magis</i> <i>videtur repugnare</i> <i>divisibili</i> quod secundum se totum sit in aliquo toto loco et in qualibet

	<i>quam in-</i> <i>divisibili, et de</i> <i>indivisibili ponimus ...</i>	<i>eius parte quam in-</i> <i>divisibili;</i> <i>ponimus hoc in</i> <i>praedictis exemplis ...</i>
quia glora vel non gloria nihil facit ad hoc.	quia gloria vel non gloria nihil facit ad hoc.	quia esse gloriosa vel non gloriosa nihil facit ad hoc.
	<i>Hoc autem fide</i> <i>tenemus</i> <i>quod</i> <i>Christus intravit</i> <i>ad discipulos ianuis</i> <i>clausis et exivit</i> <i>de utero Virginis</i> <i>clauso.</i> <i>Non est</i> <i>autem maior difficultas</i> <i>quod due partes</i> <i>eiusdem corporis</i> <i>sint simul in eodem</i> <i>loco supposita prae-</i> <i>cedente (praecedenti L)</i> <i>conclusione, quam</i> <i>quod duo alia</i> <i>corpora sint simul in</i> <i>eodem loco, igitur.</i>	<i>Fide autem (quod</i> <i>fide M) tenemus</i> <i>[in] quibusdam, nam</i> <i>Christus intravit</i> <i>ad discipulos clausis</i> <i>ianuis et exivit clau-</i> <i>sum (clausis M) Virginis</i> <i>uterum et clausum</i> <i>sepulcrum. Non est</i> <i>autem maior difficultas</i> <i>quod due partes</i> <i>eiusdem corporis</i> <i>sint simul in eodem</i> <i>loco</i> <i>(Hic videtur esse omis-</i> <i>sio per homoeoteleton)</i>
		<i>igitur etc.</i>
	<i>Nam (non L, om. B)</i> <i>istis suppositis</i> <i>pater qualiter corpus</i> <i>Christi secundum</i> <i>se totum et secundum</i> <i>quamlibet partem sui</i> <i>simil potest esse</i> <i>in tota hostia</i> <i>sub speciebus panis</i> <i>et sub qualibet</i> <i>eius parte, quia</i> <i>ex istis pater</i> <i>(om. B) possilitas</i> <i>(positis B) quod una</i> <i>pars sit simul</i> <i>cum alia et quod</i> <i>pars eadem sit</i> <i>in multis locis</i>	<i>Nam</i> <i>istis suppositis</i> <i>pater qualiter corpus</i> <i>Christi potest secundum</i> <i>se totum et</i> <i>quamlibet eius partem</i> <i>simil esse</i> <i>in tota hostia</i> <i>sub speciebus panis</i> <i>et sub qualibet</i> <i>eius parte, quia</i> <i>ex istis pater</i> <i>possilitas</i> <i>quod una</i> <i>pars sit (fit M) simul</i> <i>cum alia et quod</i> <i>pars eadem sit</i> <i>in multis locis</i>

<i>vel partibus hostiae</i>	<i>vel partibus hostiae</i>
<i>simul. Et non</i>	<i>simul. Et plus</i>
<i>plus ponitur ibi</i>	<i>non ponitur [ibi]</i>
<i>nisi quod partes</i>	<i>nisi quod partes</i>
<i>adhuc remanent in</i>	<i>adhuc remanent in</i>
<i>toto constituentes</i>	<i>toto constituentes</i>
<i>totum.</i>	<i>totum (subiectum M).</i>

p. 104

L: p. 113a; B: f. 297vb

f. 211ra

Et patet per exemplum de natura assumpta et de respectu de genere ubi

Et (ut B) patuit per exempla. *Et si* dicas quod tunc plura accidentia eiusdem speciei pos sent simul informare idem subiectum, quia si est hic calidum et non Romae, (et add. B) approximetur sibi ibi (om. L) aliud (aliquod B) calefac tivum, et tunc reci piet alium calorem dico quod in tali casu non est in conveniens (in tali casu add. L) quod duo accidentia eius dem speciei nata facere unum essent simul in eodem subiecto, non facientia unum.

Et si dicas quod tunc plura accidentia eiusdem speciei pos sent informare idem subiectum, quia si est hic calidum et non Romae approximetur (approximatur M) igitur sibi ibi aliud calefac tivum, et tunc reci peret alium calorem, dicere quod in tali casu non est in conveniens quod plura accidentia eius dem speciei et nata facere unum sint (sicut M) simul in eodem subiecto, non facientia unum.

In summa, codex Olomucensis (L), qui textum completum et magis accuratum *Abbreviationis* continet, eum expresse Adae de Wodeham adscribit. Cum hac attributione concordant omnia quae de abbreviatore ex ipsamet abbreviatione elici possunt: lectura Norvensis, genus scribendi et habitudo ad Ockham et ad Scotum. Annum quo *Abbreviatio* facta est ignoramus. Certe non statim post lectiones Ockham in libros II–IV *Sententiarum*, quia ut supra diximus, abbreviator adstitit quaestioni disputatae Ockham et saepe mentionem facit de propriis lectionibus Norvensibus. *Abbreviatio* igitur scripta esse videtur post lectraram Norvicensem et ante *Ordinationem* Oxoniensem Adae, forsitan circa a. 1330.

Probabile est quod Wodeham, etiam si non ipse fuerit reportator, lectiones Ockham ad usum proprium notaverit et notulas suas in *Abbreviatione* paranda usu adhibuerit. Occurrunt enim quaedam in *Abbreviatione* quae Venerabili Inceptorib; tribuenda esse videntur quae tamen in *Reportatione* non leguntur. Maior enim est similitudo inter *Abbreviationem* et *Reportationem* quam esset si continerent duas reportationes eiusdem lecturae. Praeterea, notum est quod reportatores reportationes suas corrigere et recognoscere solebant, adhibitis quandoque notis aliorum qui easdem lectiones notaverant¹. Passus addititii inde explicari possent.

Quasdam additiones et animadversiones notabiliores abbreviatoris frequenter rettulimus in notis ad *Opera Theologica* V, VI, VII et VIII. Proveniunt enim vel ab ipso Ockham vel a Wodeham qui mentem Ockham melius inter omnes noverat, qua de causa studiosis utilia esse poterunt.

Tandem *Abbreviatio* pro historia Ockhamismi non est parvi momenti. Etenim dimidia pars codicum manuscriptorum in Germania vel in Europa Occidentali Scriptorum (B, E, G, L, Clm. 8943 et Berolinensis) servant saltem aliquam partem textus *Abbreviationis*. Etiam Petrus de Alliaco, cancellarius Universitatis Parisiensis, ea usus esse videtur in sua quaestione de praesentia corporis Christi in Eucharistia:

Reportatio Ockham
IV, q. 6, p. 79s.

Qq. P. de Alliaco
Super ll. Sent.
(Argentinae 1490, ff.
160va-vb)

Ordinatio Adae
cod. Paris., Mazar.
915, f. 211ra-rb

Itaque dico quod ad
videndum quomodo
corpus Christi ex-
sistit sub specie
panis,
apparent duae
difficultates ...
Sed unum ponimus
secundum veritatem et
theologiam et philo-
sophiam,

Unde circa declarationem
istius, sicut bene dicit
Ockham in *Lectura*
Oxoniensi
duae sunt
difficultates ...
Et unum ponimus
secundum veritatem
theologicam et
philosophicam. Igitur

Ad istud respondet
Ockham satis bene
in *Lectura sua quarta*
quaest. 6, dicens
quod circa istud
sunt videndae duae
difficultates ...
Et unum ponimus
secundum veritatem
philosophicam et
theologicam, igitur

¹ Cf. S. Bonaventurae *Collationes in Hexaemeron*, ed. F. Delorme, Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi VII, Quaracchi 1934, 275: «Alii quidem duo socii mecum notabant, sed eorum notulae prae nimia confusione et illegibilitate nulli fuerunt utiles nisi forte sibi. Correcto autem exemplari meo, quod legi poterat ab auditorum aliquibus, ipse doctor operis de ipso meo exemplari et quamplures alii rescripserunt, qui pro eo mihi debent grates». Cf. etiam B. Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Notre Dame, Indiana 1964, 203–7.

et	<i>aliud credendum</i>	<i>aliud (etc. M) cre-</i>
qui	<i>est satis</i>	<i>dendum est esse satis</i>
videt	<i>possibile. Conse-</i>	<i>possibile. Et conse-</i>
unum	<i>quentia patet, quia</i>	<i>quentia patet, quia</i>
potest	<i>non magis videtur</i>	<i>non magis videtur</i>
faciliter	<i>repugnantia quod aliquid</i>	<i>repugnare divi-</i>
videre	<i>divisibile secundum</i>	<i>sibili quod secundum</i>
aliud.	<i>se totum sit in</i>	<i>se totum sit in</i>
	<i>in aliquo toto loco</i>	<i>in aliquo toto loco</i>
... gloria	<i>quam [quod] ita sit</i>	<i>et in qualibet eius</i>
vel non gloria		<i>parte quam indivisibili</i>
nihil facit ad hoc.		
	<i>... quia hoc [gloriosa</i>	<i>... quia esse gloriosa</i>
	<i>sive non gloriosa</i>	<i>vel non gloriosa</i>
	<i>esse] non refert.</i>	<i>nihil facit ad hoc.</i>
	<i>Hoc autem fide</i>	<i>Fide autem (Quod</i>
	<i>tenemus</i>	<i>fide M) tenemus [in]</i>
	<i>quod Christus</i>	<i>quibusdam, nam Christus</i>
	<i>intravit ad disci-</i>	<i>intravit ad discipu-</i>
	<i>pulos ianuis clausis</i>	<i>los clausis ianuis et</i>
	<i>et clausum exivit</i>	<i>exivit clausum (clau-</i>
	<i>Virginis uterum.</i>	<i>sis M) Virginis uterum.</i>
	<i>Non enim plus</i>	<i>Non est autem maior</i>
	<i>videtur repugnare quod</i>	<i>difficultas quod</i>
	<i>duae partes eiusdem</i>	<i>duae partes eiusdem</i>
	<i>corporis simul sint</i>	<i>corporis sint simul</i>
	<i>in eodem loco ...</i>	<i>in eodem loco ...</i>
	<i>Istis ergo prae-</i>	<i>Nam istis</i>
	<i>suppositis patet qua-</i>	<i>suppositis patet</i>
	<i>liter non est repugnantia</i>	<i>qualiter</i>
	<i>quod corpus Christi</i>	<i>corpus Christi</i>
	<i>potest secundum se</i>	<i>potest secundum se</i>
	<i>totum et secundum</i>	<i>totum et</i>
	<i>quamlibet sui partem</i>	<i>quamlibet eius partem</i>
	<i>simul esse in</i>	<i>simul esse in</i>
	<i>tota hostia</i>	<i>tota hostia sub</i>
	<i>et sub</i>	<i>speciebus panis et sub</i>
	<i>qualibet eius parte,</i>	<i>qualibet eius parte,</i>
	<i>quia ex istis</i>	<i>quia ex istis</i>
	<i>patet possibilis</i>	<i>patet possibilis</i>
	<i>quod una pars</i>	<i>quod una pars sit</i>
	<i>sit</i>	<i>(fit M) simul cum alia</i>
	<i>in</i>	<i>et quod pars eadem</i>
	<i>pluribus locis</i>	<i>sit in multis locis</i>
	<i>seu partibus hostiae</i>	<i>vel partibus hostiae</i>
	<i>simul et quod una</i>	<i>simul.</i>

pars sit simul cum alia.

*Et plus non
ponitur ...*

*Et plus non
ponitur ...*

Ex hac comparatione plane apparet quod Petrus de Alliaco vel textum *Abbreviationis Adae* de Wodeham prae oculis habuit vel opinionem Venerabilis Inceptoris ex *Ordinationae Adae* descriptis. Quomodocumque sit, doctrina Ockham mediante Wodeham propagata est. Hinc plane apparet quanti momenti Adam de Wodeham in interpretatione et propagatione Ockhamismi fuerit.

VI

Notula de modo scribendi vel loquendi Ockham

Iam in introductione ad *Opera Theologica I* (pp. 39^{s.}) notatum est quod modus scribendi Venerabilis Inceptoris non est omnino politus: «Saepe occurrit ex. gr. superflua repetitio verbi ‘quod’, sicut in sententiis ‘ad aliud dico quod sicut dicit Philosophus quod’; quandoque legitur modus indicativus ubi etiam latinitas Medii Aevi coniunctivum exigeret; nonumquam in longis et complicatis sententiis usurpatum numerus singularis in una parte et pluralis in alia, vel fit transitus a modo absoluto ad condicionalem». Haec omnia et plura huius generis dici possunt de *Reportatione* quae non modum scribendi sed potius loquendi Inceptoris reflectit. Frequenter occurrunt propositiones longae quarum secunda pars non congruit cum prima, ex. gr. infra, q. 9, p. 160, lin. 21 – p. 161, lin. 3, ubi sententiam ex codice Bruxellensi (H) complevimus. Adsunt etiam lapsus linguae, ut ex. gr. infra, q. 8, p. 147, lin. 21, ubi Ockham dicit quod «Deus potest condensare corpus suum». Huiusmodi inconvenientiis minime obstantibus, nihil est in tota *Reportatione* quod lectores intelligentes et attentes facili negotio intelligere non valerent.

* * *

Gratias agimus omnibus adiutoribus et benefactoribus nostris: imprimis Adm. Rev. P. Mattheiae Doyle, Praesidi Universitatis S. Bonaventurae; C. Harkins, Directori Instituti Franciscani; B. Creighton, secretario exsecutivo eiusdem Instituti; sociis G. Etzkorn et F. Kelly; et Professori A. Wood. Impensis editionis atque impressionis huius voluminis munifice contribuerunt Universitas S. Bonaventurae, Donatio Publica ad Artes Liberales Fovendas (*National Endowment for the Humanities*), et Adm. RR. PP. Provinciales et Custodes Consilii Ordinis Fratrum Minorum Anglice Loquentium.

SIGLA CODICUM MANUSCRIPTORUM

- A = Mediolani, Bibl. Ambrosiana, C. 281 inf.
B = Gottingae, Bibl. Universitatis, Theol. 118
C = Oxonii, Bibl. Collegii Balliol 299
D = Oxonii, Bibl. Collegii Merton 100
E = Monachii, Bibl. Universitatis, F. 52
F = Parisiis, Bibl. Mazarine 893
G = Giessae, Bibl. Universitatis 732
H = Bruxellis, Bibl. Regia 3512
K = Salamanicae Bibl. Universitatis 2641
L = Olmutii, Bibl. Capitularis, C. O. 327
M = Florentiae, Bibl. Nat., Conv. supp. A. 3. 801
P = Parisiis, Bibl. Nat., lat. 16,398

SIGLA LIBRORUM

- CCSL = *Corpus Christianorum: Series Latina*
CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*
OPh = *Opera Philosophica Guillelmi de Ockham*
OTh = *Opera Theologica Guillelmi de Ockham*
PG = *Patrologia Graeca*, ed. J.-P. Migne
PL = *Patrologia Latina*, ed. J.-P. Migne
Z = *Super 4 Libros Sententiarum Guillelmi de Ockham*, ed. Lugduni 1495

ABBREVIATIONES

<i>add.</i>	= addit	<i>hom.</i>	= homoeoteleuton
<i>canc.</i>	= cancellavit	<i>p.</i>	= pagina, post
<i>codd.</i>	= codices	<i>s. lin.</i>	= supra lineam
<i>del.</i>	= delevit	<i>praem.</i>	= praemittit
<i>f.</i>	= folium	<i>trp.</i>	= transponit
[...] = includunt verba in uno solo codice inventa vel ab editoribus addita			

LIBER QUARTUS
QUAESTIONES
I-XVI

QUAESTIO I

UTRUM SACRAMENTA NOVAE LEGIS SINT CAUSAE EFFECTIVAE GRATIAE

Quod sic:

- 5 Quia illud quo posito, ponitur aliud etc., ipsum est causa illius¹. Hoc patet, quia secundum Aristotelem, V *Metaphysicae*², «causa est ad cuius esse sequitur aliud». Sed posito sacra-
mento, ponitur gratia; et ipso amoto, removetur gratia. Igitur sunt
causae respectu gratiae in aliquo genere causae. Non nisi in genere
10 causae efficientis, igitur etc.

- Secundo sic: si sacramenta Novae Legis non sunt causae gratiae,
aut hoc est quia sensibilia non possunt agere in spiritum, aut quia
gratia est praecise producibilis per creationem, aut quia sacra-
mentum est ignobilis gratia producenda. Primum non impedit,
15 quia obiectum et phantasma agunt in animam. Nec secundum, quia
illud quod solum est creabile non requirit aliud esse quam esse

---

2 Utrum] Samaritanus autem vulnerato appropinquans. Circa principium quarti quaero *praem.*
D, Circa materiam quarti libri Sententiarum queritur primo *praem.* H, Queritur circa quartum li-
brum *praem.* K 5–7 illud... Metaphysicae om. B 6 quia om. CHZ || secundum] per C
8 ponitur] et add. B || ipso amoto] remoto eo B, eo non posito H || removetur] amovetur EH, et
add. K 8–9 sunt causae] est causa EH, om. FZ 9 causae] et add. HZ 11 Secundo] si
add. K || sacramenta] sacra scriptura D, sacramento P || causae] causa EGH 12 agere] diri-
gere D 13 est ... producibilis] non potest produci nisi H 13–14 sacramentum] sacramenta
quoniam D 15 phantasma] phantasia Z 16–2 (p. 4) solum... esse] non est producibile nisi
per creationem non requirit aliud esse ab ipso creante, et ita gratia requirit esse sacramenti H

1 De hac definitione causae vide Ockham, *Quaestiones in II Sent.*, quaest. 12–13 (*Opera Theologica* V, ed. G. Gál et R. Wood, St. Bonaventure, N. Y. 1981, 257, 276). 2 Cf. Aristot., *Metaph.*, V, c. 2, t. 2: «Amplius unde principium permutationis primum aut quietis, ut consiliator est causa et pater pueri et omnino efficiens facti, et permutans permutati» (1013a 29–32); verbotenus inter *Sententias ex Aristotele collectas* (inter opera Bedae, PL 90, 982).

principalis agentis creantis, [sed Deus per sacramenta quasi per instrumenta gratiam influit, gratia]¹ igitur requirit sacramenta esse. Nec tertium impedit, quia non est de ratione causae efficientis partialis esse nobilior suo effectu.

Tertio sic: M a g i s t e r² in littera: «Sacramentum est in- 5
visibilis gratiae visibilis forma» ita «ut eius similitudinem gerat et causa exsistat». Sed in nullo genere causae nisi in genere causae efficientis, igitur etc.

A d o p p o s i t u m:

A u g u s t i n u s , 83 *Quaestionum*, q. 53³: «Soli Deo convenit 10
animas illuminare». Illud autem est per gratiam, igitur nihil aliud potest efficere gratiam.

Circa istam quaestionem sic procedam: primo videndum est quid sit sacramentum; secundo ad quaestionem.

[QUID EST SACRAMENTUM?]

15

Circa primum sciendum quod duplex est definitio secundum A r i s t o t e l e m , II *Posteriorum*⁴: Una est oratio exprimens quid rei, alia est definitio exprimens quid nominis. Primo modo nihil definitur nisi sit res una. Et si sit una unitate compositionis ex per se distinctis sui generis, tunc proprie definitur per genus et differ- 20
entiam essentialem. Et sic aggregatum non potest definiri. Si autem

1 creantis om. CE   2 igitur] aliter C, gratia KPZ, non add. CE   3 quia] quod E
4 partialis] quod add. FGZ, ipsum add. (*ultra*) Z   5 sic] dico E   6 gratiae] signum
add. C   7 nullo] vero E   8 in²... causae om. EP   10 Augustinus] libro
add. Z   9 Quaestzion om. CFG   13 est om. CDP   14 sit] est KPZ   16 Circa] Et praem.
E, Quantum ad K   17 oratio] definitio Z, om. EK   18 rei] et add.
C   20 sui generis] sicut genus C   21 sic] tunc Z

¹ Cf. Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 1, q. 1, a. 4, qa. 1, ad 5.   ² Pe-
trus Lombardus, *Sententiae in IV libris distinctae*, IV, d. 1, cc. 2 et 4 (ed. tertia,
Spicilegium Bonaventurianum, V, Grottaferrata 1981, 232s.).   ³ August., *De*

diversis quaestionibus 83, *quaest.* 53, n. 2 (PL 40, 36s.).   ⁴ Aristot., *Anal.*

Poster., II, c. 10 et 13 (93b 29–32; 96a 20 – 97b 39).

sit simplex sicut angelus et anima, sic potest definiri per genus et differentias accidentales et per multos conceptus quorum quilibet est in plus et totum in aequae¹. Secundo modo potest omne nomen definiri, quidquid significet in recto vel in obliquo, quia pro omni 5 nomine possunt poni nomina distincte significantia illa quae significantur per unum nomen.

Ad propositum dico quod sacramentum non potest definiri primo modo sed praecise secundo. Et sic dico quod oratio exprimens quid nominis est ista: significare efficaciter effectum Dei gratuitum. Ista² autem oratio non praedicatur modo de facto nisi de sensibilibus. Si tamen Deus institueret spiritualia ad sic significantum effectum Dei gratuitum, tunc ista ita competeteret spiritualibus sicut modo sensibilibus. Et sic in definitione exprimente quid nominis sacramenti non ponitur sensibile, quia significare effectum Dei gratuitum est eius definitio sufficiens. Et haec potest esse communis spiritualibus et sensibilibus, licet de facto tantum conveniat sensibilibus. Nec sacramentum dicit respectum rationis sed tantum unum conceptum connotativum.

[AD QUAESTIONEM. OPINIO THOMAE AQUINATI]

20 Circa secundum est una opinio³ quod omnes coguntur ponere sacramenta Novae Legis aliquo modo causare gratiam, quia aliter non possunt salvari auctoritates S a n c t o r u m.

---

³ totum in aequae] tota aequalis P 4 definitio] per add. Z quidquid significet] sive sit C, illud add. FG 8 secundo] modo add. FGHZ 9 efficaciter om. EK 11 sic om. EK 12 ita] oratio B competenter] signis add. BL 15 eius] huius E definitio] divisio P haec] hoc CP communis] commune C 16 licet om. CEHK tantum] tamen EK 18 connotativum] negativum add. Z 20 quod omnes coguntur] quotiens cogit C, quae omnes cogit EK

---

¹ Cf. Joannes Damascenus, *Dialectica*, cap. 15: «Omnis praedicatio vel in plus fit vel in aequale» (PG 94, 578 C); versio Roberti Grossatesta, cap. 7 (ed. O. A. Colligan, Franciscan Institute Publications, Text Series 6, St. Bonaventure, New York 1953, 8). ² Loco «Ista ... connotativum» (lin. 18) codices B et L habent: «Non autem appono ‘significare sensibiliter’, quia Deus posset instituere signa spiritualia, sicut de facto instituit sensibilia». ³ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 1, q. 1, a. 4, qa. 1, Resp.

Nec potest dici quod Deus pepigit foedus cum genere humano quod quicumque acciperet tale signum infunderet sibi gratiam, sicut si rex ordinaret quod quicumque acciperet denarium plumbeum quod haberet certum donum, quia tunc denarius plumbeus esset causa sine qua non respectu illius doni, et sic esset in proposito de 5 sacramento respectu gratiae.

Quod probatur esse falsum dupliciter. Primo sic: causa sine qua non, si nihil faciat ad inducendum effectum, nec disponendo nec meliorando, nihil habebit supra causas per accidens, nec per consequens debet poni in definitione sacramenti. Secundo, quia tunc 10 non different a sacramentis Veteris Legis secundum rationem causae sed tantum secundum modum significandi.

Ideo dicit ista opinio quod ex sacramentis duo consequuntur in anima: unum quod est sacramentum et res, sicut character vel aliquis ornatus, et respectu illius sunt causae efficientes. Aliud quod est res tantum, scilicet gratia, et respectu illius sunt causae disponentes dispositione quae est necessitas. 15

«Ad cuius evidentiam dicit esse sciendum quod causa efficiens potest dupliciter dividi: uno modo ex parte effectus, scilicet in disponentem et perficientem. Aliter ex parte causae in principale 20 et instrumentale». «Instrumento autem competit duplex actio: una ex propria natura, alia in quantum movetur a principali agente», sicut patet de calore respectu virtutis nutritivae¹. «Sed actio instrumenti aliquando attingit ad ultimam perfectionem, aliquando non, semper tamen ad aliquid ultra illud quod sibi convenit ex 25

2 quod] quia CFG, ut sic E, ut sicut K 2–3 tale... acciperet *om (hom.)* EK 3 acciperet] recipere DFGH 4 donum] bonum P || quia] et BFGZ || plumbeus] tantum add. H 7 probatur] potest D, probat EHK 8 nec¹] in add. CH 9 meliorando] in agendo C, eliciendo BH || nihil] igitur add. C || supra] ultra DPZ 10 definitione] divisione P 11 different] differet Z 13 consequuntur] sequuntur EZ 15 aliquis] quis P || illius] cuius C || efficientes] efficientis E || Aliud] ad CD 16–17 disponentes] dispositio EZ 17 necessitas] vetustas D, necessitans GP 18 dicit] dicitur D 19 dividit] dici CEK || in *om.* EK 20 disponentem et perficientem] disponente et perficiente C, dispositio et perfectio EK || causae] scilicet add. BFG || in] et C, *om.* EK 20–21 principale et instrumentale] principalis et instrumentalis CEK 23 respectu] agentis add. C 25 non] sed add. CEK || tamen *om.* CDEK || convenit] competit E

¹ Aristot., *De anima*, II, c. 4, t. 50 (416b 25–31).

propria natura», sicut patet de qualitatibus activis respectu elementorum et animae humanae.

- Dicitur igitur quod respectu iustificationis Deus est principale agens, sed propter congruitatem iustificandi utitur instrumentis 5 quibus competit actio aliqua virtute propria, sed instrumentaliter pertingunt ad aliquem effectum in anima, sed tantum dispositive ad ultimum effectum qui est gratia.

Et si quaeratur utrum hoc agat tantum per virtutem naturalem vel supernaturalem, dicit¹ quod necesse est ponere aliquam virtutem supernaturalem in sacramentis, et ista virtus non potest esse respectus quidam, quia relatio non est principium actionis. Ideo dicit quod virtus agendi proportionatur agenti, et ideo aliter ponenda est in principali, et aliter in instrumentalis, quia principale agit per exigentiam sua formae. Et ideo est talis virtus qualitas habens esse 15 completum. Instrumentale agit in quantum movetur, ideo virtus eius proportionatur motui qui est quoddam ens incompletum et diminutum.

Pro ista opinione adducuntur multae auctoritates et rationes.

Prima est Augustini, *Super Ioannem*², qui dicit quod 20 «tanta est virtus aquae Baptismi quod corpus tangit et cor abluit».

Item, Beda, *Super Lucam*³: Christus tactu mundissimae carnis sua vim generativam contulit aquis.

---

1 patet om. CZ   3 Dicitur] dicit DEFGHK || iustificationis] instrumenti FZ   5 quibus non add. BDFGZ || aliqua] qua D   6 pertingunt] partim attingunt CP, attingunt HK
6-7 sed... effectum] non quidem gratiam sed tantum disponentem ad illum effectum H   6 tan-
tum dispositive] primo ad dispositionem EK   9 vel] per add. C   11 non] est add. FGH, po-
test esse add. K || actionis] V Physicorum add. EK   12 quod] id est add. D || agendi]
natura add. D   13 per] experientiam add. D   14 talis virtus] qualitas vel CD, quantitas
vel EK, om. FH || qualitas] quantitas C, qualiter D   15 movetur] et add. EKZ   16 qui]
quae C, quod EHK 17 diminutum] indiminutum K   19 Super om. DF || Ioannem] Genesim Z
22 vim] virtutem P || generativam] regenerativam BEHKL

---

¹ Thomas Aquinas, ibidem, qa. 2, Resp.   ² August., *In Evang. Ioannis*,
tr. 80, n. 3 (PL 35, 1840).   ³ Beda, *In Lucam* 3, 21 (PL 92, 358 B; CCSL
120, 83) sub forma *Glossae ordin.* in Luc. 3, 21 (apud Lyranum, V, 135a); cf.
Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 3, c. 5 (ed. cit., p. 248); Ambrosius, *In Luc.*,
II, n. 83 (PL 15, 1665 A; CCSL 14, 67).

Praeterea, et haec est ratio fundamentalis opinionis¹, secundum omnes «sacmenta Novae Legis efficiunt quod figurant», sacramenta Veteris Legis non. Et haec est differentia inter illa etc.

Praeterea, Magister in littera²: «Homo non quaerit salutem in sacramentis quasi in eis sed per illa a Deo. Haec praepositio ‘a’ denotat principale agens, et haec praepositio ‘per’ causam instrumentalem».

Item, Lex Nova est nobilissima, igitur habet nobilissima sacramenta. Sed nobilior est habere virtutem talem quam non habere, 10 igitur etc.

Praeterea, similitudo debet esse inter generationem humanam et suam regenerationem. Sed ibi natura disponit, igitur hic virtus.

[CONTRA OPINIONEM THOMAE AQUINATIS]

Contra istam opinionem probo quod rationes suae contra aliam opinionem non concludunt. Prima³ non, quia causa sine qua non aliiquid plus dicit quam causa per accidens secundum eundem. Quia meritum non est nisi causa sine qua non respectu praemii et gratiae, quia nec est principalis nec instrumentalis, sicut etiam modo passio Christi est causa sine qua non respectu gratiae, et tamen neutrum est causa per accidens respectu gratiae.

Praeterea, causa per accidens est illa qua amota, nihilominus

1 fundamentalis] fa-lis C. facti-bis E. finalis K   2 efficiunt] efficientis K   quod] et E
 3 haec] ista K   inter] haec et add. FG   illa] figurant add. D. ista et illa EK   etc.] figurant C
 4 in om. FP   Homo] hoc P, qui add. E   quaerit] homo add. K   5 quasi] quod DEK   Haec
 praepositio] li H, om. EK   6 et om. CDEK   haec praepositio] li H   9 talem] talium EK
 11 esse] se D   12 disponit] supponit C   igitur] et add. HZ   virtus] sacramenti add. H,
 om. FZ   14 probo] primo DEGHK   aliam] aliquam D   16 aliiquid corr. in non E   dicit]
 quod add. C   quam] quod F   Quia] sed PZ   18 etiam] et EK   19 neutrum] neutra EHK
 21 illa om. EHK

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 1, q. 1, a. 4, qa. 1, Sed contra; cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 1, c. 6; d. 4, c. 1 (ed. Grottaferrata 1981, 236, 252). Huic rationi non respondet. ² Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 1, c. 5 (ed. cit., p. 235); Thomas Aquinas, ibidem, Resp. ³ Supra, p. 6, lin. 7.

ponitur effectus. Exemplum de albo quod est causa per accidens respectu actus aedificandi. Sed amotis sacramentis non sequitur aliquid in anima, nec confertur gratia, igitur etc.

Secunda ratio¹ non concludit, quia per alium modum differunt,
5 quia illa non significabant efficaciter sicut ista.

Contra secundum² [dico] quod non causent aliquid tale in anima, quia illud impressum vel est forma naturalis vel supernaturalis. Non naturalis, quia tunc quilibet posset eam habere naturaliter. Nec supernaturalis, quia tunc crearetur, et per consequens sacramentum
10 nihil facit quantum ad illud impressum.

Praeterea, quaero quomodo illud impressum erit necessitas respectu gratiae: aut tantum ex pactione divina, aut est dispositio aliqua activa aut passiva. Non primo modo, quia aequa potest dici quod sacramenta sunt necessitas respectu gratiae ex pactione
15 divina. Nec secundo modo nec tertio, quia gratia creatur et anima est passivum sufficienter dispositum.

Contra tertium³. Quod non sit talis virtus in sacramentis arguo per argumenta istius⁴. Primo, quia in nullo genere potest poni, quia non in genere substantiae, certum est. Nec accidentis, patet
20 discurrendo per singula praedicamenta accidentalia.

Ad istud dicitur⁵ «quod ens incompletum quod est in anima dividitur contra ens completum distinctum per decem genera. Et ideo tale ens non est in genere nisi per reductionem, sicut motus».

¹ Sed] aut C   3 igitur om. DF   etc. om. CDH   5 quia] quod DEH   illa non] ita nulla E   significabant] figurabant F, s. lin. G, sic add. C. ita add. EHKZ   6 quod] gratia Z   causent] essent C, eset K, causat Z   aliquid] aliquod DF   8 Nec] non Z   10 facit] effective add. BL   illud] istud Z   11 necessitas CDEFH, necessitans GKLPZ   13 aliqua] alia F   activa] divina C   aut] vel PZ, aliqua(?) add. C   aequa] sic C   14 sunt] possunt dici K   15 nec²] et KPZ, nec add. K   tertio] modo add. FHZ   gratia] anima K   17 Quod om. DF   non om. EP   virtus om. DF   18 quia] quod EF, illa virtus add. H   19 quia] quod CZ   non] in nullo E, potest poni add. K   20 accidentalia] accidentium F, accidentis(?) G, om. PZ   22 completum distinctum] distinctum et completum Z, et add. E   decem] novem GPZ, om. DF   23 est] non est add. seu rep. E

² Supra, p. 6, lin. 10.   ² Seu contra secundum dictum Thomae. Vide supra, p. 6, lin. 13.   ³ Supra, p. 7, lin. 8.   ⁴ Thomas Aquinas, ibidem, qa. 2, arg. princ. 1.   ⁵ Idem, ibidem, ad. 1.

«Et ideo haec virtus reducitur ad idem genus in quo est virtus completae principalis agentis quae est qualitas vel in quo esset si esset in genere, quia virtus increata non est in genere»:

Contra: nihil est in genere per reductionem nisi quod est intrinsecum illi quod est in genere per se sine quo non potest esse; patet de materia et forma. Igitur cum ista virtus non sit aliquid intrinsecum alicui quod est per se in genere, non erit in genere per reductionem.

Praeterea, accipit falsum quod ista virtus est in eodem genere cum forma principali, quia virtus influxa caloris non est in eodem genere cum anima vegetativa, igitur nec similiter in proposito, quia aliter esset illa virtus in eodem genere in quo est Deus, cum ipse sit agens principale. Similiter, si Deus esset in genere, esset in genere substantiae, et ita ista virtus esset in genere substantiae per reductionem.

Secundo sic¹: ista virtus aut computatur inter bona maxima, minima vel media. Non inter maxima nec minima, certum est, 10 igitur inter media; et tunc esset potentia vel habitus.

Dicitur² «quod sicut ista virtus non potest poni in genere nisi per reductionem, ita nec constitui in aliquo gradu boni nisi per reductionem. Reducitur autem ad bona maxima, in quibus est gratia quae quodammodo est complementum ipsius virtutis et finis eius»:

Contra: reductum ad gradum bonitatis alterius est in eodem

1 reducitur] deducitur E idem] illud EHK, hoc add. K 3 genere¹] reducitur add. FG
increata] intrinseca FG 6 Igitur] et C 6–7 aliquid intrinsecum] intrinseca FG 9 Praeterea] hoc add. FG quod] quia K 12 illa] ibi D, om. EK genere] modo add. Z cum] non D 13 sit] sed D principale] et add. HK esset¹] sit CP 13–4 esset² in genere om. DEH 16 Secundo sic] praeterea Z computatur] componitur C, comparatur E bona] dona FGZ maxima] vel add. EK, aut add. FGHZ 17 vel] aut HZ nec] et EP, vel FGZ, aut H minima²] media P, et add. K, ut add. Z 19 Dicitur quod] si *praem.* D, similiter EK, quia add. K 20 constitui] constituitur DH 21 autem] aut E in quibus] cuiusmodi CPZ 22 complementum] completum Z 24 alterius om. EK

¹ Ibidem, arg. princ. 3; cf. August., *De lib. arbitrio*, II, c. 19, n. 50 (PL 32, 1268s.; CCSL 29, 271). ² Ibidem, ad arg. princ. 3.

genere cum illo ad quod reducitur. Sed virtus non est in eodem genere cum gratia, quia prius dixit quod esset in illo genere per reductionem in quo est forma principalis agentis. Igitur non est in eodem genere cum gratia.

5 Praeterea, si sic, tunc omnes actiones nostrae naturales ordinatae ad beatitudinem essent bona maxima, et qualitates ordinatae ad animam intellectivam essent in eodem genere cum anima intellectiva per reductionem.

10 Praeterea¹, virtus spiritualis non potest esse subiective in re corporali, igitur non est in sacramentis.

Dicitur² quod verum est secundum esse suum completum, tamen secundum esse incompletum «potest per modum intentionis, sicut in instrumentis motis ab artifice est virtus artis, et sermo audibilis existens causa disciplinae, [ut dicitur] in *De sensu et sensato*³, 15 continet intentiones animae; quodammodo et in motu est virtus substantiae separatae moventis secundum philosophos, et semen agit in virtute animae».

C o n t r a: quaero an ista virtus dicatur spiritualis aut quia nata est perficere spiritum, aut quia est indivisibilis, aut quia habet esse incompletum et diminutum, aut quia tantum habet esse obiectivum et non subiectivum reale. Non propter primum, quia talis virtus non potest esse in corpore. Nec aliqua perfectio spiritus naturalis vel supernaturalis potest esse subiective in corpore. Aliter enim intellectio et volitio et huiusmodi possent esse subiective in lapide. 25 Nec propter secundum, quia nulla perfectio absoluta imperfecta

1 cum illo] causae illud E quod] quem FG 2 quia] quod DFG dixit] dixerat EK, scilicet add. FG illo] eodem CHK, isto E 3 formaliter E 5 naturales] naturaliter K 9 spiritualis] supernaturalis K 12 potest] esse add. FG sicut] sic E 13 artifice] arte FK artis] artificis Z 14 ut dicitur H, om. reliqui in] ita Z, om. CDF et sensato om. CDEFK, quae add. Z 15 continet] continent Z 16 et] omne add. E 18 an] unde EHK, quare G, om. DF 20 et] aut Z quia] qui P 22 corpore] subiective add. G 23 Aliter] similiter K 24 subiective om. CD

¹ Ibidem, arg. princ. 4. ² Ibidem, ad arg. princ. 4. ³ Aristot., *De sensu et sensato*, cap. 1 (437a 12–15).

potest esse tota in toto et tota in qualibet parte, sicut est ista. Nec propter tertium, quia tunc motus posset dici spiritualis. Nec propter quartum, quia tunc non erit in sacramentis subiective.

Praeterea, ista virtus est vera res — aliter nihil esset — et tunc vel substantia vel accidens. Et sic esset per se in genere et haberet esse completum sibi conveniens. 5

Praeterea, exempla sua non sunt ad propositum, quia instrumenta nihil recipiunt a motore nisi motum localem. Similiter, sermo audibilis continet solum disciplinam mediantibus habitibus in anima. Similiter, mobile nihil recipit a substantia separata nisi 10 motum. Similiter semen agit virtute caloris quae est forma completa.

[RESPONSIO AUCTORIS AD QUAESTIONEM]

Ideo ad quaestionem primo praemittam unam distinctionem propter dicta S a n c t o r u m et a u c t o r u m. Quia causa, cum sit illud ad cuius esse sequitur aliud¹, dupliciter potest accipi. Uno modo quando ex natura rei ad praesentiam et esse unius sequitur naturaliter esse alterius. Alio modo quando ad esse unius sequitur esse alterius ex sola voluntate alterius. Et isto modo dicimus quod actus meritorius dicitur causa respectu praemii ex sola voluntate divina. Et causa sine qua non dicitur secundo modo causa. 20

Primo modo dico quod sacramenta non sunt causa gratiae. Circa quod probandum primo ostendam quod sacramenta per virtutem naturalem non causant gratiam nec aliquid praeivium gratiae in-

⁴ vera] una KP | aliter] realiter D, vel EK | 5 vel¹ om. EK | 7 quia] quod C | 8 nihil] non EHK | a motore] amorem E | 9 solum] sonum FK | disciplinam om. CDEF | 10 nihil] non DFG | 11 quae] qui DFGH | 14 Quia] quod HZ | 15 aliud] quod D | 17-18 unius... alterius¹] et praesentiam unius non ex natura rei, sed sequitur aliud Z | 18 alterius²] divina CPZ, aliquid instituentis add. Z || Et om. DEFGHK || dicimus] dico EK | 19 dicitur] esse add. K | 20 secundo modo BGLPZ, om. CDEFHK | 21 causa] causae CE

¹ Vide supra, p. 3, notam 2.

strumentaliter; secundo quod nec per virtutem eis collatam.

Primum probo sic: omne agens instrumentaliter, agit in quantum movetur ab agente principali secundum eum. Igitur si sacramenta sint causae instrumentales respectu gratiae, moventur vel 5 motu ad formam vel motu locali. Non primo modo, circumscribendo illam virtutem de qua p r i u s dictum est¹, quia nec augmentantur nec alterantur nec moventur motu locali, quia ita potest Deus instituere sensibilia quiescentia ut significant gratiam sicut sensibilia mota. Quia quod aqua et huiusmodi sensibilia moventur, hoc est solum per accidens, quia Deus posset ordinare quod anima mundaretur quando corpus tangeret lignum quiescens sicut in ablutione aquae motae.

Praeterea, agens instrumentale respectu distinctorum effectuum habet distinctos motus locales; patet de fabro. Sed in eisdem 15 sacramentis manentibus potest Deus ordinare quod habeant rationem sacramenti respectu multorum effectuum, sicut quod aliquis per tactum aquae esset baptizatus et confirmatus et sic de multis aliis.

Praeterea, agens instrumentale quod aequaliter respicit distinctos effectus, aequaliter potest agere respectu illorum. Sed sacramentum aequaliter respicit gratiam et alium effectum spiritualem. Igitur aequaliter potest agere gratiam sicut alium effectum.

Praeterea, corpus nihil agit in animam nisi speciem, actum vel habitum. Sed nullum istorum agit sacramentum in animam, igitur etc.

25 Secundo dico quod nihil agit per virtutem sibi collatam, quia si sic, hoc non esset nisi quia instrumentum recipit aliquam formam. Sed hoc non est necessarium, quia si sic, aut hoc est propter per-

² Primum] prima E probo] probatur EHKZ 3 principali... eum] secundario EK 9 et] mota Z sensibilia] mota add. P 10 posset] primo K 13 instrumentale] quod causat per hoc quod movetur localiter add. BL 14 in om. PZ 18–20 distinctos... respicit om. (hom.) DEF 19 aequaliter] qualiter Z Sed] et C 22 vel] et FG 25 nihil] non DPZ

¹ Supra, pp. 9ss.

fectionem instrumenti, aut propter imperfectionem. Non propter primum, quia sufficit quod sit imperfectior forma principalis agentis. Nec propter secundum, quia forma propria instrumenti erit perfectior illa forma superaddita.

Praeterea, omnis virtus supernaturalis est perfectior virtute 5 naturali quando sunt eiusdem generis. Si igitur in sacramentis sit virtus supernaturalis, sequitur etc.

Praeterea, quod non semper causetur aliquid praevium gratiae videtur, quia frustra poneretur, cum nec sit effectivum gratiae nec receptivum. Praeterea, tunc sacramenta iterata nihil causarent, cum 10 sit prius causata illa dispositio in anima.

Secundo modo dico quod sacramenta sunt causa gratiae, quia Deus sic instituit quod non conferatur gratia nisi positis sacramentis, et sacramento posito conferatur, et ideo est causa sine qua non. Unde in naturalibus non contingit dare aliquam causam sine 15 qua non, nec mediatam nec immediatam, respectu alterius effectus, sed in voluntariis bene potest esse talis causa.

Sed contra predicta sunt aliqua dubia.

Primum est quia videtur quod oratio exprimens quid nominis non sit definitio, quia tunc secundum Aristotelem, 20 VII *Metaphysicae*¹ et II *Posteriorum*², omnes sermones essent definitiones, immo syllogismi omnes et tota historia Troiana, quia

1-2 Non... primum *om.* CD   2 primum] perfectionem FGK   imperfectior] perfectior E
 3 propter] proprium *add.* E   6 generis] rationis BFGH   sacramentis] sacramento Z   7 sequitur
 etc. BF, igitur etc. EK, *om.* CDP   8 semper *om.* BDFGH   praevium] primum DE   9 quia
 frusta] quod frusta EK, nec quod sit ponendum F   nec¹] non DEK   gratiae] igitur EK
 10 receptivum] respectivum DEK   causarent] agerent BFG, nec causarent *add.* FG   12 Secundo]
 tertio D   13 quod] ut P   14 et¹] in D   conferatur CFK, confirmatur E   ideo]
 ibi E   15 contingit] concedo EK, est Z   aliquam] aliam F   16 non] nec CD   nec mediatam
om. BP   nec immediatam *om.* C   alterius] alicuius DGZ   19 quia] quod BZ   oratio] omne EK

¹ Aristot., *Metaph.*, VII, c. 4, t. 16 (1030b 4-13).   ² Idem, *Anal. Poster.*, II, c. 7 (92b 30-32).

potest imponi unum nomen significans idem quod significant istae orationes.

S e c u n d u m dubium est quia videtur quod sacramentum dicit aliquid unum, quia sacramentum dicit respectum rationis.

- 5 Tum quia sacramentum est signum, et signum dicitur alicuius signum. Et per consequens signum dicit respectum; non realem, igitur rationis. Tum quia, IV *Metaphysicae*¹, dicitur quod omne nomen quod non est aequivocum habet unum significatum. Tum quia sacramentum dicitur de aliquo, et non de absoluto, quia nullum absolutum est sacramentum. Igitur de respectivo: non reali, igitur rationis.

- 10 **T e r t i u m** dubium est quia videtur quod omne illud quo posito ponitur aliud sit causa proprie dicta, quia non est de ratione causae quod ad ipsam necessario sequatur effectus, sed quod non possit sine ea. Igitur sufficit quod ipsa posita ponatur effectus, 15 et quod non ponatur effectus sine ea, igitur sacramenta sunt proprie causa.

- 15 **Q u a r t u m** dubium est quia videtur quod non est impossibile sacramentum agere in animam: Tum quia sacramenta sunt medicinae quaedam, et medicina habet virtutem effectivam respectu sanitatis. Tum quia ignis ut instrumentum potest agere in spiritum.

1 imponi] ponit BFGL idem] illud CK 2 orationes] conclusiones P, definitiones Z
 4 respectum] subiectum F rationis corr. in nominis E 5 sacramentum est] sacramenti(!) inest E, sacramento inest F et om. CEFGHK signum] autem add. FGH dicitur] sic D alicuius] actus E, ad K 6 signum¹] significatum K 10 de] aliquo add. Z respectivo] respectu H
 14 quod¹] quia E sed GPZ, nec CDEFHK 15 possit] esse add. GZ ipsa posita FGHZ, ipso posito CDKP, ipso E 16 ea] nunc add. C 18-19 impossible] possibile P 20 et P, sed FGZ, om. CDEHK 21 sanitatis] sacramenti E, sani K Tum] tamen D, tantum E

¹ Idem, *Metaph.*, IV, c. 4, tt. 10-11 (1006a 32- 1006b 20).

[SOLUTIO DUBIORUM]

Ad primum istorum¹ dico quod non omnis oratio est definitio. Sed oratio significans quid significatur per nomen definiti, ita quod sit signum eius et non significatum nominis, est definitio. Et sic historia Troiana non est definitio, quia non exprimit quid significatur per unum nomen. Et similiter est significatum illius et non signum. 5

S i d i c a t u r quod potest poni unum nomen significans totam historiam Troianam vel illud quod significat tota historia Troiana, r e s p o n d e o quod requiritur ad definitionem nominis quod sit oratio praedicabilis de definito. Huiusmodi non est illa 10 historia tota, quia in universalis nomine importantur plures conceptus qui non possunt de aliquo uno definito praedicari, nec per consequens in tali definitione exprimi.

S i d i c a t u r quod talis oratio non semper praedicatur de definito; nam haec est falsa ‘vacuum est locus privatus corpore’ et 15 sic de aliis, d i c o quod non oportet quod semper vere praedicetur de definito nisi forte definitum sumatur materialiter.

Ad secundum² dico quod sacramentum nullum respectum rationis importat. Hoc probo, quia sicut respectus realis non advenit alicui de novo nisi per actum realem novum, ita nec respectus 20 rationis. Sed aqua habet rationem sacramenti de novo sine tali respectu et actu intellectus comparantis. Unde non plus importat sacramentum respectum rationis quam signum. Sed signum non importat, quia signum potest de novo significare sine omni comparatione intellectus. Patet de Baptismo, ubi post Baptismum 25

5 non¹ om. C :: quid] quod F 7 quod] non add. P 10 praedicabilis] possibilis E
11 tota] troiana Z :: universalis] tali EHK 11-12 conceptus] nominis
add. CPZ 16 oportet] sed CP 17 nisi] ne Z :: materialiter] naturaliter CD 19 probo]
probatur EK 20 novum] noi D, motum EH, no-m K :: ita] etiam add. FG 21 rationis]
sine actu illo add. D, s. a. rationis add. H 22 respectu et om. DFH :: comparantis] operantis E
23 Sed signum non om. EK 25 comparatione] operatione EFHK

¹ Supra, p. 14, lin. 19.

² Supra, p. 15, lin. 3.

sacramentum significat gratiam et ante non, et tamen sine omni intellectu comparante. Patet etiam per exemplum de voce significativa prolatâ de novo et etiam de signo aliquo facto alicui bruto.

Ideo dico quod sicut participium cum praedicatis sequentibus non significat aliquid unum sed plura, unum in recto et aliud in obliquo, ita nec hoc nomen ‘sacramentum’. Et ita licet tale nomen non sit aequivocum, tamen non requiritur talis unitas mediante quocumque respectu. Patet de hoc nomine ‘civitas’, ‘populus’, ‘universum’ et sic de aliis.

Ad primum¹ dico quod connotat distincta. Ad secundum² quod sufficit unitas orationis et non requiritur aliqua unitas a parte rei nisi quando nomen sic significat aliquid quod non connotat distinctum vel distincta.

Ad aliud de causa et effectu³ dico quod de ratione causae est quod possit virtute propria ad eam sequi effectus ex natura rei et naturaliter. Sic non est in proposito sed tantum ex voluntate divina.

Ad aliud⁴ dico quod sensibile non potest agere in animam nisi mediante aliquo ipsius animae, puta mediante cognitione. Et ideo cum non sit notum per Scripturam Sacram nec per experientiam nec per rationem deductam ex per se notis quod potest aliter agere in animam quam modo dicto, ideo concedo quod nullo alio modo potest agere in animam. — Ad argumentum dico quod

2 comparante] per te C. operante EF   3 aliquo] alio E   4 Ideo dico] unde dicit D
participium] principium D. passivo H   praedicatis] partibus FG   6 nec om. FGHZ   ita²] ideo
EHK   7 sit] significat K   tamen] cum add. D + unitas] in significando et add. H   10 secundum]
dico add. FGHZ   11 orationis] rationis CHZ   aliqua] alia GZ   12 non om. CP   14 dico
FGHZ, om. CDEK   de ratione causae om. CEKP   est FGHZ, om. CDEKP   15 ad eam om.
CDEKP   16 naturaliter] et add. C   17 dico om. CEKP   in animam om. EK   19-20 per...
notis om. EFK, mg. GH   20 deductam] reductam C + notis] non D + quod] non add. F

¹ Seu ad verba eiusdem dubii: «videtur quod sacramentum dicit aliquid unum», ibidem.   ² Supra, p. 15, lin. 7.   ³ Supra, p. 15, lin. 12.

⁴ Supra, p. 15, lin. 18.

Sacra Scriptura loquitur similitudinarie, quia sicut per receptionem medicinae sequitur sanitas, ita per ministerium sacramentorum sequitur gratia.

[AD ARGUMENTA THOMAE AQUINATIS]

Ad argumenta alterius opinionis¹ dico quod non valet, quia causa per accidens est qua non posita, nihilominus ponitur effectus. Sed sacramenta sunt causae quia sine illis non dat Deus gratiam. 5

Ad Augustinum² dico quod [aqua] sic tangit quod per actionem Dei ponitur effectus gratiae.

Ad Bedam³ dico quod non intelligit quod virtus aliqua fuerit collata aquis, sed Deus ordinavit quod quando in aqua fieret sacramentum Baptismi, tunc confertur gratia. 10

Ad aliud⁴ dico quod non quaerit salutem formaliter.

Ad aliud⁵ dico quod sacramentum non est potens efficere gratiam. 15

Ad aliud⁶ de similitudine dico quod de forma est ibi fallacia consequentis.

[AD ARGUMENTA PRINCIPALIA]

Ad primum principale⁷ dico quod verum est si sic sit ex natura rei. Quando tamen est ex voluntate alterius, non est verum. Sic 20 est in proposito.

1 loquitur] de add. C similitudinarie] similitudine CD quia] quod Z 2 ministerium] mysterium EFGK, susceptionem H 5 opinionis] ad primum add. Z valet] valent FG 6 non G (s. lin.), HPZ, om. CDEFK ponitur] sequitur K 7 sunt] sic add. CEK causa] causa K, sine quibus non add. Z quia] quod CEHK 8 Augustinum] aliud EK aqua] Deus FG, om. reliqui sic] sicut Z tangit] tangere D quod om. DZ, quia G 10 Bedam] aliud DF non om. F 11 ordinavit] instituit EK aqua] aquis Z 12 Baptismij lapsis Z gratia] Ad aliud patet ex dictis add. Z 13 quaerit] confert CHK 16 ibi om. DFG 19 est] quod add. E sic om. DFHK 20 est] sit CE, fit HK, tantum add. H

¹ Supra, p. 6, lin. 7.   ² Supra, p. 7, lin. 19.   ³ Supra, p. 7, lin. 21.

⁴ Supra, p. 8, lin. 4.   ⁵ Supra, p. 8, lin. 8.   ⁶ Supra, p. 8, lin. 11.

⁷ Supra, p. 3, lin. 5.

Ad aliud¹ dico quod nulla illarum causarum est sufficiens, sed ista: quia effectus non est producibilis nisi a solo Deo.

Ad aliud² dico quod sacramenta sunt causa qua posita Deus vult agere, et aliter non.

---

1 aliud *om.* CEP . dico FGH, *om. reliqui* . sufficiens] efficiens K   2 quia] qui EK, est *add.*
K   3 causa qua] aliqua causa D   4 aliter] aliqua D   non] et hoc de prima quaestione huius
quarti *add.* F

---

¹ Supra, p. 3, lin. 11.

² Supra, p. 4, lin. 5.

QUAESTIO II

UTRUM CUILIBET RECIPIENTI BAPTISMUM CHARACTER IMPRIMATUR

Q u o d n o n:

Quia si sic, hoc non esset nisi propter excellentiam. Nunc autem alia sacramenta in quibus non imprimitur character sunt excellētiora. Patet de Eucharistia specialiter, igitur etc.

Secundo, quia circumcisio quae ad idem valebat ad quod modo valet Baptismus non impressit characterem, igitur nec Baptismus. Aliter enim in primo circumciso et post baptizato essent duo characteres vel nullus.

10

A d o p p o s i t u m e s t D a m a s c e n u s¹ [qui] libro IV, cap. 1, ponit sigillum in definitione Baptismi.

[OPINIO THOMAE AQUINATIS]

Ad quaestionem dicitur quod oportet characterem imprimi animae cuiuslibet recipientis Baptismum. Ubi primo declaratur 15 quod est forma absoluta de genere qualitatis, secundo quod est

---

2 Utrum] Quaero primo *praem.* CE, quaero *praem.* D, Consequenter quaeritur *praem.* K
5 alia] aliqua FKZ 5–6 excellentiora] ut add. Z 7 quae om. CEK || idem] illud EK ||
valebat] valeat E || modo] nunc Z, non add. D 8 Baptismus¹] sed circumcisio add. C, illud
add. EK || non om. K 9 enim om. EK || in om. CDEK || primo] prius BHL, om. DFZ ||
circumciso et post baptizato] circumcisus et postea baptizatus K 10 vel] aut Z || nullus]
unus K 11 qui Z, om. reliqui 12 Baptismi] sacramenti Z 14 quaestionem] quod D
|| dicitur] dico C 15 Baptismum] est dupliciter add. C || declaratur] determinatur EK
16 quod²] non add. K

---

¹ *De fide orthodoxa*, IV, c. 9 (PG 94, 1122).

in secunda specie qualitatis, tertio quod est in potentia animae intellectivae et non in essentia, quarto quod in Baptismo imprimitur baptizato.

Primum¹ patet, quia omnes ista attribuunt characteri: quod 5 est signum distinctivum, configurativum sive assimilativum. Sed ista tria non possunt competere nisi formae absolutae. De primo patet, quia signum per formam quam sensibus vel intellectui imprimit facit devenire in cognitionem alterius, sed relatio in nullius cognitionem facit venire. De secundo patet, quia relatio non 10 distinguit, cum distinctio sit relatio, ergo forma absoluta. De tertio patet, quia similitudo fundatur in unitate qualitatis.

Secundum principale² patet, scilicet quod sit in secunda specie qualitatis, quia non est in quarta specie, quia ibi non est nisi forma quantitatis dimensivae. Nec in tertia, quia secundum P h i- 15 l o s o p h u m, VII *Physicorum*³, tertia species qualitatis est inter qualitates sensibiles, quae solum sunt in parte sensitiva. Nec in prima, quia II *Ethicorum*⁴, potentia possumus simpliciter, sed habitu nos habemus ad passiones bene vel male. Sed character ordinatur ad aliquid simpliciter, sicut sacerdotium est quo potest 20 quis confidere simpliciter et absolute; sive bene sive male, semper conficit. Igitur non est habitus nec dispositio, quia dispositio est

1 secunda ... in² om. (hom.) F   1-2 in² ... intellectivae] subjective in intellectu H   2 intellectivae] intellectiva DGP || essentia] voluntate EHK || quarto] tertio F   2-3 imprimitur] character add. GZ   4 omnes] omnia CE || attribuunt] attribuerunt E, attribuerunt K || characteri] characteris CE   5 distinctivum] distinctum E, et add. CEFK || configurativum] figurativum CD || assimilativum] assignativum DF   7 per] cognitionem vel add. K   9 secundo] etiam add. DEFK 9-11 relatio ... quia om. (hom.) EK   12-13 patet scilicet ... qualitatis] scilicet ... qualitatis probatur PZ   12 scilicet om. CE   13 est¹] nisi add. C || specie] qualitatis add. K || nisi om. C 14 quantitatis] qualitatis GZ || dimensivae] divisive F   19 aliquid] aliud DFGK || sicut] et EK 20 quis] vel add. D || confidere] confirmare E

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 4, q. 1, a. 1. Cf. supra, p.20, lin. 15.

² Idem, ibidem. Cf. supra, p. 20, lin. 16. ³ Aristot., *Physica*, VII, c. 2, tt. 11-12 (244b 14 - 245a 5). ⁴ Aristot., *Ethica Nicom.*, II, c. 4 (1105b 24-28).

habitus imperfectus, igitur est in secunda specie.

Praeterea, cuilibet in natura competit operationes propriae, 5
igitur regeneratis in vita spirituali competit operationes propriæ. Sed ubi sunt operationes propriae sunt propria principia, et illae non sunt nisi qualitates in secunda specie quae dicuntur potentiae et sunt similes illis virtutibus quibus sacramenta habent efficaciam sibi inditam.

Tertium¹ probat, scilicet quod sit in potentia animae intellectivæ. Quod sit in potentia patet, quia sicut gratia — quae est spiritualis vitae principium — est in essentia animae, ita potentia 10 spiritualis est in potentia naturali animae. Quod sit in intellectu patet, quia imago principaliter consistit in parte intellectiva, sed character respicit principaliter imaginem, igitur etc.

Quartum² probat, quia sicut est in naturalibus ita in supernaturalibus etc. Sed in naturalibus respectu alicuius operationis 15 est dare potentiam activam et passivam, igitur similiter in supernaturalibus oportet respectu operationum supernaturalium habere principia supernaturalia. Huiusmodi autem principium est character, igitur etc.

Contra istam opinionem.

20

Quidquid sit de conclusione quam tenet, tamen rationes non

1 igitur] sicut D || specie] qualitatis add. K 3 igitur] sicut D || regeneratis] regenerati Z
4 sunt²] et add. K 5 illae] illa BLZ || dicuntur] etiam add. EK 6 et] etiam add. E
7 efficaciam] virtutem K || inditam] seu efficaciam add. K 8 animae om. PZ 8-9 intellectivæ] intellectiva DFPZ 9 Quod] et D || potentia] naturali add. E || patet] probat CPZ
10 ita] respectu D, in add. DF 11 intellectu] quod add. K 12 patet] probat P, probatur Z
|| imago principaliter] imaginatio EK || intellectiva] sensitiva K 14 Quartum] Secundum K ||
quia] quod CD || ita] est add. CFK 15 etc. om. FKZ || respectu] ratio EK 16 dare] aliquam
add. E 17 oportet] sed EK, dare add. FZ || supernaturalium] naturalium D, potest add. E || habere
om. FGZ 21 sit] dicit CD

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 4, q. 1, a. 3, qa. 1 Resp.; qa. 3, Resp.
Cf. supra, p. 21, lin. 1. ² Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 4, q. 1, a. 4,
qa. 3 Resp.

probant quod sit aliquid absolutum, quia secundum eū m¹ relatio est alia res a fundamento. Igitur possunt praedicta de charactere convenire relationi sicut absoluto. Consequentia patet, quia potest esse signum sicut accidens absolutum. Probatur, quia 5 vel est signum naturale vel signum ex institutione. Si naturale, tunc potest ita bene relatio sic esse signum naturale et ducere in cognitionem sicut accidens absolutum. Probatio: quia sicut per cognitionem intuitivam alicuius accidentis absoluti devenitur in cognitionem subiecti, puta quod ibi est subiectum sustentans ac- 10 cidens, ita si videretur aliqua relatio intuitive, posset videns de- venire in cognitionem subiecti sustentantis illam relationem, quia tantum vel plus dependet quam accidens absolutum. Si sit signum ex institutione, tunc potest quis ita instituere relationem ad signi- 15 ficandum hoc vel illud sicut potest imponere accidens absolutum, ex quo sic significare est ad placitum instituere.

Praeterea, ita relatio potest distinguere et assimilare sicut acci- 20 dens absolutum. Quia sicut accidens absolutum dicitur assimilare alteri quia suum simile est in alio, et distinguere ab aliquo quia suum simile non est in eo — quia aliter nec assimilat nec distin- guit — ita relatio potest eodem modo assimilare et distinguere quia suum simile est in uno et non in altero.

Secundo, non concludit ratio quin character possit esse in tertia specie qualitatis, quia aut intelligit quod illa quae sunt in tertia

3 absoluto] fundamento C, abstracte D, formae absolute E   4 quia²] accidens absolutum add. H   5 signum²] tantum H, om. PZ || ex institutione] supernaturale F   6 ita] aequo Z || naturale om. EK || ducere] inducere DFG   9–10 sustentans accidentis] sustentantur accidentia F² 12 quam] quod P, quantum Z   16 Praeterea] Item C || ita] illa CEKZ, om. F || assimilare] assentire D, assignare K   17 Quia ... absolutum² om. (hom.) DZ   18 distinguere] est add. DFP   19–21 non ... simile om. (hom.) Z   19 nec¹] non D, ratio F   21 altero] ita et relatio add. Z   22 non] modo K   23 intelligit] intendit F || quod] quia E, per Z || illa ... sunt] ista ... est E

¹ Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 28, a. 2, ad 2. De mente Thomae cf. Ioannis a S. Thoma, *Cursus Philosophicus Thomisticus, Ars Logica*, Taurini 1930, 593ss.

specie qualitatis sunt in parte sensitiva subiective, et hoc non oportet, quia albedo et similia sunt in insensibilibus. Aut dicuntur esse in parte sensitiva quia inferunt passionem sensibus, et hoc non valet, quia aliquae qualitates sunt in herbis et in veneno quae non possunt cognosci per aliquem sensum, sed solum cognoscuntur per operationes eorum, sicut qualitas in veneno per intoxicationem. Et tamen illae qualitates non possunt poni nisi in tertia specie.

S i d i c a t u r quod tales qualitates sunt in secunda specie, quia sunt principia operationum¹, c o n t r a : calor est principium operationum, et tamen non est in secunda specie sed in ter-

tia, et hoc ponendo species distinctas.

Praeterea, rationes non probant quin character possit esse in prima specie, quia respectu principiorum primorum est tam potentia quam habitus, et tamen ille habitus non potest disponere ad bene vel male operandum, quia circa primum principium nullus potest errare, nec se habere sub ista disiunctione 'bene vel male'.

Praeterea, habitus apprehensivus est habitus, et tamen non disponit intellectum ad apprehendendum bene vel male, igitur similiter in proposito potest character poni habitus absque hoc quod disponat hominem ad operandum bene vel male.

Praeterea, sicut aliquis actus potest esse indifferens ad bene et

¹ qualitatis] quod add. Z, om. DEF   2 similia] non add. Z || insensibilibus] similibus D, sensibilibus EFK, sensibus Z   5 sensum] per passionem illatam visui vel motionem add. BL 6 eorum ita (pro: earum) codd. || qualitas] qualitates Z   7 illae qualitates] qualitas illa K || non ... nisi] bene possunt poni Z   9 secunda] tertia DP   10 quia] quae K   15 et tamen ... non potest] nec tamen ... potest Z   17 disiunctione EGHK, distinctione CDFP, dispositione Z 20 apprehendendum] comprehendendum Z   20-21 igitur similiter] et ita Z   21 similiter om. EK || ponij esse Z   22 male] operandum add. Z   23-1 (p. 25) Praeterea ... male¹ om. (hom.) CDP 23 Praeterea] Item K || et] vel K

¹ Cf. supra, p. 22, lin. 2-7.

male, ita habitus. Igitur illo habitu possumus bene et male indiferenter.

S i d i c a s quod contingit male uti habitu: ita contingit male et bene uti potentia.

- 5 Ideo dico quod prima differentia quam ponit¹ inter potentiam et habitum, quod potentia respicit actum simpliciter, et habitus respicit actum sub istis condicionibus ‘bene et male’ non valet. Sed ista est magis propria differentia quam innuit P h i l o s o p h u s, II *Ethicorum*², cap.1 et IX *Metaphysicae*³, in illo capitulo:
 10 *Omnibus autem potentii exsistentibus*; et similiter illo capitulo: *Quan-*
tum autem ‘prius’, determinatum est quod potentia praecedit ac-
 tum, nec generatur nec augmentatur per actum; habitus sequitur
 actum et generatur et augmentatur per actum, sed quod inclinet
 ad actum bene vel male hoc accidit.
 15 Et ad P h i l o s o p h u m, II *Ethicorum*⁴, dico quod lo-
 quitur de habitibus moralibus, qui sunt laudabiles et vituperabiles,
 qui sunt habitus oppositi quorum unus inclinat ad bene operan-
 dum et aliis ad male. Sed habitus principiorum et habitus appre-
 hensivi non habent talia opposita, ideo sunt indifferentes, nec sic
 20 determinate inclinant ad bene operandum vel male.

1 ita] et add. GHZ || Igitur] in add. E || possumus] et add. CDF || et] vel add. KZ || male²] operari add. F, uti add. E 3 Si dicas quod] sed dicet Z, sicut add. KZ || contingit¹] bene vel add. Z || habitu] et add. D || ita] dico ego quod add. H 6 quod] quia FZ 9 in om. CEFK 10 similiter] super F, in Z 10–11 Quantum] primum EK, quoniam BL, Arist., om. Z 11 autem prius determinatum] probat autem distinctio Z 13 actum²] habitum Z 16 qui] quia E 19 opposita] obiecta K || sunt] qua P || sic] sunt FZ, om. DK 20 inclinant] inclinantes FG, inclinati Z || male] operandum add. CDE

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 4, q. 1, a. 1. Cf. supra, p. 21, lin. 16–18). ² Aristot., *Ethica Nicom.*, II, c. 1 (1103a 26 – 1103b 25), versio Roberti Grossatesta, ed. R. A. Gauthier, *Aristoteles Latinus*, XXVI, 1–3, fasc. 4, Leiden–Bruxelles, 1973, 396s. ³ Aristot., *Metaph.*, IX, c. 5, t. 10 (1047b 31); c. 8, t. 13: «Quoniam autem ipsum prius, determinatum est quot modis dicitur, palam quia prior est actus potentia» (1049b 5). ⁴ Cf. supra, p. 21, nota 4.

Praeterea, contra hoc quod dicit quod character est in secunda specie qualitatis¹. Quia quaero, quid intelligit per potentiam naturalem? Aut omne activum vel passivum respectu alicuius actus, aut omne activum vel passivum determinabile per habitum ad actum bonum vel malum. Non primo modo, quia tunc omnis forma de tertia specie esset in secunda specie, quia omnis talis est activa vel passiva, et maxime quae est maxime activa. Similiter, materia prima quae est receptiva, et forma substantialis quae est activa, esset in secunda specie, quod est falsum. Nec secundo modo, quia tunc voluntas et intellectus essent in secunda specie. 10 Similiter, talis potentia non est receptiva habituum, igitur etc.

Praeterea, contra hoc quod dicit² quod potentia naturalis est qua possumus absolute in actum: quia Philosophus in *Praedicamentis*³ dicit potentiam naturalem esse illam qua bene et prompte et expedite possumus in actum, qua potentia aliquis dicitur pugillator vel cursor. Non enim quicumque potest pugillari vel currere dicitur pugillator vel cursor, sed qui bene et prompte potest talia facere. 15

[QUID EST BAPTISMUS?]

Circa istam quaestionem sic est procedendum. Primo videntur 20 est quid sit Baptismus, secundo quid sit character, tertio ad quaestionem.

Circa primum dico quod Baptismus non habet ‘quid rei’, etiam extendendo ‘quid rei’ ad definitionem rerum compositarum

3-4 respectu ... passivum] aut EK 4 per] aliquem add. DF || habitum] actum Z
5 malum] ad m. actum Z 7 activa² Z, mg. G, activus CDP, accidens EK, om. F 8 receptiva]
retentiva C, formae add. BL || substantialis] terminorum E 9 secunda] tertia EK || secundo]
primo E 9-10 secundo modo] secundum Z 10 secunda] tertia E 15 prompte et om. EK
16-17 Non ... cursor om. (hom.) EK 16 Non enim] quia non Z || quicumque] absolute add. H,
qui add. Z

¹ Cf. supra, p. 21, lin. 12-16. ² Cf. supra, p. 21, lin. 16-18.

³ Aristot., *Praedicamenta*, cap. 8 (9a 14-25).

vel simplicium et rationum sicut potest conceptus definiri et ens rationis et huiusmodi. Sed tantum habet ‘quid nominis’ exprimens quid importatur per nomen. Et sic loquendo dico quod Baptismus est ablutio hominis viatoris, nec habitualiter nec actualiter dissentientis, facta in aqua elementari fluida, ab homine vel muliere certa verba proferente, instituta a Christo cum intentione faciendi quod intendit Ecclesia facere.

Et sic loquendo, ut *D o c t o r e s* loquuntur¹, patet quae sit materia huius sacramenti: quia aqua elementaris et fluida. Quae forma: quia certa verba instituta a Christo. Haec sunt: Ego baptizo te in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen. Quis recipiens: quia viator non dissentiens actualiter nec virtualiter, quia si sit parvulus, tunc ad hoc quod sit receptivus istius sacramenti non requiritur consensus. Si vero baptizandus sit adultus, requiritur quod assentiat vel ad minus quod non dissentiat, quia nullus invitus baptizari potest, sicut patet *Extra, De Baptismo et eius effectu, Maiores*². Quis minister: quia suppositum intellectualis naturae in specie humana, aliud a recipiente, habens intentionem debitam. Oportet etiam quod sit viator, ut possit ablui, quia puer in utero matris non potest baptizari³.

1 sicut] et sic E, sic K   3 quid] quod D   4 ablutio] absolutio DFP   5 vel] et DF
 6 certa] ista Z   8 quae] quid HPZ   10 verba] forma F || Christo] quae add. Z || sunt]
 scilicet FK   11 te ... Sancti] etc. usque P || amen om. DFKZ   12 dissentiens] nec add. PZ
 13 parvulus] parvus DPZ, non requiritur consensus add. K || tunc om. DFZ || sit²] dicit P ||
 receptivus] perceptivus CPZ   14 non ... consensus om. K   16 invitatus] invite C   17 effectu]
 capitulo add. Z || suppositum] intellectuale vel add. F   18 aliud] alias Z   19 debitam]
 determinatam CDEP || quod] ut K, baptizandus add. (mg.) G || ut ... ablui] natus in mundo BL

¹ Cf. Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 3, q. 1, a. 1-3.   ² *Corpus iuris canonici, Decretales Gregorii IX*, lib. III, tit. 42, c. 3 (ed. Friedberg, II, 644-646).

³ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 6, c. 3 (ed. Grottaferrata 1981, 270); Bonaventura, *Sent.*, IV, d. 6, p. 2, a. 1, q. 1 (ed. Quaracchi, IV, 149ss.); Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 6, q. 1, a. 1, qa. 1 Resp.; *Summa theol.*, III, q. 68, a. 11; Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 4, q. 3 (ed. Wadding, VII, 232).

[QUID EST CHARACTER?]

Circa secundum dico quod character est signum quoddam impressum baptizato per quod distinguitur a non baptizato, signum inquam distinctivum, rememorativum, obligativum legi di-
vinae, indelebile, manens postquam est semel impressum. 5

[AD QUAESTIONEM]

Circa tertium, primo dicam quod non potest probari per rationem naturalem nec improbari, nec per auctoritatem Bibliae. Secundo quod determinatio Ecclesiae videtur esse pro hoc et etiam aliquae congruentiae. Tertio, supposito quod character sit ali- 10 quid, dico quod est forma absoluta non respectiva. Quarto, quod est in potentia animae. Et si essent distinctae potentiae, quod convenientius ponitur in voluntate quam in intellectu, quamvis nullum possit probari. Quinto, quod convenientius ponitur in prima specie qualitatis. Sexto, quod non potest esse simpliciter 15 indelebile quin possit deleri per potentiam divinam.

P r i m u m patet quia illud quod solum dependet ex voluntate divina contingenter causante non potest probari vel improbari nec ratione naturali nec auctoritate Bibliae. Quia posita causa contingenter agente et libere, non propter hoc necessario ponitur effectus. Illi etiam qui ponunt characterem non adducunt auctoritatem ad hoc cogentem, nec etiam probant quod magis imprimitur in Baptismo quam in circumcisione, et tamen ipsi negant in circumcisione. 20

⁴ rememorativum] et commemorativum DF, et convenienter EK || obligativum] obligatur EK
⁵ indelebile] indelebiliter DFGHZ || manens] de lege communi *add.* BGL   ⁸ nec²] quod sic
 imprimatur character nec etiam G, *om.* DFK   ⁹ pro] per CDEKP   ¹⁰ aliquae congruentiae]
 aliqua convenientia K   ¹⁸ causante] et libere *add.* Z || vel] nec Z   ²⁰ agente] causante C,
 agentis E || ponitur] videtur K, sequitur Z   ²¹ effectus] secunda pars patet quia *add.* G ||
 adducunt] inducunt EK   ²¹⁻²² auctoritatem] Bibliae *add.* BHL   ²² etiam probant] impro-
 bant E   ²³ in Baptismo *om.* EK   ²³⁻²⁴ et ... circumcisione *mg.* G, *om.* (*hom.*) C   ²³ ipsi
om. FK

Praeterea, omnia possunt salvari ita hic sicut in aliis sacramentis sine charactere, igitur etc.

S e c u n d u m videtur innui, *Extra, De Baptismo et eius effectu, Maiores*¹, ubi quaerit de dormientibus et amentibus utrum 5 baptizentur. Videtur ibi dicere quod aliqui suscipiunt characterem sacramenti quamvis non rem sacramenti. Sed ista auctoritas non cogit, quia potest exponi quod intelligit per characterem ipsum Baptismum qui est quoddam signum et sacramentum.

Congruentia est ad hoc: quia congruum est quod quilibet 10 ceptus in Dei familiam aliquid permanens recipiat quo distinguatur ab aliis.

T e r t i u m probo, scilicet quod convenientius ponitur forma absoluta quam respectus, non quin illae praedictae condiciones possent competere relationi, sed propter alias rationes 15 alias a praedictis, quarum prima est quia nunquam potest talis respectus novus adquiri sine motu locali et omni mutatione alterius extremi. Exemplum de ‘ubi’ quod non potest adquiri sine motu locali, nec respectus actionis et passionis sine approximatio- 20 ne locali. Non sic quod posita approximatione necessario sequatur actio, quia Deus potest suspendere actionem ignis approximati per tempus et postea coagere ipsi igni, et tunc ignis ager qui prius non agebat, et erit respectus actionis novus sine omni approximatione nova, et per consequens sine omni motu locali. Sed character potest imprimi in animam sine omni mutatione in

1 ita hic] ita hoc C, in hoc EK   3 videtur innui *om.* EK   6 sacramentii *om.* DFGH
 7 intelligit] intendit FZ   8 sacramentum] character BL   9 quia ... quod] quod ... quia DE,
 quod ... quod KPZ   12 Tertium] Tertio CDEFK || probo] dico CDEK || scilicet *om.* CDEFK
 13 respectus] respectiva EK || non quin] nisi quando E   14 rationes] relationes E   15 quia]
 quod Z   16 respectus novus] relatio de novo EK || respectus] si ponatur respectus distinctus ab
 absolutis *add.* BL || et] vel Z   16-18 et ... locali *om.* (*hom.*) DEK   16 omni CHF, cum P,
om. Z   18 locali] vel mutatione *add.* Z || et] nec FG   18-19 passionis ... locali] p. naturaliter
 ... locali naturaliter inquam L   22 actionis] rationis D   23 locali] sed necessario sequitur
 naturali necessitate *add.* (*mg.*) G

¹ Vide supra, p. 27, nota 2.

anima vel in sacramentis alia a mutatione terminata ad characterem et sine omni motu locali et sine omni approximatione. Igitur videtur quod sit aliquid absolutum.

Sed propositio accepta de respectu videtur habere instantias¹. Una est de unione materiae et formae. Nam forma et materia in eodem situ existentes, sine omni mutatione et motu locali potest forma quae prius non informabat modo informare per potentiam divinam. Secunda est de unione naturae assumptae ad Verbum quae sine aliqua mutatione, vel in situ vel in aliquo alio, potest esse prius non unita et post unita. Igitur respectus novus potest adquiri sine omni mutatione alterius extremi. Sed licet propositio predicta habeat tales instantias, quia tamen in charactere non habent illae instantiae locum, ideo in proposito videtur ratio efficax.

Praeterea, quaelibet relatio actualis habet duo extrema in actu. Quaero igitur quae sunt extrema istius respectus. Non potest dari nisi anima rationalis et Deus vel aliquod accidens absolutum in anima. [Non anima rationalis], quia anima rationalis per hoc quod recipit characterem non habet respectum novum ad aliquid extra se corporale vel spirituale — manifestum est — excepto Deo. Non potest poni alterum extreum esse accidens absolutum in anima, quia illud — si poneretur — maxime esset gratia. Sed hoc non. Probatur, quia character potest esse sine gratia, sicut patet per predictam *Decretalem*². Nec Deus potest esse alterum

1 alia a mutatione *om.* FZ || a *om.* EK   2 et¹] sed K || motu] mutatione CPZ || approximatione] mutatione PZ, nova add. EKPZ, non add. DF   4 Sed] Si Z || accepta corr. in affirmativa E || instantias] instantiam E, alias add. Z   5 materia] sunt add. Z   6 eodem] actu vel add. D || existentes] et tantum K   8 Secunda] quarta D   9 mutatione] alia add. Z   10 et post unita *om.* DF   12 tales] plures Z || instantias] substantias DEP   13 habent] sunt D || illae] predictae F || instantiae] substantias P   15 actualis] realis BFGL, realis add. Z   16 respectus] rationis D, relationis FG   19 habet] aliquem add. FG   20 est] quod add. Z   23 sine] cum D

¹ Cf. Guillelmus de Ockham, *Quaest. in II Sent.*, qq. 1 et 2 (OTh V, 15, 40).   ² Cf. supra, p. 29, lin. 3.

extremum, quia non videtur quod sint plures respectus creaturae ad Deum quam respectus causalitatis in quocumque genere et respectus unionis spiritualis quorum nullus ponitur character. Igitur convenientius potest dici quod si aliquid tale imprimatur 5 quod sit absolutum quam respectivum.

Quarto dico quod si potentiae animae non distinguantur ab essentia nec inter se, quod tunc character ponitur in essentia subiective et non in potentia. Quia intellectus et voluntas non differunt secundum istam viam¹ nisi quia intellectus connotat ac- 10 tum intelligendi, voluntas connotat actum volendi. Sed ‘essentia animae’ non connotat aliquem actum, et ideo si character esset in intellectu propter intellectionem quam connotat, hoc esset quia esset principium actus intelligendi. Quod non est verum, quia credo quod nullius actus est principium, nec ad aliquem actum 15 inclinat. Et ideo melius dicitur secundum istam viam quod est in essentia animae subiective quae nullum actum connotat quam in potentia quae connotat actum. Et tunc esset simile de isto charactere et de habitu religiosi per quem distinguitur a communi populo et obligatur ad certas observantias, qui tamen habitus non 20 est principium cuiuscumque actus, quia ad nullum inclinat. Sic in proposito: character est signum obligativum animae ad Deum quale signum et obligationem non habent aliae animae.

Si tamen potentiae distinguerentur realiter, sicut dicit aliud opinans², adhuc convenientius poneretur character in voluntate

2 quam] quia DF, nisi H 2-3 et respectus] respectu Z 3 spiritualis] hyposticae L
 || nullus] unus D 7 essentiali] invicem C, anima PZ || quod] quia DE, sed K 7-8 essentia
 subiective] e. obiective C, e. animae s. E, esse intellectivi s. K. 9 istam (illam BL) viam BHLZ,
 opinionem istam DF, istam CEKP 10 connotat actum volendi] tamen notat actum nolendi D
 16 subiective] sensitivae C || quae] aut D 19 obligatur] alligatur PZ || certas] regulas add. F
 20 nullum] actum add. PZ 21 obligativum] obligationum CP, obligatorium EHZ 23 Si]
 Sed EF

¹ Scilicet secundum viam Ockham; Cf. *Quaest. in II Sent.*, q. 20 (OTh V, 436-40). ² Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 77, a. 2 et q. 87, a. 4.

quam in intellectu. Cuius ratio est quia character maxime ponitur in illo quod est principium merendi. Huiusmodi autem est voluntas, non intellectus, secundum istam viam¹, igitur etc. Et etiam tunc² voluntas esset potentia nobilior quam intellectus, et per consequens convenientius est ponere characterem in voluntate 5 quam in intellectu.

Quintio dico quod character convenientius potest poni in prima specie vel in tertia quam in secunda, quia potentia naturalis quae est in secunda specie, dicitur in respectu ad actum, active vel passive, quorum neutrum convenit characteri. Non 10 enim dicitur character potentia naturalis activa respectu actuum naturalium, quia ad omnes actus naturales sufficiunt habitus naturales et infusi. Nec est potentia naturalis activa respectu actuum supernaturalium, quia tales actus sunt immediate a Deo. Nec potest esse potentia passiva, quia anima rationalis est passivum suf- 15 ficiens respectu omnium actuum.

Sexto dico quod character non est simpliciter indelebilis, quia aut est aliquid absolutum aut respectivum. Si absolutum, et est posterius subiecto, potest Deus separare subiectum ab illo accidente absoluto et conservare. Hoc patet, quia Deus potest 20 facere subiectum sine charactere, certum est, igitur potest characterem impressum destruere et subiectum conservare, ex quo nullam contradictionem implicat. Si sit respectus, adhuc potest deleri,

1 intellectu] quidquid sit de essentia add. BL 1-3 Cuius ... intellectus om.(hom.) EK
 2 Huiusmodi] hoc FGH 4-6 tunc ... intellectu] quia est signum gratiae non naturaliter sed ex institutione divina, ita quod habito charactere Baptismi habetur gratia nisi quis ponat obicem. Gratia autem est subiective in voluntate L 5 consequens] tunc add. Z 7 potest] debet Z
 8 specie ... tertia] vel tertia specie PZ, qualitatis add. Z 9 in respectu] per respectum K
 11 enim ... character] videtur EHK 13 Nec] et sic K 16 actuum] receptibilium in ea
 add. BL 17 simpliciter] semper E || indelebilis] indeleibile CP 19 separare] solvere E, sub-
 trahere F 20 potest] conservare et add. K 23 sit] potest add. C

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, III, d. 23, q. 2, a. 3, qa. 1, ad 3. ² Scilicet si potentiae animae distinguerentur.

quia nulla relatio distincta realiter a creatura est simpliciter indelebilis ab ea nisi illa quae est creature ad Deum in ratione causae, si illa sit indelebilis, igitur, etc.

S e p t i m o dico quod istae condiciones attribuuntur characteri, videlicet quod est significativum gratiae, dispositivum, rememorativum, distinctivum, configurativum et obligativum.

Quantum ad primam condicionem dico quod est significativum gratiae non ex natura rei et naturaliter sed ex institutione divina, quia sic ordinavit quod baptizatus ad hoc quod recipiat gratiam prius aliquo modo recipiat characterem, et posito tali charactere recipiat gratiam nisi ponat obicem.

Quantum ad secundam condicionem dico quod est dispositivum tamquam causa sine qua non, et hoc solum ex voluntate et ordinatione divina et non ex natura rei, quia licet in naturalibus non ponatur causa sine qua non, tamen in voluntariis potest poni, sicut p r i u s¹ dictum est. Et sic character potest esse tale signum dispositivum sine quo Deus non vult infundere gratiam.

Quantum ad tertiam condicionem dico quod character est signum rememorativum et recordativum suscepti sacramenti tantum ex ordinatione divina et voluntate quae vult characterem sicducere in notitiam sacramenti suscepti, et non est tale signum ex natura rei.

Quantum ad quartam condicionem dico quod est signum distinctivum. Et hoc sibi competit naturaliter sicut cuilibet alteri formae.

1 a creatura] activa E, accepta F   2 illa quae] illius quae D, qui E, quae K   5 videlicet ita scilicet Z || dispositivum] suppositivum P, rationis add. BFZ   6 rememorativum] commemo-
rativum F, memorativum Z   7-8 Quantum ... gratiae] est quidem significativum P   8 sed]
quia D   12 Quantum ... est] est etiam PZ || secundam] unam C   16 sic] ideo Z   17 gra-
tiam] ipsam add. EK   18 Quantum ... character om. PZ   18-19 signum] etiam PZ   19 et]
vel E   20 et] in Z   20-21 ducere EK   23 Quantum ... est] est similiter PZ

¹ Cf. supra, q. 1, p. 14, lin. 12-17.

Quantum ad quintam condicionem dico quod est assimilativum naturaliter, quia non assimilat nisi sicut aliae res.

Quantum ad sextam dico quod est signum obligativum, sicut habitus in viro religioso. Et hoc solum habet ex institutione di-
5 vina et non ex natura rei.

Sed contra praedicta sunt aliqua dubia.

Primum est utrum aliquis adultus recipiat Baptismum si nec consentiat nec dissentiat. Videtur quod sic, quia parvulus nec
10 consentiens nec dissentiens recipit Baptismum, igitur adultus. Con- sequentia patet, quia adultus non est peioris condicionis quam parvulus, igitur etc.

Secundum est de charactere, quia videtur quod non sit forma absoluta, quia secundum Philosophum, II *Ethicorum*¹ et alibi, in anima sunt tantum tria, scilicet potentia, passio et
15 habitus et actus. Sed character non est aliquod illorum. Patet per praedicta. — Praeterea, res absoluta ponitur propter operatio- nem, sed character non, per te, igitur etc.

Tertium est, quia non videtur quod aliqua qualitas sit in tertia specie nisi sensibilis, quia sicut omne spirituale est intelligibile ab
20 intellectu, ita omne corporale est sensibile a sensu.

1 Quantum ... assimilativum] est nihilominus assimilativum, et hoc PZ   3 Quantum ...
est] est tandem PZ   12 parvulus] adultus D   15 tria] quattuor FGZ   20 specie] qualitatis
add. Z || nisi] tantum add. Z

¹ Aristot. *Ethica Nicom.*, II, c. 4, (1105b 19–21), versio Roberti Grossa- testa: «Quia igitur quae in anima fiunt tria sunt, passiones, potentiae et habitus, horum aliquod utique erit virtus» (ed. R. A. Gauthier, *Aristoteles Latinus*, XXVI, 1–3, fasc. 4, 401); cf. Guillelmus de Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 3, q. 6 (*Opera Theologica* II, ed. S. Brown et G. Gál, St. Bonaventure, N.Y. 1978, 507); *Expositio in librum Perihermenias*, prooem., § 4: «Philosophus non videtur ponere in anima nisi potentias et habitus et passiones sive actus, sicut habetur II *Ethicorum*» (*Opera Philosophica* II, ed. A. Gambatese, St. Bonaventure, N. Y. 1978, 350); infra, q. 14 (p. 293).

Quatum est utrum isti characteres impressi in diversis sacramentis sint eiusdem speciei vel alterius et alterius speciei.

[SOLUTIO DUBIORUM]

Ad primum¹ istorum dico quod de intentione Ecclesiae Romanae et de mente Sanctorum est quod in adulto requiritur consensus vel de praesenti vel de praeterito, sicut patet in illa decretali *Extra, De Baptismo et eius effectu, Maiores*², ubi dicit quod contradicentes et dissentientes non recipiunt Baptismum nec characterem.

Tamen in adulto non requiritur consensus actualis de praesenti, nec habitualis nec virtualis. Non actualis, quia furiosi possunt recipere Baptismum et eius effectum si sint dispositi, licet tunc non consentiant actualiter, puta si prius consentiant et post non dissentiant ante furiam. Nec requiritur consensus habitualis, quia habitus generatur ex actibus. Ponamus quod adultus primo consentiat, et post habitus generatus ex uno actu corrumpatur per cessationem actus et quod non dissentiat postea, iste potest baptizari, et tamen nullum consensum habitualem vel virtualem habet. Et per consequens videtur sufficere ad recipiendum Baptismum et effectum semel in praeteritum consentire et post non dissentire, quantumcumque postea nec consentiat actualiter nec habitualiter.

Et quando dicuntur quod non est peioris condicionis etc.³, dico quod adultus propter multa peccata quae

2 et alterius speciei] speciei C, et alterius FH, om. PZ   6 consensus] assensus Z || vel¹] ad minus add. E, om. KZ   9 nec] ita add. EK   11 furiosi] sufficienter EK   13 consentiant ... consentiant] assentiant ... assentiant C   13-14 et ... dissentiant om. EK   15 Ponamus] ergo add. Z || primo] post habitus D, prius BF   18 vel] nec EFKP   20 semel] simul K, et effectum add. E   21 nec¹] vel nec E, non F   23 quod] adultus add. BL

¹ Cf. supra, p. 34, lin. 8.   ² *Decretales Greg. IX, lib. III, tit. 42, c. 3 (ed. Friedberg, II, 646).*   ³ Cf. supra, p. 34, lin. 10-12.

commisit, quae non potest committere parvulus, est peioris condicionis, in tantum quod non recipiat rem sacramenti nisi poeniteat. Et si ante poenitentiam efficiatur furiosus, et tunc baptizetur, non recipit rem nec effectum Baptismi, et talis adultus est peioris condicionis quam parvulus. Tamen adultus sine omni peccato 5 existens non est peioris condicionis quam parvulus quantum ad susceptionem sacramenti, quia statim potest recipere Baptismum et effectum Baptismi dummodo consentiat de praeterito et post non dissentiat.

Ad aliud¹ dico quod licet non sint plura in anima ad quorum 10 cognitionem possumus devenire per notitiam intuitivam vel abstractivam, sicut operationes, delectationes et tristitiae cognoscuntur intuitive, et habitus abstractive et argutive, propter hoc tamen non sequitur quod non sunt plura in anima. Quia sicut aliqua sunt accidentia corporalia, quae tamen per sensus homo 15 non potest cognoscere, — ut qualitas in herbis et venenis —, quia visus et quilibet sensus determinatur ad certa obiecta in quae potest ita quod non in plura, eodem modo possunt esse aliqua accidentia spiritualia quae tamen intellectus non potest cognoscere, quia intellectus determinatur pro statu isto ad certa obiecta et 20 non ultra, de quorum numero videtur esse character. — Ad secundum pro illo dubio², nego assumptum, quia quantitas est forma absoluta, et tamen non est de potentiis activis, sed passivis secundum Commentatorium, IV *Physicorum*, cap. De

1 potest committere] commisit F   2 nisi] prius add. BL   3 baptizetur] tunc add. PZ
 4 recipit] accipit D || rem] sacramenti add. K   5–6 Tamen ... parvulus om. (hom.) KP   7 sacramentij] Baptismi F || quia] et Z   8 dummodo] si BFGL || consentiat] vel dummodo consentierit add. F, vel consenserit add. Z   11 notitiam] cognitionem KZ   13 propter CPZ, ex FG, om. DEK   16 potest] simpliciter add. F || in herbis et venenis] in herba et veneno DEHK, herbae et veneni FG, et lapidibus et similibus nisi argutive per operationes add. BL, et proprietates quas medici vocant occultas add. H   19 cognoscere] pro statu isto add. BL   21 character] sicut et sensus naturaliter determinatur ad certa [obiecta] et non solum pro statu isto add. B

¹ Cf. supra, p. 34, lin. 13.

² Cf. supra, p. 34, lin. 17.

vacuo¹. Eodem modo est de aliis qualitatibus in quarta specie qualitatis quod non habent propriam operationem. Aliter potest dici quod licet quantitas et omnis forma absoluta sit activa respectu intellectus nostri, saltem quasi obiectum, hoc non est concedendum de charactere, quia nullam activitatem habet respectu intellectus nostri in via, quod forte est ex defectu intellectus nostri vel ex ordinatione divina.

Ad aliud² dico quod characteres impressi in diversis sacramentis sunt diversarum specierum, quia licet accidentia eiusdem species possint esse in eodem subiecto, tamen hoc non est ponendum sine aliqua necessitate, puta sine ratione, auctoritate vel experientia certa quae necessario ad hoc inducat. Sed nullum istorum inducit ad ponendum characteres eiusdem speciei sed potius ad contrarium, quia character ponitur ad distinguendum. Nunc autem si circumcisus reciperet characterem et baptizatus similiter, non distingueretur circumcisus a baptizato per characterem, nec aliquis habens sacerdotium distingueretur a confirmato per characterem, quia illa quae sunt eiusdem speciei non distinguunt, ut ad praesens suppono. Sed si sint alterius rationis, tunc possunt distinguere.

Ad aliud³ dico quod sicut non est inconveniens quod sit aliqua substantia naturalis extensa, et tamen quod non possit apprehendi ab aliquo sensu nec intellectu intuitive pro statu isto, et nunquam a sensu intuitive, ita potest esse aliqua qualitas quae potest

¹ aliis *om.* HKZ || in] de Z   2 quod] et E, quae HK   3 quantitas] qualitas HK
 4 hoc] tamen DF, tamen hoc H, tamen hic K, hoc tamen Z   8–20 Ad ... distinguere *trp. p. cognosc* (*p. 38, lin. 2*) Z   11 necessitate] ratione Z || ratione] rationis F, necessitate Z   13 ad²] ponendum *add.* F   14 ponitur] imponitur EK   18 quia] et quid Z || speciei] rationis K, *om.* DE || distinguunt] distinguuntur CZ   19 ad praesens] nunc Z || alterius] et alterius *add.* Z || rationis] rei E, illud *add.* P   21 aliud] tertium dubium H   22 substantia] alia D, forma EHK, materia Z || non *om.* P   23 nec] vel Z || isto] nec intelligi intuitive *add.* Z   24 quae] non *add.* FG,
sed del. G

¹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 84 (ed. Iuntina, IV, 79v).

² Cf. supra, p. 35, lin. 1.   ³ Cf. supra, p. 34, lin. 19.

cognosci pro aliquo statu ab intellectu intuitive licet non pro statu isto, et tamen a nullo sensu poterit unquam cognosci.

[AD ARGUMENTA PRINCIPALIA]

Ad primum principale¹ dico quod non est propter excellen-
tiam Baptismi quod in eo imprimitur character, sed quia in Bap-⁵
tismo recipitur aliquis ad familiam Christi, ideo rationabile est
quod distinguitur ab aliis qui non sunt de familia eius. Talis
autem distinctio est per characterem.

Ad aliud² dico quod neutrum probari potest, puta quod sit
impressum vel non impressum.¹⁰

1 statu¹ om. CZ || licet non] nisi C   2 unquam] nunquam D   4 quod] qui E, quia Z
7 qui] quae CZ

¹ Cf. supra, p. 20, lin. 4.   ² Cf. supra, p. 20, lin. 7.

QUAESTIO III

SECUNDO QUAERO UTRUM QUILIBET DIGNE
RECIPIENS SACRAMENTUM BAPTISMI RECIPIAT GRATIAM
ET OMMES VIRTUTES NECESSARIAS AD SALUTEM

5   Quod non recipiat gratiam:

Probatur, quia magis sunt incompossibilia amor habitualis et odium habituale respectu eiusdem obiecti, vel tantum, quam fides et scientia respectu eiusdem obiecti; sed fides et scientia non stant simul respectu eiusdem obiecti; igitur nec prima.

10   Sed odiens prius Deum intense, adquirit sibi habitum odiendi Deum, et cum isto habitu potest stare unus actus quo potest diligere Deum et velle baptizari. Probatur, quia quando post diligit Deum, magis inclinatur ad odium Dei quam si nunquam habuisset habitum odiendi, igitur tunc stat habitus odiendi Deum intensus 15 vel saltem remissus. Et talis propter actum diligendi potest digne recipere Baptismum, et tamen tunc non recipit gratiam propter incompossibilitatem inter gratiam et odium habituale.

Per idem probatur quod non recipiat alias virtutes, quia aliquis talis potest recipere habitus vitiosos.

20   Confiratur, quia nunquam potest probari incompossibilitas habituum nisi per incompossibilitatem actuum. Sed actus odii habitualis et amoris non se compatiuntur, igitur nec habitus. Igitur stante habitu odiendi vel vitioso non potest infundi

---

2 Secundo] Consequenter K, Circa idem denuo principaliter Z   3-4 gratiam et om. EK
7 tantum, quam CGLZ, tamquam DEG(*ut alia littera*)P, tantum quantum F, termini quam K
8 obiecti corr. in subiecti G   8-9 sed ... obiecti in *imo f.* G, om. (*hom.*) DF   10 prius]
primo Z   11 isto] hoc Z   12-13 post ... Deum] aliquis diligit Deum habet habitum odiendi
tunc EK   13 magis] plus EK   18 probatur] aliquis talis add. D || non] semper add. H
19 recipere codd. (*pro: retinere?*)   22 habitualis CDEFKPZ, om. BL || compatiuntur] respectu
eiusdem add. BL, simul add. H

habitus diligendi Deum vel virtuosus habitus.

S i d i c a s quod isti habitus non sunt incompossibles, quia unus est infusus, alias adquisitus, c o n t r a: quorum habituum actus sunt incompossibles, et illi habitus sunt incompossibles. Sed aliquis diligens Deum, sive naturaliter sive super- 5 naturaliter, non potest eum pro tunc odire, quia aliter aliquis posset habere actum fruitionis et odiendi Deum simul. Igitur isti habitus sunt incompossibles, sive unus sit naturalis et alias supernaturalis sive uterque sit naturalis.

Praeterea, si habitus infundantur in Baptismo, aut sunt alterius 10 rationis ab adquisitis aut eiusdem rationis. Si alterius, et habitus infusus sit perfectior, inclinabit ad perfectiorem actum; et perfectius inclinabit quam habitus adquisitus. Et per consequens cum habitus adquisitus inclinet ad actum omni alio circumscripto, 15 igitur multo magis habitus infusus sic inclinabit omni alio circumscripto, et per consequens parvulus per habitum infusum posset in actum fidei, spei etc. Si sint eiusdem speciei, tunc poterunt infusi facere quidquid possunt adquisiti, quod est manifeste falsum. Patet de parvulo, sicut prius¹, qui per habitum infusum non po- 20 test in actum sine habitu adquisito.

C o n f i r m a t u r: illud quod facit obiectum respectu notitiae intuitivae, idem facit habitus respectu notitiae abstractivae. Igitur sicut obiectum potest esse causa respectu notitiae intuitivae, ita habitus — si ponatur — potest esse causa respectu notitiae abstractivae.

20

25

---

1 virtuosus habitus] virtuosum habitu D, virtuoso habitu EKP   4 habitus om. DF
 5 sive¹ om. DF   6 eum om. BEKL   8 et alias] sive Z   10-11 alterius rationis] eiusdem rationis aut alterius F   11 ab] aliis add. PZ   17 poterunt] habitus add. H   19 parvulo] parvulus BCL   20 sine ... adquisito] sive habitum adquisitum D   25 abstractivae] cuius oppositum experimur (experitur B) de habitibus infusis si sint (ergo etc. G) add. BG

---

¹ Guillelmus de Ockham, *Quaestiones in III Sent.*, q. 9 (*Opera Theologica* VI, ed. F. Kelley et G. Etzkorn, St. Bonaventure, N.Y. 1982, 290s.).

A d o p p o s i t u m:

In Baptismo est remissio culpe, igitur est infusio gratiae et aliarum virtutum necessariarum ad salutem.

QUAESTIO IV

5

SECUNDO QUAERO UTRUM BAPTISMUS TOLLAT OMNEM CULPAM

Q u o d n o n:

Quia si sic, aut tollit quia repugnat formaliter aut quia expellit causaliter. Non primo modo, quia aliquis potest retinere omnem 10 culpam et tamen baptizari, sicut ficte accedens ad Baptismum, qui non est postea rebaptizandus. Si causaliter, aut igitur effective aut meritorie. Non primo modo, quia sacramentum nihil efficit eorum quae sunt in anima, et per consequens nihil inde expellit. Nec meritorie, nam aliquis in actu sacramenti potest demereri.
15 A d o p p o s i t u m e s t M a g i s t e r i n l i t-
t e r a¹.

3 necessariarum] quae sunt necessariae K 5 Secundo] Tertio CH 6 omnem] omni EK
9 retinere BG (*in corr.*), eo Z, recipere CDEFHKP 10 accedens] accidente DF 11 rebaptizandus]
baptizandus DE 14 meritorie] secundo modo PZ 15–16 littera] non quia sicut nullum bonum
est irremuneratum, ita nullum malum est impunitum, igitur nec remittitur *add. seu antic.* C

¹ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 1, c. 9; d. 3, c. 9; d. 4, c. 1 (ed. Grottaferrata 1981, 238, 251s.).

QUAESTIO V

TERTIO QUAERO UTRUM OMNIS POENA IN BAPTISMO REMITTATUR

Quod non:

Quia sicut nullum bonum est irremuneratum, ita nullum malum est impunitum¹. Igitur non remittitur in Baptismo sine punitione.

Ad oppositum est Magister in litteris et auctoribus².

Et communiter Doctores³ et Sancti⁴ dicunt oppositum.

[DIVISIO QUAESTIONIS]

Circa estas quaestiones: quia prius est expulsio unius formae quam inductio formae contrariae. — Quod patet, quia illud est prius natura secundum Philosophum, V *Metaphysicae*⁵, 15

---

2 Tertio] Quarto CH, Secundo K   6 remittitur] omnis poena add. C   6–7 sine punitione]
de poena EK   13 istas quaestiones] istam quaestionem DEFK || quia] sciendum quod F, est sciendum
quod Z   14 inductio] introductio P   15 natura] ut patet add. Z || secundum] per EK ||
Philosophum] Commentatorem HK

¹ Cf. Rom. 2, 6: *qui reddet unicuique secundum opera eius*. Petrus Lombardus, *Collectanea in Epist. Pauli*, in Rom. 2, 6: « ... cum auctoritas dicat: nullum malum impunitum, et nullum bonum irremuneratum» (PL 191, 1341 C–D).

² Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 4, c. 5 (ed. cit., 260).   ³ Cf. Bonaventura, *Sent.*, IV, d. 4, a. 1, q. 2 (ed. Quaracchi, IV, 96ss.); Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 4, q. 2, a. 1, qa. 2–3.   ⁴ Cf. August., *De peccatorum meritis et remissione*, I, c. 39, n. 70 (PL 44, 150).   ⁵ Aristot., *Metaph.*, V, c. 11, t. 16 (1019a 2–4).

quod potest esse sine aliis, et alia non possunt esse sine eo. Exemplum est de substantia et accidente, quia substantia potest esse sine omni accidente, licet non e converso. Nunc autem expulsio formae potest esse sine omni inductione formae contrariae. Et 5 ideo non nego quin Deus possit facere aquam neque calidam neque frigidam, sicut caelum nec est calidum nec frigidum. Sed inductio unius formae non potest esse sine expulsione formae contrariae, et ideo Deus non potest inducere calorem in aqua frigida nisi prius expellat frigiditatem. — Ideo primo videndum est de 10 expulsione culpae; et quia poena non debetur nisi culpae, ideo secundo videndum est de remissione poenae; et tertio de collatione gratiae.

[DE EXPULSIONE CULPAE]

Quantum ad primum articulum dicitur¹ quod in generatione 15 qualibet per inductionem unius formae omnis forma contraria expellitur et etiam dispositio ad formam contrariam. Sed Baptismus est regeneratio in vitam spiritualem, et culpa et gratia sunt contraria, igitur in Baptismo infusio gratiae tollit culpam actualem, originalem et veniale quantum est de se.

20 Licet haec conclusio sit vera, ut suppono, tamen ratio non valet, quia supponit quod omne peccatum est contrarium gratiae, quod tamen est falsum, loquendo de absoluto in gratia et in peccato. Hoc patet primo de peccato originali, quia quandcumque sunt duae formae absolutae, perfecte disparatae, possibles creaturae rationali, cum exsistentia unius formae potest stare carentia

25

---

3 licet] neque D, sed EF   6-8 neque ... et] prius expellat frigiditatem F   8 non potest] dicitur F || calorem] caliditatem DF || aqua frigida] aquam frigidam PZ   15 unius om. FKZ
 16 Sed] sicut EK   17 regeneratio] generatio CPZ || et¹] sed Z || gratia] semper add. C
 18 gratiae om. CDE   24-25 creature rationali] esse rationabiles F   25 exsistentia] ex natura CDL

---

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 4, q. 2, a. 1, qa. 1 Resp.

alterius formae — quae sibi non contrariatur — cum debito habendi illam formam. Sed gratia et iustitia originalis sunt huiusmodi formae, igitur gratia potest stare cum parentia iustitiae originalis et debito habendi eandem. Igitur gratia quantum ad omne absolutum in ea potest stare cum peccato originali. Tamen accipiendo gratiam prout facit aliquem esse gratum Deo, sive hoc sit per formam aliquam infusam sive sine omni tali forma, talis inquam gratia repugnat omni peccato tam originali quam actuali, quia per gratiam sic acceptam fit aliquis amicus Deo, et per peccatum fit inimicus, et ideo non stant simul¹. 10

Secundo patet hoc idem de peccato actuali, quia peccatum actuale non dicit aliud quam actum aliquem absolutum praeteritum per quem aliquis obligatur ad poenam. Nunc autem ille actus absolutus vel habitus derelictus ex eo et gratia primo modo accepta non repugnant, quia formae absolutae disparatae sunt, igitur possunt simul esse in eodem. Nec obligatio ad poenam repugnat gratiae sic acceptae, cum nulla poena repugnet gratiae sic dictae, quia non est contradictio quin posset esse in diabolo. Similiter illa obligatio non dicit aliquid absolutum in anima distinctum ab actu et habitu, nec respectum realem, quia suus terminus non est, igitur tantum respectum rationis, si sit aliquis respectus. Sed talis respectus non repugnat formae absolutae in gratia primo modo dicta, tamen obligatio ad poenam aeternam bene repugnat 20

1 contrariatur] et add. BZ, etiam add. L 4 eandem] eam FK 5 originali] sed add. Z
6 Deo] sive ut hoc connotat nomen gratia add. L 7 sive om. DEZ 9 quia] quam D,
quamvis F || fit] sit DF || amicus] gratus Z 10 fit] sit DF || ideo] per consequens K
11 hoc om. CPZ || idem] quod est P 12 dicit] aliquid add. CK 13 aliquis] quis CPZ
16 Nec] illa Z 17 cum] nec C, quia PZ || nulla] aliqua C || dictae] inductae D 18 pos-
set] sic add. K || diabolo] et de facto patet hoc in illis qui sunt in purgatorio add. H 19 illa
om. EK 20 nec] secundum add. D

¹ In codicibus B et L hic leguntur quaedam dubia de iustitia originali, de peccato originali et de acceptatione divina, quae eduntur in *Opera Theologica* VIII. Cf. *Quaest. in III Sent.* (OTH VI, 14*, n. 3).

gratiae secundo modo dictae¹.

Ideo dico quantum ad istum articulum quod tantum creditum est omnem culpam dimitti in Baptismo. Nec potest hoc ostendi ratione naturali, quia non per repugnatiā 5 formalem peccati et gratiae, quia licet formaliter gratia repugnet formaliter actui peccati praesentis vel habitui vitioso, non tamen actui praeterito qui nullum habitum relinquit nunc, quia prius forte corruptitur. Nec repugnat obligationi ad poenam. Et 10 ideo potest Deus de potentia sua absoluta non remittere cul- pam, sine omni iniustitia, sicut potest aliquem punire sine omni demerito absque hoc quod dicatur iniustus — licet illa punitio non esset proprie poena, quia poena correspondet culpa, sed magis diceretur dolor. Unde sicut Deus potest semper continuare et detinere unum brutum in poenis sine omni peccato vel iniusti- 15 tia a parte sui, ita eodem modo posset facere cum homine.

Si dicatur quod Deus est debitor praemii pro meritis, respondeo dico quod Deus nullius est debitor nisi quia sic ordinavit; de potentia tamen absoluta potest facere contrarium cum creatura sua sine omni iniuria. Creditur tamen quod 20 omnis culpa remittatur in Baptismo ex ordinatione nisi recipiens ponat obicem; puta si tunc actualiter peccet, tunc non remittitur illud peccatum virtute Baptismi, sive sit mortale sive veniale. Et ideo omne peccatum praeteritum remittitur, tam mortale quam veniale, et non aliud.

3 quod] et D || dimitti] remitti Z 5 formaliter] forma DEK, poena et FZ || gratia] gratiae K 5-6 repugnet] repugnant FZ 6 praesentis] principaliter C, praesenter EK 7 habitum] actum DF || nunc] tunc E 8 forte] formaliter DEFK 9 non CP, *mg. (sed del.)* G, *om.* EFHKZ || remittere] dimittere D 10 iniustitia] iustitia P || sicut] sive F 14 deti- nere] determinare F || poenis] brutis Z 16 pro meritis] per meritum EK 20 ex] eius add. Z

¹ Cf. supra, p. 44, lin. 4-10.

[DE REMISSIONE POENAE]

Circa secundum dico quod duplex est poena, scilicet aeterna et temporalis. Prima remittitur in Baptismo ex ordinatione divina, quia baptizatus redditur dignus vita aeterna, licet Deus posset illam non remittere de potentia absoluta.

5

Secunda poena est duplex: una voluntarie assumpta, alia naturaliter inficta. Prima non remittitur in parvulo baptizato, quia parvulus ad nullam poenam obligatur nec ante Baptismum nec post, et quia ad nullam poenam tenetur, nulla sibi remittitur. Sed quia adultus obligatur ad poenam ante Baptismum, quia obligatur ad displicantiam de peccatis praeteritis, ideo illa poena sibi remittitur, sic quod non obligatur ad illam displicantiam post Baptismum, nec obligatur nec tenetur satisfacere pro peccatis praeteritis. — Secunda poena naturaliter inficta, quae consequitur omnem hominem secundum communem cursum naturae, puta esurire et sitire et huiusmodi, non remittitur. Et hoc est solum ex ordinatione divina, quia Deus posset oppositum facere si sibi placeret. Sic igitur patet quomodo remittitur poena et quomodo non.

10

15

15

[DE COLLATIONE GRATIAE ET VIRTUTUM]

20

Circa tertium articulum sunt aliquae difficultates. Prima, utrum Deus possit remittere culpam sine collatione gratiae. Secunda, utrum gratia possit infundi sine virtutibus theologicis. Tertia, utrum possit infundi sine virtutibus moralibus. Quarta, utrum omnes istae virtutes infundantur. Quinta, utrum aliquae virtutes

25

---

2 secundum] quod C, alium articulum K || scilicet] poena add. E 4 baptizatus] baptismus Z
 5 illam *om.* CPZ || remittere] promittere E, dimittere KP 6 poena] temporalis add. BL
 7 inficta] afficta C 8 parvulus *om.* EPZ 9 tenetur] et add. E, parvulus add. FG, ideo
 add. HK 11 illa] nulla D 12 displicantiam] disciplinam DF 13 obligatur nec CP,
om. reliqui 15 naturae] ut EK 16 et¹ ... huiusmodi] scire E, sitire K 21 tertium] secun-
 dum DF || aliquae] multae Z || Prima] puta C, est add. Z

morales possint infundi distinctae secundum speciem a virtutibus aliis naturaliter adquisitis.

[UTRUM DEUS POSSIT REMITTERE CULPAM SINE GRATIA]

De prima difficultate fuit tactum libro primo, distinctione 17¹.

- 5 Ideo dico breviter quod — intelligendo per gratiam caritatem, quia pono quod sint idem omnino, licet sint hic diversa nomina et diversi conceptus — Deus de potentia sua absoluta potest remittere culpam et poenam sine collatione gratiae. Cuius ratio est quia quemcumque potest acceptare tamquam dignum vita aeterna
 10 sine omni gratia inhaerente, illi potest remittere omnem culpam sine omni infusione gratiae. Sed Deus potest primum facere, ut patet in p r i m o², igitur potest facere secundum.

C o n f i r m a t u r, quia non videtur contradictio quin Deus possit dare alicui exsistenti in peccato mortali visionem essentiae suae in illo instanti in quo potest sibi dare gratiam, et multo fortius potest eum acceptare tamquam dignum vita aeterna in eodem instanti in quo potest sibi dare gratiam quam sibi vult dare postea. Sed primum potest, puta visionem essentiae suae causare sine omni gratia praevia informante, igitur multo magis
 20 potest eum acceptare sine gratia, et per consequens sibi remittere omnem culpam sine gratia. De hoc quaere i b i³. Tamen de facto dico quod gratia infunditur, quamvis probari non possit per rationem. Sed quia hoc sonant auctoritates *Sacrae Scripturae* et *Sanc torum*, ideo teneo hoc cum eis.

---

5 per] aliquam add. DF i¹ gratiam] collationem gratiae E 8 ratio] causa Z 9 quemcumque] quantumcumque DEFK 14-5 essentiae suae] de essentia divina EK 15 gratiam] quam sibi vult dare add. Z i¹ et] ergo Z 15-7 et ... gratiam om. (hom.) EK 16 fortius] magis Z 19 causare] dare E i¹ praevia] prima DE 21 sine] cum P, om. D i¹ Tamen] dico add. Z 22 gratia] magis F 24 et] dicta add. Z

¹ Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 17, q. 1 (*Opera Theologica* III, ed. G. Etzkorn, St. Bonaventure, N.Y. 1977, 452-56, 466). ² Ibidem.

³ Ibidem, 445s.

[POTESTNE GRATIA INFUNDI SINE VIRTUTIBUS THEOLOGICIS?]

Circa secundum: an gratia sive caritas possit infundi sine aliis virtutibus theologicis, puta sine fide et spe. Et arguitur quod non, quia sicut se habet habitus ad habitum, sic actus ad actum et e converso. Sed nullus actus potest esse in voluntate nisi prius sit aliquis in intellectu, igitur nec habitus voluntatis potest esse sine habitu intellectus. Sed caritas est habitus voluntatis quo diligit Deum, et fides est habitus intellectus quo intelligit Deum, 5 igitur etc.

S i d i c a t u r quod actus caritatis potest esse sine actu 10 fidei, sicut patet in patria, c o n t r a: saltem tunc non potest esse sine omni actu intellectus. Et similiter actus patriae non est ad propositum in via. Et ita videtur quod caritas praesupponit necessario aliquem actum vel habitum in intellectu.

Ad istam difficultatem respondeo quod Deus potest de potentia 15 sua absoluta facere caritatem sine fide et spe. Cuius ratio est quia quando unum absolutum non dependet necessario ab alio absoluto, potest fieri sine eo sine contradictione. Sed caritas est quid absolutum et non dependet a fide et spe, manifestum est, quia in nullo genere causae, igitur etc.

C o n f i r m a t u r, quia quando¹ absolutum respicit di-

---

4 sicut] sic CDK || sic] sicut CDKP, ita FG 10-20 Si ... etc. rep. C 11-13 contra ... via trp. p. intellectu (lin. 14) DF 12 omni om. FPZ 13-14 Et ... intellectu om. EK 16 quia om. EK 18 sine²] absque K, om. F 19 spe] ut add. Z 20 causae om. CE

¹ Loco «quando ... etc.» codices B et L haec habent: «in patria de facto est caritas sine fide et spe, ergo in via poterit per potentiam esse sine illis. — Nec valet dicere quod ibi est visio loco fidei, succedens sibi, sed non potest esse caritas sine fide et visione coniunctim, licet sine utraque divisim. Contra: quando aliquid potest ex natura sua esse divisim sine utrolibet [cod.: utroque] (quorundam add. L) duorum absolutorum, ipsum poterit simul per potentiam esse sine ambobus coniunctim. Sic est hic».

versa absoluta disparata, si potest esse sine eis separatim per naturam, potest esse sine eis coniunctim per potentiam divinam. Sed in patria potest caritas separari a fide et spe separatim, igitur etc. Et licet appareat necessitas in actibus, sic scilicet quod actus voluntatis necessario praesupponat actum intellectus, tamen in habitibus non est talis necessitas, quia Deus posset suspendere activitatem intellectionum respectu generationis habitus ita quod non possent generare habitum, et concurrere cum actu voluntatis ad generandum habitum, et tunc hoc posito generabitur habitus in voluntate et non in intellectu. Et tunc ad habendum habitum in voluntate sufficit quod obiectum ostendatur voluntati per actum intellectus sine omni habitu generato.

S i d i c a s quod tunc potest generari virtus moralis in voluntate sine prudentia in intellectu, r e s p o n d e o quod non est inconveniens quod Deus faciat virtutem moralem sine prudentia habituali, quia Deus potest suspendere activitatem actus prudentiae respectu generationis habitus, et potest concurrere cum actu voluntatis respectu generationis virtutis moralis habitualis.

Si tamen Deus non posset facere actum voluntatis absque actu in intellectu, posset tunc dici quod virtus moralis non potest esse sine actu prudentiae.

Praeterea, impossibile est virtutem moralem esse sine suo obiecto, quia sicut impossibile est quod aliquis intelligat se intelligere nisi intelligat, ita impossibile est talem virtutem esse sine tali obiecto. Nunc autem obiecta partialia virtutis moralis sunt circumstantiae, puta locus et tempus, inter quas est praecipua recta ratio, cui actus debet conformari ad hoc quod sit virtuosus

1 absoluta] obiecta DPZ || eis] illis E, his K 1-2 naturam] rationem P 7 intellectionum] intellectionis C, corr. in actuum E 8 actu] habitu D 9 habitum] voluntatis add. B, in voluntate add. H 11 voluntate] et non in intellectu, et tunc ad habendum habitum in voluntate add. seu rep. D 14-15 respondeo ... prudentia rep. D 15 moralem om. DF 20 posset tunc dici tunc dicitur Z 22 Praeterea] Contra Z 25 obiecto] videtur quod concludat contra Guillelmum Okam add. mg. P || obiecta] subiecta C 26 puta] sicut PZ || et om. CEK

perfecte. Et per consequens impossibile est virtutem moralem esse sine recta ratione quae est actus prudentiae.

Ad argumentum in oppositum¹ dico quod non est similis proporcio inter habitum et habitum sicut est inter actum et actum, quia actus voluntatis non causatur ab habitu intellectus nisi mediante actu elicito ab illo habitu. Et ideo actus intellectus est causa immediata actus voluntatis, sed habitus intellectus a quo elicetur ille actus non est causa volitionis nec habitus generati a tali volitione, sed tantum est causa causae. Et ita est causa mediata quia non est causa actus voluntatis nec habitus generati per illum actum nisi tantum mediante actu proprio. Nunc autem potest Deus suspendere activitatem illius actus respectu generationis habitus in intellectu et [potest] non [suspendere] in voluntate, et ideo non est simile.

[POTESTNE GRATIA INFUNDI SINE VIRTUTIBUS MORALIBUS?]

15

Circa tertiam, utrum infusa caritate infundantur virtutes morales, dicitur² quod sic. Cuius ratio est quia Deus non minus perfecte operatur in operibus gratiae quam naturae. Sed non invenitur in natura aliquod principium aliquarum operationum nisi det omnia necessaria ad illa opera; sicut non dat virtutem progressivam nisi det organa et omnia requisita ad progressum, et sic de aliis operibus naturae. Igitur eodem modo in

4 habitum et habitum] habitus C 7 sed] sicut P 8 causa] immediata add. BL
 9 ita] non add. G || mediata] immediata C (in corr.), FP || quia] quod DFP 10 non mg. H,
 om. EK 10-11 actum] habitum D 11 tantum om. EFHK || proprio] tantum K 13 et¹
 ... suspendere] non suspendendo activitatem volitionum respectu generationis habitus BL 16 in-
 fundantur] gratiae add. K 17 dicitur] dico E || sic ... est] non BL 18 minus] magis C ||
 operatur] comparatur D 19 natura] inveniri in natura invenitur in natura add. K 20 sicut]
 naturaliter add. K 21-2 progressum] organum DFPZ

¹ Supra, p. 48, lin. 4. ² Ut dicit Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I-II,
 q. 65, a. 3.

operibus gratiae dat omnia necessaria ad gratiam. Sed habens caritatem, habet principium omnium operum meritoriorum, et non possunt opera illa exerceri sine virtutibus moralibus. Igitur dando caritatem, dat omnes virtutes morales.

5   *Ista ratio non valeat*, quia in operibus naturae videmus frequenter quod Deus dat alicui principium operationis, et tamen non dat actualiter omnia necessaria ad illam operationem. Exemplum: Deus, creando hominem, dat sibi principium respectu actus sciendi et volendi, quia intellectum et voluntatem, 10 et tamen non oportet quod det sibi habitus per quos potest faciliter in talia opera, sed sufficit quod det sibi potestatem acquirendi tales habitus. Ita in proposito, quando dat sibi principia per quae potest simpliciter in opera virtuosa et meritoria, non oportet quod det sibi omnia per quae potest in illa opera prompte et expedite, sed sufficit quod det sibi potestatem acquirendi sibi talia. 15

Praeterea, non imprimuntur naturae talia necessaria ad operationem nisi quando principium ex se est insufficiens ad talia exercenda. Sic non est in proposito, quia per caritatem et fidem et spem potest aliquis simpliciter in actus meritorios. Et hoc dico 20 si habeat caritatem adquisitam — et sic de aliis — cum dictamine rectae rationis, absque aliis virtutibus moralibus infusis, licet non ita prompte sicut cum aliis virtutibus. Igitur gratia potest infundi sine talibus virtutibus.

Ideo dico quantum ad istum articulum quod praeter virtutes 25 morales natas adquiri ex actibus, non sunt aliquae aliae ponendae. Sed istud non potest evidenter probari nec improbari. Sed quia

1 ad gratiam] ad finem pro quo datur gratia BL + habens] gratiam seu *add.* BL 1-2 caritatem] gratiam K 2 operum] operationum Z || meritoriorum BEFGH, meritorum CDP, meritoriarum Z 3 Igitur] ideo Z 5 naturae] non *add.* D 6 dat *om.* CDEP 8 creando] causando D 12 quando] quod C 13 virtuosa] similiter *add.* K 14 prompte] propter totaliter C 15 sibi² *om.* KZ 16 imprimuntur] imprimit BEHK 20 et ... aliis] fidem et spem BG || cum] sine DF 21 licet] sed EK 22 virtutibus] moralibus *add.* D || igitur *om.* EK 23 talibus] aliis K 24 virtutes] theologicas infusas, adquisitas et *add.* BL 25 actibus] nostris *add.* Z 26 nec improbari] vel improbari FG, *om.* CD

pluralitas non est ponenda sine necessitate, nec appetet aliqua necessitas; nec per rationem evidentem, nec per experientiam; nec per auctoritatem. Quia tales auctoritates omnes, puta ipse novit *viam prudentiae*¹, et *omnia per ipsum facta sunt*², et omnes tales intelligendae sunt quod Deus est causa partialis respectu cuiuscumque effectus et immediata. Ideo superfluum videtur ponere tales virtutes infusas alias ab adquisitis. Et sic patet ad tertium et quintum articulum³. 5

[UTRUM VIRTUTES MORALES INFUNDANTUR IN BAPTISMO]

Quantum ad quartum dico quod virtutes morales natae adquiri 10 ex actibus, non infunduntur in Baptismo de communi lege. Hoc patet, quia aliquis ante Baptismum habens habitus vitiosos, si faciat totum quod debet digne poenitendo et baptizetur, tamen sentit se primum ad vitia consueta sicut prius, et magis primum quam si nunquam illa peccata commisisset, igitur tunc manet 15 aliquis habitus inclinans ad talia peccata. Sed non videtur verisimile quod Deus infundat unum habitum nisi expellat habitum contrarium. Igitur aliis habitus non infunditur, et per consequens tales virtutes non infunduntur in Baptismo.

S e d c o n t r a p r a e d i c t a s u n t a l i q u a 20
d u b i a .

Primum est an culpa originalis possit remitti in Baptismo sine culpa actuali quantum ad omnem suscipientem Baptismum? Videatur enim quod sic, quia sicut peccatum contractum cum consensu

2 evidentem] evidentis EK, *om.* FG 3 novit CEH (*in. col.*), K, docuit omnem BDFH (mg.), PZ 5 sunt] sic sunt C, *om.* EK 6 superfluum] est ut *add.* F 7 adquisitis] aliiis adquisitis et alterius rationis BL || Et] videtur C 7–8 tertium et quintum] secundum et tertium C 10 quartum] articulum *add.* C 12 quia] si *add.* F 17 nisi] et non E || habitum²] alium FG, *om.* C 20 aliqua] multa Z 24 contractum] commissum CP

¹ Cf. Is. 40, 14.   ² Ioan. 1, 3.   ³ Supra, p. 46, lin. 23 et 25.

non potest remitti sine consensu poenitentiae, ita peccatum contractum sine consensu potest remitti sine consensu per vim sacramenti. Sed adultus ficte accedens ad Baptismum non consentit nec disponit se, qui commisit peccatum actuale, ponamus, tale 5 peccatum actuale commissum cum consensu non sibi remittitur. Igitur cum peccatum originale sit in eo contractum sine consensu, videtur quod illud potest sibi remitti virtute sacramenti non obstante quod ficte accedat sine consensu.

C o n f i r m a t u r: oportet exsistentem in peccato originale baptizari vel Baptismo flaminis, fluminis vel sanguinis. Igitur 10 si ficte accedens ad Baptismum remaneat in originali post Baptismum, oportet eum iterum baptizari. Quod videtur absurdum.

Secundum dubium: quare parvulus non baptizatus obligatur ad poenam aeternam, cum talis poena non debeatur nisi culpae, 15 et parvulus nunquam habuit actum peccandi nec habitum?

Tertium est quare virtutes theologicae infunduntur in Baptismo, cum habitus ordinentur ad actus, quos parvuli habere non possunt?

Quartum est quia videtur quod aliquae virtutes morales sint 20 necessariae praeter adquisitas. Primo, quia virtutes morales adquisitae non sunt natae dirigere actiones suas in Deum, quia philosophi et alii infideles habuerunt virtutem fortitudinis, temperantiae, et sic de aliis, eiusdem rationis cum virtutibus nostris. Igitur 25 sicut virtutes eorum non dirigebant opera sua in finem ultimum, nec nostrae facient, cum sint eiusdem rationis in eis et in nobis. Igitur praeter istas oportet ponere alias dirigentes opera sua in finem ultimum.

1 potest] per vim sacramenti add. BFGZ 1-2 contractum] commissum CPZ 4 se] poenitere add. K || qui] quae CE, om. D 5 actuale] esse add. Z || consensu] igitur add. Z || non] ideo DF || remittitur] sine consensu add. BL 7-8 non ... consensu om. DF 10 flaminis om. EK || fluminis om. DP 12 iterum] adhuc Z 16 quare] qualiter Z 19 quia] quod Z 21-2 philosophi ... infideles] Philosophus ... philosophi Z 23 virtutibus] naturalibus C 24 sicut] si FG || eorum] suae Z || non] nam C 26 praeter] propter Z || dirigentes] infusas ad direndum B

Praeterea, *opera Dei sunt perfecta*¹, igitur quando sanat hominem, perfecte eum sanat. Igitur non tantum infundit virtutes in parte intellectiva sed sensitiva per quas perfecte sanatur. Huiusmodi autem sunt virtutes morales, 5 igitur etc.

Praeterea, aliter si parvulus moreretur antequam esset adultus, semper careret illis virtutibus, quod videtur inconveniens.

[RESPONSIO AD DUBIA]

Ad primum² istorum dico quod adulto non remittitur peccatum originale nisi etiam remittatur peccatum actuale. Cuius duae rationes assignantur *Extra, De Baptismo et eius effectu*³. Quorum prima est quia Deus ex toto sanat hominem et non ex parte vel omnino non sanat, et ideo remittit utrumque peccatum si utrumque insit vel nihil remittit. Secunda ratio est quia peccato originali debetur carentia visionis aeternae, peccato actuali debetur poena gehennae. Si igitur peccatum originale deleatur sine deletione peccati actualis, per remissionem peccati originalis aperitur ianua, ita quod potest Deum videre visione beatifica, et si remaineat peccatum actuale, adhuc sibi reservatur poena gehennae. Et per consequens talis decedens posset Deum videre, et tamen cruciari poena gehennae, quod ab omnibus negatur. Et ideo dico 15 20 quod non remittitur unum sine alio.

Ad argumentum in contrarium⁴ dico quod verum concludit si

2 sanat] sanant C, facit EK || virtutes] virtutem Z, om. CP 3 sed] etiam add. Z || sanatur] homo add. K 5 aliter] arguitur BZ, om. EK || eset adultus] adolesceret H 6 careret] tunc add. K 8 istorum] dico add. FGKZ || remittitur] potest remitti PZ 9 etiam om. EK || peccatum om. DEFGK 10 effectu] cap. Maiores, § Illud vero add. FGZ 11 quia] quod EKZ || sanat] faciat E, salvat Z || hominem] bonum E 12 vel] sed F || omnino non sanat] ideo faciat E, omnino F 13 insit] commisit EK 14 carentia ... aeternae] aeterna c. ... divinae BL, c. ... divinae Z 15 peccatum] generale add. EK 18 reservatur] conservatur EK 19 decedens] discedens CDE

1 Deut. 32, 4. 2 Supra, p. 52, lin. 22. 3 *Decretales Greg. IX, lib. III, tit. 42, c. 3* (ed. Friedberg, II, 644ss.). 4 Supra, p. 52, lin. 23.

non sit aliquod impedimentum speciale quale est in adulto propter peccatum actuale commisum; in parvulo, in quo non est tale impedimentum, est verum quod peccatum contractum sine consensu remittitur sine consensu.

- 5 Ad aliud¹ dico quod nec ficte accedens ad Baptismum nec peccans actualiter quando baptizatur est rebaptizandus, quia tunc licet neuter recipiat effectum Baptismi, tamen potest post poenitentie et acceptare Baptismum et tunc per poenitentiam [recipit] effectum Baptismi et mundatur tam ab originali quam ab actuali,
10 et ideo nullo modo est rebaptizandus.

Ad secundum² dico quod poena debetur, quia Deus sic ordinavit, quia sicut Deus creat creaturam quamlibet ex mera voluntate sua, ita ex mera voluntate sua potest facere de creatura sua quidquid sibi placet. Sicut enim si aliquis semper diligeret Deum
15 et faceret omnia opera Deo accepta, posset eum Deus adnihilare sine aliqua iniuria, ita sibi post talia opera potest non dare vitam aeternam sed poenam aeternam sine iniuria. Et ratio est quia Deus nullius est debitor, sed quidquid nobis facit, ex mera gratia facit.
Et ideo eo ipso quod Deus aliquid facit, iuste factum est. Patet
20 enim quod Christus nunquam peccavit, et tamen fuit punitus gravissime usque ad mortem.

Ad tertium³ dico quod nec potest probari per rationem nec per auctoritatem Ecclesiae sufficienter quod virtutes theologicae

1 aliquod] aliud EK   2–3 actuale ... peccatum *om. (hom.)* EK   2 commissum] contractum cum consensu H   3 impedimentum] tamen *add.* D || quod] quia Z   4 remittitur *rep.* P, *om.* EK || sine consensu] s. dissensu FZ, *om.* DEK   5 aliud] confirmationem BL   7 recipiat] accipiat Z   8 per poenitentiam] percipit P || recipit BL, *om. reliqui*   8–9 recipit ... mundatur] ablui FZ   9 et mundatur *om.* DEK   10 et ... rebaptizandus *om.* CPZ   11 debetur] deletur CE || quia] quod E   13 ex] quod E   14 semper *om.* CDZ   17 sine] omni *add.* K || quia] quod CK   18 sed] et ideo Z   19 eo] ex hoc Z   19–20 Patet ... quod] exemplum PZ
20 enim quod] ex C, vix D, quia FG || Christus] Christo qui C   22 potest] sufficienter *add.* K   23 sufficienter *om.* KZ

¹ Supra, p. 53, lin. 9.

² Ibidem, lin. 13.

³ Ibidem, lin. 16.

infunduntur in Baptismo. Quia licet Ecclesia reputet illam partem probabiliorem quae tenet quod illae virtutes infunduntur, tamen contrariam opinionem non damnat, sicut patet *Extra, De Summa Trinitate et fide catholica*, cap. ultimo, lib. VII¹, et *Extra, De Baptismo et eius effectu*². Post auctoritates alias, propter quas quidam dixerunt Baptisma inutiliter conferri parvulis, quia non habent caritatem, quia ut dicunt secundum Apostolum³, *caritas operit multitudinem peccatorum*, et de Magdalena dicit Christus⁴, *dimissa sunt ei peccata multa quoniam dilexit multum*, quae non possunt competere nisi consentientibus quales non sunt parvuli, respondet Dominus Papa quod Baptismus est utilis, quia per eum liberatur homo a culpa et aperitur sibi ianua etc. Et postea subdit Dominus Papa⁵: «Ceterum, ex vi litterae satis patet praedictas auctoritates intelligendas esse tantummodo de adultis qui habent multitudinem peccatorum, cum de parvulis non possit intelligi qui peccato tantum originali tenentur. Similiter et illa auctoritas est solvenda⁶: *Qui crediderit et baptizatus fuerit* etc., cum non possint credere parvuli sed adulti. Et ob hoc tota haec auctoritas intelligenda est de adultis ne ad alios prima et ad alios secunda clausula referatur,

2 probabiliorem] hodie EK, homini(?) add. F, hodie add. L || quod] per K || tamen om. EK

4 ultimo] multo CEKPZ, in Clementinis add. H || lib.] fi. C, fi. et E, om. F || VII] VI F || et²

et add. F, etiam add. EK 5 effectu] cap. add. F || Post] ad add. F || alias FK ||

quidam] aliqui Z 6 dixerunt] quid add. K 9 quae] quaeque E 11 utilis] talis C

13 Papa om. CDEF || patet] per add. K, quod add. Z 13-14 praedictas ... tantummodo|

praedictae auctoritates Christi et Apostoli sunt intelligendae Z 13-4 (p. 57) praedictas ... referun-

tur] etc. Et breviter dicit quod praedictae due auctoritates Christi et Apostoli sunt intelligendae de

adultis P 14 tantummodo] quodammodo E, quomodo K 15 cum] tamen KZ || peccato|

necessario K 16 Similiter] de adultis add. L || solvenda] absolvenda D, intelligenda K 17 non

om. C 17-18 parvulij] etc. add. EK 18 ob hoc] ab hoc C, ideo K, ad hoc Z || haec|

illa FZ 19 ne] nec FL, ut Z || alios¹] quos EK

¹ Seu *Constitutiones Clementis V*, lib. I, tit. 1, c. unicum. § 3 (ed. Friedberg, II, 1134). ² *Decretales Greg. IX*, lib. III, tit. 42, c. 3 (ed. Friedberg, II, 644ss.). ³ I Petri, 4, 8. ⁴ Luc., 6, 47. ⁵ *Decretales*, loco cit.

(II, 645). ⁶ Marci 16, 16.

quamvis nonnulli concedant quod parvuli credunt non per usum sed per habitum fidei quem suscipiunt in Baptismo, sicut et alia multa verba secundum communem usum loquendi non ad actum sed ad aptitudinem referuntur». Et ideo utrum infunduntur vel 5 non, dimitit doctoribus disputantibus investigandum. Sic igitur patet quod non appetet necessitas ponendi istas virtutes theologicas infundi in Baptismo. Quia tamen auctoritates *S a n c t o r u m* videntur hoc sonare — et maxime *A u g u s t i n i*, qui dicit *Super canonicam Ioannis*¹ quod sola caritas dividit inter 10 filios regni et filios perditionis, et multae aliae sunt ad hoc — et etiam doctores tenent hoc communiter, ideo teneo cum eis quod istae virtutes infunduntur in Baptismo.

Sed ad quid ponuntur in parvulo ex quo nullum actum potest elicere mediantibus illis? Respondeo quod licet non valeant quantum 15 ad electionem actuum tempore infantiae, valebunt tamen sibi quando erit adultus, quia per illos habitus tunc poterit in opera meritoria cum aliis adquisitis, et valent sibi quocumque tempore ut ostendatur divisus a filiis perditionis et computatus filiis regni.

Ad quartum² dico quod praeter virtutes adquisitas non sunt 20 aliae infusae necessariae, quia caritas sufficit cum virtutibus adquisitis, quia caritas inclinat immediate ad actum cuiuslibet virtutis. Et ideo dicit *G r e g o r i u s*³ quod omnia pracepta sunt unum in radice caritatis. Et isto modo omnes virtutes sunt connexae in caritate. Unde caritas inclinat ad actum cuiuscumque

1 nonnulli] aliqui Z || usum] visum CEK   6 necessitas] ratio C   7 Quia] et D
 8 hoc] hic Z   9 qui] quando C   10 regni] Dei PZ || filios² om. DEK || aliae] auctoritates add. K || et³] hoc add. K   11 ideo] igitur Z   13 ex quo] qui K, om. E   17 sibi] quandocumque et add. C   18 computatus] copulatus BKZ   20 aliae] virtutes add. Z || necessariae] necessario C, necesse DE || quia] quod Z || virtutibus] naturalibus C, moralibus L   24 cuiuscumque] cuiuslibet DEFK

¹ August., *In epist. Ioannis ad Parthos*, tract. 5, c. 3, n. 7 (PL 35, 2016).

² Supra, p. 53, lin. 19.   ³ Gregorius, *Homiliae in Evangelia*, II, hom. 27, n. 1: «Praecepta ergo dominica et multa sunt et unum: multum per diversitatem operis, unum in radice dilectionis» (PL 76, 1205).

virtutis, licet non ita prompte et expedite sicut cum aliis virtutibus. Et ideo nullus actus est perfecte virtuosus vel meritorius sine actu caritatis. — Et quando dicitur quod non dirigunt in finem, dico quod mediante caritate satis dirigunt in finem ultimum.

Et quando dicitur quod virtutes philosophorum fuerunt eiusdem rationis cum virtutibus nostris¹, nego, quia virtutes morales distinguuntur secundum distinctionem obiectorum partialium. Nunc autem finis est obiectum partiale virtutis, sicut alias dictum est². Philosophi autem in acquirendo virtutes morales habuerunt alium finem quam christiani. Verbi gratia: abstinere ab actu fornicandi propter Deum, et quia Deus praecepit sic abstinere, ita quod Deus est hic causa finalis, vel praeceptum Dei, istius abstinentiae. Et sic est de omnibus aliis virtutibus acquisitis a bono christiano, quia semper Deus est principalis finis intentus. Philosophus autem, licet abstineat a talibus, tamen totaliter propter alium finem, quia vel propter conservationem naturae ad proficiendum in scientia vel propter aliquid tale. Igitur aliud fuit obiectum partiale abstinentiae philosophi et boni christiani, et per consequens alia virtus et alterius rationis. Et ideo si Deus acceptaret hominem sine caritate, sicut possibile est, ut alias fuit dictum³, adhuc istae virtutes morales dirigerent operationes suas in finem ultimum, quia finis ille est obiectum partiale cuiuscumque talis virtutis in bono christiano.

6 nego] et dico add. Z || quia BCFG, quod DEKPZ 9 est] nunc autem add. Z || Philosophi autem] nunc autem Philosophi Z || virtutes om. DF 10 christiani] Christum Z || Verbi gratia] sicut EK 10-11 abstinere] abstinent D, abstinet PZ, christianus add. Z 11 fornicandi] pec- candi C 12 sic] sibi Z 13 virtutibus] moralibus add. E 14 a bono] ab illo CE || quia] quod CK 15 tamen] et non C 15-16 totaliter] tota EK, intentio est add. K, om. DF 16 quia om. KZ 18 boni] et add. C 20 caritate] infusa add. BG || sicut om. DF 20-21 ut ... dictum] de potentia sua absoluta BGL 21 dirigenter] scilicet add. K

¹ Supra, p. 53, lin. 20-23. ² Cf. Ockham, *Quaest. in III Sent.*, q. 11, 12 (OTh VI, 389s., 416). ³ Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 17, q. 1 (OTh III, 452s.).

Ad aliud¹ dico quod sanat perfecte, dando alia necessario requisita ad salutem. Sed illae virtutes non sunt necessariae ad salutem, quia sine eis potest Deus aliquem salvare. Secundum i-
 1 o s etiam², Deus non liberat hominem ab habitibus vitiosis in
 5 Baptismo, igitur non infundit virtutes eis oppositas. Sufficit igitur quod det homini unde possit tales virtutes adquirere [et] unde perfecte possit salvari sine virtutibus acquisitis in habitu. Quia habendo solos actus illarum cum actu caritatis, potest homo optime [acceptari], puta si Deus suspenderet activitatem illorum
 10 actuum respectu generationis habitus virtuosi, sicut prius dictum est³.

Ad aliud⁴ dico quod si ponantur illae virtutes remanere in patria, ex quo non possunt adquiri per actus pueri, tunc Deus ante mortem sibi illas infunderet. Si autem non sint ibi, non videtur
 15 necessarium quod parvulus unquam habeat tales virtutes.

[AD ARGUMENTA PRINCIPALIA]

Ad primum principale⁵ dico quod illud et similia sunt vera de habitu amoris et odii naturaliter adquisito. Sed unus infusus et alias adquisitus non repugnant, sicut fides infusa et scientia non
 20 repugnant. Et ratio est quia habitus infusus non adquiritur ex actibus nec augetur, sed solum se habet active ad actus. Et ideo sicut potentia potest stare cum habitu opposito, puta si aliquis

¹ alia] aliqua DZ   3 eis] illis Z   3-4 illos] et add. FG   5 infundit ... oppositas] infunduntur ... oppositae Z   5-6 igitur] enim Z   6 det] talia add. K   8 solos] solo modo C   9 acceptari H, salvari GZ, om. CDEFK || suspenderet] omnem add. Z   12 dico FGZ, om. reliqui || illae] tales K   13 tunc] tamen sic Z   14 mortem] vel in morte vel quando sibi placaret, infunderet add. BL   17 illud et similia] illa P || et] sibi add. FG   18-3 (p. 60) Sed ... repugnat trp. p. actuum (p. 60, lin. 9) EK   19 non² om. DFPZ   21 augetur] augmentantur DF || habet KLZ, habent reliqui   22 stare] ad actus add. E

¹ Supra, p. 54, lin. 1.   ² Thomas Aquinas, *Summa theol.*, III, q. 69, a. 4, ad 3.   ³ Supra, p. 49, lin. 6.   ⁴ Supra, p. 54, lin. 5.   ⁵ Supra, p. 39, lin. 6.

adquirat habitum contra inclinationem potentiae, ita ille habitus infusus potest stare cum habitu adquisito qui sibi videtur repugnare, et tamen non sibi repugnat. Unde caritas et habitus odiendi Deum non repugnant formaliter, sed actus caritatis et actus odiendi Deum repugnant sicut habitus scientiae et erroris respectu eiusdem conclusionis. Nec forte caritas repugnat formaliter actui peccati praesentis nisi solum ex institutione divina, qua circumscripta nulla est ibi repugnantia. Sed aliter est de habitibus adquisitis, quia in illis tanta est repugnantia habituum quanta actuum. Et quando dicitur ‘actus sunt incompossibiles, igitur habitus’¹, consequentia non valet nisi tantum de habitibus qui adquiruntur per actus. Sed de aliis non valet.

Ad aliud² dico quod habitus infusi distinguuntur specie ab adquisitis. Sed non sequitur ultra: igitur magis inclinant ad actum. Quia non oportet quod illud quod est perfectius in natura, perfectius inclinet, quia potest esse imperfectius inclinando ad actum. Vel si sit perfectior, [sufficit] quod possit causare perfectiorem actum quando potest agere, licet non semper magis inclinet ad actum.

Ad aliud alterius quaestionis³, dico quod licet Baptismus non sit causa proprie expulsionis culpe, tamen potest poni causa sine qua non, quia in voluntariis, sicut dictum est⁴, potest poni causa sine qua non, licet non in naturalibus. Et ideo Baptismus est aliquid tale sine quo Deus non vult expellere culpam ab aliquo.

25

3-9 Unde ... actuum *trp. p.* Deo (p. 61, lin. 4) C   3 habitus] actus C   4 sed] quia EK
 4-5 formaliter ... repugnant *om. (hom.)* BDF, *mg. G*   5 Deum *om.* EK || *et]* actus *add.* Z
 8 *ibi]* illa P, *om.* EK   9 illis] nullis D   10 igitur] et *add.* Z   11 nisi] quia K   12 valet]
 videtur CEK   13 ab] habitibus *add.* Z   15 natura] quod *add.* CDP   16 imperfectius] in
add. KZ   17 sufficit BGL, *om. reliqui*   18 actum] habitum C || quando] quem BFG
 21 tamen] tunc D, et non L   22 est] prius in prima quaestione *add.* BL

¹ Supra, p. 39, lin. 20.   ² Supra, p. 40, lin. 10.   ³ Supra, p. 41,
 lin. 8.   ⁴ Supra, quaest. 1 (p. 12, lin. 14-20).

Ad aliud pro tertia quaestione¹ dico quod Deus est magis pronus ad remittendum et remunerandum quam ad puniendum, et ideo malum aliquando remittitur sine punitione vel leviter punitur a Deo.

---

1 pro ... quaestione] alterius quaestionis CEHK || quaestione] opinione Z   2 et¹] ad add.
DK, vel add. Z   4 Deo] et haec de ista quaestione add. K, etc. add. FZ

---

¹ Supra, p. 42, lin. 5.

QUAESTIO VI

UTRUM CORPUS CHRISTI REALITER SUB SPECIEBUS PANIS CONTINEATUR

Q u o d n o n:

Arguitur, quia quae occupant locum aequalem sunt aequalia,⁵ quia «quaecumque uni et eidem sunt aequalia, inter se sunt aequalia»¹. Et locatum est aequale loco. Sed corpus Christi et species panis occupant aequalem locum, igitur etc. Cum igitur ubi unum est, reliquum est, unum non continet reliquum.

Item, si sic, tunc distaret a se, quia quanta est distantia inter ¹⁰ loca, tanta est inter locata.

A d o p p o s i t u m:

M a t t h a e i 26: *Hoc est corpus meum*². Et ad hoc sunt omnes doctores.

[OPINIO THOMAE AQUINATIS]

15

Conclusio istius quaestionis est certa, illud tamen ponitur diversimode. Est igitur una opinio³ quae ponit primo quod corpus

---

² Utrum] Incipit quartus liber. Circa quartum librum quaeritur primo utrum etc. *praem.* (mg.) A, Consequenter quaeritur *praem.* K 5 aequalia] essentialia D, realia P 6-7 aequalia¹ ... Et eadem ... eadem. Sed A 8 aequalem] eundem FZ || igitur¹] sicut EK || ubi] ibi ubi F, ibi Z 9 est¹] ibi add. AP, igitur add. C, et add. DZ || unum] et unum A, ibi et Z 11 tanta est] tantum est distantia Z

---

¹ Euclides Megarensis, *Elementa*, Communes sententiae 1 (ex Campano, interprete Bartholomeo Zamberto Veneto, Basileae 1546, 6). ² Matth., 26, 26. ³ Opinio Thomae Aquinatis, *Sent.*, IV, d. 10, q. un., a. 1, ad. 5.

Christi est ibi ex vi conversionis substantiae panis in corpus Christi, et ideo locus non habet immediate ordinem ad corpus Christi sed mediantibus speciebus sub quibus fuit substantia panis. Et ita non est ibi sicut in loco proprie, sed sicut in sacramento, quia 5 ex vi conversionis est sub speciebus substantiae panis.

Secundo declarat quo modo est ibi quantitas corporis Christi¹ quia non est ibi ex vi conversionis sed tantum ex naturali concomitantia. Et ideo contrario ordine sunt ibi dimensiones corporis Christi et dimensiones corporis locati in loco, quia substantia non 10 potest esse alicubi sine dimensionibus suis. Et ideo una substantia non potest esse cum alia nisi quia dimensiones suae possunt esse cum dimensionibus alterius. Sic est in proposito, et sic est ibi quantitas corporis Christi concomitanter.

Contra istam opinionem:

15 Primo, quia non videtur ibi praecise esse corpus Christi ex vi conversionis, quia quidquid potest Deus conservare circumscripto quocumque alio, illud potest facere sine omni alio. Igitur sicut potest conservare corpus Christi sub illis speciebus sine substantia panis, ita posset facere ibi corpus Christi sub illis speciebus, et 20 tamen quod nunquam fuit ibi substantia panis. Et si nunquam fuisset ibi, nunquam fuisset conversa in corpus Christi, et tamen eodem modo foret ibi tunc sicut nunc, et tunc non foret ibi ex vi conversionis, igitur nec nunc.

Sic dicas quod non potest ibi fieri corpus Christi sine

1-2 Christi *om.* DF 4 sicut¹ *om.* EK || sicut²] sic est EK, erit *add.* C 4-5 quia ex] quod F, est ex K 6 ibi *om.* ABCDE 7 ex² *om.* EK 7-8 ex² ... concomitantia] concomitando D 8 dimensiones] correspondentes P 11 nisi ... suae] quia dimensiones suae (et add. D) DEK 12 Sic] non *add.* (s. lin.) D 13 concomitanter] tantum *add.* H, *om.* FZ 16-17 potest ... alio¹] Deus operatur cum quocumque EK 17 facere] a principio *add.* BL 18 sub] sine (*mg. in corr.*) D 18-19 sine ... speciebus *om.* (*hom.*) E 19-20 ita ... panis *om.* (*hom.*) K 20-23 Et ... nunc *om.* C 21 conversa in *om.* EK

¹ Idem, *ibidem*, a. 2, qa. 3 Resp.

conversione, quia tunc corpus Christi mutaretur localiter et haberet diversa ubi, contra: non obstante conversione ignis in aerem, posito quod sit talis conversio, erit ibi mutatio localis aeris, igitur eodem modo in proposito. Nam sicut materia non potest habere novam formam sine mutatione, sic nec corpus potest 5 habere esse ubi prius non habuit sine mutatione illius corporis. Mutatur igitur corpus Christi non per deperditionem loci prioris sed per acquisitionem loci prius non habiti, quia nunc est praesens illi loco cui prius non fuit praesens, et tamen cum hoc est praesens omni corpori cui prius fuit praesens.

Item, ad variationem fundamenti et termini sequitur variatio respectus. Sed hic est aliud et aliud fundamentum praesens isti loco in quo est species panis, quia substantia corporis Christi est aliud a substantia panis quae prius fuit hic praesens. Igitur est alius respectus in substantia panis et in substantia corporis Christi. 15 Tunc sic: illud cui primo adquiritur respectus, primo mutatur. Corpus Christi est huiusmodi, igitur etc.

Item, aut corpus Christi ibi est in loco immediate aut mediate. Si immediate, habetur propositum. Si mediate, contra: omne quod competit alicui mediante alio cui primo competit, non competit illi nisi propter specialem unionem unius ad alterum quam prius non habuit. Exemplum: ignis calefacit, quia calefacere primo competit calori qui informat ignem, ita quod calefacere competit igni mediante speciali unione caloris ad ignem. Similiter Filius Dei dicitur passus, quia passio prius competit naturae humanae 25 quae unitur Filio Dei speciali unione, et nisi esset illa unio non diceretur Verbum passum. Sed unio corporis Christi ad illas spe-

1 conversione] mutatione FZ 2 contra] non est inconveniens, immo necessarium, quia add. B 4 aeris] in aere C 5 mutatione] substantiae add. C, aeris add. D 6 ubi] ut E, quod FZ || corporis] Christi add. P 7 corpus Christi om. AC || non] sed non AP || per secundum Z 10 omni] eidem C, scilicet EK, illi Z || prius] non add. K 13 loco] successive add. BL || Christi] non K, quae add. CE 16 primo] prius D 18 ibi] aut add. P 19 Si¹] sed C 20 primo] post AP 22 quia] et AP 23-24 calefacere ... igni] in calefactione K 25 prius] primo Z, om. EK 26 nisi] si non EK 27 illas] eas AC

cies non est specialis, nec est alia quam unio angeli ad aliquod corpus cui exsistit praesens localiter. Sed si angelus illis speciebus esset praesens, non esset in loco propter illas species, igitur nec corpus Christi ita quod species sit causa formalis exsistentiae corporis Christi in illo loco.

Contra secundum¹: quando aliquid est in loco ita quod totum est in toto et pars in parte, est ibi circumscriptive. Igitur quando aliquid est in loco sic quod totum sit in toto et totum in qualibet parte, tunc est in loco definitive. Sed sic est de quantitate corporis Christi sub illis speciebus, igitur non est ibi per naturalem concomitantiam.

[OPINIO SCOTI]

Alia est opinio I o a n n i s quod duplex est positio²: una quae est differentia quantitatis, alia quae est praedicamentum.

Prima positio dicit ordinem partium in toto absolute, secunda dicit ordinem partium in toto et in loco. Prima non potest separari a quanto, quia non potest esse quantum sine ordine partium in toto. Secunda potest separari non tantum per abnegationem termini, puta loci, sed etiam posito loco cui posset fieri commensuratio, ita quod potest esse locus et quantum, et tamen non habere ordinem partium in loco. Et sic potest quantum separari a positione quae est praedicamentum sed non a positione quae est differentia quantitatis.

¹ est¹] unio add. Z   2 exsistit] coexsistit Z || praesens] primo Z   3 praesens] prior Z || igitur] substantiae D, ita E   4 quod] praesens add. D || existentiae] essentiae FGZ   7 toto] loco AP || parte] tunc add. Z || ibi] in loco DEFKZ   8 sit] est EK, quod totum add. E, realiter et vere add. GL   9 loco] in se add. DF   10 Christi om. DEF   13 Ioannis] Scoti BL || quod] dicendum P   15-16 dicit ... loco] in toto et in loco A, in loco C, in toto in loco P   16-18 a ... separari mg. A, om. (hom.) C   17 quanto] quantitate EKZ || quantum] quanta E, quantitatum Z || ordine] ordinatione E   18 Secunda] tamen add. E || tantum] enim C   19 puta] scilicet Z 19-20 commensuratio] mensuratio Z   21 in loco] loci EK, in toto loco D   23 differentia] species Z

¹ Supra, p. 63, lin. 6.   ² Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 1, n. 14 (ed. Wadding, VIII, 505).

Pro ista opinione arguitur.

Primo sic¹: quaecumque natura respicit contingenter quamlibet formam alicuius generis, respicit contingenter totum illud genus. Quia quando aliquid determinat sibi certum genus, determinat sibi certam speciem illius generis. Sed corpus Christi respicit contingenter quamlibet positionem, 5 igitur corpus habens positionem partium in toto non simpliciter necessario se habet ad positionem quae est praedicamentum. Nec coexistentia quanti ad quantum est simpliciter ratio necessaria illius secundae positionis, quia contingit intelligere coexistentiam alicuius ipsi toti absque hoc quod 10 intelligatur coexistentia vel coextensio partium unius partibus alterius. Haec enim coexistentia totius ad totum est alia ab illa quae est partium ad partes, etiam quando se concomitantur; nec ista in ratione sua formaliter includit illam. Unde quantitatem servari sine positione extrinseca non est aliud nisi absolutum servari 15 sine respectu extrinseco adveniente. Et coexistentiam totius ad totum conservari sine coexistentia partium quanti ad partes loci non est aliud nisi unum respectum extrinsecus advenientem conservari sine alio respectu extrinsecus adveniente.

Confirmatur², quia positio secunda praesupponit 20 'ubi' proprie dictum, scilicet circumscripтивum. Sed Deus potest conservare quantum sine omni tali 'ubi' proprie dicto, igitur etc.

1 opinione] positione K   4 determinat¹] determinatur D, dictat E || determinat²] dicat E
 6 corpus] Christi add. C   8 quanti] quantitatis A   9 necessaria] respectu add. Z   10 alicuius]
 illius E   11 intelligatur] vel add. CD || coexistentia] coextensio C || vel coextensio EHK
 Scot., om. reliqui || unius] cum add. Z || partibus] partis E   12 coexistentia] quia exsistentia
 EK || ab illa] et alia est ab ea Z   13 quando] prout E, aliter K   14 Unde] illud add. EK
 14-15 servari ... servari] conservari ... conservari AEKPZ   16 respectu] positione F || extrin-
 seco] extrinsecus AFZ Scot. || coexistentiam] coexistentia ACEKP   17 conservari] servari F ||
 quanti] quantitatis AK   18 respectum] terminum P || extrinsecus] extrinsecum EK   18-19 con-
 servari] servari EFP   19 extrinsecus] extrinseco EK

¹ Idem, ibidem, nn. 15-16 (pp. 505s.).   ² Scotus, ibidem, n. 16
 (p. 506).

Contra istam opinionem:

Primo, quia non videtur quod posset esse ordo partium in toto sine ordine partium in loco. Quia ubicumque est ordo partium in toto, ibi est primum, secundum et tertium etc. Quaero 5 igitur: illud quod est primum, aut est primum secundum naturam, aut secundum perfectionem, et sic de aliis modis prioris, aut secundum situm. Et patet discurrendo per omnes modos prioris quod non est ponere aliam ibi nisi prioritatem secundum locum. Non est prioritas secundum naturam capititis ad pedes, quia secun- 10 dum Philosophum et Commentatorem, V *Metaphysicae*¹, illud dicitur prius natura quod potest separari ab alio et aliud non ab eo. Sed sicut caput potest separari a pede, ita econtra. Nec secundum perfectionem, quia si totum esset separatum ab omni loco et quantitate, tunc exsisteret in indivisi- 15 bili sicut angelus; et adhuc posset inter caput et pedes esse prioritas perfectionis, quia adhuc caput est perfectius pede et tamen non habet ordinem partium in toto. Igitur ista prioritas qua una pars prius ordinatur in toto quam alia est tantum prioritas secundum locum et situm.

20 Item, Philosophus in *Praedicamentis* dividit quantitatem in habentem positionem et non habentem. Et ponit exemplum de habentibus positionem: ut linea, superficies, corpus. Singulum enim eorum situm est alicubi. Unde littera sua est ista: «Amplius autem alia quidem constant ex particulis quae in eis

2 quod] non add. EK 4 ibi] ubi Z 6 aut¹] primum add. Z || perfectionem] etc. add. FG || prioris] prioritatis BFGPZ 7 Et] sicut K, ut Z, om. E || discurrendo om. EK 8 quod] sed Z || est] oportet AP, om. C || ponere ... nisi] ponere aliquam D, ibi p. aliquam nisi EK || locum] quia add. FZ 9 Non est] ubi est E, non enim K, est enim L || quia] et FG, om. Z 12 aliud] illud C 14 omni] alio add. P 16 tamen om. FZ 17 toto] quae est differentia quantitatis per te add. L 20 Philosophus] quia C 21 in] non EK || non om. E 21-22 Et ... habentibus om. EK || exemplum] exempla Z 23 eorum] ubi add. E 24 quidem] quaedam EG || particulis] partibus DEFGHZ 24-1 (p. 68) quae ... habentibus] habentibus positionem Z, mg. G, om. F

¹ Aristot., *Metaph.*, V, c. 11, t. 16 (1019a 2-4); Averroes, in hunc locum (ed. Iuntina, VIII, f. 57r).

sunt positionem ad se invicem habentibus, alia autem ex non habentibus positionem, ut lineae quidem particulae positionem habent ad se invicem. Singulum namque eorum situm est alicubi, et habes unde sumas et assignes unumquodque ubi situm est in plano»¹. Sed iste ordo non est sine ordine partium in loco, 5 igitur etc.

Item, nunquam posset esse ordo partium in toto sine distantia unius partis ab alia, nec sine distinctione. Sed talis distantia non potest esse sine ordine partium in loco, ita quod si esset locus praesens, una pars illius corporis corresponderet uni parti et alia pars alteri. Quod autem talis ordo partium in toto non potest esse sine distantia unius partis ad aliam patet per eundem D o c-
t o r e m², ubi improbat opinionem ponentem unam partem subintrare aliam. Illud, dicit ipse, falsum est, quia tunc esset ibi positio sine distinctione unius partis ab alia et sine distinctione 15 figurae; et non est distantia unius partis ab alia sine distantia locali.

---

2 lineae] hoc C, om. E || quidem] quid A, quaedam Z, quid add. F 3 namque] autem C
4 unumquodque om. FGZ 8 ab alia] ad aliam Z || nec sine distinctione om. FZ || dis-
tinctione] dispositione AP, disputatione D 9 ordine] ordinatione Z, distantia K 10 cor-
responderet] alteri add. E 11 alteri] parti quia add. E, quia add. K || autem om. EK 12 aliam]
partem add. K || patet] quia add. P 15 sine¹] dispositione unius partis ab alia et sine add. seu rep.
P || distinctione¹] dispositione F, dispositione distinctione D, distantia Z

¹ Aristot., *Praedicamenta*, cap. 6 (5a 15–20), versio vulgata (editio composita), ed. L. Minio-Paluello, *Aristoteles Latinus*, I, 2, Bruges-Paris 1961, 55s. Legitur in marg. cod. A: «Contra ipsum et pro Scoto. Etiam pro Scoto in Commentatore, V *Metaphysicae*, de dispositione». Cf. Averroes, *Metaph.*, V, t. 24 (ed. Iuntina, VIII, 62v) et Ockham, *Expositio in librum Praedicamen- torum Aristot.*, cap. 10, § 5 (OPh II, 224ss.). ² Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 1, n. 13: «Sed contra: istud non est probabile, quia tollit a corpore Christi positionem in toto et omnem figuram, quae necessaria est forte ad corpus animatum. Si enim non differt caput a pede sed totum subintrat to- tum usque ad minimam partem naturalem, iam non habebit ordinem partium in toto necessarium ad corpus animatum, nec figuram» (ed. Wadding, VIII, 504).

Item, ubi est talis ordo inter partes distantes, tunc inter illas posset esse motus localis. Sed talis motus non potest esse sine ordine partium in loco, igitur etc.

Secundo, videtur quod illa propositio accepta¹ ‘quaecumque natura respicit contingenter’ etc., non sit vera generaliter, quia quantitas contingenter respicit quamcumque positionem quae est differentia quantitatis, et tamen non respicit totum genus quantitatis contingenter sed necessario, [quia] si sit quantum, habet aliquid in se de genere quantitatis. Similiter quantitas contingenter respicit quamlibet figuram, quia contingenter respicit triangularem, quadrangularem etc., et tamen non respicit contingenter totum genus figurae, quia ubicumque est quantum ibi est longitudo vel latitudo vel profunditas. Sed longitudo necessario vel est recta vel curva vel circularis. Igitur illa propositio non videtur vera. — Et tunc ad propositum: si quantitas non potest habere ordinem partium in toto nisi habeat figuram, et figura talis vel talis non potest esse sine tali vel tali ordine partium in loco, si locus sit praesens².

1-2 Item ... localis *om. (hom.)* EK 5 generaliter] sed *add.* Z 6-7 quamcumque ... quantitatis¹] quamlibet figuram quantitatis (quia contingenter K) respicit triangularem, quadrangularem etc. EK 7 totum genus quantitatis² *om.* EK 8 *sit*] dicit F, dicitur Z 9 quantitatis] qualitatis K || Similiter] sicut FZ 10-11 quamlibet ... totum] quamcumque positionem quae est differentia quantitatis et tamen non respicit totum genus quantitatis EFKZ, est *add.* F, totum *add.* K, contingenter sed necessario. Si dicitur quantum aliquid habet in se de genere quantitatis sicut quantitas respicit contingenter quamcumque positionem quae est differentia quantitatis et tamen non respicit totum, quia quantitas est *add.* Z 14 circularis] circulariter D, circulare E, etc. *add.* DEFK || Igitur] etc. *add.* AC, *sed del.* A 15 *ad*] aliud *add.* D || ordinem] positionem K 16 *vell.* et K 17 *loco*] toto E || *praesens*] igitur etc. *add.* DFZ

¹ Propositio scilicet ‘accepta’ a Scoto. Vide supra, p. 66, lin. 2. ² Conclusio, quae desideratur, sic posset formari: igitur non potest esse ordo partium in toto sine ordine partium in loco. Cf. supra p. 57, lin. 2-3. Codex H hic addit: «Similiter quaelibet quantitas contingenter respicit quamlibet positionem quae est differentia quantitatis, et tamen non respicit contingenter totum genus illius positionis, sed necessario. Si enim sit quantum, necessario habet in se aliquam positionem de genere quantitatis».

Item, contra istam propositionem¹: impossibile est lineam esse nisi rectam vel curvam, et sic de aliis, et tamen linea contingenter respicit rectitudinem, curvitatem et sic de aliis.

Item, dato quod illa maior esset vera, adhuc non haberet intentum quod quantitas contingenter respicit omnem positionem [quae est] praedicamentum et potest fieri sine omni tali positione. Verum est, facta ista positione: quod Deus faciat quantitatem sine termino et loco, tunc exsistit sine omni positione quae est ordo partium in loco, quia non est locus, et exsistit sine tali respectu extrinseco, quia non est terminus eius. Non tamen est verum, alio casu posito, quia posito quod quantum sit et locus sit ei praesens, tunc non valet: potest exsistere sine qualibet positione tali vel tali, igitur sine omni. Exemplum: corpus contingenter respicit quamlibet praesentiam ad aliud corpus et quamlibet distantiam ad idem, puta ad solem, quia destructo sole, tunc corpus potest esse sine omni praesimalitate et distantia ad solem; tamen posito sole non potest esse corpus sine omni praesimalitate et distantia ad solem, quia non possunt esse duo corpora sine certa distantia inter illa, et tamen illud corpus respicit contingenter quamlibet praesimalitatem et distantiam ad solem talem vel talem. Igitur non videtur verum quod quando natura aliqua respicit contingenter quamlibet formam alicuius generis quod respicit contingenter totum illud genus. — Item, non videtur verum quod Deus posset conservare absolutum sine omni respectu extrinsecus adveniente, posito termino.

25

3 et sic de aliis] etc. P 5 quod] quia DKZ || contingenter om. CK 6 quae est] ut (s. lin.) A || praedicamentum] praedicamenti FG, praesentis Z || et] tunc add. AP 8 termino et] tali EK 9 sine] omni add. Z 10-11 non ... verum om. FZ 10 tamen] tantum DE 11 alio] aliquo EFKZ 12 qualibet] omni E, quacumque Z 15 sole CFZ, mg. D, om. AEKP 16 corpus] corpore AEK, sed corr. A, om. FZ || distantia] praesentia C || ad solem] a sole F 17 sole] et corpore add. D 18 corpora] simul add. FGZ 21 verum om. EK || quod] quia Z 22-23 alicuius ... Item om. K 22-2 (p. 71) alicuius ... quaestionem om. E 24 Deus] non add. K 24-25 extrinsecus] intrinsecus D, extrinseco FZ, intrinseco K

¹ Hoc est aliud argumentum contra eandem propositionem Scoti.

[OPINIO OCKHAM]

Ad quaestionem igitur potest dici, nihil asserendo quod a dictis communibus discordat, quia difficultas istius quaestio[n]is et multarum sequentium consistit in natura quantitatis: quid sit.

5

[QUID EST QUANTITAS?]

Ideo primo videndum est quid sit quantitas. Dico hic, tenendo quod quantitas nullam aliam rem absolutam vel respectivam a substantia et a qualitate dicit¹. Dico tunc quod quantitas non est

---

2 quod] quia ACKP 4 quid sit *om.* EK 6-1 (p. 72) quid ... habentis *om.* E 6-7 Dico ... quantitas] et an K 6 Dico] ergo add. Z || hic] sine assertione temeraria add. BL 7 nullam aliam] non dicit aliquam FZ || vel] rem add. Z || respectivam] aliam add. KPZ 7-8 a ... tunc] ultra substantiam et qualitatem FG 8 a *om.* KPZ

---

¹ Opinionem quae tenet quod quantitas non est alia res a substantia et qualitate Ockham proponit et defendit etiam in *Expositione in librum Praedicatorum Aristotelis*, cap. 10, § 4 (OPh II, 205–24); in *Summa Logicae*, parte I, cap. 44–48 (*Opera Philosophica* I, Ph. Boehner, G. Gál et S. Brown, St. Bonaventure, N.Y. 1974, 132–53); in *Quodlibet IV*, qq. 23–35 (*Opera Theologica* IX, ed. J. C. Wey, St. Bonaventure, N. Y. 1980, 406–74); in tractatibus *De sacramento Altaris* et *De corpore Christi* (ed. T. B. Birch, Burlington, Iowa 1930), editio critica eorundem tractatum paratur a C. A. Grassi et proxime prodibit ut *Opera Theologica* X. — In fine prologi ad tractatum *De corpore Christi* Venerabilis Inceptor dicit: «Noverint autem universi quod hoc praesens opusculum non aggredior ut fidelium auribus aliquas prophanas vocum ingeram novitates; sed ut quam innocenter et sobrie de hoc altissimo sacramento, quando sententias legi, fuerim locutus, ostendam» (ed. cit., p. 160). — Similem opinionem de quantitate ‘recitavit’ Petrus Ioannes Olivi (†1298) in *Quaestionibus in II Sent.*, quaest. 58 (ed. B. Jansen, *Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi* V, Quaracchi 1924, 440–58) et in *Tractatu de quantitate* (ed. simul cum *Quodlibetis*, Venetiis circa 1509, ff. 49vb–51va). Cf. A. Maier, «Das Problem der Quantität oder der räumlichen Ausdehnung», in *Metaphysische Hintergründe der spätscholastischen Naturphilosophie*, Roma, 1955, 139–223; D. Burr, «Quantity and Eucharistic Presence: The Debate

aliud nisi extensio rei habentis partes a quarum una ad aliam potest esse motus localis. Ita quod sicut in secundo dictum est de duratione¹ quod duratio nihil positivum dicit ultra rem durantem, sed est quaedam vox vel conceptus significans principaliter ipsam rem durantem et connotat successionem actualem vel potentialem, ita quod significat rem coexistentem successioni actualiter, vel quae coexisteret successioni si esset, ita extensio vel quantitas non dicit aliquam rem absolutam vel respectivam ultra substantiam et qualitatem, sed est quaedam vox vel conceptus significans principaliter substantiam, puta materiam vel formam vel qualitatem corporalem, et connotat multas alias res inter quas potest esse motus localis. Ita quod [quantitas] significat substantiam vel qualitatem coexistentem multis rebus extrinsecis inter quas potest esse motus localis, si tales essent, ita tamen quod tota substantia vel qualitas coexistit toti corpori extrinseco vel toti loco, et pars una substantiae [coexistit] uni parti loci et alia alteri, et sic deinceps, ita quod posset esse motus localis inter unam partem substantiae sic coexistentem loco et aliam coexsis-

---

1 a quarum] aliquarum K, ab add. E 3 quod] et AC, om. EK || duratio] durato C, quod add. A, creaturae add. L 5-6 actualem vel] accidentalem E 7 vel quae] licet EK || extensio] coextensio K 8 aliquam] aliam K, aliam add. A 9 substantiam et qualitatem] naturam substantiae et qualitatis K || qualitatem] quantitatem P 10 substantiam] vel qualitatem add. C 11-12 et ... localis] et qualitatem corporalem et connotat partes multas sic se habentes quod ab una ad aliam posset esse motus localis, vel res extrinsecas, puta partes loci circumscribentis L 11 connotat] connotans Z 12-14 Ita ... localis om. (hom.) P 14 localis] continuus, vel coexistentia (coexisteret EK) talibus rebus multis (om. D) inter quas potest esse motus localis add. DEHK || tales essent] talia essent ACKL, talis essent EP, esset tales F, esset talis G 16 substantiae] vel huiusmodi qualitatis add. L, om. DEK || alia] altera EK 18 unam om. DK || coexistentem¹] coexistentem CF, existente D, uni parti add. (mg.) H, uni parti loci add. L 18-1 (pag. 73) coexistentem²] existentem AC, coexistere F

---

from Olivi through Ockham», *Collectanea Franciscana*, 44 (1974), 5-44.
 Quoad discipulos Petri Ioannis Olivi cf. G. Gál, «Commentarius Petri de Trabibus in IV librum Sententiarum, Petro de Tarantasia falso inscriptus», *Archivum Franciscanum Historicum*, 45 (1952), 1-38. ¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, q. 8 (OTh V, 155s.).

tentem alteri parti loci. Et quando substantia vel qualitas sic coexsistit loco quod totum coexsistit toti et pars parti praecise, ita uni quod non alteri, tunc dicitur substantia vel qualitas quantitas, hoc est, tunc denominatur ab illo conceptu et voce quae vocatur 5 quantitas. Quando autem sic coexsistit loco quod totum coexsistit toti et totum cuilibet parti, tunc non dicitur quantitas nec quanta.

P r o i s t a o p i n i o n e a r g u i t u r m u l t i-
p l i c i t e r .

10 Primo sic: quod quantitas non dicit rem absolutam super substantiam et qualitatem formaliter inhaerentem substantiae, quia si sic, tunc haberet aliquod subiectum. Sed non materiam nec formam, quia non est maior ratio de uno quam de alio; nec utrumque, quia quodlibet subiectum immediatum cuiuslibet accidentis 15 est ita simplex sicut ipsum accidens. Hoc suppono modo, post probabitur¹ et prius fuit probatum in tertio².

Secundo sic: omne illud quod potest esse sine omni alio extrinseco et habere distinctionem partium realem, situ et loco distinctarum, potest esse quantum et extensum sine omni extrinseco.
20 Sic est in proposito de materia et forma et qualitate, igitur etc.

---

2 loco] ita add. (s. lin.) A, et add. D || quod] quando K || parti] toti E 4-5 tunc ...
quantitas] tunc sibi competit hoc nomen connotativum quantitas et conceptus huic nomini correspondens L 4 et] in C, vel AFPZ, sed corr. F 5 sic coexistit] sit coexistentia EK
5-6 loco ... coexistit om. (hom.) C || quod ... toti mg. A 6 parti] loco add. K || parti] sicut potest esse per potentiam divinam ut suppono add. B || dicitur] substantia vel qualitas esse add. L || nec] vel FZ 8 Pro ista opinione] Contra istam opinionem E || arguitur] cuius ratio C,
arguo DE 8-9 multipliciter] probatur add. C, om. E 10 primo] modo add. E, om. C ||
quantitas AL, om. reliqui || dicit] sit C || rem] formam Z 11 formaliter] forte E, sibi add. K
12 subiectum] cui inhaeret primo add. BL 13 maior] ibi add. P 13-14 utrumque] sed compositum ex utroque add. BL 15 Hoc] nunc add. Z 17 omne om. EK || esse] quantum add. EHK
17-18 extrinseco] creato add. BL 18-19 et² ... distinctarum] locoque distinctis C
19 omni] eo add. EK

---

¹ Infra, quaest. 9, pp. 163-164. ² Ockham, *Quaestiones in III Sent.*,
quaest. 3 (OTh VI, 118s.).

Maior patet de se. Minor probatur quantum ad utramque partem. Primo, quod materia habet partes distinctas sine omni extrinseco, quia sicut saepe d i c t u m e s t¹, distinctio et alietas non praedicantur de aliquo nisi de illo cui primo competunt, quia unumquodque est idem alicui vel distinctum ab eo per aliquid sibi intrinsecum. Sed secundum omnes, materia exsistens sub forma substantiali habet partes distinctas, quia una pars potest adnihilari alia manente. Igitur circumscripta quacumque forma de mundo, adhuc una pars materiae distinguitur ab alia, quia se ipsa et per aliquid sibi intrinsecum.

10

Secunda pars, scilicet quod istae partes distinguuntur loco et situ, probatur, quia cuicumque individuo non repugnat esse in loco distincto quando non facit unum cum alio individuo, nec illud sibi repugnat quando facit unum cum alio individuo. Sed non repugnat isti parti materiae quando non facit unum cum alia parte esse in loco distincto a loco alterius partis, sicut manifestum est. Igitur non repugnat sibi esse in loco distincto a loco alterius partis quando facit unum cum alia parte. Et per consequens medietas illarum partium materiae est in [una] medietate loci, et alia medietas partium in alia medietate.

20

Item, Deus de potentia sua absoluta potest facere omne abso-

¹ quantum] quad Z 3 sicut om. AC || distinctio et alietas] distinctio absoluta E, definitiones F, distinctio identitas K, distinctiones Z 5 unumquodque] alteri comparatum add. L || alicui sibi L || vel] et AP, om. C || eo] illo ACP || per] se ipsum vel per add. BGL 6 sub] una add. Z 8 alia manente] sine alia Z || Igitur] sic D 9 materiae] et eodem modo formae add. BL 10 intrinsecum] extrinsecum K 11 Secunda] illa EK || scilicet] minoris add. BL, om. ACP || distinguuntur] seu distent add. BL 13–14 nec ... individuo om. (hom.) F 14–15 quando ... repugnat om. (hom.) D || alio ... cum om. (hom.) K 14 Sed] et Z, illud add. F 15–16 unum ... parte] idem cum altera parte materiae Z 16 a] cum ACP 17 a loco om. DEF 18 cum] ab D 19 illarum] aliarum E || in] ita E, mm(!) K || una EK, om. reliqui 19–20 medietate ... medietas] me–ne ... me–ne E 20 alia²] parte add. E 21 absoluta] abstracta D

¹ Cf. ex. gr. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 11 (*Opera Theologica* I, ed. G. Gál et S. Brown, St. Bonaventure, N. Y. 1967, 322s.); d. 2, q. 6 (OTh II, 184s.).

- lутum prius alio per se, nulla facta mutatione circa primum ab-solutum nisi illa sola quae est ab esse secundi absoluti ad suum non esse. Exemplum: si hic sit subiectum sub aliquo accidente informante, potest Deus facere illud subiectum et destruere solum
 5 illud accidens informans subiectum, quia natura potest hoc facere, et hic nulla est mutatio circa illud subiectum nisi illa quae est ab esse accidentis ad eius non esse. Igitur si quantitas sit res abso-luta distincta a materia, et materia est prior quantitate, certum est, igitur potest Deus facere materiam destruendo solam quan-
 10 titatem, ita quod nulla mutatio erit circa materiam nisi illa quae est ab esse quantitatis ad eius non esse, et per consequens potest facere materiam sine quantitate absque motu locali partium ma-teriae. Igitur potest facere quod tota materia et omnes eius partes maneant in eodem situ in quo prius fuerunt sub quantitate, et
 15 per consequens materia sic manens habet partes distinctas loco et situ, et tota correspondet toti loco, et pars parti, sicut prius sub quantitate. Sed illud voco ego extensem et quantum quod sic se habet quod totum correspondet toti, et pars parti, et tale est cir-cumscriptive in loco.
 20 Si dicas quod quando materia privatur aliquo accidente, privatur omni accidente recepto in illo accidente, et sic est de quocumque subiecto et suo accidente. Sed ‘ubi’ est accidens re-ceptum et fundatum in quantitate, igitur quando materia privatur quantitate, privatur ‘ubi’, et per consequens non est in loco:
 25 Contraria: saltem hoc non obstante potest per potentiam

1 se] sine illo alio add. BGL || mutatione] variatione A, om. C || circa] aliqua C 2 sola] solum Z || esse] essentia E || secundi om. EK 3 hic] hoc CFK, homo Z, non add. (sed del.?) D || sub] super P, ab E 4 informante] formante C, ipsum add. BK 5 natura] nulla P 6 nisi] nec E, om. K 9 igitur] quod Z || facere] conservare BL || materiam] in add. E 11 esse ... esse] essentia ... est D 13 facere] et (vel L) conservare add. BL 14 situ] actu D || sub] sine E 16 tota] totum EK || prius] dictum est add. D 17 voco] nolo D, necessario E || ego] esse AP 18 habet] sicut add. D, ad locum add. BL 21 recepto] receptivo DF 22-23 receptum om. EK 23 fundatum] fundamentum FP 24 et per consequens] igitur Z 25 saltem] igitur add. Z

Dei remanere praesentia totius materiae ad totum locum et partium ad partes. Sed omne tale est circumscriptive in loco et extensum, ut p r i u s¹, igitur etc.

Item, alia est praesentia ipsius substantiae ad locum et alia ipsius quantitatis. Patet, quia una potest esse sine alia. Igitur praesimalitas substantiae in loco fundatur in substantia sicut praesimalitas quantitatis fundatur in quantitate. Nunc autem ad variationem fundamenti sequitur variatio respectus. Igitur potest remanere prior respectus, puta praesimalitas materiae ad locum sine posteriori respectu, puta sine praestantialitate quantitatis ad locum, et tunc totum correspondet toti et pars parti praecise.

Praeterea, non magis repugnat substantiae habenti partes realter distinctas quod secundum unam partem sit praesens uni parti loci et secundum aliam alteri quam substantiae non habenti partes esse praesens secundum se totum cuilibet parti loci. Sed substantia immaterialis, puta angelus, secundum se totum potest esse praesens toti loco alicui et cuilibet parti sine omni accidente absoluto medio, et potest fundare respectum praestantialitatis ad locum immediate, ponendo talem respectum, igitur eodem modo potest substantia materialis sine omni absoluto distincto. Ex hoc sic arguitur: omne quod est circumscriptive in loco est quantum. Sed materia sine omni alio, per hoc praecise quod habet partes quarum una est in una parte loci et alia pars in alia parte, est

2 partes] partem ACP || et om. ACDP 4 locum] habitum K || et] ad add. D 5 ipsius] ad add. E || quia] quod CD 6-9 substantiae ... praestantialitas om. (hom.) EK 6 substantia] subiecto A 8 fundamenti] subiecti C || respectus] sive ad alietatem alietas add. BL 9 remanere Z 10 locum] potest esse add. K 11 pars] correspondet add. K 13 distinctas] destruc-
tas P 14 substantiae om. EK 15 esse praesens] essentiae D || Sed] alicui substantiae non
habenti partes esse praesens secundum esse totum cuilibet parti loco, sicut add. (seu rep.) C
16 immaterialis] immutabilis E 17 toti] toto C, omni E 19 talem] illum Z 20 materialis]
immaterialis K || omni] accidenti add. C, alio add. Z, om. DEK || distincto] medio esse praesens
loco tota toti et pars parti add. BL 21 quantum] quantitas Z 23 pars] circumscriptive add.
Z, om. EK || parte²] loci add. Z || est²] igitur E

¹ Supra, p. 75, lin. 17-19.

circumscriptive in loco. Igitur talis materia est quantitas.

Confirmatur, quia non magis repugnat substantiae corporeae fundare immediate respectum ad locum quam substantiae incorporeae. Sed substantiae incorporeae non repugnat, igitur etc.

- 5 Item, non magis repugnat materiae coexsistere immediate quantitati extrinsecae non informanti materiam istam sine loco extrinseco, ita quod tota materia coexistat toti quantitati extrinsecae et pars parti, quam coexsistere immediate quantitati informanti materiam, sic quod totum coexistit toti quantitati et pars
 10 parti. Sed secundum illos qui ponunt quantitatem esse rem absolutam distinctam a substantia et qualitate¹, materia immediate coexistit quantitati informanti eam, ita quod tota materia immediate sine omni medio absoluto et respectivo coexistit toti quantitati, et una pars uni parti quantitatis et alia alteri. Igitur
 15 eodem modo per potentiam divinam potest coexistere quantitati non informanti. Et hoc posito, tunc esset quantitas, quia illud est proprio loquendo quantum quod habet partem extra partem distinctam loco et situ, ita quod totum correspondet toti et pars parti praecise. — Et sicut argutum est de materia, eodem modo
 20 per omnia dicendum est de forma substantiali et qualitate.

S i d i c a s quod ad quantitatem requiritur figura, longitudo, latitudo et profunditas, nunc autem istae tres dimensiones non possunt materiae nec formae substantiali nec qualitati maxime

1 quantitas] posito huiusmodi respectu add. B, ponendo huiusmodi respectus add. L 4 Sed] et Z 5 repugnat] substantiae corporeae E || materiae] naturae corporeae Z 7-8 ex- trinsecae] intrinsecae informanti eam G, informanti eam B 8-10 quam ... parti om. (hom.) FZ 17 quantum] quantitas FKZ || partem ... partern] partes ... partes CE 18 distinctam] distinctas E, distantes K 19 Et om. EK 19-20 eodem ... omnia] ita de potentia C 20 substantiali et qualitate] substantiali corporea et qualitate corporali L 21 dicas] dicitur C, dicatur EK 23 nec²] in C, vel BL || qualitatij] quantitati P

¹ Cf. ex. gr. Thomas Aquinas, *Sent.* IV, d. 12, q. 1, a. 1, qa. 3; *Summa theol.*, III, q. 77, a. 2 Resp.; Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 2, nn. 9-10 (ed. Wadding, VIII, 731).

competere, nec etiam habent figuram, igitur etc.:

R e s p o n d e o quod materia habet figuram, quia aut rectam aut curvam, et similiter quod habet tres dimensiones, quia calor potest habere longitudinem, latitudinem et profunditatem. Nec est aliquod inconveniens, quod reputatur inconveniens, con- 5 cedere quod materia sit corpus.

[DE EXSISTENTIA CORPORIS CHRISTI SUB SPECIE PANIS]

His suppositis dico ad quaestionem quod non est inconveniens, nec repugnat substantiae corporis Christi contineri sub specie panis. Probatur, quia sicut non repugnat alicui indivisibili quod secundum se totum coexsistat distinctis locatis, sicut angelus se- 10 cundum se totum est in toto loco et in qualibet eius parte, simi- liter anima intellectiva se tota est in toto corpore et in qualibet eius parte, ita non repugnat divisibili quod se totum coexsistat ali- cui toti et cuilibet eius parti. 15

Praeterea, cuicunque divisibili non repugnat esse simul secun- dum omnes suas partes, ei non repugnat coexistere alicui toti secundum se totum et secundum omnes suas partes. Sed corpori Christi non repugnat esse simul secundum omnes suas partes. Tum quia naturaliter possunt aliquae partes primo distantes esse 20 simul, sic quod illae partes quae prius coexsistebant pluribus locis nunc coexstant uni loco. Patet hoc quando de raro fit densum,

1 etiam *om.* DGZ 2-4 Respondeo ... habere] dicendum quod immo. Est enim linea G (*om.* L) recta vel curva etc.; color etiam habet tres dimensiones BL 3 quod] color *add.* G 4 calor *corr. in* color G || profunditatem] immediate *add.* BL 6 corpus] vel quod color sit corpus *add.* B 8 His] istis AC 9 repugnat] repugnantia AEFKP, quod substantiam *add.* A, autem *add.* D, aliquae *add.* E, aliqua *add.* FKP, aliquo modo *add.* Z || substantiae] sub-stantiam PZ || contineri] esse K 10 sicut] illud *add.* K 11 locatis] locis CEKZ 12 to-tum *om.* FZ 12-14 similiter ... parte *om.* (*hom.*) EK 13 se tota] secundum se totum FZ 14 repugnat] alicui *add.* K || divisibili *corr. in* indivisibili C || se toto] secundum se totum FZ 15 toti] parti F, *om.* K 20 Tum quia] tamen A, cum CP, tamen quia K || distantes] dis-tinctas C, distinctae EFKZ 22 nunc] non DE || uni] parti *add.* K || loco] loci EK || Patet] et K 22-1 (p. 79) Patet ... rari] per hoc tamen quod denuo fit Deus non potest ra(!) E

partes rari quae primo coexsistebant pluribus partibus loci nunc coexistunt uni parti, sicut post patet¹. Tum quia non est maior difficultas quod duae partes corporis sint simul quam quod duo corpora sint simul; sed unum potest fieri per potentiam Dei, igitur aliud.

Praeterea, cuicunque non repugnat esse sub maiori extensione et minori, non repugnat sibi esse sine omni extensione. Sed corpus Christi est huiusmodi; patet si primo sit rarum et post condensetur, igitur.

- 10 Itaque dico quod ad videndum quo modo corpus Christi existit sub specie panis apparent duae difficultates. Una, quo modo idem corpus numero potest coexistere pluribus secundum se totum. Alia quo modo multae partes possunt coexistere uni loco. Et qui videret perfecte ista duo, videret quo modo corpus Christi 15 existit sub specie panis, ita quod totum sub tota et totum sub qualibet parte. Et ad intelligendum ista duo habemus exempla in aliis.

Quantum ad primum, non videtur maior difficultas quod idem corpus numero coexistat pluribus locis secundum se totum quam 20 quod eadem anima intellectiva coexistat secundum se totam in toto corpore et in qualibet eius parte, vel idem angelus existens in aliquo toto loco secundum se totum existat in qualibet parte illius loci. Sed unum ponimus secundum veritatem et theologiam et philosophiam, et qui videt unum potest faciliter videre aliud.

¹ primo] prius FKZ || loci om. EK || nunc] eaedem add. Z 2 post patuit] prius patuit Z 3 simul mg. D, om. CE 5 igitur] et add. KZ 7 sibi om. EK 8 huiusmodi] igitur etc. add. K || primo] modo add. E 9 igitur] etc. add. AZ, om. EK 10 Itaque] in quarta C, ergo E, ideo FGZ, igitur K, exp. D || dico quod om. FZ 12 idem] unum Z || pluribus] simul et add. H, locis add. K 13 multae partes] multa K || coexistere] existere F, esse K || uni] in uno EK 15 tota] toto AEFKZ 16-17 in aliis] manifesta A, aliqua D 20 coexistat ... totam] secundum se totam sit FGZ 21 eius parte] parte corporis FZ 23 loci om. ACFP 23-24 theologiam et philosophiam] theologicam et philosophicam Z

¹ Infra, p. 105, lin. 9-p. 107, lin. 12..

Quantum ad secundum: non est maior difficultas quam quod duo corpora coexstant uni loco vel duo angeli eidem. Et hoc sive sint corpora non gloriosa sive gloriosa, quia indifferenter possunt corpora duo non gloriosa esse in uno loco, ita quod utrumque erit in toto loco et in qualibet eius parte sicut duo gloriosa, quia gloria vel non gloria nihil facit ad hoc¹.

Et secundum istum modum ponendi potest salvari dictum: quomodo est ibi corpus Christi non habens modum quantitativum. Quia nec est ibi quantitative nec circumscriptive, quia si sic, tunc haberet partem extra partem et ubi una pars esset, alia non esset; et totum coexisteret toti et pars parti praecise uni, ita quod non alteri. Sed non sic exsistit sub speciebus panis, sed sic quod totum corpus Christi exsistit sub tota hostia

¹ Quantum] exemplum D 4 duo non gloriosa] gloriosa et non gloriosa duo K || uno] eodem EZ 5 eius parte] parte loci Z 6 quia gloria] si sint E, quod sint gloriosa K, quia gloriosa D || gloria²] gloriosa DEK 7 Et] esse D, quod EZ || salvari] illud add. EK, commune add. H, secundum add. P || dictum] commune add. FGZ 10 partem¹] partes CFZ || extra om. DFZ || partem²] partes C, om. DFZ 11 esset] ibi add. DFZ || et¹] sed Z 12 uni om. FZ || exsistit] coexsistit FZ

¹ Hic codices B et L addunt: «Hoc autem fide tenemus quod Christus intravit ad discipulos ianuis clausis et exivit de utero Virginis clauso. Non est autem maior difficultas quod duae partes eiusdem corporis sint simul in eodem loco, supposita praecedente (praecedenti L) conclusione, quam quod duo alia corpora sint simul in eodem loco, igitur. Nam (non L, om. B) istis positis patet qualiter corpus Christi secundum se totum et secundum qualibet partem sui simul potest esse in tota hostia sub speciebus panis et sub qualibet eius parte, quia ex istis patet (om. B) possibilitas (positis B) quod una pars sit simul cum alia et quod pars eadem sit in multis locis vel partibus hostiae simul. Et non plus ponitur ibi nisi quod partes adhuc remanent in toto constituentes totum. — Item, cuicumque non repugnat esse sub maiori extensione et minori, non repugnat sibi esse sine omni extensione. Sed corpus Christi est huiusmodi. Patet, si primo sit rarum et postea condensetur (condensatur L), ergo». Primum argumentum «Hoc autem ... totum» legitur etiam in margine cod. G, cum verbis: «secundum [aliud] exemplar».

et totum sub qualibet parte, quia una pars corporis Christi non plus repugnat coexistere alteri quam unum corpus repugnat alteri.

S e d c o n t r a p r a e d i c t a s u n t m u l t a
5 d u b i a .

Primum, quia destruitur unum praedicamentum in hoc quod ponitur quod quantitas non sit res alia a substantia et qualitate, et quantitas est unum praedicamentum.

Secundum est de hoc quod dicitur quod extensio nova potest 10 esse in substantia sine omni re nova¹. Quia non potest esse transitus de contradictorio in contradictorium sine omni generatione et corruptione. Sed materia potest modo esse non extensa, sicut materia corporis Christi in Eucharistia, et post potest extendi, et constat quod nihil corruptitur nec deperditur, igitur aliquid 15 adquiritur, absolutum vel respectivum. Et econtra quando de materia extensa fit non extensa nihil adquiritur, igitur aliquid deperditur, absolutum vel respectivum, ex quo est ibi transitus de contradictorio in contradictorium.

Tertium est de hoc quod dicitur quod substantia habet quantitatem sine omni alia re², quia secundum omnes substantia est indivisibilis, igitur habet indivisionem partium.

Item, si sic, tunc vel ex materia et forma nunquam fieret unum vel duo quanta occuparent eundem locum. Consequentia patet, quia materia habet propriam extensionem, et forma simi-

1 Christij] sic se habet quod add. FZ 2 repugnat^{1]} sibi add. FZ || alterij] parti add. K 6 Primum] unum K 7 sit res alia] distinctum E 8 et] quia DFKZ 12 modo esse] esse modo et K 13 extendij] intendi K 14 nihil] nec E, non K 16 nihil] nec CP 19 Tertium] enim add. E || dicitur] dico FZ, om. D 20 re] ratione DF, addita add. G, superaddita add. H, addita. Hoc videtur falsum add. BL || est] secundum se add. BL, add. (mg.) G 21 partium] igitur etc. add. C, de se add. BG 22 vel om. CFZ 23 eundem] unum K

¹ Supra, p. 72, lin. 7-9. ² Supra, p. 74, lin. 21 - p. 77, lin. 19, praesertim p. 76, lin. 20 - p. 77, lin. 1.

liter per te¹, quia totum correspondet toti et pars parti, et sunt in eodem loco adaequato quando faciunt unum. Igitur vel ex istis non potest fieri unum, vel duo quanta habebunt eundem locum.

S i d i c a s quod non est inconveniens duo quanta occupare eundem locum quando faciunt per se unum, c o n t r a: duae ⁵ partes aquae non magis possunt esse in eodem loco quando faciunt per se unum quam quando non faciunt per se unum, sicut patet ad sensum, igitur etc.

Item, qualitas, per te², habet propriam extensionem, igitur sequitur quod vel qualitas non informaret substantiam, vel duo ¹⁰ quanta extensa per se in genere — licet non in eodem — sint in eodem loco. Sed non est maior ratio, ut videtur, quare duo quanta quorum unum est de genere substantiae per se et aliud de genere qualitatis sint in eodem loco quam duo quanta exsistentia per se in genere substantiae. Sed secunda duo non possunt ¹⁵ esse in eodem loco, igitur nec prima. Et per consequens, qualitas non potest informare substantiam compositam sed tantum materiam vel formam, quod falsum est, igitur etc.

Quartum est de hoc quod ponitur quod corpus Christi continetur in hostia sic quod totum in toto et totum in qualibet ²⁰ parte³, quia extensio est accidens, quia potest advenire alicui et recedere ab eo sine destructione subiecti. Sed ubicumque est subiectum, ibi est suum accidens, maxime denominans illud subiectum. Igitur si corpus Christi sit in Eucharistia, ibi est sua exten-

1 per te] partes ACP || et sunt] et si sint E, si sint K   2 adaequato] et determinate E, adaequate FKPZ || quando] quia Z   3 vel] nec P, om. E || habebunt] unum add. Z
5 eundem] unum E   6 possunt esse] existunt E, erunt K   7 quam ... unum mg. A,
om. F   9 qualitas] quantitas E || per te om. DZ || habet] partem add. D   11 extensa] et
add. E || per se om. DF || in genere] manere C || in² om. CDFP || sint] sicut AE, sed DF
14 qualitatis] quantitatis H || duo om. EK   14-5 existentia] extensa FZ   16 esse] non E
|| nec] duo add. FZ   21 quia²] quod FZ || potest s. lin. A, om. EKP, per te add. BL || advenire]
advenit EK, evenire Z   23 ibi est] inest E

¹ Supra, p. 77, lin. 19.

² Supra, p. 78, lin. 2.

³ Supra, p. 80,

lin. 12.

sio, et sic habebit partem extra partem, et per consequens totum non erit in toto et in qualibet parte.

Secundo, quia nunquam potest esse quantum nisi habeat positionem, quae est differentia quantitatis, quia quidquid [est] sub 5 genere, continetur sub aliqua eius specie. Si igitur corpus Christi sit quantum, ubicumque erit, habebit positionem, et per consequens ordinem partium in toto, et per consequens partem extra partem.

Praeterea, corpus Christi habet figuram ubicumque est, quia 10 non est corpus organicum quod non habet figuram. Corpus Christi in Eucharistia est organicum, igitur habet figuram, et per consequens partes corporis distant.

Quintum est de illa propositione negata: quaecumque natura contingenter etc.¹, quia prius potest separari a posteriori, quia 15 ab illo et illo, et sic de aliis, et² per consequens potest esse sine toto illo genere. Similiter, dilectio respicit contingenter omnem intellectionem, quia tam intuitivam quam abstractivam, quia sive una ponatur sive alia, potest sequi volitio. Et tunc est dubium utrum volitio potest fieri sine omni intellectione.

3 Secundo] Item FZ || nunquam ... quantum] quantum non potest esse FZ 4 quae] quia E, qui K || quantitatibus] sed add. D, et add. FZ || est² s. lin. A, om. reliqui 5 continetur] continetur add. FG, et add. K || eius om. KZ 7 in ... partem om. FZ 10 organicum ... Corpus om. (hom.) D 10-11 Corpus ... figuram om. (hom.) Z 11 organicum] quia add. D, om. EK || igitur] non D 13 negata] negativa FZ || natura] non D 14 contingenter] est ille add. D 15 et¹] ab add. FKZ || illo²] etc. add. F || aliis] singulis C 16 toto om. DFZ || genere] ergo etc. add. D || dilectio] duratio F, volitio Z || contingenter] quantitatem E, in- differenter K 18 sequi] esse D || tunc] tamen Z

¹ Supra, p. 66, lin. 2; haec propositio negata est ab Ockham p. 69, lin. 4. ² Loco «et ... genere» (lin. 16) in BGL legitur: «Sed quando quaelibet species est aliquo posterior, videtur quod totum genus sit posterius eodem. Quia enim (om. BG) albedo est posterior substantia et nigredo et sic de qualibet alia specie coloris, ergo (ideo L) et (etc. B, om. G) totum genus coloris». G addit idem ad textum collatum post «aliis» (lin. 15), et add. ultra: «quod itaque potest esse sine qua[libet] specie coloris», sed cancellavit totum cum «va-cat».

Sextum est utrum corpus Christi potest esse in diversis locis. Videlur quod sic, quia est in caelo et in altari, et per hoc quod est in altari non perdit locum quem habet in caelo, igitur etc. — Sed contra: locus sursum et deorsum sunt contraria quae non possunt simul inesse eidem, igitur etc.

5

[SOLUTIO DUBIORUM]

Ad primum¹ istorum dico quod idem argumentum per omnia potest fieri contra ponentes relationem non esse realiter distinctam a fundamento², nisi quod unum concludit de respectu, aliud de absoluto. Ideo dico pro utroque quod distinctio praedicamento-
rum non est accipenda in rebus sed in conceptibus, et propter distinctionem conceptuum qui vario modo significant res possunt assignari diversi ordines praedicabilium, non pro se sed pro rebus. Et sic potest dici de quantitate quod est praedicamentum distinc-
tum, non quia distincta res a substantia et qualitate sibi corre-
spondet, sed quia est conceptus quidam significans substantiam realem et qualitatem, non absolute sed extensas. Et sic intelligit P hiloso phus³.

10

15

---

¹ potest esse] sit FZ 2 sic] non K 2-4 est ... contra om. K 462 et per hoc] per hoc enim Z 2-3 per ... altari om. E 4 et] locus F, locus add. Z || deorsum] igitur add. D 5 inesse eidem] esse eidem DE, eidem inesse Z || etc.] Sed contra: quia est in caelo et in altari et non perdit locum quem habet in caelo igitur K 7 idem] illud ADP 8 relationem] talem D || non om. K 9 a] ab omni K || nisi quod] quia EK || respectu] respectivo Z, et add. K 11 concep-
tibus] sed add. E 11-12 et ... res mg. DG, om. FLZ 12 modo] non C 13 assignari] variari E, quod add. D 14 sic] similiter F, om. P || de quantitate om. FPZ || quod om. FZ 15 non s. lin. G, om. DF 17 non] nisi C || extensas] extense EK

---

¹ Supra, p. 81, lin. 6. ² De relatione ponenda vel non ponenda cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 30, qq. 3-4 (*Opera Theologica* IV, ed. G. Etzkorn et F. Kelley, St. Bonaventure, N. Y. 1979, pp. 335-74). ³ De mente Aristotelis de relationibus vide Ockham, ibidem, quaest. 3 (pp. 335-64); *Expositio in librum Praedicamentorum Aristotelis*, cap. 12 (OPh II, 238-48); *Summa Logicae*, pars I, cap. 49-51 (OPh I, 153-71); *Quodlibet VI*, qq. 22-23 (OTh IX, 666-72).

Ad aliud¹ dico quod aliquando potest esse transitus a contradictorio in contradictorium propter solam transitionem temporis actualem vel potentialem vel propter motum localem. Exemplum primi: si enim Deus ordinaret quod quicumque inveniretur hodie in tali loco, damnaretur; et si aliquis, quicumque sit, inveniretur in eodem loco cras, salvaretur. Si tunc aliquis existens hodie in illo loco, remaneret usque in diem crastinum sine omni mutatione de mundo, iste transit de contradictorio in contradictorium, quia primo non est acceptus Deo, puta hodie, et cras est acceptus Deo. Et hic est transitus de contradictorio in contradictorium propter solam transitionem actualem temporis. Exemplum secundi: ‘angelus creatur, angelus non creatur’, ut ‘creatio’ connotat negationem immediate praecedentem. Si nulla sit mutatio in angelo, nec tempus nec motus sit in actu, tamen angelus transit de uno contradictorio ad aliud propter solam transitionem temporis in potentia, scilicet quia ista contradictoria coexsisterent diversis temporibus si tempus esset. Exemplum tertii de motu locali, sicut quando de non approximato fit approximatum, de quibus a l i - a s d i c t u m e s t². Similiter si caelum moveatur localiter et non habeat aliquem locum circumstantem extra, nec per motum suum adquirit respectum ad centrum, nec absolutum, tunc transit

1 a] de KZ 4 quicumque inveniretur] quemcumque inveniret C 5 aliquis] quis F, om. D 6 eodem] tali F || cras om. EF 7 illo] eodem C || in] ad FK, om. CDE 8 de mundo om. FZ 8-10 quia ... contradictorium om. (hom.) C 10 Deo om. P || hic] sic FZ || de] a P 11 actualem] accidentalem D, om. Z 12 ut] vel A, nihil(?) C, nisi P 13 sit mutatio] mutatio quovismodo sit C 15 ad aliud] in contradictorium CZ || propter] per FZ 16 quia] quod ACP 16-17 contradictoria ... temporibus] contradictio coexsisteret diversis partibus Z 17 si tempus] sicut E || tertii] secundi CEF 18 de quibus] sicut K, de quo P 20 habeat] motum add. D || aliquem] alium EK || circumstantem] circumdantem FG, circumscribentem HZ 21 centrum] esse tantum EK

¹ Supra, p. 81, lin. 9. ² Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 14, q. 2 et dist. 17, q. 1 (OTh III, 432, 459). Cf. *Scriptum in I Sent.*, dist. 1, q. 5 (OTh I, 543s.); dist. 30, q. 2 (OTh IV, 328); *Quaestiones in II Sent.*, quaest. 1 (OTh V, 24).

de contradictorio ad contradictorium, quia nunc est in isto situ et modo non. Et tamen non adquiritur sibi aliquid de novo nec absolutum, nec respectus, nec novus locus circumstans, quia talis non est. Sed transitus iste est propter solam mutationem in extrinseco, si esset, quia si haberet locum circumstantem, tunc haberet unum locum sub uno contradictorio et alium sub alio. Eodem modo est in proposito quod materia vel forma est primo non extensa et post extensa. Dico quod hic per motum localem partium adquiritur de novo aliquid isti materiae quod prius non habuit, aliquid dico extrinsecum non intrinsecum, quia adquiritur sibi locus circumstans quem prius non habuit. Non dico locus novus simpliciter, sed locus antiquus de novo adquiritur isti. Et isto modo potest aliquid antiquum alicui de novo adquiri, et ille locus sic adquiritur per motum localem partium materiae. Sicut quando de denso fit rarum, nihil novum intrinsecum denso adquiritur, quia nec absolutum nec respectus, sed tantum per motum localem partium densi adquiritur sibi novus locus et maior quam prius. Eodem modo, si materia sit nunc extensa et fiat non extensa per potentiam divinam, est ibi transitus de contradictorio in contradictorium propter motum localem partium materiae ad invicem, quia omnes partes quae prius distabant sunt simul. Ita quod quaelibet pars movetur localiter ad aliam, et per consequens quaelibet pars adquirit novum locum, licet non dimittat primum¹,

1 ad] in FK || nunc] nec C, tunc modo Z 2 et om. ADFPZ || modo] prius C, cras H 3 respectus] r-m A, respectivum Z || talis] locus add. H 4-5 in ... esset] intrinseci sibi esse C 5 circumstantem] circumscribentem HZ 6 uno ... et] quo ... ad D 7 quod] quoniam C, quando K || vel] et CDP 8 Dico] per hoc add. Z || hic om. AZ 9 isti om. EK 12 sed] quia K 13 isto] eodem Z || novo] aliquid add. K || et] cum add. Z 16-17 quia ... adquiritur om. (hom.) EK 16 quia om. FZ || respectus] respectivum A 17 sibi] quia D, sed EK 18 Eodem modo] sic C 18-19 non extensa] inextensa Z 20 propter] per Z 21 quia] enim add. C 22 quaelibet] quaecumque CP 23 novum locum] motum localem E || licet] sed DE || non ALZ, s. lin. G, om. reliqui

¹ Cf. infra, p. 107, lin. 5.

et licet totum forte teneat eundem locum quem prius, quia quod per talem mutationem totum sit in minori loco vel aequali vel maiori, hoc accidit totaliter.

- Ad aliud¹ dico quod substantia est divisibilis secundum istam opinionem, quia tam materia quam forma substantialis quam qualitas. Et si essent separatae ab invicem per potentiam divinam, haberet unumquodque istorum partem extra partem loco et situ distinctam, et totum coexsisteret toti loco et pars parti, et per consequens unumquodque istorum esset circumscriptive in loco.
- Tamen habet veritatem, quia substantia secundum se et essentiam suam non est divisibilis in partes loco et situ distinctas, quia hoc non competit substantiae nisi quando extenditur; et potest secundum se essentialiter exsistere sine omni extensione, et sic potest verificari.
- Ad aliud² dico quod duo quanta eiusdem rationis non possunt esse in eodem loco, sed duo quanta alterius rationis quorum unum est actus, aliud potentia, sive per se sive per accidentem possunt esse in eodem. Exemplum primi de materia quanta — secundum

1 et] vel FZ || licet] vel D || forte] formaliter CEP 2 sit] fit CZ, prius add. Z 4 divisibilis] indivisibilis D 5 substantialis] substantiales F, om. CEK || quam] et P 5-6 qualitas] quantitas E 6 Et] etiam Z, om. AFP 7 istorum] praeter add. E 11 non] nunc C || partes] in add. F 12 substantiae corr. in sibi A 13 potest] illud dictum add. (mg.) A, secundum se essentialiter add. seu rep. E, commune dictum add. H 15-16 non ... rationis om. (hom.) P 16 loco] nisi faciant per se unum per modum intensionis add. BGL 16-18 loco ... eodem om. (hom.) C || sed ... eodem om. A

¹ Supra, p. 81, lin. 19 — Loco huius paragraphi codex L haec habet: «Ad illud de indivisibilitate substantiae, non probat [cod.: pendet]. Dicendum tamen quod non omnis substantia est divisibilis sicut omnis quantitas. Et ideo indivisibilitas non attribuitur substantiae sicut passio convertibilis, sicut attribuitur quantitatii. Nec tamen est de se indivisibilis, et ideo falsum assumitur. Quia signa (!) apud communem intellectum hominum quod eo ipso quod aliquid esset substantia, esset indivisibilis, quod falsum est. Et ideo non est dicendum quod substantia est de se divisibilis nec de se indivisibilis, cum non omnis substantia sit divisibilis nec omnis indivisibilis». ² Ibidem, lin. 22.

istam opinionem — et forma substantiali quanta. Exemplum secundi de substantia et qualitate ubi unum est in potentia accidentali respectu alterius. Et non est causa querenda quare ista possunt esse in eodem loco nisi quia unum est actus et aliud est potentia; sicut dicit Philosophus, VIII *Metaphysicae*¹, 5 quod non est causa querenda quare materia et forma faciunt unum nisi quia unum est potentia et aliud actus. Nec est causa querenda quare duo quanta eiusdem rationis non sunt in eodem loco nisi quia unum non est in potentia et aliud in actu.

Ad aliud² de corpore Christi dico quod secundum istam viam, 10 substantia corporis Christi potest esse non extensa in hostia, et eadem tamen potest esse extensa in caelo. Nec est hoc inconveniens, quia in uno loco habet modum quantitativum, puta in caelo, in hostia non. — Et quando dicitur quod extensio est accidens³, quia potest advenire et recedere etc., dico quod 15 dupliciter accipitur accidens. Uno modo pro aliqua re informante substantiam. Alio modo pro conceptu praedicabili de substantia communi, qui aliquando praedicatur de ea, aliquando non. Primo modo, secundum istam viam⁴, non est accidens, quia non est res absoluta nec respectiva alia a substantia et qualitate. Secundo modo 20 est accidens, quia est quidam conceptus qui aliquando praedicatur de substantia, aliquando non. Unde est conceptus connotatus significans substantiam et qualitatem, tamen connotando totum coexistere toti et partem parti, sicut duratio angeli significat an-

4 loco om. FZ 5 dicit om. DF 7 Nec] Similiter non Z 9 non om. EP 10 aliud] dico add C || viam] opinionem DEFZ, om. C 11 et om. DFZ 13 habet] unum add. K 16 re] ratione AF, corr. in realiter G 17 substantia] aliqua D 18 communis] contingenter BL, om. DEFZ || qui] quia A, quae E 19 est¹] extensio vel quantitas add. BL 20 qualitate] corporali add. BL 22 substantia] et qualitate add. BL || conceptus] ille vel nomen add. L, om. C 24 duratio] dicitur de alio E, dicitur de aevo H

¹ Aristot., *Metaph.*, VIII, c. 6, t. 16 (1045b 12–32). ² Supra, p.

82, lin. 19. ³ Ibidem, lin. 21.

⁴ Scilicet secundum viam Ockham, expositam supra, p. 71, lin. 5 – p. 78, lin. 6.

gelum, connotando eum coexistere alicui successioni.

Ad secundum¹ dico quod non est quantitas nec extensio sine positione quae est ordo in toto, nec etiam sine positione quae est ordo partium in loco, quia istae positiones necessario consequuntur se, ut prius probatum est², et ideo dico quod corpus Christi non potest esse quantum sine utraque positione; sed in hostia non est quantum, quia non habet modum quantitativum.

Ad aliud³ de figura dico sicut de quantitate, quia significat substantiam vel qualitatem connotando talem et talem distantiam partium, quia ordinem partium in toto et in loco. Nunc autem quando substantia fit sine quantitate et extensione, sicut est in Eucharistia, non possunt partes sic distare nec ordinari in toto vel in loco. Et ideo sicut Deus facit corpus suum⁴ sine quantitate et extensione, ita sine figura. Nec plus est inconveniens de uno quam de alio. — Et quando dicit quod corpus organicum non est sine figura, dico quod Deus potest facere corpus animatum sine extensione. Et vocando corpus organicum corpus animatum, sic potest facere corpus animatum sine figura. Tamen vocando corpus organicum corpus animatum extensem sic vel sic, tunc tale non potest Deus facere sine figura, quia tale vel erit rectum vel curvum, et sic corpus Christi in Eucharistia non est organicum.

1 eum] cui E, eundem Z || successioni] successive Z   3 ordo] ordinatio F, differentia quantitatis H   5 se] substantiam A, substantiae P || prius om. FZ || dico] concedo BL, om. AFKZ || quod om. FZ   6 Christi om. DFZ   7 quantum] nec excessum add. D, nec extensem add. FZ   8 dico] quod add. F   9 substantiam vel qualitatem] quod quantitas E || distantiam om. EK   10 partium¹] partem E, om. K || quia] et DFZ, vel E, om. K   11 fit] fuit C, facit DFZ, unum add. FZ   12 nec ordinari] et ordinare Z   13 facit] potest facere EK, fecit F || suum ADFGLZ, Christi P, om. CEK   14 est om. ACDFP   16 Deus] non add. Z || animatum] et add. E, ut sine figura et add. K   16-17 sine extensione] sive extensive A, sine figura BL 17 organicum] animatum FZ || corpus animatum] et add. K, om. Z   17-19 sic ... animatum om. (hom.) ACFPZ   17-18 sic ... animatum om. (hom.) E   18 potest] Deus add. H   19 tunc] et nunc K   21 organicum] organizatum Z, sed tantum primo modo add. BL

¹ Supra, p. 83, lin. 3.   ² Contra opinionem Scoti, supra, p. 67, lin. 2 – p. 69, lin. 3.   ³ Supra, p. 83, lin. 9.   ⁴ Potius corpus Christi.

Ad aliud¹ dico, quando dicitur quod ‘natura quae respicit contingenter’ etc., quod aliquando conceptus ordinati in linea

1 quando dicitur] dicitur K, *om.* E || quae *om.* EK   2 etc.] dico *add.* GHZ || aliquando] alteri E, alicui H

¹ Supra, p. 83, lin. 13. — Loco «Ad aliud dico ... particulari» (p. 92, lin. 13) codices B et L haec habent: «Dicendum quod propositio est vera de rebus distinctis totaliter quarum una contingenter habet et respicit aliam, ita quod prima illarum potest esse sine hac specie illius rei et sine illa, et sic de omnibus, quod potest similiter esse per potentiam divinam sine omni re illius generis contingenter [respiciente] praecise illas species seu illas res illarum specierum, sicut exemplificatum est de albedine et nigredine et de (*om.* L) colore. Et propter hoc concedo conclusionem argumenti ad secundam partem dubitationis, scilicet quod volitio potest per potentiam divinam conservari in anima sine intellectione, licet non per naturam. — Ex hoc patet quod tales instantiae non valent contra dictam propositionem bene intellectam: ‘animal potest esse sine homine, et animal potest esse sine leone, et sic de singulis (aliis B), igitur potest esse sine toto genere animalis’, quia nullum animal reale contingenter respicit omnes species animalis, non plus quam genus animalis. — Nec etiam valent instantiae quae fiunt quando diversi conceptus connotativi subordinati significant eandem rem, sicut est de linea reali, corpore et figura. In talibus enim non est propositio vera, nec de talibus debet intelligi. Figura enim haec vel illa (quia figura B) significat eandem rem quam significat linea vel corpus et connotat alias negationes vel affirmations speciales quae non sic connotantur per nomen lineae vel corporis. Et ideo licet linea illa realis vere (vera L) et contingenter respiciat (respiciant B) hanc figuram et illam, et sic de qualibet, — sicut patet ad sensum, (quia circularem, triangularem etc. *om.* L) — non tamen figuram in communi, quia impossibile est quod sit linea nisi habeat figuram, quod tamen satis esset possibile si figura esset totaliter (*om.* B) distincta a linea sicut color distinguitur a substantia. Et ratio huius est quia significat quidquid linea haec significat figura (figuram L) in communi et similiter haec figura, connotat tamen haec figura alias negationes ad quas linea se habet indifferenter, quia ad omnem in particulari figuram. Et [ad] negationem importatam per quamcumque (quamlibet B) figuram in particulari indifferenter se habet».

praedicamentali significant absolute ea quae significant, sicut substantia, animal, homo etc. Aliquando sunt conceptus connotatiivi qui significant principaliter unam et eandem rem et connotant aliam rem vel negationes. Si significant primo modo, et simpli-
 5 citer significant diversas res, tunc in talibus prius potest separari a posteriori. Ideo homo si potest esse sine albedine et nigredine, potest esse sine colore, et si potest esse sine cognitione intuitiva et abstractiva, potest esse sine cognitione vel intellectione. Simili-
 10 ter si potest esse sine hac qualitate et ista intentione etc., potest esse sine qualitate. Et in talibus est propositio I o a n n i s vera. Similiter, quia cognitio abstractiva et intuitiva sunt huiusmodi conceptus quod significant diversa absolute, ideo dilectio contingenter respicit cognitionem in communi, quia potest esse sine omni cognitione, saltem per potentiam Dei, licet non naturaliter.
 15 Et etiam videtur quod actus appetendi posset esse naturaliter sine apprehensione in parte sensitiva, sicut a l i a s d i c t u m e s t¹.

S i d i c a s contra istud quod ‘animal’ respicit contingenter omnem substantiam, quia istam et illam etc., et tamen non sub-
 20 stantiam in communi, r e s p o n d e o: verum est: conceptus animalis contingenter respicit quamlibet substantiam de qua po-

4 aliam rem] alias rationes E, absolutam add. (ut aliam litteram) A 5 significant] secun-
 dum Z 6 Ideo ... esse] potest esse homo non E || si om. ACKP || et nigredine] quia add. A,
 om. EK 7 potest¹ ... colore om. EKP || esse¹] similiter add. C || si ADGHZ, similiter CEK,
 om. F || sine²] colore et similiter potest esse sine add. EK 7-8 intuitiva et abstractiva DFGHZ,
 intellectione AK, intellective C, inten-ve E, intellectiva P, etc. add. DFZ, et corpus Christi (om. K),
 add. EK 8-10 cognitione ... sine om. (hom.) ACEK 8-9 Similiter] simpliciter et Z 9 inten-
 tionem] intellectione Z 10 Et] ita add. Z 11 Similiter] simpliciter FZ, unde add. DFZ || intuitiva]
 circumscrip-tiva D, non add. E || huiusmodi] unius D 12 quod] quia CEZ || absolute, ideo]
 igitur Z 13 cognitionem] dilectionem HK 14 omni] tali A, om. EK || non om. D 15 etiam]
 non add. M || videtur] vera E || naturaliter] realiter F || sine] omni add. Z 16 apprehensione]
 sensitiva add. H 19 et¹] vel K 20 respondeo] quod add. FZ || est] quod add. F, quia add. Z
 21 quamlibet] omnem Z

¹ Ockham, *Quaest. in III Sent.*, quaest. 12 (OTh VI, 410s.).

test abstrahi et praedicari. Sed animal singulare reale non sic respicit, et de ente reali accipiebatur propositio. Secundo modo¹ loquendo, quando sunt conceptus connotativi subordinati, tunc non est propositio vera, sicut est de linea reali et corpore et figura, quia figura significat eandem rem quam significat linea vel 5 corpus et connotat alias negationes vel affirmations. Et ideo et[si] linea realis respiciat contingenter omnem figuram, sicut patet ad sensum, quia circularem, triangularem etc., non tamen figuram in communi, quia impossibile est quod sit linea nisi habeat figuram. Et ratio est quia quidquid significat haec linea, significat 10 figura in communi, et similiter haec figura, connotat tamen aliquas negationes ad quas linea indifferenter se habet, quia ad omnem in particulari. Sed figura in communi connotat omnes negationes quae possunt lineae competere, et quia linea non potest separari ab omni negatione stante linea, ideo non potest separari 15 a figura. Eodem modo corpus singulare respicit contingenter omnem positionem quae dicitur esse in genere positionis contingenter, quia illam et illam, non tamen positionem in communi. Eodem modo forte est de positione quae est differentia quantitatis, quod corpus quantum respicit omnem talem positionem contingenter, non tamen quantitatem. Et hoc quia tam positio utraque 20 quam quantitas in communi significant illud idem quod corpus

1 et] vel FZ || singulare] signatum et A 2 et] modo DFZ, sed E || ente] illo EHK
 4 sicut] tunc D, sic EK || et¹] vel DFZ, in E, cum K 5 quia] et E, om. K 6 alias] alias
 AC, aliquando EK || vel] et FZ 7 etsi] et ACDFP, licet LZ, om. EK 8 quia] per EK ||
 tamen] tantum DF 9 linea nisi] substantia C, linea si K 10 quidquid] quid F, quae Z ||
 significat²] et add. K 11 similiter] sic Z, si E 11-12 alias DFGHZ, alias ACKP, al E
 12-13 omnem in] communem D 13 particulari] communi P 14 quia] ideo K || non] nulla Z
 15 ab ... separari² om. (hom.) EK || negatione om. CP || stante linea] ipsa manente H, om. AZ
 16 Eodem modo] modo praedicto Z || contingenter om. CP 18 communi] et hoc quia nulla
 positio est res distincta ab illo corpore cuius primo est positio add. L 18-19 eodem modo] sic C
 19 forte] formaliter CP 20 quod] quia FKZ || omnem] seu quamlibet add. DFZ 21 non]
 nec E || quantitatem] quantitas EK || utraque om. AP

¹ Supra, p. 91, lin. 2.

quantum et connotant omnes negationes quae possunt convenire, puta significant substantiam et qualitatem, connotando talem vel talem distantiam; et breviter, omnem distantiam connotant quae potest esse inter partes quantitatis. Et licet hoc quantum potest 5 esse sine illa distantia et illa, et sic de aliis, non tamen sine omni. Sed si positio significaret rem omnino distinctam a quantitate singulari, et quantitas in communi similiter, tunc eadem ratione qua quantitas haec posset separari ab hac positione de genere positionis sive quantitatis, potest separari a positione in communi et 10 a genere quantitatis. Exemplum de instantia quantum ad istam propositionem est in aliis, quia res indifferenter respicit omnem partem contradictionis et contingenter, quia album et non album, quia homo est contingenter albus et non albus similiter, et tamen non respicit contingenter commune ad utramque partem contradictionis.

[POTESTNE ALIQUID SIMUL ESSE IN DIVERSIS LOCIS?]

Ad aliud¹ dicunt a l i q u i² quod idem non potest per potentiam quamcumque esse in diversis locis sive circumscriptive

1 et] non tamen EK || negationes ... convenire] quas possunt connotare K 2 talem distantiam add. EF 3 distantiam¹] vel distantiam illud(!) add. K 4 licet om. DFZ 5 esse] inter partes quantitatis add. D || illa om. EK || distantia] hac add. K 6 positio] primo modo GZ, om. F 6-7 singulari] et a substantia EK 7 quantitas] quantitate DFZ 8 haec] tunc C, non P 9 sive] sine D, Eucharistiae K || quantitatis] quantitate D, quantitas K 17-18 potentiam] positionem ADP 18 quamcumque] aliquam Z || esse] simul add. HL || locis s. lin. A, om. DEKP

¹ Supra, p. 84, lin. 1. ² Godefridus de Fontibus, *Quodl. IV*, q. 5 (*Les Philosophes Belges*, II, ed. M. de Wulf – A. Pelzer, Louvain 1904, 250–54); Ockham tamen quaestionem brevem prae oculis habuisse videtur, quae legitur ibidem, pp. 329ss. Prima tria argumenta sunt Godefrii; auctorem sequentium quattuor non invenimus. — Partem negativam tenent etiam Thomas Aquinas, *Quodl. III*, q. 1, a. 2 et Henricus Gandavensis, *Quodl. IX*, q. 32 (ed. Parisiis 1518, ff. 394r–395v). Partem affirmativam defendit Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 2 (ed. Wadding, VIII, 508–27).

sive definitive. Quod probant primo sic: quia esse in loco uno modo vel alio est includi in tali loco, ita quod nihil eius sit extra istum locum. Sed si posset esse in diversis locis, tunc posset esse extra utrumque locum, et sequitur contradictio quod posset esse extra locum extra quem non posset esse.

5

Item, sicut locatum commensuratur loco secundum quantitatem continuam, ita secundum quantitatem discretam. Sed si esset in diversis locis, non commensuraretur quantitate discreta, igitur etc.

Item, materia p e r t e non est susceptiva formarum contrariarum¹, sicut caloris et frigoris, igitur res per eandem dimensionem non potest esse in locis oppositis, quia tunc simul et semel fundaret respectus oppositos.

10

Item, quando aliquid existens in uno loco debet adquirere aliud, vel oportet quod moveatur ad aliud locum adquirendum, vel quod locus adquirendus moveatur ad ipsum. Si primo modo, tunc necessario relinquit primum locum. Si secundo modo, tunc illa duo loca habebunt rationem unius loci et per consequens quod ponitur esse in distinctis locis non est in distinctis locis.

15

Item, si sic: aut illa loca sunt distincta specie aut numero. Sive sic sive sic, cum talia possunt esse contraria sicut sursum et deorsum, sequitur quod corpus est in locis contrariis et quod formae accidentales contrariae sunt in eodem subiecto simul.

20

Item, sicut prius et posterius in tempore, ita ante et post in

1 sive definitive] et definitione EK || esse] modo add. FZ 2 modo om. DFZ || vel] in add. FZ || alio] loco add. Z || talij illo Z 3 si] simul add. BL || tunc] simul add. BGL 7 ita] et E || si] idem add. H 8 esset] idem add. BG || commensuraretur] mensuraretur EK || discreta] distincta DG, discreti E, discretae K 12 potest] simul add. H 13 fundaret] susciperet AP, fuerunt C || oppositos] oppositi C 14 aliquid] aliquis C, om. P || uno] aliquo FZ 15 aliud¹] locum add. Z 15-16 adquirendum ... ipsum] vel e converso C 21 cum] tamen F || talia] illa Z 21-23 sicut ... accidentales] tunc K || sicut ... contrariae om. (hom.) E 23 sunt] possunt esse E 24 sicut] se habet add. Z || posterius] post DF || post] retro BFLZ

¹ Cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 10 (OTh V, 419).

loco ad rem locatam. Sed una res non potest esse simul in parte priori temporis et posteriori, igitur nec in loco.

Item, esse ubique repugnat limitationi, quia tale limitatur ad certum locum in quo est, sed qua ratione potest esse in secundo 5 loco et ubique, igitur etc.

Contra istam opinionem:

Impossible est eidem opposita competere per se vel per accidens. Sed esse sursum et deorsum sunt opposita p e r t e, 10 igitur non possunt competere corpori Christi per accidens, cuius oppositum d i c i t, quia dicit quod aliquid est in loco per aliud¹, sicut angelus per operationem, et sic corpus Christi dicitur esse in loco hostiae, quia ibi est hostia.

S i d i c i s quod non est inconveniens quod aliquid sit in locis contrariis per aliud, sicut idem per diversos respectus potest 15 sustentare naturas contrarias, puta albedinem et nigredinem. Patet in divinis. — C o n t r a: hoc dato sequitur quod Filius Dei potest esse albus et niger.

Item, tantam repugnantiam habent duae praesentialitates ad loca contraria quantam duo ‘ubi’ ad loca contraria. Et non plus

1 res] temporalis add. L 2 temporis om. EKZ 3 ubique] ubicumque EF || limitationi] limitato ACP, locato add. A || limitatur] locatur A || adj nullam add. FG 4 in quo est] in quo EK, om. FZ || sed qua ratione] et (sed D) quare CD 4–5 secundo loco] duobus locis DEFGK 5 et] tertio et add. P || ubique] ubicumque EF 7–8 accidens] simul add. (mg.) A 8 Sed esse] sicut est E || et] vel D 9 corpori Christij] Christo C 10 dicit¹] ponens corpus Christi esse in loco per hostiam et simul in pluribus add. BL 14 contrariis] diversis Z 15 sustentare] suspicere Z 19 ad] duo K 19–1 (p. 96) Et ... contraria] Sed ubi duo non videntur esse K, om. (hom.) E

¹ Cf. Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 10, a. 3, qa. 2: «Et ideo [corpus Christi] non definitur loco illo, sed simili modo potest esse alibi, ubicumque fuerint panis dimensiones conversi in ipsum. — Ad primum ergo dicendum quod angelus est in loco quo definitur, non quia aliquid convertatur in ipsum, sed ratione suae operationis virtutis et essentiae. Et ideo non potest esse nisi in uno loco, quia substantia rei non est nisi semel». De modo quo angelus est in loco cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 14 (OTh V, 324).

repugnat alicui habere duo 'ubi' ad loca contraria quam duas praesimalitates, sicut patet ponendo praesimalitatem respectum, sicut 'ubi', quia sicut 'ubi' est subiective in loco, ita praesentialitas. Et sicut 'ubi' causata ex locis contrariis sunt contraria, ita praesimalitates. Sed quando corpus Christi est ubi est hostia, ibi et illi loco est realiter corpus suum praesens, 5 igitur etc.

Item, haec opinio ponit modum essendi in loco qui non competit creaturae, quia creatura non est in loco nisi circumscriptive vel definitive. Quod patet, quia aut est tota in toto loco et pars in parte, et tunc est in loco circumscriptive. Vel est sic in toto 10 loco, sic quod non in alio¹, et tunc definitive. Et alias modus essendi in loco non convenit creaturae ut videtur. Igitur non est dare medium quod sit in loco per aliud.

Item, quando aliquid est in loco per aliud — et sic per accidens —, eodem modo est in illo per accidentem quo aliud est in loco quod est per se in loco. Sed dimensio panis est in loco per se circumscriptive, igitur corpus Christi est in eodem loco per accidentem circumscriptive, et una pars correspondet uni parti loci et alia alteri, ad modum quo accidentem extensem est in loco per accidens. 20

1 quam] nisi K || duas] duea DK   2 praesimalitatem respectum] praesimalitates respectus Z   3 ubi¹] videtur EK || quia ... ubi²] secundum illam viam add. BL, om. AC || loco locato HL   3-4 praesimalitas] praesimalitates EFZ   4 ex] in K   5 praesimalitates] praesimalitas E   6 et] in CE, om. DK || illi] loco C   9 quia om. EK || et] aut P || pars] praecise add. GL   10 circumscriptive] vel definitive. Quod patet quia aut est tota in toto loco aut pars in parte. Et tunc est in loco circumscriptive add. seu rep. C || sic] quod tota est in toto loco (vero add. L), ita quod non in alio, vel non ubique (ubicumque L) et tota in qualibet parte loci (vero add. L). BL   11 sic om. AFPZ || quod] autem E || non] est add. EFZ   11-12 alius ... non¹] non add. BL   11 sic om. AFPZ || quod] autem E || non] est add. EFZ   11-12 alius ... non¹] non aliud modus e. in l. ut D, non (est add. F) aliud modus e. in l. qui FZ   12 creatureae] et add. F, quia add. Z || Igitur om. FZ   13 medium] modum LPZ || quod sit] quo sit aliquid Z   14 aliud] add. DE   15 eodem] eo CEK || est¹ ... accidentem om. C || illo] toto E, loco toto K, loco Z, loco aliquid E   16 se] circumscriptive add. (mg.) A || Sed] species panis seu add. L || dimensio] dummodo CP, diversis E   19 ad modum] eo modo C, per modum FZ || extensem] secundum aliquos (alios L) add. BL

¹ Rectius diceretur: et tota in qualibet parte. Vide p. 65, lin. 6-11; p. 80, lin. 12 – p. 81, lin. 3.

Item, impossibile est quod aliquid sit in loco per aliud nisi uniatur sibi aliquo modo speciali, sicut est de substantia et accidente extenso. Sed illa dimensio non unitur corpori Christi modo speciali nisi quia est praesens eidem loco cui illa dimensio est 5 praesens.

[OPINIO PROPRIA]

Ideo teneo quod idem corpus potest simul esse in diversis locis, quia non magis repugnat toti habenti partes esse circumscriptive in diversis locis quam definitive. Sed corpus Christi co-10 exsistit praesimaliter toti hostiae et cuilibet parti, igitur eodem modo et multo magis potest esse praesens distinctis locis, ita quod totum toti et pars parti, et hoc est esse circumscriptive in loco.

Similiter idem indivisible potest esse in diversis, sicut anima 15 in toto corpore et tota in qualibet parte corporis, et angelus totus in toto loco et totus in qualibet eius parte.

Item, ista praedicata ‘esse praesens’, ‘distare’ et huiusmodi non possunt competere alicui nisi immediate vel saltem mediante aliquo sibi specialiter unito. Igitur corpus Christi cuicunque est 20 praesens, est se ipso immediate praesens, et per consequens illa species nihil facit ad praesentiam corporis Christi hic ubi est hostia, quia posset Deus conservare corpus in illo loco in quo modo est hostia et destruere hostiam, quia hoc nullam contradictionem includit; et hoc facto, corpus Christi esset praesens in illo loco

1 aliud] quid A 2 sicut] sic F 3 Christi om. FZ 4 praesens] in eodem FZ,
om. AC 7 teneo] concedo P || idem] illud C 8 locis] tam circumscriptive quam definitive
add. BL, add. mg. G, om. D 8-9 quia ... quam om. EFZ 10 praesimaliter] principaliter CKZ
11 locis] sacramentaliter et definitive add. B, om. AP 14-16 Similiter ... et om. C 14 idem
om. E || diversis] locis add. GM || anima] est tota add. (s. lin.) A 15 totus] esse add. FZ 16 toto
... totus] loco et F, toto Z, om. D 17 praedicata] praedicamenta E || praesens] prius CZ ||
huiusmodi] similia FZ || non] nisi E 19 cuicunque] ubicumque AP 20 est] sibi add. E
21 species] panis add. Z || Christi hic ubi] hoc Z 22 modo] nunc C 23 hostiam om. CP
24 in illo] illi EFK

immediate. Igitur eodem modo nunc est praesens immediate, non mediante illa specie. Et si potest corpus Christi immediate esse in distinctis sacramentis, potest eodem modo esse localiter et circumscriptive. Nec appareat mihi unum magis inconveniens quam aliud. Immo minus appareat inconveniens quod aliquod corpus sit in distinctis locis sic quod totum sit in toto et pars in parte quam quod sit in distinctis locis ita quod totum sit in toto et totum in qualibet parte. Sed secundum habemus ex fide, igitur primum est possibile.

[DUBIUM CONTRA OPINIONEM AUCTORIS]

10

Tamen contra istud videtur unum dubium, scilicet quod isto dato sequitur quod agens creatum posset agere in passum omnino improportionatum vel quod subiectum posset esse sine accidente suo, sic scilicet quod accidens actualiter informans aliquod subiectum sit ubi subiectum suum non est. Quia si idem calefactibile esset hic et Romae, et ignis ageret in illud calefactibile hic, tunc quaero: aut ageret in illud calefactibile Romae, ita quod calor, qui causatur hic, sit in eodem calefactibili Romae, aut non. Si sic, cum ignis hic non sit approximatus calefactibili Romae, ignis ageret in passum improportionatum et non approximatum. 20 Si non, cum ignis agat in calefactibile hic, et per consequens calor informat illud calefactibile hic et non Romae, sequitur quod

---

2 si] sicut EK, sic Z   3 sacramentis ... esse] locis sacramentaliter et definitive, utpote in diversis altaribus, poterit eodem modo esse in pluribus L || localiter] in eodem loco F, in distinctis locis K || et om. DEFK   4 Nec] magis add. K || magis] maius Z, om. EF || inconveniens] inconvenientius F   4-5 quam aliud] alio FZ || quam ... inconveniens om. (hom.) CE   5 aliud ... quod om. AK   6 sic] similiter E, ita Z   7 sit¹] ibi add. AC   11 unum] quoddam D, ... magnum Wodeham, magnum inconveniens seu add. L   13 esse] subiectum add. FZ   14-15 accidens ... subiectum¹] accidens informans aliquod subiectum accidentaliter mg. (ut alia lectio) D 14 accidens] subiectum DFZ || actualiter ACE, accidentaliter P, act-er K, actu H, om. FGZ || informans] informatum FZ   14-15 aliquod subiectum] aliquo accidente DFZ   15 subiectum suum] illud accidens DFZ || Quia] quod C || idem] illud CKP   17 quaero aut] consequenter D² || illud] idem P, om. CEK   18 hic] in toto isto subiecto BL   21-22 et ... hic om. (hom.) DP

accidens informans subiectum sit ubi subiectum suum non est.

Ad istud respondet Ioannes uno modo¹, quaere eum.

[SOLUTIO DUBII]

Aliter dico quod non est contradicatio quod substantia habens

- 5 accidens sit alicubi ubi non est suum accidens, sicut in proposito exemplo, et hoc propter distantiam improportionatam. Hoc patet, per exempla. Unum est de natura assumpta a Verbo. Secundum omnes unio naturae humanae ad Verbum est similis unioni accidentis ad subiectum, licet non in omnibus. Sed non obstante ista 10 similitudine, potest natura divina in Verbo esse — et est — alicubi ubi non est natura assumpta, igitur eodem modo potest esse in proposito.

S i d i c a s quod non est simile, quia Verbum divinum est illimitatum, et sic non est subiectum accidentis, c o n t r a : 15 licet subiectum accidentis sit simpliciter limitatum, tamen est il-limitatum secundum quid. Quia sicut Verbum divinum dicitur illimitatum quantum ad locum propter essentiam divinam quae se ipsa, virtute propria, est ubique, ita substantia corporea est il-limitata, quia potest esse in pluribus locis simul, immo ubique, 20 per potentiam divinam et non virtute propria, ideo tantum tunc dicitur illimitatum secundum quid, non simpliciter.

1 informans] suum add. Z subiectum¹] non add. Z, add. (s. lin.) G subiectum²] verum E in suum om. EKZ non exp. G, om. Z 2 istud] ista C [Ioannes ... eum] Scotus uno modo, quaere in quarto suo B 4 substantia] subiectum A 6 improportionatam] proportionatam DFZ 7-8 Secundum omnes] vel omnis E 8-9 unioni accidentis] omni unione agentis E 9 in om. CDP in omnibus] modis add. ACDP 10 similitudine] tali unione A, unione K [in Verbo] et Verbum DEFKZ 14 et sic] sed substantia P 15 subiectum] non D 17 quantum ... propter] qui ad locum quantum ad Z 19 pluribus] diversis FZ 20 propria] et add. DEFK [tunc om. EFKZ 21 quid] et add. FKZ

¹ Cf. Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 2, nn. 4 et 22 (ed. Wadding, VIII, 510 et 524).

Aliud exemplum est, quia secundum Ioannem¹ unum corpus potest habere duo ubi vel praesentialitates: unum in uno loco et aliud in alio loco. Et tamen corpus ut exsistens in isto loco non habet illud ubi quod habet in alio loco, igitur; quia aliter ut hic haberet duo ubi. Eodem modo, corpus exsistens in caelo potest habere aliquod ubi et illo carere in sacramento.

Sic dicas quod non est simile de accidente absoluto et isto respectivo, quia iste respectus causatur ab uno loco et non ab alio, contra: eodem modo calor approximatus corpori hic, causat hic calorem et non Romae, ita quod non videtur differentia de uno et de alio nisi quia calor causatus ab igne hic et non alibi est aliquid absolutum et non terminatur ad locum; sed istud ubi non tantum causatur a loco, sed terminatur ad locum ut est praesens. Et sic non videtur inconveniens quod accidens sit ubi suum subiectum non est quando subiectum suum est in duabus locis quorum unus proportionatur agenti secundum distantiam et alias non. Hoc patet, quia certum est quod subiectum caruit isto accidente. Et per hoc quod est in isto secundo loco et caret accidente tali in isto loco non sequitur negatio absoluta illius accidentis a tali subiecto, sicut non sequitur 'hoc non est album hic, igitur non est album', sed est secundum quid et simpliciter. Sicut non sequitur 'Deus hic non est incarnatus, igitur

1 quia] quod FZ 3 ut] non EK, nunc FZ 4 habet^{2]} exsistens add. Z 4-5 quia ... modo om. FZ 5 aliter] et aliter add. K 5 ut] nec A, ita C 5 duo] et E, om. DK 5 corpus] Christi add. FZ, om. CEK 5 ubi s. lin. A, om. CP 6 sacramento] utpote locum circumscriptibilem (circumstantem B) vel distantiam suarum partium et similia, ergo add. BL, etc. add. (ultra) B 9 ab om. AC 11 alio] loco ubi habet aliud ubi de accidente absoluto add. L 11 eodem modo] idem FZ 10 hic² om. EFKZ 11 de² om. ACK 11-12 et² non] non est D 12-13 sed ... locum om. (hom.) ACP 14-15 accidens ... subiectum¹] subiectum ... accidens DF 15-16 quando ... locis] accidens D 17 et] hoc add. P 18 accidente] in isto secundo loco add. H 11 Et om. FZ 19 absoluta] abstracta D 20 a tali] ab illo K 21 est²] fallacia add. F, add. s. lin. A 11 et] ad Z 22 Sicut] enim add. EK 22-1 (p. 101) igitur ... incarnatus trp. p. incarnatus (p. 101, lin. 2) K

¹ Scotus, ibidem, quaest. 1, nn. 9-10 et quaest. 2, nn. 13-20 (ed. Wadding, VIII, 501s., 518-521).

non est incarnatus', quia Deus est ubique, et per consequens in multis locis in quibus non est incarnatus. Sicut et non sequitur si corpus ponatur in uno loco et post in aliquo spatio quod non est locus, tunc non sequitur 'hoc corpus non est hic in loco, igitur non est in loco'. Nec sequitur si corpus sit in secundo loco, 'hic ut in secundo loco non habet primum ubi, igitur non habet primum ubi' sic sufficiens ad motum.

[AD ARGUMENTA ALTERIUS OPINIONIS]

Hoc supposito potest dici ad argumenta quae probant quod idem corpus non potest esse in diversis locis. Ad primum¹ dico quod licet² de facto locatum commensuretur loco secundum quantitatem discretam, tamen potest aliter esse per potentiam divinam. Quia sicut plura corpora possunt esse in eodem loco, sive gloriosa sive non gloriosa, sive unum sit gloriosum et aliud non, — quia omnia ista reputo possibilia, quia gloria nihil facit ad hoc, quod potest esse vel quia utrumque sit in eodem loco ita quod totum sit in toto et totum in qualibet parte, sicut est de corpore Christi, sive unum sit in loco localiter et circumscriptive et aliud de-

---

2 Sicut] aliud A, sic Z . et] etiam DFZ 3 si] quod D || uno om. EKP || quod] quia C 4 locus] puta extra caelum add. (mg.) G 5 secundo loco] duobus locis DFZ 6 hic] hoc CFZ : primum] proprium Z 6-7 igitur ... ubi om. (hom.) AF 7 primum ubi sic] proprium ubi sibi Z 10 non om. E 11 commensuretur] mensuratur EK 12 discretam] distinctam add. D 13 Quia] et FZ . loco] per potentiam divinam add. K 14 et] sive ACP 15 non²] gloriosum add. Z 15 quod] et ADP 16 vel om. FKP 17 quia] quod E . sit] possit esse K . ita] vel FZ, om. CDEP 17 et] vel Z . totum] sit add. K 18 loco] toto K 18-1 (p. 102) aliud definitive] ad definitionem E

---

¹ Supra, p. 94, lin. 6. Sed haec est responsio ad secundum. Vide notam sequentem. ² Codex H hic addit: «esse in loco uno vel altero modo sit includi in loco, non tamen est de ratione eius includi in loco sic quod nihil eius sit extra illum locum, sed sic quod quodlibet eius sit intra illum locum. Ex quo non sequitur nihil eius esse extra illum locum. Ad secundum dico quod licet...» Haec est responsio ad primum, scilicet ad p. 94, lin. 1.

finitive, ita quod secundum sit totum in toto loco et totum in qualibet parte, et primum sit in eodem loco ita quod totum in toto et pars in parte praecise¹, sicut corpus Christi et species panis sunt in eodem loco, quia omnia ista sunt possibilia —, sic potest unum corpus esse in diversis locis.

5

Ad aliud² dico quod corpus potest esse in loco in quo prius non fuit absque hoc quod moveatur ad locum vel locus ad eum, quia hoc potest fieri subito sine omni motu, non tamen sine omni mutatione illius corporis. Exemplum: corpus Christi in sacramento Eucharistiae est modo praesens ubi prius non fuit, et tamen subito et eodem modo potest esse in diversis locis circumscriptive, sine tamen motu. Et quando dicis ‘si moveatur ad alium, relinquit primum’, dico quod sicut corpus Christi secundum fidem modo est praesens loco cui prius non fuit praesens, et sic mutatur, et tamen non relinquit locum suum in caelo, ita potest fieri circumscriptive in loco in quo prius non fuit, et tamen non relinquere primum locum. Nec appetat unum inconveniens magis quam aliud.

Ad aliud³ dico quod duo loca, sursum et deorsum, non sunt contraria, quidquid homines dicant de hoc⁴, quia in aere est re-

20

---

1 quod] quia P || secundum] totum EFKZ || sit] in add. P || totum¹ om. EFZ 1-3 loco ... toto om. (hom.) FZ 3 praecise] et aliud definitive add. (mg.) G 4 loco] in quod prius add. P || omnia] enim P || sic] sicut ADZ, nec E 5 corpus om. ACP 6 in quo] quo EZ, ubi P 7 eum ita codd. 8 quia] et FZ 9-10 sacramento Eucharistiae] Eucharistia E 10-11 praesens ... modo rep. D 11-12 circumscriptive] subito add. FZ, add p. motu K 12 tamen] omni DEKZ || ad] locum add. E 12-13 alium] locum add. KZ 13 primum] oppositum EK 14 loco] alicui EK || loco ... praesens om. ACP 15 in caelo om. EK 16 loco in om. FZ || in quo] quia EK

---

¹ Loco «praecise ... loco» (lin. 4) codex H habet: «et aliud sit in eodem loco definitive, ita quod totum sit in qualibet parte loci, sicut patet de corpore Christi et de speciebus». ² Supra, p. 94, lin. 14.

³ Ibidem, lin. 20. ⁴ Cf. ex. gr. Thomas Aquinas, *In Physicam Aristot.*, V, l. 8, nn. 9-10 (ed. Leonina, II, 257s.); Godefridus de Fontibus, loco cit., p. 253.

perire partem superiorem et inferiorem quae sunt eiusdem speciei quo ad omnia, tam quo ad materiam quam quo ad formam, tam quantitatem quam qualitatem. Penes quae, et inter quae, est illa contrarietas? Non video inter quae est illa contrarietas. Tamen 5 est ibi talis contrarietas qualis requiritur ad motum localem, et huiusmodi est solum distantia unius extremi ad aliud. Similiter, quando aliquid movetur de minus albo ad magis album, non est ibi contrarietas, sed est distantia sufficiens ad motum.

Ad aliud¹ dico quod est in distinctis locis numero, et tunc 10 non sunt contraria loca, nec differentia specie. Et ultra nego illam propositionem quod plura accidentia eiusdem speciei non possunt esse in eodem subiecto, sicut *a l i a s d i c t u m e s t*². Tamen quando sunt accidentia plura, nata facere unum accidens, sicut duae partes albedinis in eadem superficie faciunt unam albe- 15 dinem, ad modum quo duae partes aquae faciunt unam aquam, et duae partes ignis faciunt unum ignem, et accidens non respi- ciat certum obiectum, talia accidentia plura eiusdem speciei dis- tincta solo numero non possunt naturaliter subiectum idem infor-

1 speciei] rationis K   2 omnia ... ad² rep. D || quo³ om. ACDFZ || ad³ om. DF || tam²] quam D, ad add. CZ   3 quam mg. A, ad add. Z, om. CDP || quae est] debet esse EK 3–4 illa ... est om. (hom.) FZ   4 quae] tamen add. DEK, non add. (*ultra*) K || illa] talis DEFKZ || contrarietas] inter quae est add. (mg.) F   4–5 Tamen ... contrarietas om. (hom.) EFK 6 Similiter] simpliciter sicut Z   7 aliquid] aliquis EZ || magis] maius DE   8 est om. EFKZ || sufficiens ad motum LP, om. reliqui   9 dico] dicendum C || in] ibi E, om. P || tunc] tamen Z 11 quod] quia DFZ   12 subiecto] loco EZ   13 accidens] actus Z   17 obiectum] subiec- tum EFGK   18 solo numero] secundo modo E, secundo modo add. K || subiectum] simul EK, et add. E || idem] illud CEKZ

¹ Potius ad conclusionem eiusdem argumenti, supra, p. 94, lin. 22.
² Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 17, q. 7: «Ad primum istorum dico quod duo accidentia differentia solo numero, facientia tamen unum accidens numero, non est impossibile esse in eodem. Sed duo accidentia quae nata sunt facere unum, esse in eodem et non facere unum numero, est im- possibile per naturam. Et hoc intendit Philosophus et non aliud» (OTh III, 542).

mare. Dico autem 'quando respicit certum obiectum' propter duos habitus dilectionis eiusdem speciei inclinantes ad diligendum duos homines quorum unus potest perdi alio manente, et non distinguuntur specie plus quam eorum obiecta, et tamen non faciunt unum accidens, sed sunt duo in eodem subiecto, et hoc quia ⁵ uterque respicit certum obiectum. Et eodem modo, ponendo species rerum in medio, potest dici quod sunt solo numero distinctae.

Ad aliud¹ dico quod licet corpus Christi sit limitatum de se, tamen per potentiam divinam potest esse illimitatum ad multa loca, sicut potest esse in multis altaribus non obstante limitatione sua. ¹⁰

Tenendo tamen communem opinionem de quantitate quod sit res absoluta distincta a substantia et qualitate, sic potest uno modo dici quod corpus Christi est sub illis speciebus sine omni ¹⁵ quantitate et quod est in caelo cum quantitate, modo p r i u s exposito², et quod substantia potest esse ubi suum accidentis non est. Et patet per exemplum de natura assumpta et de respectu de genere ubi³. — Aliter potest dici quod est ibi quan-

1 Dico autem add. D || autem] quod E || quando] non add. P || certum] numerum add. D || obiectum] subiectum K || propter duos] sicut duo FGZ 2 duos om. EK 5 et] ex K || quia] quod E 6 uterque] utrumque E 7 solo] solum PZ 9 dej] per ACP 10 illimitatum] absolutum (mg.) D², om. E 12 sua] successivis add. E 13 quod] non add. K 14 sic] sicut D 15 dici mg. A, om. DFP || omni om. EK 17 et CL, om. reliqui || quod] quia Z 18 Et om. CEK || patet om. EK || de² P, om. reliqui 19 dici] secundum communem opinionem add. BL

¹ Supra, p. 95, lin. 3. ² Supra, p. 88, lin. 10. ³ Codices BL hic addunt: «Et si dicas quod tunc plura accidentia eiusdem speciei possent simul informare idem subiectum, quia si est hic calidum et non Romae, (et add. B) approximetur sibi ibi (om. L) aliud (aliquod B) calefactivum, et tunc recipiet alium calorem, dico quod in tali casu non est inconveniens (in tali casu add. L) quod duo accidentia eiusdem speciei nata facere unum essent simul in eodem subiecto, non facientia unum. Sed si essent praecise in uno loco, tunc facerent unum, illo modo quo dueae partes aquae vel ignis faciunt unum.

titas Christi sub illis speciebus, sed non circumscriptive — quia hoc est impossibile — sed tantum definitive. Et tunc est proportionaliter dicendum de substantia et quantitate quod quantitas exsistit in eodem loco in quo exsistunt illae species, ita quod tota
 5 exsistit in toto loco et tota in qualibet eius parte, et quod sunt duae quantitates in eodem loco. — Et est hic eodem modo per omnia dicendum sicut de substantia, ponendo quod quantitas non distinguitur a substantia et qualitate.

[NOTANDA DE RAREFACTIONE ET CONDENSATIONE]

10 Notandum est hic quod quando de materia quanta et extensa fit non extensa vel e converso, hoc potest intelligi tripliciter. Uno modo quod illa extensa occupet maiorem locum quam non extensa; alio modo quod minorem locum occupet; tertio modo quod locum aequalem occupet.
 15 Si primo modo, tunc sunt ibi duae mutationes: una adquisitiva

3 quod] quia DE 4 eodem] alio D, *om.* FZ 4–5 in² ... in¹ *om.* FZ 4 quod *om.* ACP || tota *om.* DEK 6 duae] immo infinitae *add.* BL || Et] ita *add.* Z 8 qualitate] quantitate C 10 et] vel K 11 tripliciter *om.* DK 14 occupet *om.* DFZ 15 mutationes] et *add.* EK || una] est *add.* K

Et hoc si non esset accidentis respiciens certum subiectum (objecum L) — quod dico pro accidentibus et habitibus cognitivis (intellectivis B) et appetitivis. Nam duo habitus dilectionis eiusdem speciei inclinantes ad diligendum duos homines (sunt eiusdem speciei *om.* L), (quia non oportet quod plus distinguantur quam eorum obiecta *om.* B), licet sint simul in eodem, tamen non faciunt unum accidentis, (quia unus illorum potest perdi alio manente *om.* L). Partem huius paragraphi quibusdam mutatis, addidit codex G post «informare» (p. 103, lin. 18 – p. 104, lin. 1), sed per ‘va-cat’ cancellavit. Scripsit autem haec: «et etiam(?) si fuerint in uno loco; sed si fuerint in diversis locis possunt informare idem subiectum absque hoc quod faciant praecise unum. Ut si aliquod(!) fuerit hic calidum et non Romae et approximetur Romae calefaciens, tunc Romae recipit alium colorem(!), qui color(!) hic exsistenti non unitur». Cf. p. 103, lin. 9 – p. 104, lin. 8.

et alia deperditiva. Adquisitiva, quia illa materia adquirit novum locum quem prius non habuit, ex quo maiorem; et similiter quaelibet pars adquirit novum locum. Deperditiva mutatio est ibi, quia quando materia fuit non extensa, tunc fuit tota cum toto loco et tota cum qualibet parte. Sed quando extenditur, tunc tam 5 est tota cum toto et quaelibet pars cum qualibet eius parte, et per consequens omnes partes materiae perdunt aliqua loca quae prius habuerunt, quia prius fuit pes cum capite et e converso et modo distant, et ideo utrumque perdit locum quem prius habuit.

Si secundo modo, tunc est sola mutatio deperditiva, quia totum minus occupat de loco quam prius, et per consequens perdit maiorem locum et occupat minorem et partem illius loci maioris. Et similiter partes perdunt loca prius habita, quia prius totum fuit cum qualibet parte et e converso. Nunc autem quando est extensa, est tota cum toto et [non] tota cum qualibet eius parte. 15 Nunc autem partes distant, et per consequens perdunt multa loca prius habita.

Si tertio modo, et de materia non extensa fiat extensa [in aequali loco], tunc est tantum mutatio deperditiva, non adquisitiva, quia tunc partes quae omnes simul fuerunt cum toto et qualibet 20 parte, dimittunt loca prius habita, sed non omnia, quia quaelibet pars retinet unum certum locum determinatum sibi quando extenditur et movetur localiter, perdendo omnia [alia] loca. Sicut pes tenet unum locum vel unam partem loci inferioris et per motum

2 maiorem et similiter] maior est simpliciter et E || maiorem] occupat add. Z 3 mutatio actio D 4 quia om. CP || non extensa] inextensa Z || tunc om. EK 5 qualibet] eius add. P || extenditur] pars add. F 6 cum¹] omni C, a E, in FZ || et] non tota cum add. AE, tota cum add. CP || eius om. DFZ 7 aliqua] alia AE, illa FZ 8 quia] quod DF, quam E || et² om. AEKPZ 9 modo] vel E, vel add. K 11 perdit om. ACPZ 12 locum] deperdit add. (mg.) A, perdit add. Z || et² om. FZ || partem] partes EFK, om. Z || maioris] minoris D, maiores E 13 Et om. FZ || partes om. DFZ 14 parte om. ACP 15 est ... parte] non est tota cum qualibet parte eius H 20 quia om. EK || tunc] omnes add. Z || quae] tunc add. Z || toto et om. EK 21 loca] hic add. EK 22 retinet] sibi add. P || unum] locum add. (s. lin.) A || certum] locum BL || locum K, om. reliqui || determinatum] debitum A || sibi] ubi Z, om. P 23 localiter] totaliter add. D || omnia alia] alia P, omnia reliqui || Sicut] sed E 24 et om. ACP

localem dimittit locum quem prius habuit cum capite, et sic de aliis partibus; eodem modo caput tenet locum supremum et perdit locum quem prius habuit cum pede, quia modo distant, prius non.

- 5 Si autem de materia extensa fiat non extensa in aequali loco, tunc est tantum motus localis adquisitus, quia tunc quaelibet pars retinet locum quem prius habuit et adquirit multa alia loca de novo, quia tot quot sunt aliae partes, quia totum et partes moventur localiter ad essendum simul, ita quod caput tenet locum
 10 quem prius habuit et movetur localiter ad occupandum locum pedis, et sic de aliis partibus. Et sic patet quod diversimode est dicendum de motu istarum partium.

[DIFFICULTAS DE MODO QUO QUANTITAS EST IN LOCO]

- Si dicas contra ultimam positionem de quantitate¹ quod
 15 impossibile est quod hic sit una quantitas et ibi alia nisi tangent se et nisi sit commensuratio quantitatis ad locum, et per consequens erit in loco circumscriptive:

Praeterea, sicut substantia se habet ad essendum in loco definitive, ita quantitas ad essendum in loco circumscriptive. Sed
 20 impossibile est quod sit substantia nisi sit in loco definitive. Igitur nec potest esse quantitas nisi sit in loco circumscriptive, si locus sit:

Ad primum dico quod hic potest esse una pars quanti-

2 partibus om. EK || caput tenet] totum C 3 distant] et add. P 6 tantum om.
 AP || quia] et Z 7 retinet] tenet Z 9 localiter] ad loca sed F || tenet] eundem add. P
 14 positionem] ultimam add. Z || quod] quia CZ 15 hic] ibi Z || ibi] hic Z, om. C || alia] sequitur add. CE || nisi] ubi E 15-16 tangent ... nisi om. (hom.) EK 16 et¹] vel DFZ
 16-20 ad ... sit² om. AC 17 circumscriptive] intensive E 18 Praeterea] Item FZ || substan-
 tia] non add. E 19 ita] quod add. E 23 una om. EK

¹ Scilicet contra positionem quae tenet quantitatem esse distinctam a substantia et qualitate.

tatis et ibi alia in alio loco, et tamen non tangunt se, quia ad tactum requiritur distantia inter partes et inter totum et partes. Nunc autem si quantitas corporis Christi sit sub illa specie, quaelibet pars quantitatis est ubi est alia, et e converso. Et ideo partes non tangunt se nec sunt circumscriptive in loco. Si una pars 5 quantitatis sit hic praecise, ita quod non alibi, et hic non sit alia pars, et alia pars praecise sit alibi, ita quod non hic, tunc propo-sitio accepta haberet veritatem. Sed sic non est in proposito.

Ad aliud n e g o a s s u m p t u m, quia esse in loco definitive convenit omni enti creato, et ita quantitati sicut substantiae. Sed esse in loco circumscriptive solum competit quantitati; et cuicunque competit, competit illi mediante quantitate. Unde dico quod quantitas potest esse in loco definitive et circumscriptive. Sed substantia ex se — retenta illa positione — potest solum esse in loco definitive. Et si sit in loco circumscriptive, 15 hoc solum erit per quantitatem.

[AD ARGUMENTA PRINCIPALIA]

Ad primum principale¹, tenendo primam opinionem², dico quod non oportet quod illa quae aequaliter locum occupant sint aequalia nisi naturaliter et eodem modo occupent locum; ita quod si unum circumscriptive et aliud e converso, et si unum sit in loco definitive et aliud circumscriptive, tunc non oportet. Potest enim angelus et [aliqua] alia substantia materialis coexistere in

1 alio] illo EK   2 inter²] partes et inter add. CP   4 alia] substantia D   5 non] nec DEK || Si] sed si DFZ   6 sit¹ om. ACP || alibi] alia EK   7 et ... praecise om. CEK || pars² om. Z || sit] sed EK || ita] et F, om. Z || quod om. FZ || non] sit add. FZ   8 accepta] assumpta E   9 aliud] dico add. D   10 enti om. FZ   12 illi] ibi C, illa D   14 substantia] alia D, est add. E || positione] ratione DF, propositione P   15 Et om. EK   16 erit] convenit K, est Z   19 illa] quantitas add. D   21 aliud] alio D, et add. KZ || et²] sed K, om. E 23 materialis del. M || coexistere] exsistere FZ

¹ Supra, p. 62, lin. 5.   ² Iuxta quam quantitas non distinguitur a substantia et qualitate.

loco puncti et in alio magno loco, sic quod totum in toto et totum in qualibet parte, et tamen punctus et illa substantia non sunt aequales. Sic est in proposito: illae species sunt in loco circumscriptive, sed corpus Christi definitive. Ideo in proposito non
5 habet propositio accepta veritatem.

Ad aliud¹ patet ex dictis.

---

1 alio] quo in eo E || sic] ita DEFKZ || quod] sit add. Z 2 punctus et] puncti in C
4 in] omni add. E 6 aliud] quomodo respondendum sit satis add. Z || dictis] etiam add. D,
etc. add. FK, et sic de ista quaestione add. (*ultra*) K

---

¹ Supra, p. 62, lin. 10.

QUAESTIO VII

UTRUM OMNIS ACTIO ET PASSIO ET OMNE ACCIDENS
POSSIT INESSE CORPORI CHRISTI EXSISTENTI IN EUCHARISTIA
QUAE INSUNT SIBI LOCALITER EXSISTENTI IN CAELO

Quod non:

5

Probatur, quia in hostia non potest videre nec audire nec vivi deri nec audiri, et ista competit sibi in caelo, igitur etc.

Item, activum vel passivum non potest agere nec pati nisi habeat modum quantitativum. Sed corpus Christi in altari non habet modum quantitativum, igitur etc.

10

A d o p p o s i t u m:

Activo sufficienter approximato passivo potest sequi actio. Sed in Eucharistia omne activum est sufficienter approximatum passivo, sicut patet, igitur etc.

[DIVISIO QUAESTIONIS]

15

Hic primo distinguo de actione et passione: quia quaedam est cuius principium immediatum est substantia quanta vel nata esse quanta; quaedam est cuius principium immediatum est natura pure spiritualis. Alia est distinctio quod quaedam est actio quae terminatur ad formam absolutam formaliter inherenterem alicui 20 passo; quaedam actio terminatur ad ubi secundum aliquos, vel ad locum secundum alios.

---

2 Utrum] Consequenter queritur *praem.* K || omnis *om.* EZ || et²] similiter *add.* C 3 inesse corpori] esse in corpore C 6 potest] possunt Z || videre ... nec² *om.* FZ 8 Item] nec *add.* C || vel] nec C, et FZ, *om.* E || non *om.* C || potest] possunt FZ || nec] vel P 9 habeant] FZ 9-10 quantitativum ... quantitativum] quantificatum ... quantificatum P || Sed ... quantitativum *om.* (hom.) DE 13 est] potest esse K, *om.* E 13-14 passivo] passo D 19 pure *om.* CDP || quod] quia KPZ 21 actio] est actio quae FZ || *ad*] respectum de genere *add.* L || vel] et C, *om.* D

Ideo primo videndum est an Christus in hostia possit habere omnem actionem et passionem terminatam ad formam absolutam inherentem passo cuius principium est natura corporalis; secundo, utrum possit habere omnem actionem et passionem terminatam
 5 ad ubi cuius etiam principium est natura corporalis; tertio, utrum possit habere omnem actionem et passionem cuius principium est natura pure spiritualis.

[OPINIO THOMAE]

Quantum ad primum est una opinio¹ quod Christus in hostia non potest videre nec videri, calefacere nec calefieri, et sic de aliis.
 10 Quod probatur, quia nihil videtur oculo corporali nisi per hoc quod oculus movetur ab obiecto secundum similitudinem [coloris] in obiecto exsistentis, quae primo est in medio, post in sensu. Sed similitudo corporis Christi non potest esse in medio, tum
 15 quia actio corporalis requirit contactum qui nihil aliud est quam coniunctio terminorum duarum quantitatum, hoc modo corpus Christi non tangit medium, certum est; tum quia color immediate consequitur quantitatem tanquam subiectum immediatum ipsis, sed corpus Christi non habet ordinem ad hunc locum ratione suae quantitatis, quia non est in hostia nisi mediante sua substantia, igitur nec ratione coloris.

Quantum ad secundum dicit² quod movetur per accidens, quia per motum hostiae, sicut est in loco per accidens.

Quantum ad tertium dicit³ quod non potest naturaliter videri,

---

2 absolutam] formaliter add. P 4 et passionem om. ACP 5–7 corporalis ... natura om. (hom.) AC 5 tertio] videndum est add. P 7 pure] mere E 10 videri om. ACDP || nec²] vel AP 13 obiecto] ipso Thom. 15 corporalis] Christi add. FZ || qui] quae DKP, quia Z 16 duarum] et EF || hoc] etiam add. Z, om. EK 17 tangit] capit A || medium, certum est] aerem circumstantem Thom. 18 tanquam om. EK 19 sed] est P 21 igitur om. FZ || coloris] entitatis ACP, corporis Christi Z 24 quod] cognosci add. (mg.) A || non] nec K, om. P || videri om. AP

---

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 10, q. un., a. 4, qa. 1. ² Idem, ibidem, a. 3, qa. 4. ³ Idem, ibidem, a. 4, qae. 4–5.

nec ab intellectu angelico nec humano. Probatur, quia corpus Christi, ut est ibi, est obiectum fidei, igitur non potest cognosci naturaliter.

[OPINIO SCOTI]

Sed quantum ad primum articulum dicit I o a n n e s¹ quod non, quia organum sensus corporis Christi in Eucharistia non est ibi illo modo qui requiritur ad hoc quod immutetur ab obiecto, quia ad hoc requiritur quod habeat modum quantitativum, et sit localiter et circumscriptive in loco. Ideo non est ibi praesens praesentia quae requiritur ad rationem obiecti moventis visum. Quaere eum².

Quantum ad secundum dicit primo quod movetur motu extensive dicto³. Quod patet, quia ubicumque est hostia, ibi est corpus Christi. Sed hostia movetur localiter, igitur etc. Secundo dicit⁴ quod isto motu movetur immediate a Deo. Quod patet, quia quando aliqua coniunguntur praecise per actum voluntatis, contingenter se habentis ad illam coniunctionem, si unum illorum secundum se sit mobile omnino improportionatum ipsi moventi et reliquum proportionatum, non eadem motione potest movere utrumque coniunctorum. Exemplum: posito quod angelus per actum voluntatis suae coniungatur lapidi, et lapis est mobile proportionatum homini portanti et angelus non, tunc certum est quod non eadem motione potest ille homo movere lapidem et angelum. Sed corpus Christi etc., quaere I o a n n e m.

1 nec¹ om. C || angelico] authentico D, om. P   2 est¹ om. DP || ibi] ubi D   5 articulum om. FZ   6 Christi] est add. P, ut est add. Z   7 qui AP Scot., quo CEKZ, om. F || obiecto] aliquo K   8 quantitativum] quantificatum P || sit] sic DE, sic sit Scot.   11 eum] ibi Z
12 Quantum] Exemplum C || primo] post E   12-13 extensive] extensivo FZ   15 dicit] sic C
22 non] tunc Z   23 motione] non add. Z || ille] tunc F, om. EKZ || homo] potest add. D

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 5, n. 5 (ed. Wadding, VIII, 550).

² Cf. Scotus, *ibidem*, *quaest.* 9, n. 5 (p. 576).   ³ Scotus, *ibidem*, *quaest.*

6, nn. 2-3 (pp. 552s.).   ⁴ Scotus, *ibidem*, n. 4 (pp. 553s.).

Quantum ad tertium dicit¹ quod Christus potest uti quacumque potentia activa spirituali, quia talis non requirit ad actionem quod habeat esse localiter. Quaere Ioannem in quarto.

Contra istas opiniones.

5 Contra primum doctorem.

Ad primum articulum²: quod non est inconveniens idem agere in se ipsum, sicut patet de voluntate, et per consequens non requiritur talis contactus, quia contactus est distinctorum.

Item, prius probatum est quod distans potest 10 agere in distans³, igitur non requiritur talis contactus.

Contra Ioannem:

Quantum ad primum articulum⁴: quia fundamentum illius positionis est quod omne activum et passivum corporale ad hoc quod agat est in loco circumscriptive et 15 quantum et extensem. Quia secundum eum⁵ et Avicennam⁶ si calor esset separatus ab omni subiecto, tunc posset in omnem operationem in quam modo potest. Sed hoc posito non esset calor in subiecto nec in loco extensis.

¹ dicit] principale dicit Ioannes Z 6 Ad ... articulum] Quoad eius p. a. posset argui probando videlicet Z 7 voluntate] et gravi add. D 8 contactus^{2]} tactus F 10 agere] facere D 11 Ioannem] opinionem Ioannis Z 12 quia] quod E 13 positionis] proportionis ACP, sed corr. A, propositionis Z || est om. FZ 15 et¹] ad DE || extensem] sed contra hoc arguitur add. H || quia] contra BLG(mg.) 16 subiecto] substantia Z 16–17 in omnem] moveri E

¹ Idem, ibidem, quaest. 7, n. 3 (p. 560). ² Supra, p. 111, lin. 9.

³ Cf. Ockham, *Quaestiones in III Sent.*, quaest. 2 (OTh VI, 53–56). ⁴ Supra, p. 112, lin. 5. ⁵ Loco ‘Quia secundum eum’ Ockham debuisse dicere: ‘Contra: secundum eum’. — Scotus, *Opus Oxon.*, III, d. 27, q. unica, n. 6 (ed. Wadding, VII, 646). Cf. IV, d. 10, q. 8, n. 7 (ed. Wadding, VIII, 566).

⁶ Hanc sententiam apud Avicennam non invenimus. Ockham eam etiam in *Quodl. IV*, q. 13 (OTh IX, 361) Avicennae adscribit. Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 56, a. 1 Resp. dicit: «Non enim minus calor calefaceret si esset per se subsistens, quam calefacit inhaerens».

Item, secundum eum¹, idem potest agere in se, non obstante quod non sit a se localiter distinctum. Sed qua ratione agens et patiens non oportet quod sint localiter distincta, eadem ratione nec oportet quod agens sit in loco localiter ad hoc quod agat.

5

Item, activum respiciens diversa passa sibi sufficienter approximata et aequa disposita si potest agere in unum, et in aliud. Sed color in corpore Christi potest intuitive videri ab angelo, quia secundum eum² sensibile potest agere non solum in corpus sed in spiritum, quia angelus accipit secundum eum³ cognitionem a rebus abstrahendo ab ipsis species⁴. Igitur idem color, quantum est de se, potest videri a potentia corporali et organica, cum ipsa sit sufficienter approximata et aequa disposita.

10

S i d i c i s quod angelus hoc potest propter lumen gloriae, contra: secundum ipsum⁴ daemon sibi derelictus potest cognoscere ubi est corpus Christi, non tamen a Deo permittitur, sicut non permittitur cognoscere cogitationes nostras, igitur angelus ex puris naturalibus potest cognoscere illud corpus.

15

1 eum] se K, Avicennam Z 2 non om. Z 6 Item] tantum D || respiciens] recipiens A || passa] passiva EZ 7 si] sibi P 8 color] calor P || Christi] in Christo P 10 sed] etiam add. Z 11 ipsis] eis CZ || species] speciebus AD, lac. K || Igitur] et ideo Z 12 corporali om. FZ || et] vel A, om. Z 12-13 organica] angelica Z 17 cognoscere] scire FZ || cogitationes] cognitiones F

¹ Scotus, *Ordinatio*, I, d. 3, p. 3, q. 2, n. 513: «Cum probatur ... quia 'nihil idem agit in se', — respondeo quod illa propositio non est vera nisi de agente univoco ... In agentibus autem aequivoce, id est in illis agentibus quae non agunt per formas eiusdem rationis cum illa ad quam agunt, propositio illa quod 'nihil movet se' non habet necessitatem» (ed. Vaticana, III, 303s.).

² Cf. Scotus, *Opus Oxon.*, II, d. 11, q. unica, n. 8: «sensibilia possunt immutare intellectum» (ed. Wadding, VI, 658). ³ Scotus, *Ordinatio*, II, d. 3, pars 2, q. 3, nn. 389-394: «angelus quamlibet quidditatem ... potest cognoscere per speciem et per essentiam illarum: per essentiam ... quando cognoscit illud cognitione intuitiva ... per speciem, quando cognoscit eam cognitione abstractiva» (ed. Vaticana, VII, 590-93). ⁴ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 8, n. 12 (ed. Wadding, VIII, 570).

S i d i c i s quod ideo angelus intelligit intuitive quia intellectus suus respicit omne intelligibile, quia intellectus et intelligibile in se prius est omni modo accidentalis, et ideo nullus modus accidentalis — scilicet non esse in loco quantitative et similes — potest impedire intellectionem intuitivam angeli. Sed aliter est de visu corporali, quia non est prior omni modo accidentalis¹:

C o n t r a: haec responsio concedit propositum, quia sicut modus essendi in loco quantitative est modus accidentalis substantiae, sic idem modus essendi est accidentalis colori, quia color est prior omni tali modo essendi accidentalis quia potest esse sine illis. Igitur cum color sit obiectum primum visus² et non quantitas, prius respicietur color a visu corporali quam quicumque modus eius accidentalis, et per consequens potest videri a visu corporali sine omni tali modo accidentalis.

S i d i c i s quod quantitas est prior colore quia subiectum eius, ideo non est sibi modus accidentalis, nec potest color videri sine quantitate, c o n t r a: licet naturaliter color insit quantitati, non tamen oportet quod color insit quantitati habenti modum quantitatивum, quia in proposito non est in quantitate habente

³ nullus} iste C, ille EK 4 accidentalis] non est in loco modus accidentalis add. E || scilicet om. EK || non om. P 1 esse] est CE quantitative] et ideo non potest add. CE, non potest add. K, potest add. P 4-5 et similes potest] et ideo non potest CE, non potest K, potest et similes possunt P 6 modo] motu C, om. E 8 propositum quia] quod K 9-10 substantiae ... accidentialis om. (hom.) FZ 1 substantiae] substantive(?) CE, om. P 10 sic] sicut E || quia] et DFZ, sicut substantia ita est B 11 essendi] existendi ACD 13 color om. DEK 13-15 quam ... corporali rep. D, om. (hom.) EK 17 eius] eiusdem D, est Z || sibi BEHKLP, subiectum ACDFG (sed del.), solum Z 19 non ... quantitati om. (hom.) DKZ 20 est del. K et suppl. quod omisit in lin. praeced.

¹ Codices B et L hic addunt: «Quia ille requirit modum aliquem (L: localem) accidentalem in obiecto suo ut ipsum posset videre (L: videri), et talis modus in proposito est esse localiter praesens et modo quantitativo».

² Quomodo hoc commune dictum intelligi debeat, explicat Ockham in *Ordinatione*, I, d. 2, q. 4 (OTH II, 141s.).

modum quantitativum. Igitur licet quantitas, ut est subiectum in se, sit prior colore, non tamen iste modus quantitatis, quia sine illo potest esse quantitas, ponendo quantitatem rem distinctam et existentem in corpore sub hostia¹.

Item, si istud valeret, eodem modo posset dici quod color non posset videri nisi informaret substantiam, quia substantia est subiectum eius et prior eo. Tunc arguo sicut ipse arguit²: modus偶然的 in obiecto non impedit cognitionem illius obiecti, sed esse in quantitate habente modum quantitativum est modus偶然的 corporis, igitur color potest videri absque hoc quod habeat talem modum quantitativum.

Item, ad principale³ sic: omnis effectus sufficienter dependet ex suis causis essentialibus et dispositionibus et approximationibus earum. Sed quantitas non est causa effectiva respectu visionis albedinis. Igitur destructa quantitate et modo quantitativo, adhuc potest videri albedo.

Contra aliud, quantum ad secundum articulum⁴.

Non videtur quod corpus Christi sit in loco in sacramento per accidens, quia hoc corpus immediate et per se fundat respectum praesimalitatis ad hunc locum, igitur per se et immediate est in hoc loco.

Item, non videtur contradictio, nec impossibile, quin Deus

¹ subiectum] ut add. E   2 quantitatis] quantitativus H   2-3 quia ... esse] quia non illud potest CD, qua ratione illud E, qui non requiritur ponitur F   3 esse mg. A, om. K
⁴ sub] sicut DF || hostia] poneretur (ponetur L) etiam consequenter color ibi in ea subiective remanere add. BL, add. mg. G   5 eodem modo] adhuc F   6 substantiam] subiectum GZ
⁷ eo] vel add. D, et add. Z   10 corporis ACP Scot., coloris BEFHL, co-ris D, co-is K   12 sic]
sicut D   16 albedo] secundum alium add. E   17 Contra aliud om. E || aliud om. AP   19 loco]
et add. C   20 hoc om. FZ   21-22 per ... est] contradictoria igitur immediate igitur F

¹ De hac opinione vide supra, quaest. 6 (p. 62, lin. 15 – p. 63, lin. 13; p. 77, n. 1; p. 108, lin. 13 – p. 105, lin. 8). ² Scilicet Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 8, n. 7 (ed. Wadding, VIII, 566). ³ Supra, p. 112, lin. 5. ⁴ Ibi-

posset conservare corpus Christi in omni loco cui est praesens in sacramento, omni alio destructo quod est praesens tali loco circumscriptive. Sed modo realiter est corpus Christi praesens loco hostiae. Igitur Deus potest conservare corpus Christi praesens ibi,
 5 destruendo hostiam quae non inhaeret corpori Christi sed est sibi totaliter extrinsecum, sicut corpus assumptum ab angelo est ex-
 trinsecum ipsi angelo. Sed destructis speciebus, et remanente ibi corpore Christi praesimaliter, est immediate et per se praesens illi loco. Igitur eodem modo est nunc immediate praesens, et si
 10 est in loco per se et immediate, igitur potest per se moveri.

Item, contra Ioannem in hoc quod ponit corpus Christi in altari tantum moveri a Deo¹. Quia ipsem dicit post quod in anima est duplex potentia², scilicet organica et non organica, quarum utraque est principium motus localis. Sed potentia
 15 non organica respicit corpus Christi ut mobile, secundum eum³, in sacramento Eucharistiae. Igitur anima Christi potest movere corpus Christi quando non habet modum quantitativum sicut quando habet. Tamen ut excusetur a contradictione, istud dictum potest habere duas causas veritatis, scilicet quod potentia motiva
 20 non organica in Christo non potest movere quantum est de se corpus Christi in Eucharistia. Alia causa quod non potest moveri, quia non est necessarium quod moveatur, quia immediate mo-
 vetur a Deo.

C o n f i r m a t u r, quia modus accidentalis existendi
 25 quantitative non impedit actionem corporis Christi in animam

1 in omni] in EFKZ, omni ACDP 3 modo] non DK 5 sibi] ibi AFPZ 6-7 sicut ... ex-
 trinsecum om. (hom.) E 6 ab] in Z 6-7 est ... angelo om. (hom.) FZ 9 si] sic ACP 10 et
 om. ACP 11 ponit] quod add. E, om. D 12 moveri] movetur CEK 13 potentia] motiva
 add. H 15 non om. Z || Christi om. DFZ 17 quantitativum] quantificatum P 18 Tamen]
 tunc P 20 Christo] ipso FZ || movere] corpus add. DFZ 21 causa] est add. CZ || quod non]
 quia K 22 moveatur] ab anima add. H 24 quia] dicit D, sicut CFKZ || existendi] in loco add. K

dem, lin. 12. ¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 6, nn. 2 et 12 (ed. Wadding, VIII, 552, 556). ² Idem, ibidem, quaest. 7, n. 4 (pp. 560s.).

³ Idem, ibidem, nn. 5-6 (p. 561).

alicuius beati, secundum eum¹, quin intellectus beati possit videre corpus Christi licet non exsistat quantitative. Ita videtur ex alia parte quod modus ille accidentalis exsistendi non quantitative non impedit quin corpus Christi possit pati a potentia et virtute non organica animae suae proportionata sibi.

5

[OPINIO PROPRIA]

Aliter igitur dico ad articulos praedictos quod suppositis illis quae sunt fidei non potest probari per rationem quin omnem actionem et passionem terminatam ad formam absolutam quam potest corpus habere exsistens in loco circumscriptive et quantitative potest etiam habere exsistens in loco definitive et non quantitative. Quod probo, quia non minus potest aliquod principium activum habere actionem quod se toto est praesens alicui passo, puta calefactibili, quam quod per unam partem est praesens uni et per aliam partem est praesens alteri. Sed corpus Christi in hostia est praesens hostiae se toto toti et cuilibet parti. Igitur calor corporis Christi potest agere in hostiam et calefacere eam.

Et per idem potest probari quod corpus Christi potest videri in hostia oculo corporali, quia est sufficienter activum non tantum in medium sed etiam in oculum, quia se toto est praesens cuilibet parti oculi et medii. Et ex hoc sequitur quod si corpus Christi potest causare visionem etiam primo ut hic, quod multo magis potest terminare ut hic, ponendo talem visionem terminatam in oculo [causari] a solo Deo, quia non magis repugnat alicui exsistenti realiter primo terminare talem visionem quam non

25

¹ quin] quoniam F   3 exsistendi] essendi C || non¹] in E, om. FKZ   4 potentia] organica add. Z || virtute] et add. Z   5 suae] secundum add. D   7 ad] quod ACP || suppositis] sepositis Z 8 fidei] tamen add. D   10-11 et ... loco] habeat Z, om. DF   12 Quod ... quia] Et probo quod P 13 quod] quando Z   14 praesens] prius (*etiam infra*) E || uni] parti add. K   16 toto] et add. DFZ 18 Et per] etiam D, et FZ   19-20 tantum] tamen CF   21 ex] per Z || sequitur] scilicet add. F 22 etiam] in E   23 ponendo] probo CE, primo DP   24 magis BHLP, minus ACDEFGKZ

¹ Idem, ibidem, quaest. 8, n. 7 (p. 566).

exsistenti. Sed Deus potest facere quod non existens terminet visionem intuitivam, sicut alibi¹ dictum est, igitur etc.

Item, quando sunt duo activa, quorum unum est ex se actiu-
vum quod ponitur habere consimilem modum existendi cum²
5 alio, potest unum agere sicut aliud. Sed anima intellectiva potest
agere in corpus non obstante quod non habeat modum quantita-
tivum existendi, quia Augustinus, IX *De Trinitate*³,
dicit quod anima magnam habet immutationem respectu corporis
sui. Igitur eodem modo qualitates in corpore Christi possunt
10 agere in aliquod corpus non obstante quod non habeat modum
essendi quantitativum. Et sic, ut videtur, corpus Christi potest
causare partialiter visionem in oculo non gloriose, ita quod ille
oculus videat corpus Christi. Quia est principium activum ex parte
objeci et principium passivum ex parte oculi, et modus essendi
15 non-quantitativus non impedit, et alia requisita ponuntur, igitur
potest sequi actio. Unde videtur quod ista propositio communis
quod agente approximato et passo disposito sequitur actio, non
est neganda nisi obviet sibi ratio vel auctoritas vel experientia.
Experientia autem quam habemus modo de corpore Christi de
20 facto non concludit, quia Deus suspendit actionem istarum quali-
tatum, non coagendo illis ut agant; et si coageret, viderentur.
Nec est auctoritas in Scriptura ad hoc, ut patet. Nec

1 exsistenti] existentem P 3 ex] de P 4 quod] et Z || cum] sub P 6 non² om. K
9 sui om. EK || eodem modo] eadem E 11 ut om. EK 12 partialiter] particulariter Z
13 oculus] non add. K || Christi om. ACDP || Quia] quod DFZ 16 potest] esse vel add. D ||
sequi] poni Z 17 approximato] a proposito K || et om. ACP || sequitur] potest sequi P, quod
add. F 19 Experientia autem] alia C, sed experientia P || quam] quoniam E, non add. F, nos
add. K, nunc add. Z 21 coagendo] cum add. FZ || et] sed Z 22 ad hoc] aliqua FZ

¹ Cf. Ockham, *Ordinatio*, prol., quaest. 1 (OTh I, 38s.); *Quaestiones in II Sent.*, quaest. 12-13 (OTh V, 259s.). ² Loco «cum ... aliud» (lin. 5) legitur in BGL: «Si unum potest agere in passum dispositum sufficienter et (om. BL) praesens, et reliquum». ³ Cf. August., *De Trinit.*, XI, c. 4, n. 7 (PL 42, 989). Cf. Matthaeus ab Aquasparta, *Quaest. disp. de fide et de cog.*, q. 3 (Bibliotheca Franciscana Scholastica, I, Quaracchi 1957, pp. 260-63).

ratio est ad hoc, sed magis ad oppositum. Ex isto sequitur quod corpus Christi potest terminare visionem corporalem, quia non magis repugnat alicui exsistenti realiter terminare visionem corporalem quam non exsistenti, sicut prius dictum est¹.

Eodem modo dico quod non potest probari per rationem quod corpus Christi praesens sub hostia alicui activo sufficienti non potest ab illo pati, quia si potest pati ab agente cui est praesens secundum partem tantum, multo magis potest pati ab agente cui est praesens secundum totum².

Quantum ad secundum³, de actione et passione terminatis ad locum, dico quod corpus Christi potest moveri realiter et locatiter in sacramento, quia est ubicumque est hostia. Secundo dico quod potest moveri in sacramento per virtutem creatam, quia habet virtutem organicam et non organicam qua potest moveri, et per utramque virtutem potest moveri in sacramento⁴. Hoc probatur, quia quando aliquid habet modum essendi convenientem mobili et modum essendi convenientem moventi, non est inconveniens illud movere et illud moveri. Sed corpus Christi habet modum essendi convenientem mobili, et anima Christi habet modum essendi convenientem moventi quantum ad potentiam non organicam, igitur etc. Unde sicut angelus potest movere se in loco, et potentia non organica potest esse ratio movendi corpus,

¹ ad²] in P   2 terminare] recipere E   4 dictum] deductum F   6 sufficienti] sufficienter approximatum Z || non] nec K   7 quia ... pati] cum Z, om. F   8 secundum] se add. F || tantum] tunc K, possit pati add. Z   9 secundum] se add. FZ   12 sacramento] altaris add. D 12-13 quia ... sacramento om. (hom.) P   12 ubicumque est] ubique cum EK   16 essendi] existendi P, om. K   17 mobili ... convenientem om. (hom.) DE || essendi] existendi P, om. C 18 movere] moveri Z || illud²] aliud FZ   19 modum¹] motum C   19-20 essendi ... quantum om. C || mobili ... convenientem mg. A, om. (hom.) DK   20 non om. C   21-22 in loco om. FZ 22 et] etiam corpus assumptum add. L || non om. ACDFPZ || organica] inorganica L

¹ Vide p. 118, lin. 24.   ² Hic addunt codices B et L: «utpote recipere visionem vel audire vel (et L) huiusmodi».   ³ Supra, p. 111, lin. 3.

⁴ «Maxime non organice» add. G; «vel saltem altera harum, scilicet non organica» add. L.

ita anima intellectiva potest movere corpus suum, sive corpus habeat modum essendi quantitativum sive non.

[**QUID EST POTENTIA ORGANICA ET NON ORGANICA?**]

- Sed dubium est quae est potentia organica et non organica, et
- 5 quid est movere organice et non organice? — Respondeo:
potentia organica est illa quae utitur organo corporali in actione sua, cuiusmodi sunt omnes potentiae extensae in materia, sicut potentiae sensitivae. Potentia non organica est illa quae non indiget organo corporali in actione sua, sicut intellectus et voluntas.
- 10 Ioannes autem ponit quod anima intellectiva habet potentiam organicam et non organicam¹. Et hoc sequitur si ponat quod anima intellectiva et sensitiva in homine sunt eadem forma. Tunc enim anima habet quasdam potentias organicas quia sensitivas, et non organicas quia intellectum et voluntatem. Sed ego²
- 15 qui pono animam intellectivam distingui realiter a sensitiva in homine, habeo ponere quod anima intellectiva in corpore habet solum potentiam non organicam.

[**QUID EST MOVERE ORGANICE ET NON ORGANICE?**]

- Sed quid est movere organice et non organice? Respondeo:
20 movere organice est movere primo unam partem et post mediante illa aliam, sicut est in motu animalium³ quod primo forte moveatur cor motu locali realiter, et post mediante motu cordis alia

⁴ et¹] quae add. FZ || non organica et om. K 5 est om. ACDEKP || et] quia add. EFZ
6 illa om. FZ 8–9 indiget] utitur FZ 10 autem] non add. D, om. ACP 11 ponat] ponatur FZ
13–14 sensitivas ... quia om. (hom.) ACL 14 et¹] quasdam add. EFKZ || ego] e converso DF,
econtra Z 15 pono] ponunt FZ 16 habeo ponere] pono EK, habent ponere FZ 17 solum
om. FZ 21 quod] scilicet add. Z 22 cor] et add. ACP || locali] scilicet add. D || cordis] et add. AC

¹ Vide p. 117, notam 2.   ² Cf. Ockham, *Quaestiones in II Sent.*, quaest.
18 et 20 (OTh V, 407, 442).   ³ Cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 5, t. 41
(257b 13–17).

pars magis propinqua, et post tertia, et sic deinceps. Et hoc est universaliter in omni motu composito ex pulsu et tractu, ubi primo pellitur una pars et post trahitur alia. Sed movere non organice est movere totum et partes aequae primo, sicut angelus in corpore assumpto, quia est totus in toto et totus in qualibet 5 parte, ideo aequae primo movet totum et quamlibet partem. Est, inquam, totus in toto et in qualibet parte sicut motor in mobili, non autem sicut perfectio in perfectibili, sicut anima intellectiva est in corpore hominis. Ideo forte licet anima intellectiva sit tota in toto et in qualibet parte, non tamen aequae primo movet to- 10 tum et quamlibet partem, sed primo movet unam partem, puta cor, et post mediante illa aliam, sicut prius dictum est. Quia licet anima sit tota in toto et in qualibet parte, non tamen sicut motor in mobili sed sicut perfectio in perfectibili. Et ex hoc patet quod anima intellectiva in nobis non potest movere corpus nostrum non 15 organice, et hoc quia primo movet unam partem et post aliam, modo iam dicto; et etiam quia inter partes talis corporis est distantia localis, quia totum non coexistit cuilibet parti. Et¹ ideo ad hoc quod aliquid moveat organice requiritur quod primo moveat unam partem et post aliam et quod inter tales partes sit dis- 20 tantia. Et hoc solum quando totum est circumscriptive in loco, ita quod totum correspondet toti et pars parti uni praecise.

1 est om. DFZ   2 tractu] et in omni motu add. Z   3 pellitur] repellitur EK   4 partes] partem EFKZ || primo] quia add. C   7 in-
quam] etiam FZ || et] totus add. FZ   9 est ... intellectiva om. (hom.) DEFZ || sit] fit D, est
FZ, licet sit K   10 et] tota add. F || in² om. ACFPZ   11 sed] quia EK   12 mediante illa]
illam EK   13 total] et add. EK || et] tota add. Z   14 mobili] ut angelus in corpore assumpto
add. L || quod] quare BL   15 non² corr. in nisi A, nisi H   16 primo] non add. E   17 corpo-
ris om. EK   18 ideo om. EK   20 aliam] alteram FZ || tales] illas Z   21 hoc] est add. Z ||
quando om. AP

¹ Loco «Et ... distantia» (lin. 20–21) codex L habet: «Hoc autem re-
quiritur ad hoc quod aliquid moveatur organice, licet hoc non sufficiat».

[DE MOTU CORPORIS CHRISTI SUB HOSTIA]

Sed potestne anima intellectiva in Christo movere corpus Christi organice et non organice? Dico quod anima intellectiva Christi in caelo potest movere corpus Christi organice sicut anima mea,
 5 et solum sic¹. Tum quia corpus Christi in caelo est circumscriptive in loco, ita quod est distantia inter partes corporis; tum quia solum movet, primo movendo unam partem et post aliam. Et est potentia tunc motiva non organice voluntas, quae potest appetere aliquid distans propter quod vult corpus suum moveri.

10 Secundo dico² quod anima intellectiva Christi sub hostia potest movere corpus Christi non organice. Quia organice non potest movere in sacramento, eo quod non potest primo movere unam partem et post aliam mediante prima, quia inter partes corporis, ut ibi, non est distantia localis, quia totum est in toto et totum
 15 in qualibet parte, et ideo non potest movere unam partem prius quam aliam, quia quaelibet pars est cum alia. Sed non organice potest movere localiter, quia potest velle. Et credo quod vult de facto corpus suum moveri ad motum hostiae, et hoc propter conformitatem voluntatis suae ad voluntatem divinam, volentem
 20 illud corpus sic moveri. Et sic volendo, si movetur hostia, movet tunc corpus suum non organice, quia aequo primo totum et quamlibet eius partem, eo quod totum est cum toto et cum qualibet parte, et non est distantia inter partes, quae necessario

4 anima] intellectiva add. Z   5 solum] et add. E || Tum] tamen DEP   7 movendo]
 modo ADEFK, modo movendo C, om. PZ || post] primo P   9 distans] distincte A, distinctas
 add. D   11-12 corpus ... movere¹ om. (hom.) K   11 corpus Christi om. P   14 ut ibi] ibi C,
 hic vel ibi FZ, om. EK   15 et om. ACP || movere] primo add. (mg.) A   16 cum alia] in anima D
 17-19 localiter ... volentem om. EK   19 volentem] propter F, potest Z, qui vult G   20 corpus]
 volendo illud corpus add. EK || moveri] et vult add. FZ || movet] movetur C   22 cum¹] in FZ
 || et] totum add. C   23 quae] quod P

¹ In codice P hic notatur in margine: «Credo quod non est verum».

² Nota marginalis in codice L: «Istud est mihi dubium, nec hic fit planum».

requiritur ad movere organice. Et ex hoc patet quod quando movetur hostia, anima intellectiva Christi mediante voluntate sua movet corpus Christi sub hostia non organice, sicut causa partialis concurrens cum voluntate divina causante contingenter et contingenter disponente illud corpus moveri ad motum hostiae.⁵ Et hoc totum est propter conformitatem voluntatis humanae in Christo ad voluntatem divinam. Et sic intelligo quod anima intellectiva Christi movet corpus suum in hostia non organice.

S i q u a e r a s, quid si anima Christi suspendat actum voluntatis suae moveretur corpus Christi ad motum hostiae? **D i-**¹⁰ **c o** quod sic; et hoc posito, tunc solum moveretur a Deo. Et sic forte potest intelligi **I o a n n e s¹** in hac parte.

Sed potestne anima intellectiva Christi in hostia separari ab hostia² ita quod non movetur ad motum hostiae? **D i c o** quod sic, nisi esset ordinatio divina in contrarium, quae de facto ordinavit semper illud corpus moveri ad motum hostiae. Sed non stante ista ordinatione potest separari ab hostia, et hoc volendo quiescere hostia mota, vel hostia quiescente volendo recedere et movere ad alium locum. Tunc erit causa partialis concurrens cum Deo ad causandum illum motum. Et eodem modo potest Deus¹⁵ 20 separare illud corpus ab hostia praedictis modis sicut causa totalis.

[QUOMODO INTELLIGIT VEL INTELLIGITUR CHRISTUS SUB HOSTIA?]

Quantum ad tertium³ dico quod Christus in sacramento Altaris potest intelligere naturaliter et intuitive omnia alia ac si esset

2 mediante *om.* AP || sua] immediate *add.* Z   3 movet *om.* AP   3-4 et contingenter
om. DFZ   intelligendo ACDP   10 Christi *om.* EK   11-12 Et sic] nec K
 13 potestne] non potest D || separari] separare se et corpus suum L   17 stante] obstante Z ||
 separari] separare EK, separare se DFZ || hoc] dico *add.* K

¹ Vide p. 117, notam 1.   ² Loco «separari ab hostia» codices B et L scribunt (magis recte, ut nobis videtur): «separare se et corpus suum ab hostia»; idem habet in correctione codex G.   ³ Cf. supra, p. 111, lin 5.

ibi quantitative. Potest etiam intelligi et videri naturaliter et intuitive non tantum ab intellectu angelico vel anima separata, sed etiam ab oculo corporali nisi esset speciale impedimentum, de quo s u p r a patet¹. Et hoc non tantum est verum quantum ad substantialia sed quantum ad accidentalia. Haec patent, quia posito activo sufficiente et passivo disposito et approximato, sequitur actio, — vel non est neganda nisi appareat ratio evidens in contrarium vel experientia certa, vel certa auctoritas, quorum nullum patet in proposito, sicut s u p r a dictum est².

10 C o n f i r m a t u r, quia non repugnat intellectui pati ab aliquo non habente modum quantitativum nec ab habente modum quantitativum. Igitur ad hoc quod intelligat istud vel illud nihil refert utrum habeat modum quantitativum vel non. Mirabile enim esset si Christus existens in hostia nesciret ubi esset. Ideo teneo quod omnem actionem et passionem quam potest habere quando existit circumscriptive in loco, potest habere in Eucharistia si nihil aliud impediret, puta voluntas divina, sicut s u p r a patet³.

A d r a t i o n e s a l i a r u m o p i n i o n u m.

20 Ad primam, de similitudine in medio⁴, dico quod ad actionem corporalem non requiritur contactus corporalis. Tum quia distans potest agere in distans, sicut in s e c u n d o⁵ probatum est. Tum quia anima potest agere in corpus suum, sicut supra patet per A u g u s t i n u m⁶. Tum quia corpus potest agere in

1 etiam] ibi add. Z 2 tantum] tamen AC || vel BLP, nec ACDEFKZ, aut H 6 et¹
 om. EK 7 vel non] nec omnino EK, haec non Z 11-12 nec ... quantitativum om. (hom.) DFZ
 11 ab om. EK 14 in] sub Z 16 si] sed D, om. Z 17 nihil] non (p. aliud) P, nisi Z
 18 patet] dictum est Z 19 aliarum] istarum E, illarum K 22 in secundo] supra Z 23 supra]
 substantia FZ, om. K 24 per] secundum AP

¹ Supra, p. 118, lin. 18 – p. 120, lin. 4. ² Vide p. 119, lin. 16 – p. 120,
 lin. 1. ³ Supra, p. 124, lin. 14. ⁴ Supra, p. 111, lin. 11. ⁵ Ockham,
Quaest. in II Sent., quaest. 12–13 (OTh V, 274s.); *Quaest. in III Sent.*, quaest.
 2 (OTh VI, 53–56). ⁶ Vide p. 119, notam 3.

spiritum, sicut in s e c u n d o¹ etiam dictum est. Tum etiam quia idem potest agere in se, sicut patet de voluntate et intellectu et specialiter de voluntate. Ideo dico quod ad talem actionem sufficit debita approximatio et praesentia, qualis est in proposito.

Ad aliud, de colore², dico quod tenendo opinionem prius recitatam³, quod color non sequitur immediate quantitatem sed substantiam⁴, et quantitas consequitur immediate tam substantiam quam colorem, quia praedicatur de utroque secundo modo dicendi per se, sicut conceptus quidam connotativus, sicut p r i u s dictum est⁵. — Tenendo etiam quod quantitas sit alia res a substantia et qualitate, dico tunc quod color non sequitur immediate quantitatem ut habet modum quantitativum, sed indifferenter sequitur eam sive habeat modum quantitativum sive non.

Ad aliud, de obiecto fidei⁶, dico quod multa quae cadunt sub fide possunt cognosci intuitive. Vedit enim beata Virgo quod peperit hominem crucifigendum, et illud cadit sub articulo fidei quod beata Virgo peperit hominem crucifigendum. Et similiter Apostoli viderunt mortem Christi et passionem, et tamen hoc cadit sub articulo fidei.

Ad primum I o a n n i s⁷ dico quod petit, quia assumit quod debet probare, scilicet quod obiectum non potest agere nec pati nisi habeat modum quantitativum; quia istud est principale

¹ spiritum] speciem C   2 sicut] ut C, om. EK   3 voluntate] et add. FZ || actionem om. ACDEK   5 quod om. FKZ   3 sequitur] consequitur DEFZ   6–7 substantiam] substantia ACP   7 quantitas] quantitatem E || consequitur] sequitur E   8 utroque] in add. Z 10 est] et add. E || alia res a] aliqua res cum E   11 dico mg. A, om. DEFKPZ || tune] sequitur add. EK   12 ut] nec CFK   14 aliud] dico add. P || dico] ad quod dicendum EK   17 peperit concepit Z || Et] etiam D, om. P   20 petit] principium add. Z   21 quod¹ ... quod²] id quod habet probare, scilicet quia Z || obiectum] subiectum A   22 quantitativum] quantificatum P

¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 14 et 15 (OTh V, 326, 357s.).

² Vide p. 111, lin. 17.   ³ Codex B hic addit: «quantitas non sit distincta etc., dico»; codex vero G addit «scilicet quod quantitas non distinguitur a substantia et qualitate».   ⁴ Vide p. 115, lin. 18 – p. 116, lin. 16.   ⁵ Supra, quaest. 6 (p. 72, lin. 9).   ⁶ Supra, p. 111, lin. 24.   ⁷ Vide p. 112, lin. 5.

quaesitum, maxime ponendo quod quantitas sit alia res a substantia et qualitate, cum non sit activa, sufficit ad actionem quantitas sine omni modo quantitativo.

S i d i c a s quod quantitas requiritur sicut subiectum illarum formarum activarum, c o n t r a : tenendo quod quantitas sit res distincta, sicut ipse tenet, licet non ponatur in corpore Christi in sacramento quantitas modo quantitativo, tamen realiter est ibi quantitas quae vere est ibi subiectum illarum qualitatum. Igitur eadem ratione potest consimiles qualitates recipere ab agente sufficiente et sufficienter approximato.

S i d i c a s quod corpus Christi non est hic praesens quantum ad rationem patiendi, hoc oportet probare. Et quod dicit de angelo¹, dico quod sicut angelus ageret et pateretur si esset hic praesens, ita corpus Christi in sacramento.

Per idem dico ad aliud² quod non omnis potentia corporea requirit passum sibi approximatum localiter sive circumscriptive.

Ad aliud de motu locali³, dico quod illa ratio probat quod corpus Christi non potest moveri a virtute creata quae movet hostiam, puta sacerdote, sed non probat quin possit moveri ab anima Christi non organice, modo s u p r a dicto⁴. Et dico quod probat verum si bene intelligatur, scilicet quod quando aliqua contingenter coniunguntur, et unum [est] mobile proportionatum potentiae motivae et aliud improportionatum, tunc non moventur eadem motione nec eadem virtute creata. Sed in pro-

1-2 substantia] subiecto A   2 quantitas] qualitatis E   4 quantitas] non add. K || requiri-
ritur] in actu add. E || sicut] ad FZ, om. K   6 ipse om. FZ   7 sacramento] altaris add. FZ ||
quantitas] quantitatem E, quantitatis K, sit add. AC   12 Et s. lin. E, om. KZ   13 angelus om. FZ
16 sibi om. AP   19 puta] a add. FZ   20 non om. D   21 quando] aliquando Z, om. EK
21-22 aliqua] anima EK   22 coniunguntur] coniungitur EK || et unum] unde quando K || est L,
om. reliqui   22-23 proportionatum] approximatum E, proportionaliter proportionatur F, propor-
tionatur Z   23 improportionatum] proportionatum D, improstantialiter F, non proportionatur Z

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 5, n. 5 (ed. Wadding, VIII, 550).

² Supra, p. 112, lin. 9.   ³Ibidem, lin. 12.   ⁴ Supra, p. 123, lin. 10.

posito tam hostia quam corpus Christi est mobile proportionatum animae Christi, quia¹ anima Christi non tantum potest movere corpus suum separando se ab hostia, sicut p r i u s dictum est², sed potest movere hostiam eadem volitione et corpus suum, quia eadem volitione potest velle et hostiam et corpus suum moveri de loco ad locum, licet tunc moveat corpus suum non organice et etiam hostiam non organice, semper tamen concurrente Deo sicut causa partiali. Et sic potest dici quod eadem motione activa creata movetur utrumque, et diversa motione activa quarum una est creata et alia increata, et diversa motione passiva, quia sunt diversa mobilia.

Ad aliud³ concedo cum eo quod potest habere talem actionem spiritualem et corporalem.

Sed contra predicta sunt aliqua dubia:

Primum est utrum quidquid aliquod corpus agit vel patitur ubi est quantitative, necessario agat vel patiatur idem corpus ubi est non quantitative, sicut est de corpore Christi in caelo et in sacramento. Videtur quod sic, quia nullum absolutum desinit esse in aliquo, adveniente sibi praecise novo respectu extrinseco. Sed per hoc quod corpus Christi est in Eucharistia, solum advenit sibi novus respectus extrinsecus. Igitur per hoc quod est in Eucha-

---

3 prius] supra Z   4 sed] etiam add. FZ   5 volitione] etiam add. CP   6 licet] sed A   7 etiam s. lin. A, om. CDE   8 eadem] tali EK   9 creata] causata Z   10 quia] quare FZ   11 habere] facere AP   12 multa Z   13 quando FZ, om. D   14 praedicta ... aliqua] ista ... multa Z   15 quidquid] quando FZ, om. D   16 in² P, om. reliqui   17 sibi om. AP

---

¹ Loco «quia ... et²» (lin. 5) in codicibus BL legitur: «ergo ipsa potest utrumque movere et unum etiam sine alio, scilicet se et corpus suum, non movendo hostiam, nisi quod Deus ordinavit quod non separabuntur, et potest etiam corpus suum et hostiam movere (simul eadem motione activa qua potest velle, eadem volitione om. B)».   ² Vide p. 124, lin. 16.   ³ Supra, p. 113, lin. 1.

ristica non desinit aliquod absolutum ab eo quod habet in caelo.

Item, absolutum naturaliter prius inest cui inest quam talis respectus. Igitur non variatur propter talem respectum. Non enim propter respectum potest aliquid dici album simpliciter et non 5 album.

Item, sicut affirmatio alicuius absoluti non est nata inesse alicui secundum ubi vel locum, ita nec negatio absoluti est nata inesse alicui secundum ubi. Igitur corpus Christi si habet calorem in caelo, habet in Eucharistia, quia non potest habere negationem 10 propter solum novum ubi. Unde¹ ubicumque corpus est quantum vel album, est ibi quantitas vel albedo.

Item, possibile est corpus Christi contineri in hostia et in esse sacramentali et non in esse reali. Et si sic, non esset tunc sine accidentibus suis.

15 Item, omnis intellectio quae inest Christo in caelo, et in Eucharistia.

Item, dolor qui [inest] Christo in uno loco, et in quocumque loco.

S e c u n d u m est quomodo corpus Christi sub hostia potest videri oculo corporali. [Et videtur quod corpus Christi non 20 potest videri in Eucharistia], quia omne visibile, habens partes

1 desinit] deficit P   2 cui inest om. DE   4 propter] talem add. P   5 album] absolutum P   6 alicuius] esset add. P   7-8 vel ... ubi rep. C   8 si habet] habens DFZ   9 habet] calorem add. F, colorem add. Z   10 modum ADE, motum K, om. FZ   11 ubicumque] quodcumque D   11 vel²] et AEK   12 possibile] impossibile C   13 sacramentali] sacramento hic (hoc K) EK   14 accidentibus] actibus P 15 inest] est in KZ   16 caelo] est add. Z   17 dolor] color EKZ   18 inest G, est reliqui   19 et] inest etiam G, inest ei H   20 videri] discerni EK, ab add. K   21 omne visibile] est visibile C, in omni visibili BL, cuiuslibet visibilis H, omne divisibile AEFKZ, omnino divisibile D

¹ Loco «Unde ... albedo (lin. 11)» codices BL habent: «sive illud sit intellectio sive calor (vel color add. L) vel dolor vel quodcumque aliud absolutum».

distinctas, discerni potest una pars ab alia¹. Sed in hostia non potest distingui inter caput et pedem, quia ibi est confusio partium.

Item, omne quod videtur, videtur sub pyramide cuius conus est in oculo et basis in re visa². Sed istud non potest competere rei non habenti modum quantitativum. 5

Tertiū est utrum Christus possit se ipsum in hostia videre, sicut si esset in distinctis locis circumscriptive. Videtur quod non, quia inter videntem et rem visam debet esse distantia, sed corpus Christi in una parte hostiae non distat a se in alia parte, igitur etc., quia non est ibi circumscriptive. 10

Quartū est utrum potentia motiva Christi possit movere aliquod corpus extra hostiam vel ipsam hostiam³.

Quintū est utrum intellectus viatoris possit natura-
liter intuitive videre substantiam corporis Christi in hostia exsis-
tentem. 15

[SOLUTIO DUBIORUM]

Ad primum⁴ dico quod de facto si unum corpus sit in duobus locis circumscriptive vel definitive, omne absolutum pertinens ad integratem quod habet in primo loco, habet in secundo. Nec aliquod absolutum perdit per hoc quod nunc est in novo loco, 20 nec etiam aliquid pertinens ad conservationem illius corporis, sicut

2 distingui] discerni BKLZ   7 locis *om.* EK   8 inter] veritatem *add.* E, virtutem *add.* K ||| debet] oportet C   9 hostiae *om.* EKZ   11 motiva] activa Z ||| Christi *om.* AP   12 hostiam¹ *om.* EK   18 omne] esse E   20 novo] uno D

¹ Eadem sententia — incongrua — legitur etiam *Quodlibet IV*, q. 13, dub. 1 (OTh IX, 364). ² Cf. Alhazen, *Perspectiva*, I, c. 5, n. 19 (*Opticae thesaurus*, ed. F. Risner, Basileae 1572, p. 10); Ioannes Peckham, *Perspectiva communis*, propos. 50 [53] (ed. D. C. Lindberg, *John Pecham and the Science of Optics*, Madison, Wisc. — London 1970, p. 132); legitur etiam apud Scotum, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 9, n. 1 (ed. Wadding, VIII, 571). ³ Huic dubio non respondet. Sed cf. p. 123, lin. 2 — p. 124, lin. 21. ⁴ Supra, p. 128, lin. 16.

sanguis qui secundum a l i q u o s¹ non est de integritate naturae humanae, sed est individuum distinctum requisitum necessario ad conservationem hominis, sicut aer circumstans, nec prius d i x i oppositum². Sed dico quod cum hoc stat quod de potentia Dei absoluta illud corpus potest habere talia accidentia in uno loco et carere in alio, et hoc d i x i s u p r a et declaravi³. Si enim non sit contradictio quod accidentia corporis Christi sint ubi est localiter et non ubi est sacramentaliter, nec est contradictio quod [aliquid accidens] insit in uno loco et non in alio, licet in utroque sit circumscriptive.

Ad aliud⁴ dico quod licet absolutum sit prius respectu, non est contradictio quin corpus habens illud absolutum sit praesens illi loco et accidens non.

Ad aliud⁵ dico quod contradictoria non possunt praedicari de aliquo secundum idem sed secundum diversa, sicut si Christus assumeret duas naturas, posset dici albus secundum unam naturam et niger secundum aliam. Similiter dico quod ista non contradicunt 'esse album simpliciter' et 'non esse album hic', sicut ista non contradicunt 'sum albus simpliciter' et 'non sum albus Romae', et utraque negativa potest habere duas causas veritatis: vel quia non sum hic sed Romae, vel si sim hic, non sum albus hic. Similiter, si sim Romae, non sum albus Romae. Et utraque

¹ qui om. FZ   2-3 necessario om. FZ   3 nec] ut E   6 et declaravi] in deletione C
⁷ Si ... sit] sic ... fit Z   8 localiter] naturaliter K   9 insit] infit C, sit FZ || loco om. DFZ
¹⁰ in] uno in add. K   11 non] tamen add. Z   14 aliud] illud ACP || quod] non add. D
¹⁶⁻¹⁷ naturam om. DEFK   18 hic] secundum quid FZ || sicut] sed E   19 sum⁴] est C, sibi
<sup>D || sum²] est C, albedo D   21 sed C, sum AEP, vel DFHGZ, et K || vel] quia add. C || si
<sup>sim hic om. C || sum²] fui E, Romae add. D   22 si sim Romae] de motu situ E || si] non add. K
 || Romae¹] et add. (s. lin.) F</sup></sup>

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, II, d. 30, c. 15, n. 2 (ed. Grottaferrata 1971, 505); Bonaventura, *Sent.*, IV, d. 44, p. 1, a. 1, q. 1 (ed. Quaracchi, IV, 908).   ² Ockham nihil hucusque de sanguine dixit.   ³ Vide supra, quaest. 6 (p. 99, lin. 4 – p. 101, lin. 7).   ⁴ Supra, p. 129, lin. 2.

⁵ Ibidem, lin. 6.

potest esse vera et stare cum affirmativa per potentiam Dei. Et tota ratio est quia per negationem accidentis in isto loco vel Romae, non sequitur negatio absoluta illius accidentis sed tantum negatio secundum quid. Nunc autem affirmatio absoluta et negatio absoluta simpliciter contradicunt, et non affirmatio absoluta et negatio secundum quid. Patet per exempla prius posita de deitate et natura assumpta¹, [et] de corpore habente duo ubi in duobus locis. Exemplum: ista non contradicunt ‘corpus Christi movetur in caelo et non in hostia’, quia potest ibi quiescere vel e converso. Igitur eodem modo, non videtur contradictio in proposito.

10

S i d i c a s quod impossibile est et contradictio quod idem simul et semel moveatur et quiescat, r e s p o n d e o, si per quietem intelligas privationem motus simpliciter, tunc est impossibile et contradictio quod simul moveatur et quiescat. Si tamen intelligas per quietem non mutare locum, et quod corpus exsistens in aliquo loco non mutans illum locum quiescit, et corpus similius exsistens in aliquo loco et mutans illum locum movetur, sic potest idem corpus simul quiescere et moveri, quia corpus Christi potest mutare locum suum et per consequens movetur localiter. Et idem corpus² in altari in hostia potest manere in loco hostiae et non mutare illum locum; et sic quiescit quia non mutat locum

20

¹ vera ... cum] et potest stare Z   ² tota om. CZ   in isto] sed tantum in E || in ... vel om. C   2-3 in ... accidentis rep. D   4 affirmatio] simpliciter add. K || absoluta] ad-
ditia E   5 absoluta¹] et add. AC   6 deitate] divinitate FZ   7 et H, similiter Z, om. reliqui
|| in] est E   7-8 in ... locis] et duo loci A   9 caelo] loco E || ibi] ei E   11 et con-
tradiccio om. EK   12 respondeo] quod add. D   13 quietem] quiescere Z   14 quiescat]
Unde (bene sequitur: add. Z) quiescit, igitur aliquem locum quem prius habuit non mutat; et (se-
quitur: movetur, ergo aliquem add. Z) adquirit novum locum (et mutat habitum add. Z) add. FZ
(Vide post 9 lineas: Unde ...)   16 aliquo] uno EK   17 locum] quod E, om. AFKZ || movetur]
illuminatur E || sic] sicut P   18 simul om. EK || Christi om. FZ   21 quia] quod A, et EFZ
|| mutat] illum add. K

¹ Supra, quaest. 6 (p. 99, lin. 4 – p. 101, lin. 7).   ² Hic codex G
addit: «exsistens in alio loco potest illum non mutare et ita quiescens. Et sic
corpus Christi potest moveri in caelo, et tunc idem corpus». Idem paucis mu-
tatis legitur in BL.

quem prius habuit, et in caelo movetur quia mutat locum quem prius habuit et adquirit novum locum. Unde quiescit quia aliquem locum quem prius habuit non mutat, et movetur quia aliquem locum quem prius habuit mutat et adquirit novum locum.

5 Ad alia, de gaudio, dolore et intellectione¹, dico quod de facto omnia talia quae sunt in Christo in caelo sunt in eo ut hic in hostia², tamen non est contradictio quin possit fieri oppositum.

Ad aliud³ dico quod maior est difficultas de colore respectu visus quam de aliis sensibilibus respectu aliorum sensuum, quia 10 color ad hoc quod videatur requirit certam situationem, quia taliter possunt disponi colores duo quod alter non videbitur, et taliter quod uterque videbitur. Exemplum primi: si ponatur aliquod corpus album subtile, puta pannus albus tenuis, super rubeum multum intensum, tunc tantum distincte videtur rubeum et non 15 album. Exemplum secundi: si idem pannus albus ponatur in eodem situ cum rubeo et distet ab eo, tunc uterque videbitur. Calor autem non requirit talem situationem ad hoc quod sentiatur per tactum, sed potest agere in tactum secundum omnem situm proportionatum. Ideo est difficile iudicare quo modo colores vi- 20 dentur in corpore Christi, et quomodo situantur, et quis videtur et quis non, quia hoc non constat nobis per experientiam certam. Unde licet propter diversam situationem colorum in corpore Chri- sti possunt se invicem impedire ne omnes videantur, tamen illa

1-4 in ... et om. (hom.) DEK   2-4 Unde ... locum² om. FZ   5 et] huiusmodi ac- cidentibus absolutis add. BL, om. ACDEK   6 sunt¹] de facto add. Z || ut om. EK   8 aliud] quod E   9 sensibilibus BGHZ, sensibus ACDFKL, et E   11 duo om. FZ || alter CGHL, aliter CDEFKL, lectio dubia A, om. Z   16-17 Calor] color EFK   17 autem] aut K, om. EZ 19 Ideo] non C, om. D || iudicare] videre DK   22 situationem] posset impediri visio alicuius coloris (corporis DK) quia (om. D) propter diversam situationem add. DEK || colorum in corpore] in colore corporis E

¹ Supra, p. 129, lin. 15 et 17.   ² Codex H addit: «et si non ha- beret aliud esse nisi in sacramento, adhuc essent in eo».

³ Supra, p.

129, lin. 19.

diversa situatio non impedit quin simpliciter aliquid videatur si Deus non suspenderet actionem colorum non coagendo eis.

Quando igitur dicis 'si corpus Christi videtur, tunc possent partes eius distingui ab invicem per visum', dico quod forte partes eiusdem rationis non possunt ab invicem distingui, sicut 5 apparelt in albedine intensa et remissa quod partes non possunt ab invicem distingui. Et similiter si duo lumina eiusdem rationis simul ponantur in eadem parte medii, visus nunquam potest illa ab invicem distinguere, sicut patet ad sensum. Sed partes alterius rationis bene forte possunt ab invicem distingui. 10

Ad aliud¹ dico quod Auctor Perspectiva^e dixit sicut vidit esse oculata fide³, et non vidi colorem nisi extensem, et ideo posuit videri secundum cursum naturalem per figuram unius pyramidis cuius conus esset in oculo et basis in re visa. Tamen sine contradictione potest Deus facere colorem non 15 extensem, et tunc non esset propositio assumpta vera quod ille color videtur per talem figuram.

Ad aliud⁴ dico quod oculus Christi in una parte hostiae potest se videre in alia parte ita bene sicut si esset in diversis locis lociter; tunc [enim] existens in uno [loco] posset se videre in alio 20 loco.

1-5 si Deus non] nisi Deus Z 2 eis] cum eis F 3 igitur] etiam P, om. D || dicis] quod add. D 4 distingui] discerni P 5-7 sicut ... distingui om. (hom.) EK 7 lumina] materia D 12 dixit sicut] hoc dixit quia non Z || esse om. DFZ || oculata BCHL, occulta ADEFZ, occultata K || fide] fidei Z || et om. EK 13 posuit] si tamen add. E 15 colorem] calorem P 16 quod] quia DEFKZ 20 enim H, om. reliqui || loco H, om. reliqui 21 loco om. EKZ

¹ Supra, p. 130, lin. 3. ² Vide p. 130, notam 2. ³ «vidit esse oculata fide» seu propriis oculis. Cf. Cyprianus, *Ad Fortunatum de martyrio*, cap. 13: «Probat beatus apostolus Paulus ... qui oculata fide Iesum Dominum vidiisse se gloriatur» (PL 4, 701 C-D); citatur ab A. Blaise, *Dictionnaire Latin-Français des Auteurs Chrétiens*, Strasbourg 1954. ⁴ Supra, p. 130, lin. 6.

S i d i c a s quod ad hoc quod aliquis videat se, oportet quod distet a se localiter, idem autem non potest a se sic distare, r e s p o n d e o: sicut idem distat a se quando est in diversis locis circumscriptive, distantia requisita ad visionem, ita idem dis-
5 tat a se quando est in diversis locis definitive, distantia sufficienti requisita ad visionem corporalem. Sic est in proposito.

Ad aliud² dico quod non repugnat intellectui viatoris ex na-
tura rei videre corpus Christi in hostia si permitteretur, puta si
Deus secum coageret, tamen de facto non facit, quia non per-
10 mittitur.

---

4 circumscriptive] definitive FZ || distantia] sufficienter add. HZ   5–6 distantia ... propositio
trp. p. permittitur (lin. 10) EK   5 sufficienti] sufficit D, sufficienter FZ   6 Sic] sicut Z ||
proposito] ad quartum patet ex dictis add. Z   9 secum] sibi AC || coageret] ageret Z

---

¹ Supra, p. 130, lin. 13.

QUAESTIO VIII

UTRUM SUBSTANTIA PANIS TRANSUBSTANTIETUR IN CORPUS CHRISTI

Quod non:

Probatur, quia aut panis manet, aut non. Si sic, tunc non⁵ transubstantiatur. Si non, tunc adnihilatur, et per consequens non transubstantiatur.

Ad oppositum est Magister in littera¹ qui dicit quod ex pane fit corpus Christi et ex vino sanguis.

[DIVISIO QUAESTIONIS]

10

Hic sunt tria facienda. Primo, videndum est quid sit transubstantiatio. Secundo, utrum in proposito sit tenenda. Tertio, quid sit terminus formalis transubstantiationis.

[QUID EST TRANSUBSTANTIATIO?]

Quantum ad primum potest dici quod transubstantiatio est —¹⁵ in proposito — successio substantiae ad substantiam desinentem esse simpliciter in se sub aliquibus accidentibus propriis substantiae praecedenti.

Possibilitas istius appareat, quia non repugnat potentiae divinae

---

6 non² s. lin. E, om. D   8 littera] dist. 14 D, dist. X F, dist. IV Z || qui] quia P, om. AC
9 dicit] ille add. C || ex ... ex] de ... de EK   12 utrum ... tenenda] quid ... tenendum C
18 praecedenti] praexistentis K, praecedentis Z

---

¹ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 10, c. 2 (ed. Grottaferrata 1981, 295); ex Ambrosio, *De sacramentis*, IV, c. 4, n. 19 (PL 16, 462 B; CSEL 73, 54).

destruere substantiam in se et conservare accidentia et quod alia substantia eisdem accidentibus non eam informantibus immediate coexistat.

[UTRUM TRANSUBSTANTIATIO SIT TENENDA]

- 5 Quantum ad secundum dico quod in altari est vera praesentia corporis Christi. Sed hoc potest multis modis poni¹. Uno modo ponendo quod remaneat ibi substantia panis, et cum hoc quod corpus Christi coexistat substantiae illi, ita quod prima substantia sit deferens accidentia, secunda non sed tantum coexistens². Alio modo quod substantia panis recedat subito de primo loco ad aliud locum, et remaneant accidentia et eis coexistat corpus Christi. Tertio modo quod redigatur in materiam, vel per se stantem vel aliam formam recipientem, et hoc sive in eodem [loco] sive in alio, et tunc illi materiae et accidentibus coexistat corpus Christi. 15 Quarto modo quod substantia panis redigatur in nihil.

Primus modulus patet, quia hoc potest fieri per simplicem coexistentiam substantiae corporis Christi ipsi substan-

1 alia] aliqua PZ, alia add. Z   5 vera] vere DEFK, una AP || praesentia] transubstantiatio FZ
 7 ibi] illa CE, ita P   8 substantiae] sic C || prima] accidentia add. D   9 deferens] deserens
 PZ, differens C || tantum] tamen C   10 primo ACP, isto DEK, illo FZ || aliud] istum E, illum K
 12 materiam] primam, et hoc add. BL || vel¹ om. ACP   13 loco B, om. reliqui   14 et²] sit E,
 sub K   16 quia] quod A, om. EK   17 substantiae¹] veri Z || ipsi] ad P, om. FZ
 17–1 (p. 138) substantiae] substantiam P

¹ De his opinionibus cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 11, c. 2 (ed. Grottaferrata 1981, 296–99).   ² Haec est opinio Berengarii Turonensis, quam vide apud Lanfrancum, *Liber de corpore et sanguine Domini*, cap. 9 (PL 150, 419 C); professio fidei Berengario praescripta legitur ibidem, c. 2 (coll. 409–12); videsis etiam *Enchiridion Symbolorum*, ed. 36, n. 690 et 700 (ed. H. Denzinger – A. Schönmetzer, Barcinone-Friburgi-Romae 1976, 227, 230). Cf. J. Perouse de Montclos, *Lanfranc et Bérenger: La controverse eucharistique du XIe siècle* (Spicilegium Sacrum Lovaniense, Études et Documents, fasc. 37, Leuven 1971); Vide etiam «Variants du ‘De corpore et sanguine Domini’» ibidem, pp. 540–45.

tiae panis, quia non minus repugnat quantitas quantitati vel substantia quantitati quam substantia substantiae. Sed quantitas potest exsistere in eodem loco cum quantitate alia, patet de duobus corporibus exsistentibus in eodem loco. Similiter substantia potest coexistere quantitati in eodem loco, patet de corpore Christi. 5
Igitur aliud est possibile.

Sed utrum corpus Christi ibi posset exsistere per unionem et assumptionem, dubium est. Et potest dici quod si sit possibile unam creaturam sustentare aliam, ut dicunt *aliqui*¹ et credo quod non includit contradictionem, nec potest improbari per rationem naturalem, tunc posset corpus Christi assumere substantiam panis per unionem, et tunc natura sustentans erit suppositum et alia sustentata a supposito, aliquando et aliquando non, quia utrumque potest inniti alicui supposito uni. 10

S e c u n d u s m o d u s patet, quia sicut non est impossibile Deo subito facere corpus Christi hic sub speciebus hostiae, ita potest facere quod substantia subito sit alibi, remanentibus speciebus in eodem loco et quod illis coexistat corpus Christi. 15

T e r t i u s m o d u s patet per idem.

Q u a r t u s m o d u s patet, quia in potestate Dei est 20
'esse' substantiae panis et 'non-esse' eius.

P r i m u s m o d u s posset teneri, quia non repugnat

1 minus *ita pro: magis* *codd.* 1–2 vel ... quantitati *om. (hom.)* EP 2 *Sed]* quia EK || potest] de potentia Dei *add.* BL 3 exsistere] coexistere EZ || alia] sicut A || duobus] maioribus Z 3–4 corporibus *om.* DK 4 loco] si corporibus *add.* K 5 quantitati] qualitati E 5–6 patet ... possibile] ut patet de quantitate specierum in corpore Christi. Ergo illud est possibile BL 9 sustentare] sustinere Z 10 improbari] probari FZ 11 tunc] quod Z || posset] de potentia Dei *add.* BL 13 alia] erit *add.* Z || a ... non] et aliquando neutra esset suppositum B || non] quia potest neutra esse suppositum *add.* (mg.) G 17 sit] fit ACP || alibi] alicubi Z || alibi, remanentibus] aliis rebus E 21 substantiae] sub specie *add.* Z || non ... eius] non eius praesens D 22 posset] potuisse forte aliquando L

1 Ut Ioannes Parisiensis (Quidort), *Determinatio de modo existendi corpus Christi in sacramento Altaris* (ed. Londini 1686, 86–93); cf. H. Weisweiler, «Die Impanationslehre des Johannes Quidort», *Scholastik*, 6 (1931), 161–95, praesertim p. 164, nota 11.

rationi, nec alicui auctoritati Bibliae, et est rationabilior et facilior ad tenendum inter omnes modos, quia pauciora inconvenientia sequuntur ex eo quam ex aliquo alio modo¹. Quod patet, quia inter omnia inconvenientia quae ponuntur sequi ex isto sacramento, 5 maius est quod accidens sit sine subiecto. Sed ponendo primum modum non oportet illud ponere, igitur etc.

S i d i c a s quod maius inconveniens est duas substantias corporeas esse simul, c o n t r a : non est maius inconveniens, nec maius mirabile, duas substantias corporeas esse simul quam 10 substantiam et quantitatem, et non plus compatitur illa species hostiae secum aliam hostiam quam substantia cum speciebus aliam substantiam, quia videmus quod illa species ita expellit aliam hostiam non consecratam sicut si esset ibi substantia panis. Et hoc non convenit sibi ratione corporis Christi, quia corpori Christi 15 non repugnat alia quantitas, sicut nec ista. Et ita videtur quod nullum inconveniens sequitur ex primo modo ponendi quod non sequitur ex secundo.

Quia tamen determinatio Ecclesiae est in contrarium, sicut patet *Extra*, *De Summa Trinitate et fide catholica*² et *De celebratione missarum*³, et communiter omnes doctores tenent oppositum⁴, ideo

1 est om. DF   2 tenendum] intelligendum D   7 maius] magis C || inconvenientis om. DEFZ   8 maius inconvenientis] maior inconvenientia DP   10 et²] quia DEFZ   13 panis] sicut et non r. add. F || Et] non ratio(?) et add. CD   13–14 hoc ... corporis] ideo ratio quare vel (om. K) contingit convenire corpori EK   17 secundo] modo add. Z   18 est om. DFZ || contrarium] exsistit add. Z   20 oppositum] quod ibi non remanet substantia panis Z || ideo] etiam add. Z

1 Cf. Ockham, *Quodlibet IV*, q. 30 (OTh IX, 448ss.); Durandus a S. Porciano, *Sent.*, IV, d. 11, q. 1 (cod. Paris., Bibl. Nat. lat. 12330, f. 165rb–vb; ed. Antwerpiae 1566, 317v–318v); Ioannes Lutterell, *Libellus contra doctrinam G. Occam*, art. 21 (ed. F. Hoffmann, *Die Schriften des Oxfordner Kanzlers Ioannes Lutterell*, Leipzig 1959, 56); J. Koch, «Neue Aktenstücke zu dem gegen Wilhelm Ockham in Avignon geführten Prozess», *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 8 (1936), 176s.; idem, *Kleine Schriften* (ed. Romae 1973, II, 338).   2 *Decretales Greg. IX*, lib. I, tit. 1, c. 1, § 3 (ed. Friedberg, II, 5).

3 Ibidem, lib. III, tit. 41, c. 6 (ed. cit., II, 637s.).   4 Cf. Thomas Aquinas,

teneo quod non remanet ibi substantia panis sed illa species, et quod illi coexsistit corpus Christi. Et quod hoc sit possibile patet, quia in ista transubstantiatione non includitur nisi quod species ibi realiter maneat, et quod substantia non maneat in se realiter, et quod ibi sit realiter corpus Christi non quantitative. 5 Sed quodlibet istorum est possibile, igitur etc.

[*QUID EST TERMINUS FORMALIS TRANSUBSTANTIATIONIS?*]

Quantum ad tertium dicitur hic communiter quod aliquid est ibi primo et principaliter ex vi sacramenti, aliquid tantum ex quadam concomitantia naturali¹. Primum vocatur terminus formalis istius conversionis, secundum non. Ponitur exemplum quo modo aliquid est terminus productionis per se, sicut domus respectu aedificationis, sed albedo in domo est terminus per accidens. Et ita in proposito corpus Christi est terminus formalis istius conversionis et per se, sed anima intellectiva est terminus per accidens, 15 per quadam concomitantiam.

Sed haec distinctio potest intelligi bene et male. Si enim intelligatur quod anima intellectiva est ibi ex quadam concomitantia naturali, ita quod sit praecise terminus illius transubstantiationis per accidens et non propria transubstantiatione, illud est falsum. 20

² hoc BFGHLZ, *om. ACDEKP* 3-4 patet ... realiter] igitur etc. Quantum ad secundum dicitur hic communiter quod ibi (*om. K*) accidentia EK 5 realiter²] quantum ad secundum dicitur communiter quod *add. C* 8 hic *om. EK* 9 *ibij* in A, ubi D 12 terminus productionis] producens EK 12-13 domus ... aedificationis] in domo domus r. ae. est terminus per se K 15 accidens] et *add. EK* 17 et] vel P 20 propria transubstantiatione] propter transubstantiationem D

Sent., IV, d. 11, q. 1, art. 1-2; *Summa theol.*, III, q. 75, art. 1-3; *Scotus, Opus Oxon.*, IV, d. 11, qq. 3-4 (ed. Wadding, VIII, 604-72). ¹ Cf. *Bonav.*, *Sent.*, IV, d. 11, p. 1, a. un., q. 4 (ed. Quaracchi, IV, 247s.); *Thomas Aquinas, Sent.*, IV, d. 8, q. 2, a. 4, qa. 1 Resp.; *Summa theol.*, III, q. 76, a. 1 et a. 4 Resp.; *Richardus de Mediavilla, Sent.*, IV, d. 10, a. 1, q. 2 (ed. Brixiae 1591, IV, 117s.).

Primo, quia ubi est distinctus terminus, ibi est distincta transubstantiatio. Sed anima et corpus Christi sunt distincti termini, igitur etc. Secundo, quia ubi unus terminus potest separari ab alio, ibi sunt distincti termini. Sic est de anima et corpore [Christi],
 5 sicut patet in triduo mortis: si sacerdos confecisset, convertisset panem in corpus Christi. Et tunc fuissent distincti termini et distinctae transubstantiationes, igitur nunc.

S i d i c i t¹ quod ex vi conversionis solum est conversio in corpus Christi, non in animam nisi in quantum unitur corpori,
 10 et si non sit unita, tunc est solum conversio in corpus, non in animam:

C o n t r a: substantiae panis ita succedit anima sicut corpus, et post triduum et ante, igitur ex vi conversionis ita transubstantiatur panis in animam sicut in corpus.

15 Item, non est aliqua variatio in corpore succedente nec in eo cui succedit, plus quam si converteretur in animam, igitur non plus est conversio in corpus quam in animam.

Item, exemplum non est ad propositum de domo respectu domificationis et albedine in domo², quia cum accidens sit res
 20 distincta a substantia et vera res, habet vere causam efficientem. Tunc sic: sicut nihil potest fieri nisi per se, ita nihil est terminus productionis nisi per se. Et sicut accidens est distincta res ab ho-

¹ ibi om. CF 2-3 Sed ... Secundo] sed inter a. et corpus Christi est distincta transubstantiatio, igitur duo termini C 3 unus om. ACP 4 Christi C, om. reliqui 5 sicut patet] ut C 6 fuissent] fuerunt ACDEKP, ibi add. FZ || termini] ubi A, om. EK 7 igitur nunc] etc. D, i. etc. E, et nunc P 8-9 conversio ... Christij transubstantiatio in c. C. seu conversio K 9-11 nisi ... animam om. (hom.) EK 10 solum om. FZ || corpus] Christi add. A 13 ante om. EK || igitur] et (om. EK) in triduo si fuisset consecratio, fuisset conversio in corpus Christi tantum (om. C) et non in animam, igitur (sic C) add. CEK, ita add. AFKPZ || ita] et E, om. PZ 14 panis] corpus Christi C 18 exemplum om. EK || propositum] oppositum K 19 domificationis] aedificatoris F, aedificationis KZ 20 vere] veram Z, om. D 21 sic om. EK || nisi] a causa add. (mg.) G || ita] igitur ACP 22 accidens] sive add. D, sicut add. K

¹ Ut dicit Thomas Aquinas, *Summa theol.*, III, q. 76, a. 1, ad 1.

² Hoc exemplum apud Thomam Aquinatem non invenimus.

mine, ita distincta productione producitur, quia aliter semper homo in producendo hominem produceret albedinem, et etiam quia nihil requiritur ad productionem albedinis quod non requiritur ad productionem hominis. Et ideo dico quod sicut accidentis est res distincta a substantia, ita distincta productione producitur.

5

Aliter potest ista distinctio intelligi bene, quod illud est primus terminus transubstantiationis quod est primo intentum a converteente sive transubstantiante, quo scilicet existente, separato vel destructo quocumque alio, esset transubstantiatio. Et illud dicitur terminus per accidentis quod est secundario intentum ab eodem 10 agente, quia scilicet non potest transubstantiare sine aliis, maxime quando sunt unita, vel quia non vult transubstantiare sine aliis. Hoc modo dicitur corpus Christi — compositum ex materia et forma praecedente animam intellectivam, quaecumque sit illa; et hoc, ponendo plures formas in homine, sicut oportet ponere propter articulum¹ — et est primus terminus huius transubstantiationis. Quia Deus, qui est agens principale in ista conversione, intendit primo converttere panem in corpus Christi, ita quod si anima sit separata, sicut fuit in triduo, tunc solum fieret conversio in corpus Christi. Anima intellectiva est terminus per 15 accidentis, quia Deus secundario intendit converttere panem in animam quatenus unitur corpori. Exemplum: producens domum intendit principaliter se defendere ab imbris et aliis nocivis², et

20

---

2 quia AHZ, quod reliqui   3 non] tamen Z   4 hominis om. ACDEP   7-8 convertente] generante P   10 est secundario intentum] ex contrario intenditur C   11 quia scilicet] scilicet quod Z || transubstantiare] unum add. FZ   12 quando] quae EK || quia] quando add. D 14 praecedente] ut (om. E) procedit(!) EK   16 et AP, om. reliqui   17 Deus] est add. CEFKZ 17-18 conversione] unde si illud (om. D) compositum non esset in rerum natura, tunc conficiens nihil faceret add. CD, qui add. FZ   22 quatenus] qualiter Z || Exemplum] sicut FZ

---

¹ Cf. art. 12 inter errores a Roberto Kilwardby die 18 Martii 1277 condemnatos, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, n. 474 (ed. H. Denifle-Ae. Chatelain, Parisiis 1889, 559).   ² Cf. Ockham, *Summa Logicae*, pars III-2, c. 34 (Oph I, 571s.).

hoc dicitur terminus per se illius productionis. Sed figura vel albedo in domo vel aliquod tale sunt termini per accidens, quia secundario intenti, quatenus primum non potest produci sine aliis. Et sic possunt exponi omnes auctoritates quae loquuntur de productione per se et per accidens. Et sic patet iste articulus.

Contra praedicta sunt aliqua dubia:

Primum est an transubstantiatio sit aliqua mutatio, et ad quid terminetur. Secundum est utrum transubstantiatio possit esse in substantiam praeexiscentem. Tertium est utrum substantia remanens in esse substantiali et reali posset transubstantiari. Quartum, an oporteat substantiam, in quam transubstantiatur, mutare locum. Quintum, an illud in quod fit transubstantiatio praecise pro tunc posset esse in loco definitive. Sextum, an posset esse transubstantiatio, posito quod corpus maneret cum substantia panis.

Septimum, utrum de facto ille panis adnihiletur. Videtur quod non, quia secundum Magistrum et Ambrosium «panis est usitatus in altari ante sacra verba; ubi accessit consecratio de pane fit Christi caro»¹.

Item, illud quod mutatur in aliud, non adnihilatur, sed panis mutatur in corpus Christi, igitur etc.

Octavum est, quia videtur quod ista conversio non possit fieri in animam intellectivam, quia secundum Augustinum², corpus in spiritum converti non potest.

1-2 Sed ... albedo] secundum figuram vel albedinem D 2 vel] aut Z 3 aliis] il-lis EK 10 substantiam] aliam AP 13 quod] quo DEZ || fit] factum fuit D, fuit Z 17-18 Ambrosium] adnihilatur add. K 18 usitatus] unicus Z 22 quia] quod ACE || vi-detur quod om. EK

¹ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 10, c. 2 (ed. Grottaferrata 1981, 295); ex Ambrosio, *De sacramentis*, IV, c. 4, n. 14 (PL 16, 458 C; CSEL 73, 51s.). ² August., *De Genesi ad litteram*, VII, c. 12, n. 19 et c. 20, n. 26 (PL 34, 362, 365; CSEL 28-1, 211s., 216s.).

Item, eadem ratione posset converti in accidens Christi, quia accidens succedit substantiae, et tunc esset transaccidentatio, quod tamen omnes negant.

[RESPONSIO AD DUBIA I-6]

Ad primum istorum dicitur¹ quod hic est mutatio non corporis Christi, quia aliter est hic quam in mutationibus naturalibus, quia in illis, illud ad quod terminatur mutatio mutatur, extendendo nomen mutationis, et terminus a quo similiter. Sed hic solum mutatur terminus a quo et non terminus ad quem. Ideo dicunt quod substantia panis quae convertitur in corpus Christi mutatur, et non corpus Christi.

C o n t r a: omnis mutatio est inter terminos primo incompossibles, licet termini secundarii non sint incompossibles. Exemplum: mutatio est inter istum locum et illum tamquam inter terminos, sed quia isti termini non sunt incompossibles corpori, quia idem corpus potest esse simul in diversis locis, ideo non sunt primi termini huius mutationis sed secundarii. Sed primi termini istius mutationis sunt ‘esse in hoc loco’ et ‘non-esse in hoc loco’. Quaero igitur: aut ista mutatio habet terminos incompossibles quorum uterque est ens, aut uterque non ens, aut unus ens et aliis non ens. Primum non est dare, quia tales termini non possunt poni nisi substantia panis et species panis ex una parte, et corpus Christi ex alia parte. Sed isti termini non sunt incompos-

2 transaccidentatio] transactio C, transubstantiatio DF   6 mutationibus] quantitatibus P
 7 illud *om.* FPZ   10 convertitur] mutatur Z || in corpus Christi *om.* EK   12 mutatio
 necessario add. Z || primo *om.* DZ   14 et] inter add. E || inter²] in ADF   16 potest esse]
 quod est E   17 primi² termini] per terminum E   18 loco¹] hic add. D   19 igitur] si
 CEK || aut BLZ, si H, *om.* ACDEFK   20 quorum] aut EK || aut¹ ... ens³ *om.* (*hom.*) D ||
 non] est add. EK || aut² ... ens³ *om.* (*hom.*) E || unus] est add. FZ   21 non²] enim E

¹ Supra, p. 143, lin. 8. Hoc dicit Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 11, q. 1, a. 3, qa. 1 Resp.; a. 4, qa. 1 Resp.

sibles, quia corpus posset manere simul cum substantia panis, sicut prius dictum est¹. Et de facto simul manet cum illis speciebus panis. Nec secundum est dare, quia inter non-ens et non-ens non potest esse mutatio, V *Physicorum*². Igitur oportet 5 dare tertium, scilicet hic esse duos terminos positivos et duos negativos respectu quorum potest esse hic mutatio, scilicet ‘esse panis’ et ‘non-esse panis’, ‘esse corporis Christi hic’ et ‘non-esse corporis Christi hic’. Sed propter istos terminos ‘esse panis’ et ‘non-esse panis’ non est aliqua mutatio in corpore Christi plus 10 quam in alio corpore. Et ideo propter illos non plus habet corpus Christi esse hic quam quodcumque aliud corpus. Potest enim panis non esse post suum esse absque hoc quod aliquod corpus ibi sit. Igitur primi termini incompossibilis illius mutationis per quam corpus Christi est hic sunt ‘corpus Christi esse hic’ et ‘cor- 15 pus Christi non-esse hic’. Cum igitur corpus Christi transeat de non-esse hic ad esse hic, ratione cuius hic est vera mutatio, se- quitur quod corpus Christi vere mutatur.

Ideo dico quod corpus Christi mutatur localiter, quia sicut immediate est hic per substantiam suam ubi prius non fuit, non 20 per substantiam panis, ita immediate mutatur. Quod autem immediate sit in loco, prius probatum est³. Ideo dico quod hic est duplex mutatio: una adquisitiva, alia deperditiva. Adqui- sitiva est in corpore Christi, quia accipit esse hic ubi prius non habuit esse. Sed destrutiva est ipsius substantiae panis quae non

1 corpus] Christi add. Z   1–3 sicut ... panis om. (*hom.*) E   3 panis om. FZ   4 potest esse] est aliqua C   5 scilicet hic esse] sed hic (sic Z) est dare DFZ, sed hoc est P   6 respec- tu] ratione C   7 corporis] corpus ADP   8 corporis] corpus Z || terminos] scilicet add. Z   9 panis] et C, om. AP   10 illos] terminos add. L   12 panis] esse et add. E   13 Igitur] sunt add. C || termini] sunt add. EK   14 quam] est add. D || sunt] scilicet EK, om. CP   15 transeat] hic add. P   16 non om. D || vera] una KP   18 Christi] vere add. E || quia] et E   19 non²] nisi P, om. EKZ   20 panis om. EFK   23 est om. EK || hic om. AP   24 destrutiva] deperditiva FZ

¹ Supra, p. 137, lin. 5 – p. 140, lin. 6.   ² Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 7 (225a 10–11).   ³ In quaest. 6 (pp. 97–98).

manet et prius mansit, et hoc extendendo mutationem ad omnem adquisitionem et deperditionem.

Ad secundum¹ dico quod potest esse transubstantatio in substantiam praeexistentem. Probatur, quia non magis repugnat huic conversioni quod sit in substantiam praeexistentem quam alterationi quod sit in qualitatem praeexistentem. Sed secundum potest fieri, igitur primum. Assumptum patet, quia ponamus quod Deus causet aliquam qualitatem per se exsistentem sine subiecto et quod post uniat illam alicui subiecto: illud subiectum alteratur vere, quia vere nunc informatur qualitate qua prius non informabatur. De hoc quaere in p r i m o². Et ista alteratio est ad qualitatem praeexistentem, quia licet qualitas de novo adquiratur isti subiecto, tamen non de novo producitur simpliciter. Nec aliiquid in ista alteratione producitur de non-esse simpliciter ad esse nisi respectus unionis illius qualitatis ad subiectum, sicut a l i a s¹⁵ dictum fuit³. Igitur eodem modo in proposito potest esse conversio substantiae in substantiam praeexistentem.

Ad tertium⁴ dico quod ibi non est difficultas nisi in vocabulo: utrum terminus a quo possit manere sicut manet terminus ad quem, et tunc dici transubstantatio. Et dico quod non, quia hoc nomen sic imponitur ad significandum ut primo sit aliqua substantia et post non sit, et quod illi succedat alia substantia. Et haec vocatur transubstantatio, sicut p r i u s dictum est⁵.

¹ et² om. EK   ⁴ praeexistentem] praecedentem CEK   ⁶ praeexistentem] praecedentem K || Sed om. DFZ || secundum] quid add. D   7 igitur] et Z || patet] probatur Z   8 per se exsistentem] praeexistentem K || sine] sub E   9 quod om. FZ || quod post] per consequens A || illam] eam Z, om. EK   11 Et] sed Z   13 de ... simpliciter] est de n. aliiquid productum situalter C || novo] aliiquid add. A   14 alteratione] simpliciter add. FZ   20 tunc] deberet add. EK   21 sic] ita P || imponitur] importatur Z || ut] igitur etc. EK, ubi P, significet add. FZ || primo] quia add. FZ || sit] sic EK   21-22 substantia] una K, est add. EK   22 et⁴] quod add. EK 23 vocatur] notatur D, nominatur P || transubstantatio] transubstantiari DKZ || prius om. DFZ

¹ Supra, p. 143, lin. 9.   ² Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 5, q. 3 (OTh III, 79s.).   ³ Ibidem.   ⁴ Supra, p. 143, lin. 10.   ⁵ Supra, p. 136, lin. 15.

Ad quartum¹ patet quod sic.

Ad quintum² dico quod esse in loco circumscriptive vel definitive accidit transubstantiationi, quia potest esse transubstantatio, sive illud in quod fit conversio sit uno modo in loco vel 5 alio. Tamen de facto non est in loco hostiae circumscriptive sed tantum definitive. Tamen si esset corpus aequale — puta substantia panis — corpori Christi in caelo, si illud corpus transubstaniaretur in corpus Christi, tunc posset corpus ibi habere esse in loco circumscriptive sicut in caelo et [habere] partes distinctas loco 10 et situ.

Si quaeras utrum corpus maius vel minus corpore Christi in caelo, puta hostia, possit transubstantiari in corpus Christi ita quod habeat esse circumscriptive in illo loco maiori vel minori, puta in loco unius hostiae, potest dici quod 15 hoc non includit aliquam contradictionem. Quia sicut [Deus] potest facere idem corpus in duobus locis simul, et idem corpus numero naturaliter potest fieri sub maiori loco et quantitate et [sub] minori sine adquisitione et deperditione alicuius absoluti in tali corpore, sicut patet de corpore primo raro et post denso et e 20 converso — et hoc tenendo primam opinionem de quantitate³ — ita multo magis potest Deus condensare corpus suum ut exsistat circumscriptive in minori loco quam exsistit in caelo, et per consequens potest tantum condensare corpus Christi et eius partes quod posset esse circumscriptive in ita parvo loco sicut esset locus 25 hostiae. Et tunc erunt partes eius distinctae ab invicem loco et

³ quia] sic quod E, sic quia K   4 quod] quo EZ   4–5 uno ... alio] in uno loco sive in alio Z   4 uno modo] sive non F || in² om. C   8 Christi om. EK   9 et] per consequens Z || habere Z, om. reliqui   16 idem¹] unum C   17 et¹] minori add. D || sub² K, om. reliqui 18 absolutij scilicet idem numero add. K   21 ita] in proposito add. CEK, et add. (ultra) EK 22 loco] extra add. C   25 eius] eiusdem E || loco om. EK

¹ Supra, p. 143, lin. 11.   ² Ibidem, lin. 13.   ³ Scilicet opinionem quae Inceptori placet, iuxta quam quantitas non distinguitur a substantia quanta. Cf. supra, quaest. 6 (pp. 71–78).

situ sicut in caelo, licet non tantum distantes, quia hoc posito haberet parvum caput et pedes etc. Similiter potest rarefacere corpus suum ut coexsistat maiori loco quam coexistit [in caelo], et hoc dico circumscriptive; nec videtur hoc includere aliquam repugnantiam.

5

Ad sextum¹ potest dici quod sic, tamen de facto non est ita.

[UTRUM PANIS IN TRANSUBSTANTIATIONE ADNIHILETUR]

Ad septimum² dico quod accipiendo adnihilationem sic quod illud quod adnihilatur redigitur in nihil et non convertitur in aliquid aliud, sic panis non adnihilatur. Accipiendo tamen sic quod illud dicatur adnihilari quod reducitur in ita purum nihil sicut fuit ante mundi creationem, sic vere adnihilatur panis. Quod probatur, quia non verius esse nec actualius habet substantia panis in corpore Christi quam in potentia Dei creativa. Sed non obstante esse quod habet in essentia divina, sive in potentia Dei sive secundum continentiam virtualem sive perfectionalem sive quocumque alio modo, vere potest panis adnihilari licet habeat esse in potentia divina, quia ante mundi creationem vere fuit nihil, et tamen tunc habuit esse in potentia divina. Similiter vere potest Deus panem adnihilare, et tamen tunc haberet esse in potentia Dei, igitur eodem modo, non obstante omni esse quod habet in corpore Christi, vere potest dici adnihilari.

10

15

20

---

1 distantes] distinctae EK   2 caput] corpus FZ   3 quam] quod add. F || coexistit] vel coexistat add. C || in caelo BL, om. reliqui   4 hoc¹ om. FZ   4-5 nec ... repugnantiam om. FZ
8 sic] sequitur D || quod² om. Z   9 adnihilatur om. FZ || redigitur] reducitur Z   10 tamen] adnihilari add. (mg.) A   11 reducitur] redditur F, redigitur Z   13 panis om. EK   14 Christi om. DEFK   15 in essentia divina] esse in potentia DEK || secundum om. DFZ   16 perfectionalem] perfectibilem D, personalem P   18 divina] vere add. Z   18-19 quia ... divina om. (hom.) EF
18 tamen] tantum CK   21 modo] hoc add. Z || omni] tali P   22 potest] adnihilari et add. F

---

¹ Supra, p. 143, lin. 14.   ² Supra, p. 143, lin. 16 — De hac quaestione ex professo agit Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 11, q. 4 (ed. Wadding, VIII, 657-72).

Item, si tam forma panis quam materia convertatur in corpus Christi, tunc manifestum est quod totum illud compositum adnihilatur.

Item, sicut impossibile est quod aliquid habeat esse post non-
5 esse nisi per generationem vel creationem, ita impossibile est quod aliquid habeat non-esse post esse nisi per adnihilationem vel corruptionem. Sed substantia panis conversa in corpus Christi habet verum non-esse post verum esse; et non per corruptionem, quia tunc esset una pars manens, puta materia, quod non est in pro-
10 posito, quia totum convertitur in totum, igitur per adnihilati-
onem.

Ideo dico quod vere substantia panis adnihilatur et est tunc hic conversio panis in corpus Christi, quia post panem fit hic corpus Christi, sicut ex nocte fit dies et [ex] mane meridies, quia
15 post noctem fit dies et post mane meridies¹.

T u n c a d a r g u m e n t a i n c o n t r a r i u m:

Ad primum quando dicitur quod illud ex quo aliud fit non adnihilatur², dico quod secundum Philosophum, I Physicorum³, aliquid fieri ex alio potest dupliciter intelligi. Uno modo sicut ex aliquo manente, sicut forma dicitur fieri ex materia; alio modo ex alio non manente, sicut unum oppositorum fit ex alio, sicut album ex nigro, et ex non-albo album secundum

7-8 Sed ... corruptionem] sed non habet non-esse per corruptionem Z, om. (hom.) F 7 in]
verum add. E 8 verum ... verum] unum ... unum P || verum¹] vere BGHL, unum add. G
9 est] verum add. BL 10 igitur] alio modo E, alio modo scilicet add. K 12 est] ibi add. EK
13 hic¹] haec C, ibi FZ, om. EK 13-14 quia ... Christi om. (hom.) CDFZ 13 panem] panis AP
14 ex s. lin. G, om. reliqui 14-15 quia ... meridies om. (hom.) FZ 17 aliud] aliquid Z 18 dico
om. EK || quod om. EFKZ 19 potest ... intelligi] dupliciter intelligitur FZ 21 alio²] aliquo
FZ

¹ Cf. Aristot., *Metaph.*, II, c. 2, t. 7 (994b); Alexander de Hales, *Glossa in IV Sent.*, dist. 10, n. 10 (Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi, XV, Quaracchi 1957, 165s.). ² Supra, p. 143, lin. 17. ³ Cf. Aristot., *Physica*, I, c. 7, tt. 58-59 (189b 32 – 190a 13).

Philosophum¹. Primo modo, quod fit ex alio non adnihilatur. Secundo modo, quod fit ex alio potest adnihilari. Sic est in proposito, quia nihil hic manet, et non obstante quod nihil ipsius panis maneat, tamen ex pane dici potest fieri corpus Christi, sicut non obstante quod unum contrarium realiter corrumpit aliud, potest dici unum contrarium fieri ex alio.

Ad aliud² dico quod quando aliquid sic mutatur quod aliter se habet nunc quam prius, illud non adnihilatur. Accipiendo tamen mutationem large, quando aliquod totum simpliciter post esse accipit non-esse cui aliud esse succedit, sic dicitur tale adnihilari. Et sic est in proposito de substantia panis et corpore Christi.

[UTRUM ISTA CONVERSIO FIAT IN ANIMAM]

Ad octavum³ dico quod licet corpus non possit converti in spiritum per potentiam creaturae, tamen per potentiam divinam 15 bene potest ita in animam intellectivam sicut in corpus Christi.

Ad aliud⁴ dico quod non est inconveniens concedere quod sit ibi transaccidentatio, quia substantia corporis Christi sicut succedit substantiae panis ita accidens corporis Christi succedit substantiae, et habet esse ubi prius non habuit esse. Et est propria 20 conversio distincta a productione sive conversione in substantiam,

¹ alio] aliquo Z 1-2 non ... alio om. (hom.) E 2 Secundo ... alio] sed secundo modo K || modo om. AC || Sic] sicut CZ 4 pane] potentia Dei P || dici] de FP, om. ADE 5 contrarium] contrariorum K || realiter] terminorum EK, totaliter P 5-6 corrumpit aliud] corrumpitur EFZ, eorum D 7 quando] non E || sic] fit K, om. ACP || quod²] quia EK 9 post potest E 10 cui ... esse] et sibi alia substantia EK 11 panis om. ACP 14 octavum] aliud FKZ 16 bene om. CZ || potest] unde add. CZ || ita] potest add. Z, om. EK 18 transaccidentatio] transubstantiatio DFZ || sicut om. DEFKZ 19-20 substantiae] panis add. H, om. DEFKZ 20-21 est ... conversio] propria conversione EK 21 substantiam] panis add. C

¹ Cf. Aristot., *Physica*, I, c. 5, t. 43 (188a 35 – 188b 1); c. 6, t. 50 (189a 17-20). ² Supra, p. 143, lin. 20. ³ Ibidem, lin. 22. ⁴ Supra, p. 144, lin. 1.

sicut prius probatum est quod est distincta conversio in corpus Christi et in animam intellectivam quia sunt distincti termini¹. Aliter potest dici quod sicut non est transubstantiatio nisi quando primo est una substantia et post destruitur illa et succedit alia substantia, et ideo ex virtute vocabuli dicitur transubstantiatio, ita non dicitur transaccidentatio nisi quando primo est aliquod accidens et post destruitur illud accidens et succedit aliud accidens et tunc diceretur proprie transaccidentatio et aliter non. Sed in proposito accidentia panis manent, ideo non dicitur transaccidentatio, licet accidentia Christi illis accidentibus coexsistant quibus non coexsistebant prius.

Ad argumentum principale² patet ex dictis.

¹ 2 corpus] substantiam corporis P || in² om. ACD   3 sicut om. FZ   4 quando] si E,
qua P   6 ita] quod add. Z || transaccidentatio] transubstantiatio P   7–8 succedit] tunc s. ali-
quod Z   8 et¹ om. FZ || tunc] post D || transaccidentatio] transubstantiatio P   8–9 et aliter]
alias K   9 proposito] panis non remanet et add. Z || accidentia] substantia K || panis] non add.
EK || manent] accidentia manent add. EK   11 quibus] patet EK

¹ Supra, p. 140, lin. 7 – p. 143, lin. 5.   ² Supra, p. 136, lin. 5.

QUAESTIO IX

UTRUM ACCIDENTIA SEPARATA A SUBIECTO IN EUCHARISTIA UNIFORMITER SE HABEANT AD ACTIONEM ET PASSIONEM SICUT QUANDO ERANT CONIUNCTA

Quod non:

5

Probatur, quia tunc possent generare substantiam, quia illud possunt quando sunt coniuncta. Consequens falsum, quia accidentis separatum non agit in virtute alicuius.

Item, accidentia coniuncta possunt rarefieri et condensari, separata non, igitur etc. Assumptum patet, quia in rarefactione ad-
venit nova quantitas, sed in accidentibus separatis non, quia tunc haberent novum esse. Aut igitur per generationem, aut per crea-
tionem. Non per creationem, quia rarefactio est passio naturalis.
Nec per generationem, quia non est aliquod subiectum de cuius potentia potest talis quantitas educi, igitur etc. Quod autem ad-
veniat nova quantitas patet, quia nisi esset [ita], hostia rarefacta
esset aequalis priori hostiae.

10

15

Item, accidentia coniuncta possunt corrumphi, separata non,
quia si sic, possent adnihilari.

A d o p p o s i t u m:

20

Ad sensum patet quod eodem modo agunt et patiuntur sepa-
rata et coniuncta, quia aliter posset naturaliter ad sensum cog-
nosci aliqua variatio ibi quae non ante, et per consequens posset
naturaliter percipi ibi esse corpus Christi.

---

9 condensari] densari Z 10 in om. FZ 11 in om. EK 12 Aut igitur] igitur vel F, igitur Z || aut²] vel FZ 13 Non ... creationem mg. A, est add. K, om. (hom.) E 14 est] hic add. CK || subiectum] hic add. DFZ 15 autem] aliquid E, non add. A 16 ita K, aliter BL, om. reliqui 18 separata] autem add. K 21 Ad sensum] assumptum D || quod] quia DFZ || eodem modo eadem FZ 22 naturaliter om. FZ 23 aliqua] alia AEK, illa F 24 ibi] non add. P, add. s. lin. G

[DIVISIO QUAESTIONIS]

Hic sunt tria facienda. Primo videndum est utrum accidens sit separatum, et quod? Secundo, utrum possit in omnem actionem separatum sicut coniunctum. Tertio, utrum possunt eodem modo pati et transmutari naturaliter.

[ART. I: UTRUM ACCIDENTIA SINT SEPARATA
OPINIO PRIMA]

Quantum ad primum dicitur¹ quod quantitas potest esse sine substantia, sed qualitas non sine quantitate. Probatur, quia tunc 10 albedo esset forma spiritualis, quia sine materia et quantitate et extensione. Qualitas autem corporalis necessario est extensa.

Contra istam opinionem:

Posita prima opinione quam recitavi de quantitate², qualitas non distinguitur realiter a quantitate, et per consequens si unum 15 potest esse sine subiecto et aliud.

Item, magis dependet quantitas a substantia quam qualitas a quantitate, ponendo quantitatem esse rem distinctam, mediantem inter substantiam et qualitatem. Sed quantitas potest esse sine substantia, igitur etc.

3 quod] pro(?) C, quid P, om. AE 5 transmutari] transubstantiari D, om. EK 8 dicitur] potest dici Z || sine] alia add. D 9 quantitate] quod add. E || Probatur] probatio DK, probo E, primo FZ || quia om. DFPZ 11 corporalis] forma A, corporea FZ || necessario om. A 13 Posita] probata C || Posita ... opinione] est opinio Z || recitavi] teneo A || quantitate] qualitate EK, scilicet quod add. Z || qualitas] quantitas PZ, corporea add. BL 14 quantitate] qualitate H, corr. in qualitate G, substantia Z 38 subiecto] alio D 16 Item] iterum (*etiam infra*) K 16-17 a quantitate om. FZ 18 mediantem] medium Z 19 Sed] quando add. K

¹Aegidius Romanus, *Theoremata de corpore Christi*, propos. 36-39 (ed. Venetiis 1502, ff. 105vb - 107vb); cf. etiam Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 12, q. 1, a. 1, qa. 3; *Summa theol.*, III, q. 77, a. 2. ² Opinionem iuxta quam quantitas non distinguitur a substantia recitavit Inceptor supra, quaest. 6 (pp. 71-78).

Maior patet per eos, quia priorem influentiam et vehementiorem habet causa prima super causatum quam causa secunda¹. Sed Deus est causa prima respectu quantitatis, substantia causa secunda. Igitur potest Deus conservare quantitatem, non conservando substantiam. Et idem argumentum potest fieri in proposito de quantitate et qualitate per omnia.

C o n f i r m a t u r, quia qualitas est perfectior quantitate, igitur si quantitas potest esse sine substantia, et qualitas sine quantitate.

[OPINIO INCEPTORIS]

10

Ideo dico quod tenendo primam opinionem de quantitate, quod Deus potest facere qualitatem sine substantia, et² tunc haberet partes distinctas loco et situ sicut materia. Et patet supra.

Secundo dico quod si quantitas sit accidens absolutum, distinctum a substantia et qualitate, quod Deus posset facere qualitatem sine quantitate, sicut quantitatem sine substantia. Probatur, quia accidens dependet a subiecto sicut a causa extrinseca. Sed Deus potest suspendere et supplere omnem causalitatem causae extrinseciae, ita quod subiectum nullam causalitatem habeat super accidens, et per consequens qua ratione potest facere unum accidens

15

20

¹ priorem] maiorem E, et maiorem add. H || vehementiorem] velociorem FZ   2 causatum] effectum EK || causa om. ACP   2–3 Sed ... secunda om. (hom.) FZ   3–4 substantia ... quantitatem om. (hom.) EK   7 quia qualitas] q. enim EK   11 quod om. KZ   12 qualitatem] quantitatem EK   13 Et] ut FZ, om. P || supra] similiter K   14 quantitas om. CP   16 quantitatem] qualitatem Z || sine²] a E   20 qua ratione] si P   20–1 (p. 155) unum ... facere om. (hom.) DFZ

¹ Ut dicitur in *Libro de causis*, I, propos. 1 (ed. A. Pattin, extractum ex *Tijdschrift voor filosofie* 1966, 46); citatur etiam a Thoma Aquinate, *Sent.*, IV, d. 12, q. 1, a. 1, qa. 1 Resp.   ² Loco «et ... supra» (lin. 13) codices B et L habent: «quia ipsam qualitas remanens, habens partes distinctas loco et situ, esset secundum illam viam una quantitas (L: qualitas)».

sine subiecto et aliud. Igitur si potest facere quantitatem sine subiecto, et qualitatem.

Sed tunc sunt hic aliqua dubia:

Primum quod, data ista opinione¹, posset Deus intel-
5 lectionem et volitionem sine subiecto, quia utrumque est accidentis
absolutum. Hoc autem falsum, igitur etc.

Item, si sic, tunc omnes rationes adductae ad probandum quod
potest facere accidentis absolutum sine subiecto aequaliter conclu-
dunt de respectu, quia subiectum non habet nisi rationem causae
10 extrinsecæ respectu accidentis respectivi; et tunc posset facere
relationem sine fundamento.

Item, si sic, tunc posset facere, eadem ratione, substantiam
sine omni accidente, et sic hominem sine quantitate, colore etc.

[SOLUTIO DUBIORUM]

15 Ad primum² istorum dico quod non est maior contradictio
quod accidentis absolutum spirituale sit sine subiecto per potentiam
Dei quam corporale, quia unum non dependet plus ad subiectum
quam aliud. Ideo concedo conclusionem primæ rationis.

Ad secundum³ potest dici quod non est simile, quia respec-
20 tus necessario dicit habitudinem et ordinem ad subiectum suum,
ideo non potest poni sine subiecto, sicut potest accidentis absolu-
tum. Tamen rationes adductae aequaliter probant de respectu sicut

2 subiecto] substantia KZ || et qualitatem] potest facere qualitatem sine quantitate Z   4 Pri-
mum] primo Z || quod] quia FZ   5 quia] et E   6 autem] est add. KZ || falsum] est add. E
7 tunc om. DZ   8 accidentis om. FZ   9 respectu] respectivo Z   13 colore] corpore (mg.)
A, co-ris CK, coloris E, ergo add. D || colore etc.] et colore Z   15 maior contradictio] maius
inconveniens Z   16 sit] fiat AP   17 quia] et FZ || subiectum] substantiam C, plus add. Z
20 necessario om. ACP   22 Tamen] quod tamen DE, quia tamen K, nec FZ || adductae] non
add. K || aequaliter] enim add. D, non add. E

¹ Supra, p. 154, lin. 12.

² Supra, lin. 4.

³ Supra, lin. 7.

de accidente absoluto, quod non sic dicit ordinem ad subiectum suum.

Ad tertium¹ dicitur uno modo quod substantia naturalis non potest fieri sine omni accidente, quia talis substantia includit accidens in intellectu suo formalis².

Contra: isti³ declarant unum falsum per aliud, scilicet quod substantia includit accidens, quia omne quod est de ratione formalis alicuius et includitur in eo, praedicatur de eo in quid. Sed substantia non praedicatur in quid de accidente, nec accidens de substantia, igitur etc.

Item, si sic, tunc substantia definiretur per additamentum, quod est contra Philosophum⁴ et omnes loquentes⁵.

[OPINIO HENRICI GANDAVENSIS]

Aliter dicitur ab Henrico quod sicut sunt aliqua accidentia determinantia sibi certa subiecta et aliqua non⁶, — prima accidentia non sunt separabilia a subiectis, sed secunda sunt separabilia —, sic sunt aliquae substantiae determinantes sibi certa accidentia et aliquae non. Primae substantiae non possunt esse

1 accidente] aliquo DEK, om. FZ || quod] quia AEFKZ, om. D || non sic] respectu FZ
 2 suum] talem EK, ideo add. D   3-4 naturalis] materialis Z   5 includit] aliquod add. EK
 6 isti declarant] istud concludit C   7 est de] cadit EK   8 et om. CF   in eo] eo quod D
 11 additamentum] additum D   12 loquentes] logicos FZ   14 ab Henrico] ad hoc CEFK, ab
 aliis ad hoc Z   15 determinantia] determinata Z || sibi] sunt E, om. DEZ || certa] sine F, aliqua
 K, circa Z || subiecta] substantia K, substantiam Z || aliquam] alia EKP   16 non om. DFZ ||
 separabilia¹] inseparabilia DFZ || subiectis] suis add. FZ || sed] et FZ || sunt² om. FZ   17 sic]
 sicut DK, quod add. EK || sunt om. AC

¹ Supra, p. 155, lin. 12.   ² Ita dicit Aegidius Romanus, *Sent.*, I, d. 23,
 q. 2 (ed. Venetiis 1521, f. 125va).   ³ Loco «isti ... etc.» (lin. 10) codices
 B et L habent: «tunc accidens saltem in concreto praedicaretur de substantia
 per se primo modo, quod falsum est».   ⁴ Aristot., *Metaph.*, VII, c. 5,
 tt. 17-19 (1030b 14 – 1031a 14).   ⁵ Cf. Averroes, in hunc locum (ed.
 Iuntina, VIII, ff. 78v-79v).   ⁶ Henricus Gandavensis, *Quodl. VII*, q. 17
 (ed. Parisiis 1518, ff. 270v-271r).

sine accidentibus, secundae possunt. Nunc autem substantia naturalis determinat sibi quantitatem et aliqua alia accidentia, quia quantitas est effectus necessario causatus ex substantia.

Pro ista conclusione arguitur multipliciter. Primo sic: corpus organicum est de essentia hominis, quia II *De anima*¹ definitur anima quae est de essentia hominis quod est actus corporis physici organici etc. Igitur anima non potest fieri sine organo, nec organum sine quantitate, igitur etc.

Item, impossibile est formam esse in materia nuda sine omni dispositione aptante eam ad formam, quia «actus activorum» etc., II *De anima*². Aliter enim quaelibet forma nata esset informare quamlibet materiam.

Item, VII *Metaphysicae*³, homo non intelligitur sine carne et ossibus, et ista necessario includunt quantitatem, igitur etc.

Item, consideratio naturalis est de rebus quae sunt cum motu⁴, motus autem non est sine quantitate, igitur etc.

Item, homo non potest esse sine sensu tactus⁵; tactus autem non potest esse sine quantitate, igitur etc.

Contra istam opinionem:

Quia quando accipit quod aliqua accidentia determinant sibi

1-2 naturalis] materialis Z   2 quantitatem] qualitatem AP   4 conclusiones] opinione Z
 6 quae] quod P   quod] quae D, om. C   corporis HKL, om. reliqui   7 etc. om. CDEK
 9 in] sine AP   11 nata esset] potest Z   13 non om. D   carne] corpore EK   15-16 Item
 ... etc. om. (hom.) EK   15 quae] non add. Z   cum] sine FZ   17 sensu] quantitate D, om. FZ
 1 tactus] tacta(!) F, tactu Z   20 Quia ... accipit] si dicit C, quia quod accidentia D, quia quod
 dicit EK   quando om. P   determinant] attribuant D

¹ Aristot., *De anima*, II, c. 1, tt. 4 et 6 (412a 19-21, 27-28). Verbotenus in *Les Auctoritates Aristotelis* VI, n. 41 (ed. J. Hemesse, p. 177). ² Aristot., *ibidem*, cap. 2, t. 24 (414a 11-12); *Les Auctoritates Aristotelis*, VI, n. 55 (ed. cit., p. 179).

³ Cf. Aristot., *Metaph.*, VII, c. 8, t. 28 (1034a 5-7).

⁴ Cf. Aristot., *Physica*, III, c. 1, t. 1 (200b 12-15). ⁵ Cf. Aristot., *De anima*, III, c. 13, t. 68 (435b 17).

certa subiecta, si intelligat sic quod non possunt esse in aliquo alio subiecto, sic est verum. Et hoc modo quantitas determinat sibi substantiam materialem, quia non potest quantitas esse in angelo, nec in caelo nisi in substantia materiali. Si intelligat quod determinat sibi subiectum sic quod non potest esse sine subiecto, sic est falsum. Et eodem modo est falsum quod substantia determinat sibi accidens ita quod non potest esse sine accidente.

S i d i c a s quod simitas determinat sibi nasum et non potest per quamcumque potentiam fieri sine naso, r e s p o n d e o: si simitas diceret rem absolutam distinctam a naso, tunc posset separari a naso. Sed iuxta opinionem prius recitamat de quantitate¹, dico quod simitas, figura, curvitas, rectitudo et omnia talia sunt tantum multi conceptus connotativi, significantes eandem rem quam significat quantitas, puta substantiam et qualitatem, et connotant coexistentiam multarum rerum distinctarum actualem vel potentialem. Ideo simitas est quidam conceptus significans principaliter ipsam substantiam nasi et connotat coexistentiam et extensionem partium nasi modo curvo aliis partibus corporis extrinseci inter quas potest esse motus localis. Eodem modo est de figura et aliis. Cuius ratio est quia talia possunt causari in substantia per motum localem et situalem. Si enim accipias lineam rectam et facias curvam, tunc mutatur figura, et tamen hic est solum motus localis; nec est verisimile quod quando de linea

2 sic] sicut C || est] subiectum add. D 3 materialem om. FZ || quantitas om. EK 4 nec om. EK || in caelo] intellectio Z || nisi] ut (s. lin.) A, om. DFZ || substantia materiali subiecta(!) immateriali K 6 sic] subiectum F, om. Z 8-10 determinat ... simitas om. (hom.) C 9-11 respondeo ... naso om. (hom.) EK 11-12 Sed ... omnia om. ACP 13 tantum multi termini vel K, tantummodo F 14-15 qualitatem] quantitatem K 15 connotant] significant E 16 actualem] accidentalem E || vel] et DFZ 17 connotat] significant E 18 extensionem] coextensionem CK || nasi om. ACPFZ || modo] non D || modo curvo om. FZ 19 extrinseci] extrinsecis EK 20 et] de omnibus add. FZ 21 per motum] personalem D, per solam FZ || localem et situalem] situationem localem Z || et om. CF || situalem] situationem EF 22 hic] hoc C, om. Z 23 est²] magis add. (mg.) A || quod] est quam A, quia CDE

¹ Supra, quaest. 6 (pp. 71-78).

recta fit curva vel e converso, accipiat substantia novam qualitatem vel perdat.

S i d i c a s quod istae sunt qualitates de quarta specie,
r e s p o n d e o: P h i l o s o p h u s¹ dicit quod qualitas
5 est secundum quam quales dicimur, id est denominamur. Et sic
sunt ‘qualitates’, quia sunt conceptus connotativi denominantes
sua significata principalia, quia de eis praedicantur secundo modo
per se. Similiter dicuntur ‘accidentia’, quia aliquando praedicantur
de significatis principalibus, aliquando non.

10 Item, secundum i s t u m², substantia est causa quantitatis.
Sed Deus potest conservare substantiam suspendendo eius actionem et causalitatem. Igitur potest substantia esse, et tamen nullum accidens causabit, et per consequens nec quantitatem.

15 Item, secundum i s t u m³, Deus potest facere materiam
sine quacumque forma substantiali, igitur multo magis sine quantitate.

Item, Deus potest facere substantiam sub quantitate maiori et
minori, quia natura potest hoc facere; de raro et denso patet;
igitur potest facere substantiam sine omni quantitate.

20 Ideo concedo quod substantia potest esse sine omni quantitate.
Tum quia quantitas potest esse sine substantia; tum quia quodlibet potest esse sine illo quod non est causa eius essentialis et

¹ converso] quod add. DFZ || substantia] substantiam DF, om. EK || novam] scilicet add. D, vel add. FZ   3 specie] qualitatis add. K   4 respondeo] respondit Z, quod add. K
5 quales] esse add. Z || id est] vel DFZ, et K   6 sunt¹ om. AP || quia] quae K || sunt²
om. DEFZ || connotativi] denominativi EF   7 sua] subiecta vel add. K || quia] et Z || eis
om. ACD   8 Similiter] et add. D, etiam add. F, de add. K   10–11 quantitatis. Sed] acci-
dentiis, ergo Z   11 Deus om. DE   15 quacumque] quantitate et AP   15–16 sine quanti-
tate om. DE   17 Deus om. FZ || sub] sine DFKZ || et] vel P   18 et] de add. D   20 omni]
accidente add. D || quantitate] accidente Z   22 non om. P || eius om. DFKZ

¹ Aristot., *Praedicamenta*, cap. 8 (8b 25).   ² Scilicet secundum Henri-
cum Gandavensem, *Quodl. VII*, q. 17 (ed. Parisiis 1518, f. 271r).   ³ Idem,
Quodl. I, q. 10 (ed. cit., f. 8v).

intrinseca sed tantum extrinseca, et est res absoluta.

Ad primum in contrarium¹ dico quod ponendo organa distinguui per formas substantiales, sicut ponunt a l i q u i², quae sunt de essentia hominis, sic non potest Deus facere hominem sine organis et tamen sine omni quantitate. Si autem ponatur quod distinguuntur per formas accidentales, tunc potest homo fieri sine organis. Similiter, sive sic sive sic, potest homo esse sine organis aliquibus. Tum quia potest esse sine manibus et pedibus; tum quia per miraculum homo vixit sine capite³, quod est organum maxime necessarium; tum quia quando forma informat diversas partes materiae, potest Deus conservare formam in una parte materiae non conservando in alia parte, et hoc sive forma extendatur in materia sive non. Si non extendatur, tunc potest conservare totam formam in una parte. Si extendatur, potest tunc saltem conservare partem formae in parte materiae non conservando aliam partem formae in alia parte materiae, et forte totam formam potest conservare in parte materiae informatae, quia hoc non includit contradictionem.

Ad aliud⁴ dico quod ponendo quod in composito sit tantum una forma substantialis, tunc dico quod illa immediate informat materiam sine omni dispositione accidentalii praevia et media. Si

1 intrinseca] sibi add. C || tantum] causa est add. ADZ || et] quia add. D, ideo add. E || est om. ADP 2 ponendo] quod add. EK 2-3 distingui] distinguuntur EK, distincta Z 3 quae] quod EK 7 Similiter] sed EK, simpliciter Z 8 et] sine add. E 10 tum om. EK 11 formam] eam Z 12 materiae] quod add. E || parte² om. EZ 13 non¹] extendatur add. K || Si non om. EFZ 14 potest] etiam add. K || tunc] tamen Z 16 forte om. FZ 17 informatae] informatione D, informative F, informante Z 18 includit] co-includit D, concludit CE 19 ponendo] posito Z 20-2 (p. 161) tunc ... substantialis om. (hom.) C

¹ Supra, p. 157, lin. 4. ² Haec opinio est probabilis iuxta Scotum, *Opus Oxon.*, IV, d. 11, q. 3, n. 46 (ed. Wadding, VIII, 649). ³ Ut legitur in *S. Dionysii vita*, cap. 32, auctore Hilduino (PL 106, 47); cf. etiam Ockham, *Quodlibet IV*, q. 32 (OTh IX, 459). ⁴ Supra, p. 157, lin. 9.

autem ponantur plures formae, sicut in homine¹, tunc est ibi una forma substantialis [immediate] informans [materiam et illa est dispositio ad aliam formam²]. Et sic sunt diversae materiae in composito habente plures formas, quia forma prior est materia
 5 respectu posterioris informans materiam immediate, et alia forma posterior informans formam priorem immediate tamquam subiectum immediate receptivum.

Quod autem in homine sint plures formae substantiales difficile est bene probare vel eius oppositum. Tamen ad praesens probatur sic — saltem de intellectiva et sensitiva quae sunt distinctae in homine — quia in eodem subiecto immediato non sunt actus contrarii. Sed homo simul et semel habet actum appetendi respectu alicuius obiecti et actum contrarium, puta fugiendi respectu eiusdem obiecti, qui a P h i l o s o p h o, III *De anima*³,
 15 dicuntur actus contrarii, et essent contrarii si essent immediate in eodem subiecto. Igitur actus appetendi voluntatis et actus fugiendi appetitus sensitivi sunt subiective in diversis formis.

Item, impossibile est eandem formam substantialem respectu eiusdem obiecti simul et semel habere duos actus appetendi. Sed
 20 respectu eiusdem obiecti potest voluntas habere actum appetendi, et appetitus sensitivus similiter. Igitur istae formae quarum sunt appetitus distinguuntur.

1 formae] quod D, om. AEFKZ ibi om. EK 2 immediate H, om. reliqui 2-3 materiam ... formam H, om. reliqui 4 habente] habentes AP, habens D 5 respectu] formae add. K 6 posterioris] perfectioris Z informans om. DEK informans ... immediate om. FZ 7 alia] aliqua D 6-7 subiectum] s-am vel s-am D 10 saltem] quod add. AEK 11 de om. ACP 12 quae] quod DFZ, del. A, om. EK 11 immediato] immediate EK 13 puta] scilicet K 14 eiusdem] illius E 15 obiecti] oppositi P 15 si] et ACP 20 obiecti] quod add. D

¹ Haec est opinio quam tenet Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 7, 18 et 20 (OTh V, 137, 407, 442); *Quodlibet III*, q. 11 (OTh IX, 162ss.). ² Verba inter uncos posita supplevimus ex codice Bruxellensi (H). ³ Aristot., *De anima*, III, c. 7, tt. 28 et 34 (431a 8-10, 431b 8-12); Averroes, in hunc locum (ed. F. S. Crawford, pp. 467, 477s.).

Item, eadem forma numero simul et semel non elicit unum actum appetendi libere et alium naturaliter. Sed voluntas elicit actum appetendi libere, appetitus sensitivus naturaliter, igitur etc.

S i d i c a s quod istae operationes sunt subiective in distinctis potentiis, fundatis in eadem forma substantiali, **c o n t r a:** aut potentiae distinguuntur ab essentia animae realiter aut non. Si non, igitur istae operationes sunt immediate in eadem essentia animae, et sic actus contrarii [sunt] simul in eodem subiecto. Si sic, et sint accidentia, tunc illae potentiae erunt subiective in anima, et per consequens operationes potentiarum erunt subiective in eadem, et sic sequitur idem quod prius.

Item, si sic, tunc visio corporalis et aliae operationes potentiarum sensitivarum sunt ita immateriales et spirituales sicut intellectio et visio intellectualis, quia recipiuntur in anima intellectiva sicut operatio intellectus, et hoc sive potentiae sint accidentia distincta ab essentia animae sive non. Si enim sint accidentia recepta immediate in anima intellectiva, et operationes immediate recipiuntur in potentiis, sequitur propositum uniformiter utrobique.

Item, visio hominis et bruti respectu eiusdem obiecti sunt eiusdem rationis, igitur habent subiecta eiusdem rationis. Sed in bruto sensitiva est subiectum visionis ut distinguitur ab intellectiva, igitur eodem modo in homine.

S i d i c a s quod actus potentiarum sensitivarum sunt actus coniuncti et compositi sicut ipsae potentiae, sed actus intellectus et voluntatis non sic, sed sunt immediate ipsius animae intellectivae sicut ipsae potentiae.

C o n t r a: tunc potentiae sensitivae essent potentiae mate-

1 numero *om.* FZ   6 animae] naturaliter et *add.* K   8 sunt P, *om. reliqui* .. subiecto] erunt *add.* FZ, et *add.* K || Sij sint *add.* D   9 et] si *add.* F, *om.* K   10 per consequens] post K || potentiarum] prioris Z   11 eadem] anima *add.* Z   12 tunc] et D, *om.* AEK || corporalis] aquilae *add.* P, *add.* mg. A   aliac] animae esset(?) K   13 sunt] tunc essent K 13-14 intellectio] intellectus P   14 quia] quae CEK   16 enim] non CE   18 propositum corr. in oppositum A   21 ut] et D, non P   24 sed] ipse *add.* D   25 sic] sunt *add.* Z 26 ipsae] materiae D

riae primae et non potentiae animae intellectivae¹. Probatur, quia semper subiectum accidentis est aequa simplex sicut ipsum accidens, et hoc est verum secundum negantem formam totius in composito, quae ponit quod in composito non est nisi materia et 5 forma, altera pars, non forma totius, sicut ponit I o a n n e s². Ipse enim potest consequenter ponere quod subiectum immediatum accidentis est illa forma tertia compositi, et sic secundum eum subiectum immediatum accidentis non est aequa simplex sicut ipsum accidens. Sed illi qui non ponunt talem formam ter- 10 tiam habent ponere quod subiectum immediatum cuiuscumque accidentis est ita simplex sicut ipsum accidens. Probatur istud, quia accipio accidens receptum in composito, et quaero utrum illud accidens recipitur tantum in una parte illius compositi aut in utraque, quia non est dare formam tertiam secundum te. Si 15 tantum in una, puta in materia vel forma substantiali, tunc habetur propositum quod subiectum immediatum est aequa simplex sicut accidens receptum. Si in utraque, aut totum in utraque aut

1 primae] quia EK 4 composito^{1}}] proposito F 5 non] nisi AP 6 potest] habet EK 7 potest ... ponere] ponit FZ 7 tertia] se- cunda AP 8 immediatum accidentis om. DFZ 8–9 simplex ... ipsum] simpliciter ... primum C 9 non om. D 9–10 tertiam] puta D, secundam E 10 quod om. AP 11–12 Probatur ... accidens] quia aut CEK 13 tantum] totum CE, om. A 14 tertiam] secundum E, om. C 15 materia] anima C 16 vel] in add. Z 16 quod] quia CEKZ 17 receptum] respectivum Z 18 Si] autem add. FZ

¹ Codices B et L hic addunt: «vel alicuius formae vitalis. Ponendo tamen (tantum L) unam animam in homine, hoc». ² De ‘forma totius’ Doctori Subtili imposta, vide Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 1 (OTh V, 18), ubi in nota 1 verba Scotti adlata sunt. Cf. Adam de Wodeham, *Lectura secunda*, prol., q. 1: «Contra secundum: nulla forma simplex recipitur primo in composito essentiali; sed omnis sensatio est forma simplex; igitur. Assumptum probo, quia vel ipsum compositum est entitas tertia, realiter et totaliter distincta a partibus, — sicut aliqui, licet falso, imponunt Scoto quod senserit —, et sequitur processus in infinitum et absurdum multa» (cod. Cantabrigiae, Gonville et Caius 281/674, f. 106ra). Cf. etiam Ockham, *Quaestiones variae*, quaest. 6, a. 2 (OTh VIII, 207–219).

pars in una et pars in alia. Si primo modo, tunc idem accidentis numero aequae immediate recipitur in duobus subiectis numero distinctis, quod videtur falsum, quia sic per potentiam Dei posset unum subiectum cum illo accidente destrui et aliud subiectum cum eodem accidente manere, et sic idem maneret post destructionem suam, quod est absurdum. Si secundo modo, tunc adhuc habetur propositum, quia illa pars quae recipitur in una parte compositi habet subiectum aequae simplex sicut est ipsum accidentis et alia similiter, et illud voco primum subiectum. Et sic ad propositum sequitur quod potentiae sensitivae recipiuntur immediate 10 in materia prima, quia non in anima intellectiva per te.

Confirmatur per dictum commune¹, quia aliqua accidentia insunt toti ratione materiae, puta quantitas; aliqua ratione formae, puta qualitas. Istud non valeret nisi esset aliquod accidentis immediate receptum in materia, puta quantitas; aliquod in forma substantiali, puta qualitas, et sic sequitur propositum.

Tunc ad argumenta: quando dicitur «actus activorum» etc.², dico quod verum est, quia naturaliter forma non potest esse cum dispositionibus contrariis in materia, sed requirit certam dispositionem sine qua non potest esse naturaliter.

Ad aliud³ dico quod si intelligatur quod carnes et ossa distinguuntur per accidentia, tunc homo potest esse sine carnibus et ossibus, licet non naturaliter. Si autem distinguantur per formas substantiales, tunc verum est quod homo non potest esse nec intelligi sine carnibus et ossibus, et hoc loquendo de homine 25

1 una] parte add. E || et] aut C 2 aequae] primo add. K || numero om. CEK 3 sic om. DF 9 primum] accidentis add. K 12 per] illud add. EK || dictum] idem C || quia] quod D || aliqua] aut CEK 13 aliqua] aut CE, a D 14 accidentis om. EK 15 quantitas] qualitas D || aliquod] aut C, aliqua DEK, alia F 16 puta] vel E, om. K 17-18 etc. dico] et credo C 18 est om. CD || quia] quod AP || esse] in diversis add. D 22 accidentalia] accidentis Z 23-25 licet ... ossibus mg. G, om. (hom.) FZ

¹ Ut dicit ex. gr. Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 2, n. 10 (ed. Wadding, VII, 731). ² Supra, p. 157, lin. 10. ³ Ibidem, lin. 13.

completo secundum communem cursum naturae.

Ad aliud¹ dico quod motus potest esse sine quantitate.

Ad aliud² dico quod tactus potest duplicitate accipi. Uno modo pro omni eo quod requiritur ad actum tangendi a parte formae substantialis, et sic non potest [homo] esse sine tactu. Alio modo accipitur pro omni quod necessario requiritur ad actum tangendi eliciendum, et sic requiruntur dispositiones accidentales ad talem actum tamquam causae partiales sicut in *s e c u n d o*³ dictum est. Et sic potest homo esse sine tactu, saltem per potentiam divinam.

Si *q u a e r a s* utrum [si] quantitas sit res distincta a substantia et qualitate, utrum perficiat immediate materiam vel formam, *r e s p o n d e o:* videtur quod forma substantialis habeat propriam quantitatem secundum illam viam⁴, quia Deus potest conservare materiam sine forma, ita quod habeat partes distinctas loco et situ, licet non sine quantitate, et formam substantialiem similiter. Et quando forma unitur materiae, non videatur amittere extensionem suam et novam adquirere. Et secundum istam viam est dicendum quod quantitas materiae est immediate in materia, et quantitas formae est immediate in forma. Sed secundum hoc apparet quod sint duae quantitates simul in eadem materia. Et istud est argumentum ad probandum quod quantitas non distinguitur a substantia et qualitate. Si autem tantum sit una quantitas, potest dici quod immediate perficit formam et

1 completo] complexo E   2 motus homo CEK, tactus D   3 duplicitate] tripliciter Z
 || accipi] intelligi E   5 homo BL, *om. reliqui*   6 pro] uno *add.* D || omni] eo *add.* KZ
 8 tamquam] sicut K   11 si KZ, *om. reliqui*   12 utrum *om.* PK   13 substantialis] simul CEK
 14 quantitatem] quidditatem P   17 similiter] simpliciter Z   18 Et] Sed Z   19 viam *mg.* A,
om. CDEKP   22 istud] idem CEK

¹ Supra, p. 157, lin. 15.   ² Ibidem, lin. 17.   ³ Ockham, *Quaest. in III Sent.*, quaest. 4 (OTh VI, 139).   ⁴ De via ponente quantitatem rem distinctam a substantia vide supra, quaest. 6, p. 63, n. 1. Cf. Henricus Gandavensis, *Quodl. I*, q. 10 (ed. Parisiis 1518, f. 8v).

mediate materiam, quia forma substantialis immediate perficit materiam.

[ART. II: DE ACTIONE ACCIDENTIUM SEPARATORUM]

Circa secundum articulum sunt duae difficultates. Prima, utrum accidens separatum possit esse principium generandi substantiam. Secunda, utrum possit esse principium corrumpendi substantiam sicut quando coniungitur. 5

[OPINIO SCOTI]

Quantum ad primam dicitur¹ quod non. Quod probatur, quia omne agens totale aut est univocum aut aequivocum. Si univocum, tunc est aequo perfectum sicut effectus productus. Si aequivocum, tunc est perfectius. Hoc patet, quia causa univoca habet effectum univocum pro termino adaequato suae potentiae. Sed causa aequivoca est perfectior quam univoca. Igitur causa aequivoca est perfectior suo effectu. Sed accidens non est aequo perfectum cum substantia, nec perfectius, 15 igitur etc.

Item, ubicumque ad productionem eiusdem effectus concurrunt causa univoca et aequivoca, aequivoca est simpliciter perfectior. Probatur, nam secundum Philosophum, II Metaphysicae²: Oportet totum ordinem accidentalem reducere in aliquam speciem priorem et perfectiorem et essentialem, unde 20

1 mediate] immediate E 1-2 quia ... materiam om. (hom.) EK, et (om. F) hoc de primo articulo add. FZ 7 quando] non add. AP 10 totale] corporale D 13 Sed] sicut C 14 Igitur] cum add. E 15 non] nec AFPZ, rep. D 16 cum] sicut E 11 nec] non C 17-8 (p. 167) Item ... perfectione trp. p. ipso (p. 167, lin. 16) Z 18 aequivoca¹] causa add. APZ aequivoca² om. C 21 et²] perfectiorem et add. seu rep. AP essentialem] aequalem A : unde] et C, ubi DFZ, ut EK

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 3, nn. 13-15 (ed. Wadding, VIII, 744s.); *Reportatio Paris.*, IV, d. 12, q. 3, nn. 9-11 (ed. Wadding, XI, 686).

² Aristot., *Metaph.*, II, c. 2, tt. 5-13 (994a 1 - 994b 31).

omnes causae reducuntur ad causam primam. Igitur ordo accidentalis qui est inter individua eiusdem rationis, inter quae est generatio univoca, reducitur ad causam aequivocam tanquam ad causam perfectiorem.

- 5 Item, si forma causae aequivocae daret esse simpliciter, non posset dare esse perfectius se ipsa. Igitur eodem modo si causa univoca daret esse, non daret esse perfectius se ipsa, et per consequens effectus non potest excedere causam in perfectione.

Item, si causatum sit simpliciter perfectius causa, licet sit simplex, tamen secundum intellectum potest dividi in duo: in illud quo aequatur causae aequivocae et in illud quo excedit causam. Primum dicatur *a*, secundum *b*. Iste effectus secundum *a*, est praecise effectus adaequatus suae causae. Hoc supposito, quaero: a quo est *b*? Non a causa aequivoca, quia ille effectus in *a* adaequatur causae in virtute productiva, igitur *b* vel erit a nullo vel a se ipso.

Quantum ad secundam difficultatem dicitur¹ quod accidens separatum non potest corrumpere substantiam, in tantum quod si hic esset maximus calor per se, non posset destruere minimam guttam aquae, et hoc quia non habet virtutem producendi substantiam.

1 ad] in AK 3 aequivocam] causa univoca reducitur ad causam add. D 3–4 ad causam om. AP 4 causam om. E 5 forma causae] formae E || forma] accidentalis add. (mg.) A || simpliciter] formaliter DFZ, alicui add. DF, Scot. 7–8 per ... effectus] multo fortius si daret esse modo minus perfecto cuius (eius D) est dare effective (affirmative F) et DF 11 quo¹] quod Z 12 dicatur] vocetur Z || a¹] et add. Z || secundum²] secunda D, scilicet P, secundus Z 13 causae] sine b add. AP 14 a³] alia C, anima D, secundum a H 14–15 adaequatur causae] determinatur esse C 17 dicitur] dico FZ 20 guttam] partem Z

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 3, nn. 20–21 (ed. Wadding, VIII, 748).

[CONTRA OPINIONEM SCOTI]

Contra: p r i u s probatum est quod accidentis separatum potest producere substantiam sicut causa partialis¹. Item a l i a s² probatum fuit quod Deus est causa partialis respectu cuiuslibet effectus producendi a creatura, concurrens immediate cum omni creatura ad producendum omnem effectum sicut sol. Et ratio probabilior pro ista conclusione est quod non minus dependet creatura quaecumque in causando a Deo quam a quacumque alia causa. Sed multae creaturae dependent ab aliis in causando, in tantum quod non possunt in aliquem effectum nisi concurrente alia causa immediate. Exemplum de generante naturaliter et sole vel aliquo alio corpore caelesti. Igitur nulla creatura potest in aliquem effectum nisi coagente Deo immediate tanquam causa partiali et principali.

Alia ratio est de suspensione actionis causarum secundarum. Potest enim calor approximari calefactibili et non calefacere, quia Deus suspendit actionem caloris, sicut patet in camino ignis³. Ista autem suspensio non videtur aliud nisi Deum nolle coagere cum illis causis secundis ad producendum effectum, et ipso coagente potest statim calor producere effectum. Et per istum modum potest faciliter salvari illud miraculum in camino ignis, sicut a l i b i de hoc dictum est⁴.

5 a creatura] aliquo F, aliquo modo Z   8 creatura] substantia E   9 aliis] alia AZ, et
add. (mg.) causa A   11 causando] alia add. D   11 generante naturaliter] generatione naturali AP
13 nisi Deo coagente] Deo non coagente FZ   15 nisi] concurrente cum illa add. K   17 coagente]
natura(?) E   16 non om. P   17 suspendit] potest suspendere K   18 Ista autem] ita ut Z
19-20 ipso ... Et om. (hom.) FZ   21 sicut] sed C

¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 6 (OTh V, 89).   ² Idem,
ibidem, quaest. 3-4 (OTh V, 60ss.).   ³ Daniel 3, 46-50.   ⁴ Ockham,
Quaest. in II Sent., quaest. 3-4 (OTh V, 62).

[RESPONSIO INCEPTORIS]

His suppositis potest faciliter responderi ad rationes praedictas
 Ioannisi¹, tenendo quod accidens potest esse causa partialis
 producendi substantiam et corrumpendi similiter — accidens, dico
 5 tam separatum quam coniunctum — non totalis causa. Potest
 tunc dici quod omnes rationes prius factae probant quod causa
 totalis sit perfectior suo effectu, quod verum est generaliter. Sed
 causa partialis non est semper perfectior, nec aequa perfecta. Patet
 de obiecto respectu intellectionis intuitivae quando obiectum est
 10 imperfectius ipsa intellectione, puta si albedo intelligatur intuitive.
 Nunc autem dico quod accidens non est causa totalis generationis
 vel corruptionis substantiae, sicut nec aliqua creatura, quia cum
 omni creatura concurrit Deus immediate, ut p r i u s patet².

Tamen accidens est causa partialis praedicto modo, licet hoc
 15 non possit pro statu isto demonstrari, tamen potest rationabiliter
 persuaderi³, quia ad praesentiam istorum accidentium sequuntur
 multi effectus et corrumpuntur, qui nec producuntur nec corrumpuntur
 in absentia illorum accidentium. Et hoc non potest esse,
 ut videtur, nisi accidentia aliquam activitatem habeant ad illos
 20 effectus producendos vel corrumpendos. Aliter enim perit omnis
 via ad probandum aliquid esse causam alterius, sicut a l i b i
 dictum est⁴. Unde si esset hic materia informata forma ignis et
 alia informata forma aquae, sine omnibus accidentibus hinc inde,

⁴ similiter] simpliciter PZ   6 omnes] respectus P   8 perfectior] suo effectu add. Z
 9 quando] quoniam CK, qui E, ibi add. CEK || obiectum] subiectum F   10 imperfectius]
 perfectius Z   11 Nunc] tunc AP || quod] quia C, nec add. A || non] nisi(?) A, nec P   12 vel]
 nec F || quia] quae E, non add. DF   16 quia] quod F   16-17 sequuntur ... corrumpuntur¹]
 sequitur generatio et corruptio A   16-18 sequuntur ... accidentium om. (hom.) K   17-18 qui
 ... corrumpuntur om. (hom.) CE   19 aliquam] a materia A

¹ Vide supra, p. 166, lin. 8 – p. 167, lin. 21.   ² Supra, p. 168, ubi
 videsis notam 2.   ³ In codice L hic notatur in margine: «Ista persuasio
 nullius momenti est ut patet per immediate sequentia».   ⁴ Cf. Ockham,
Quaest. in II Sent., quaest. 3-4 et 14 (OTh V, 62, 314).

tunc posset homo experiri certitudinaliter utrum substantia posset generare substantiam sine accidentibus. Et si sic, non ponerentur accidentia esse causae partiales respectu illius generationis. Si non, tunc deberent poni causae partiales. Sed quia substantiae non sic manent de facto sine accidentibus, ideo de isto punto non potest 5 homo certificari, sed remanet quasi conclusio neutra.

[AD RATIONES SCOTI]

Tunc ad rationes, discurrendo, dico ad primam¹ quod causa aequivoca aliquando est perfectior quam univoca, aliquando non.

S i d i c a s quod causa illimitatior est perfectior, f a l - 10
s u m e s t, universaliter accipiendo, tamen concedo generaliter quod quando ad aliquem effectum producendum concurrunt duae causae quarum una est aequivoca, alia univoca, quod illa causa aequivoca ibi concurrens est perfectior illo effectu, quia causa prima quae cum causa secunda concurrit; sed de nulla alia tenet 15 generaliter.

Ad² aliud de adaequatione³ dico quod in effectu intelligere

2 sine accidentibus *om.* CEK 3 esse] tamquam Z, *om.* AFP 6 homo] hoc P 8 discurrendo] respondendo Z || causa *om.* CE 9 aliquando²] et aliquando *add.* (mg.) D 11 tamen] et non P || concedo] concludendo Z 12 quod] quia E 13 quod] quam D, quia K || illa] aliqua DF || causa] concurrens *add.* D, est *add.* P 14 aequivoca *om.* FZ || ibi *om.* Z 15 prima] est perfectior quam *add.* FZ || quae ... secunda *om.* E || quae cum] omni *add.* D, *om.* FZ || tenet] patet Z 17 intelligere EHK², intelliguntur ACDFGK, intelligi P

¹ Supra, p. 166, lin. 9 et 17. ² Loco «Ad ... non» (lin. 20, p. 171) codices B et L haec habent: «Ad aliud de *a* et *b* currit per falsam phantasiam. Non enim oportet talia duo esse in effectu qualia (falso *add.* L) illa imaginatio fingit, certum est. Ideo non oportet illam rationem seriosius prosequi, licet iste diffuse tractet eam. Sed non est mihi utile, nisi quod (quam L) non est dare aliquid in effectu perfectioris causae partialis (perfectiori causae partiali L) imperfectiori (!) quod (quam L) aequatur virtuti productivae illius causae, quia causa partialis bene potest frequenter producere aliquid perfectius se, licet causa totalis non». ³ Supra, p. 167, lin. 9.

duo secundum nostrum modum intelligendi est falsum, quia talia duo in effectu non sunt, et intelligere esse in re quod non est in re est falsum intelligere, quia sive effectus sit divisibilis sive indivisibilis non est dare aliquid in effectu quin illud producatur

5 ab eadem causa a qua aliud producitur. Tamen posito hoc falso quod in effectu talia duo intelliguntur, tunc quando quaeritur a quo est *b*, dico quod ab illo a quo est *a*. Et quando dicit quod in *a* adaequatur illa causa, dico quod aliquid adaequari alteri potest dupliciter intelligi. Uno modo secundum perfectionem, et sic

10 quando effectus est perfectior causa partiali in quo est *a* et *b*, secundum imaginationem praedictam, *a* adaequatur causae partiali in perfectione, quia *a* est ita perfectum sicut illa causa partialis, et *a* cum *b* est perfectius illa causa partiali. Alio modo dicitur aliquid adaequari alteri in potentia et vi productiva, ita quod illud

15 sit perfectissimum quod potest produci ab eo, concurrente quo- cumque alio agente. Et sic nec *a* nec *b* adaequatur ipsi causae partiali, quia licet *a* sit ita perfectum in natura sicut illa causa partialis, tamen non est perfectissimum quod potest produci a tali causa partiali, quia causa partialis potest producere aliquid

20 perfectius se, licet causa totalis non.

Unde argumentum de causalitate et activitate respectu effectus perfectioris vel imperfectioris in creaturis non concludit univer- saliter causam esse perfectiorem effectu. Et ratio est quia nulla creatura est causa totalis respectu alicuius effectus sed tantum par-
25 tialis, quia in omni actione creaturae concurrit Deus. Sed ex cau- salitate et activitate causae totalis — quae est totalis vel potest esse totalis respectu effectus — potest bene argui causam esse per-

---

1 est] intelligere secundum nostrum modum intelligendi add. seu rep. K 11 talia} in re EK
 2 duo} et E 11 re] ratione FGZ, sed corr. G 2-3 quod ... re om. (hom.) ACP 3 in re]
 verum(?) D 5 eadem] eius(?) K 6 talia om. FZ 6-7 quaeritur ... quando om. (hom.) FZ
 8 illa] alia D 11 alterij alicui FZ 10 quando] quod P, quandoque Z, ille add. C, om. A
 14 vi om. EK 15 eo] illo ACP 17 illa om. EK 18 non om. E 21 et activi-
 tate accidentis(?) C 22 creaturis] causis A 27 respectu] cuiuslibet add. Z 11 effectus] quo
 add. F

fectiorem effectu. Et quia solus Deus est causa totalis vel esse potest respectu cuiuslibet effectus, ideo sequitur quod Deus sit perfectior omni effectu producto. Aliter enim perit omnis via ad probandum Deum esse ens perfectissimum. Nam per omnipotentiā, puta per hoc quod potest esse causa aequivoca universalis et totalis respectu omnium effectuum, maxime respectu effectuum perfectissimorum, puta angelorum, arguitur Deum esse ens perfectissimum. Nam aliter non potest probari Deum esse ens perfectissimum per causalitatem nisi per hoc quod est causa totalis omnium effectuum vel esse potest.

10

[ART. III: DE PASSIONE ET TRANSMUTATIONE
NATURALI ACCIDENTIUM SEPARATORUM]

Quantum ad tertium articulum de transmutatione passiva istorum accidentium. Quantum ad motum localem dicunt o m n e s¹ quod accidentia separata possunt moveri localiter sicut quando sunt coniuncta, sed est difficultas utrum possint transmutari ad quantitatem, qualitatem vel substantiam. Ideo primo videndum est utrum possint transmutari ad quantitatem. Secundo, utrum ad substantiam, ita quod posset fieri de illis substantia. Tertio, utrum ad qualitatem.

20

1 quia] sic non F 2 potest] causa totalis add. FZ 4 probandum] producendum E, quod add. K 5 causa] partialis add. Z 6 maxime ... effectuum² om. (hom.) DF || respectu² omnium K, om. E || effectuum² om. Z 7-8 arguitur ... perfectissimum om. EK 8-9 Nam ... perfectissimum om. (hom.) DF 8 non] enim E, enim non K || ens om. EK 9 nisi] non F 13 tertium om. FZ 16 difficultas] primo add. Z 17-18 qualitatem ... quantitatem om. (hom.) KZ 17 vel] ad add. DF 17-19 Ideo ... substantiam om. (hom.) D 19 illis] subiectum vel add. Z || substantial] subiectum F 20 Tertio] modo add. C || ad] per E || qualitatem] quantitatem K

¹ Cf. Thomas Aquinas, *Summa theol.*, III, q. 77, a. 3 Resp.; Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 4, nn. 19-20 (ed. Wadding, VII, 766); *Reportatio Paris.*, IV, d. 12, q. 5, n. 15 (ed. Wadding, XI, 695).

[OPINIO GODEFRIDI DE RAREFACTIONE ET CONDENSATIONE]

Quantum ad primum est difficultas de rarefactione et condensatione illarum specierum, quia ad sensum patet quod rarefiunt et condensantur. Et dicitur¹ hic quod illae species possunt rarefieri et condensari, sed sive sit ibi rarefactio sive condensatio, semper quantitas prior corrumpitur et nova generatur, et ita est ibi motus localis sine mobili. Quia sicut Deus potest conservare quantitatem in esse permanenti sine subiecto, ita in fluxu et fieri. Tamen ibi non sunt aliquae mutationes sine subiecto nisi ad quantitatem, quia omnia alia accidentia sunt in quantitate subiective, et per consequens mutationes illorum accidentium sunt subiective in quantitate.

Contra istam opinionem:

Quia non est motus nisi ubi aliquid aliter se habeat nunc quam prius. Sed si quantitas praecedens corrumpitur et nova producitur, tunc nihil est ibi quod se habeat nunc aliter quam prius. Igitur ibi non potest esse perfecta ratio motus.

Item, quando aliquid producitur de novo et non de potentia materiae, vere creatur. Sed ista quantitas de novo producta est huiusmodi. Aliter enim esset ibi materia deferens eam, quod falsum est.

⁴ dicitur hic] dico ad hoc EK   ⁵ sive^{1}}] cum C, om. P   ⁷ sine mobili om. Z
⁸ subiecto] aliquo D II et] vel E, in add. K fieri] et add. FZ   ¹¹ mutationes] aliquae add. P
¹³ istam opinionem] ista opponuntur E, arguitur K   ¹⁴ ubi om. ACP   ¹⁶ nihil] non EK
¹⁷ ibi] hic D II potest esse] habet E   ¹⁹ ista om. FZ II producta mg. C, om. AP   ²⁰ huius-
 modi] et non de potentia materiae Z II Aliter] aut Z II enim] potest add. D, est si add. P II quod]
 manifestissime add. Z

¹ Opinio Godefredi de Fontibus, *Quodl. XI*, q. 3 (ed. J. Hoffmans, *Les Philosophes Belges V*, fasc. 1–2, Louvain 1932, 19s.), ut citatur a Scoto, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 4, nn. 3–4 (ed. Wadding, VII, 760ss.). Sed cf. J. Wippel, «Godfrey of Fontaines on Intension and Remission of Accidental Forms», *Franciscan Studies XXXIX* (1979), pp. 343–55.

S i d i c i s quod quando aliqua quantitas sine materia fit secundum se et sine omni habitudine ad aliam quantitatem, tunc vere creatur¹. Sed sic non est in proposito, quia quantitas causata de novo dicit habitudinem ad quantitatem praeeexistentem:

C o n t r a: quando aliqua res fit post purum nihil, ita 5 quod nulla potentia materiae praeeexistat, tunc vere creatur. Sic est in proposito de quantitate, maxime cum tunc fiat a Deo qui non requirit aliquam potentiam materiae in actione sua.

Confirmatur, quia licet quantitas habeat habitudinem ad Deum creantem, nihilominus vere creatur. Cum igitur ista quantitas 10 praecedens in substantia sit sibi omnino extrinseca, non obstante quod dicat habitudinem ad eam, nihilominus vere creatur.

[DE RAREFACTIONE ET CONDENSATIONE IUXTA UTRAMQUE
OPINIONEM DE QUANTITATE]

Ideo potest dici, t e n e n d o p r i m a m o p i n i o- 15 n e m d e q u a n t i t a t e quod non sit res distincta a substantia et qualitate², quod est ibi rarefactio et condensatio in illis speciebus, et hoc sine omni qualitate et quantitate absoluta de novo adveniente. Et tunc fiet per istum modum quod de denso fiat rarum per solam extensionem. Ita quod ‘rarefieri’ et ‘con- 20 densari’ nihil aliud est quam quod aliquod corpus per virtutem creatam aliquando occupat maiorem locum, aliquando minorem, sine omni absoluto de novo adveniente. Ita quod raritas nihil

1 quando] producitur add. Z fit] potest C, sit E, om. Z 2 secundum] per K aliam] omnem EK || quantitatem] praeeexistentem add. Z 3 vere] non Z || causata] creata AP 4 novo] producta add. Z 5 fit] fuit EK, quea fuit Z || post] prius DEK, om. FZ 6 praeeexistat] si (sicut K) de novo fit add. EK 7 tunc] tamen D, om. FZ 11 in om. CDEFKZ || substantia] substantiam C, om. DEFKZ || sibi om. DEFKZ 18 omni om. FZ 19 de²] ex EK 21 quod om. FZ 22 creatam om. EK || aliquando¹] quandoque K 23 raritas] quantitas K

¹ Ut dicit Godefridus, loco cit., pp. 20s. supra, quaest. 6 (pp. 71–78).

² De qua opinione vide

aliud dicit nisi extensionem partium alicuius corporis et coexist-
tentiam pluribus partibus loci quam prius; ita quod hoc nomen
‘raritas’ vel conceptus significat ipsam substantiam vel qualitatem
principaliter, sicut quantitas, et connotat multas alias res vel par-
5 tes loci quibus partes corporis rari coexistunt et nullam aliam
rem dicit. Densitas autem e converso significat eandem substan-
tiam et qualitatem principaliter et connotat coexistentiam earum-
dem partium quae prius coexsistebant pluribus partibus loci nunc
coexistere paucioribus partibus loci. Ita quod prius tres partes
10 forte corporis rari coexsistebant tribus partibus loci, nunc autem
in denso illae tres partes eadem numero coexistunt uni parti
loci. Et hoc totum potest fieri per virtutem creatam et sine ali-
quo absoluto adveniente de novo vel recedente. Unde secundum
istam viam, quando de raro fit densem, illae tres partes prius
15 coexistentes tribus partibus loci nunc moventur localiter per con-
densationem ad minorem locum et coexistunt tantum uni parti
eiusdem loci vel alterius. Quando autem econtra de denso fit ra-
rum, tunc illae tres partes nunc coexistentes uni parti loci, per
rarefactionem coexistunt tribus partibus loci, et sic moventur
20 localiter ad maiorem locum. Et isto modo potest faciliter salvari
quod quaelibet pars rari est rarior et densi est densior, quia in
primo salvatur per hoc quod quaelibet pars coexistit maiori loco
quam prius, in secundo per hoc quod quaelibet coexistit minori
loco quam prius.

25 Tenendo tamen aliam opinionem de
quantitate quod sit res distincta a substantia et quali-
tate, tunc teneo duas conclusiones. Prima est quod in rarefactione

1 aliud dicit] addit CFZ || partium *om.* FZ 3 conceptus] eius *add.* FZ 4 quantitas]
praedictas FZ 5 quibus] vel EK 6 autem] quae F, *om.* Z 11 partes] omnino *add.* E ||
eaedem] eodem D, eidem EK 15 nunc] vere C 15-16 per condensationem *om.* EK 17 alte-
rius] alteri EK 18 nunc] sunt P, prius Z 18-19 per ... loci *om.* (*hom.*) E 19 coexistunt
om. ACP 20 Et] in *add.* C, sic *add.* E 21 est *om.* DFKZ 21-22 in primo] prima E
22-23 maiori ... coexistit *om.* (*hom.*) K 23 in secundo *om.* D 23-24 in ... prius *om.*
(*hom.*) ACP 25 aliam] illam ACP

et condensatione tota quantitas praecedens corrumpitur, et alia de novo generatur. Secunda est quod illa quantitas producitur a solo Deo et non a creatura.

Prima conclusio probatur, quia eodem modo se habet rarefac-
tio et condensatio quoad quantitatem in Eucharistia sicut in sub- 5
stantia panis. Sed ibi est nova quantitas producta et vetus corrupta,
igitur hic. Assumptum patet, quia si quantitas praecedens maneat
quando de denso fit rarum, tunc tota illa quantitas est in toto et
pars in parte. Tunc quaero de subiecto immediato illius quantitatis
de novo advenientis quando de denso fit rarum: aut illud sub- 10
iectum retinet quantitatem praecedentem quando recipit novam
aut non. Si sic, tunc in eodem subiecto primo essent duae quan-
titates informativae naturaliter, quod est impossibile. Si non, tunc
aut illa quantitas praecedens migrat ad aliud subiectum, et hoc
est impossibile per naturam; aut corrumpitur, et habetur propo- 15
situm.

S i d i c i s quod materia tota exsistens sub quantitate
praecedente non recipit novam quantitatem, sed una pars materiae
recipit novam, alia non, c o n t r a : ex hoc sequuntur duo
inconvenientia. U n u m , quod non quaelibet pars rari est 20
rara, quia quando de denso fit rarum, nulla pars potest fieri rara
secundum istam viam nisi recipiat novam quantitatem, quia non
est rarior nisi per hoc quod eadem partes substantiae informantur
iam pluribus partibus quantitatis quam prius, et illis pluribus par-
tibus quantitatis partes materiae rarefactae coexistunt. Sed illae 25
partes quae non recipiunt novam quantitatem non informantur

---

6 Sed] si add. (s. lin.) D 6-7 producta ... quantitas] licet FZ, om. (hom.) D 6 cor-
rupta] si quantitas sit res distincta add. BGL 10 quando] quomodo P 11 Aut] et F 10-11 sub-
iectum] secundum quantum P 11 quantitatem om. EK 12-13 quantitates] qualitates F
13 naturaliter] universaliter E 13-14 Si ... impossibile om. (hom.) EK 14 quantitas]
qualitas D 15 migrat] transit Z, om. F 15 migrat adj] significat aliquod C 15 habetur] natu-
raliter add. C 19 alia non] aliam E 21 non s. lin. A, om. EP 22 duo] alia add. E 21 quia]
et DF 22 istam] primam EK, om. F 23 per ... quod] quia Z 22 substantiae] materiae Z
24 partibus¹ om. AP 22 quantitatis] quantitatibus P 25 partes] parte AP, per te C, om. E
26 non²] nec EK

nec coexistunt pluribus partibus quam prius, et per consequens non sunt rariores quam prius, et sic non quaelibet pars rari est rara. Secundum inconveniens est quod illa pars substantiae recipiens quantitatem de novo non prius informabatur per quantitatem, et sic aliqua pars formae substantialis naturaliter perficeret materiam sine quantitate, quod est impossibile. Vel si prius informabatur quantitate, cum illa non corrumpatur per te, sequitur quod in illa parte materiae sunt duae partes quantitatis aequae primo, quod est etiam impossibile.

Ideo quantum ad istam conclusionem teneo quod tota quantitas praecedens corrumpitur — et haec est opinio Ioannis¹ — et alia de novo producitur.

Secunda conclusio probatur, scilicet quod illa quantitas producitur a solo Deo, quia omnis causa secunda requirit passum in quod agat, quia aliter creatura posset creare, sicut dictum est in secundo.² Hic autem non est aliquod passum, igitur etc.

[ACCIDENTIA QUANTUM AD CORRUPTIONEM ET GENERATIONEM]

Quantum ad secundam difficultatem istius articuli, primo vindendum est utrum ista accidentia possint corrumpi ab aliquo a gente creato. Secundo, an de illis possit aliqua substantia generari.

³ est om. CEFP illa] 2a add. K 3-4 substantiae om. EK 4 non om. Z prius plus D 8 in] materia add. A illa] aliqua EK partes quantitatis] quantitates E 9 primo illius add. FZ etiam] aequae P, om. DZ 13-14 scilicet ... Deo om. AP 13 scilicet secundum K

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 4, n. 21: «Sed quid tenendo opinionem communem quod ibi sit quantitas sine subiecto, vel tota nova vel non nova, non curo ... » (ed. Wadding, VIII, 767); nn. 8, 20-23 (ed. cit., pp. 762, 766ss.); q. 6, n. 13 (ed. cit., p. 782); *Reportatio Paris.*, IV, d. 12, q. 5, nn. 15-17 (ed. Wadding, XI, 695). Codices B, G et L hic addunt: «si consequenter diceret, licet videatur dicere oppositum». ² Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 3-4 et 6 (OTh V, 76s., 97s.).

Quantum ad primum dicitur communiter¹ quod accidentis separatum ab omni subiecto nulla virtute creata potest corrupti, quia illa accidentia non possunt corrupti nisi per adnihilationem. Sed nulla creatura potest adnihilare sicut nec creare, igitur etc.

Aliter dico quod creatura potest adnihilare sed non creare². 5 Cuius ratio est quia quando aliquod agens naturale aequaliter et indifferenter se habet ad multa sive infinita, aequaliter et aequo primo facit omnia vel nullum. Sed agens naturale creatum aequaliter et indifferenter se habet ad omnes effectus creabiles sub aliqua specie, puta ad infinita individua sub specie hominis, quia cum omnia creabilia sint purum nihil, non plus appropinquat unum creabile agenti naturali quam aliud, et per consequens omnia talia aequaliter respicit. Igitur si potest creare, non potest assignari aliqua ratio quare plus creabit unum quam infinita, et per consequens cum creatura non possit simul creare infinita, non 15 potest aliquid creare.

Agens autem voluntarium, cuius volitio est causa rei, aliter se habet, quia in voluntate sua est producere unum et non aliud, sicut in voluntate sua est producere et non producere. Sed sic non est de adnihilatione, quia agens creatum naturale aliter res- 20 picit unum adnihilabile quam aliud, eo quod quodlibet eorum est in actu, et unum potest plus approximari agenti naturali quam

2-3 quia ... corrupti om. (hom.) ACDP 4 nulla creatura] natura creata non K 5 sed licet DEFKZ 6 agens] accidentis P 8 naturale om. DFZ creatum om. FZ 9 creabiles] causabiles AFP 11 nihil] vel add. (ut aliam litteram) E 12 unum creabile om. AP 13 si] cum C, om. P 14 creare] causare Z 14 creabit] causabit DE 15 cum] quia DFZ 16 simul] et semel add. Z 17 non²] nihil creabit nec K 17 autem] solum F, om. D 18-19 unum ... producere¹ om. (hom.) FZ 19 aliud sicut] quod dicit D 19 sicut] quia AP 20 adnihilatione] adnihilare Z

¹ Cf. Thomas Aquinas, *Summa theol.*, III, q. 77, a. 4, ad 3: «Ad tertium dicendum quod corruptio illa specierum non est miraculosa, sed naturalis: praesupponit tamen miraculum quod est factum in consecratione»; Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 4, n. 21 (ed. Wadding, VIII, 767). ² Cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 6 (OTh V, 88-98).

aliud, et ideo agens naturale potest plus unum adnihilare quam aliud. Ideo concedo quod creatura potest adnihilare licet non creare. Unde mirabile esset si hic esset modicum frigus separatum et approximaretur sibi maximus ignis, quod ignis non posset illud
5 frigus destruere.

S i d i c i s quod creatura in omni actione sua exigit materiam et subiectum concurrens, r e s p o n d e o : verum est in omni actione productiva, sed non oportet in actione destructiva, cuiusmodi est adnihilatio.

10 S i d i c a s quod agens naturale non intendit per se destructionem alicuius, igitur primo intendit alicuius productionem et secundario corruptionem, igitur si potest adnihilare, potest creare:

Item, ad sensum patet quod in hostia non corrumpitur unus
15 color nisi per inductionem contrarii coloris:

Ad primum respondeo quod falsum est generaliter loquendo.

Ad secundum potest dici quod color unus corrumpitur per agens creatum et adnihilatur, modo praedicto. Sed alias non producitur per agens creatum sed immediate a Deo creatur, et tunc
20 Deus supplet ibi vicem agentis creati tamquam causa totalis in producendo, licet in corrumpendo sit tantum causa partialis cum creatura concurrens.

Quantum ad secundum¹ videtur mihi probabilius dicere quod de illis speciebus proprie loquendo non potest aliquid generari,
25 nec virtute creata nec increata, quia illud proprie dicitur generari

1-2 et ... aliud om. (hom.) DFZ 2 licet] sed K 4 ignis² om. EK 6 omni] creatione add. E 7 respondeo] quod add. FZ 8 actione¹] sua add. FZ 10 actione²] omni actione sua Z 10 non] semper EK 10-11 per ... intendit om. (hom.) EK 11 productionem] perfectionem P 14 ad sensum] in Eucharistia Z 15 in ... unus] non producitur novus A 15 inductionem] productionem C, alterius add. K 16 respondeo] potest dici Z 17 corrumpitur] potest corrumpti Z 19 creatum] et adnihilatur ergo add. D 18 creatur om. D 21 licet] habet D, sed P, non add. GKL 19 sit] sed sit K, sed DF 19 cum om. EK

¹ Supra, p. 177, lin. 20: «an de illis possit aliqua substantia generari».

quod fit ab agente necessario exigente passum. Et quia hic non est materia nec aliquod passum, ideo nullum agens creatum potest aliquam substantiam ex illis speciebus generare, nec virtute propria nec virtute Dei, sicut in ⁵ secundo¹ aliqualiter probatum est.

Hoc probatur ratione, quia si ex illis posset aliqua substantia generari: aut illa esset materia, aut forma, aut compositum. Non materia, quia ipsa est creabilis a solo Deo. Nec forma, quia ipsa non producitur naturaliter nisi in materia. Nec compositum, quia materia a solo Deo creature. Tamen Deus de potentia sua absoluta ¹⁰ potest facere ibi materiam sine forma, et formam sine materia, et totum compositum, et quod accidentia illa informent illud compositum vel materiam sicut placet sibi.

[ACCIDENTIA SEPARATA ET TRANSMUTATIO AD QUALITATEM]

Quantum ad mutationem ad qualitatem, sive sit secundum intensionem et remissionem, sive inductio sive generatio unius qualitatis et corruptio alterius, est diversimode dicendum secundum diversam opinionem.

Secundum enim viam quae ponit quantitatem differe realiter a substantia et qualitate, dico quod talia accidentia possunt mutari secundum intensionem et remissionem, et potest una qualitas naturaliter corrumpi et alia generari. Cuius ratio est quia est ibi determinatum activum et passivum et approximata, igitur potest esse actio ac si esset ibi substantia. ²⁰

¹ ab] ex Z 7 illa om. FZ || aut compositum om. FZ 8 ipsa¹ om. DFZ || creabilis] producibilis Z || Nec] non Z 9 producitur] potest produci D || nisi in] sine FZ 11 ibi om. EK 15 ad²] et DF, secundum Z 16 sive²] vel Z 17 alterius] sed de mutatione ad quantitatem add. G 17-18 secundum ... opinionem] sicut sunt diversae opiniones Z 19 viam] et unam illarum add. F, unam illarum et illam add. Z 23 approximata] approximatum FZ || igitur] ibi add. Z

¹ Vide p. 178, notam 2.

Sed tenendo aliam viam quod quantitas non distinguitur realiter a substantia et qualitate¹, tunc non potest ibi qualitas nova generari, nec potest intendi nisi per virtutem increatam. Cuius ratio est quia nihil est receptivum actionis adquisitivae creaturae.

5 Tamen tenendo quod creatura potest adnihilare², tunc potest illa qualitas corrumpi et remitti per agens naturale, et alia qualitas induci solum per creationem. Nec videtur hoc magis mirabile de qualitate quam de substantia, et tamen multi dicunt³
10 quod forma substantialis non potest produci sub illis speciebus nisi a solo Deo, et hoc quia non est ibi aliquid substratum in quod agens creatum possit agere.

Contra ista sunt aliqua dubia:

Primo, de hoc quod dicitur secundum primam opinionem de quantitate vel secundam⁴, quod rarefactio non est nisi per maiorem extensionem substantiae rarae sive per maiorem quantitatem.
15 C contra: tunc unus pugillus ignis non dicitur rarius uno pugillo terrae, quia utrumque habet aequalem extensionem sive quantitatem, quia quantitatem unius pugilli.

Secundum est quia secundum primam opinionem de quantitate rarefactio non est nisi motus localis, quia non est maior extensio nisi quia partes coexistunt pluribus partibus loci quam ante. Hoc autem non est nisi per motum localem, igitur etc.

1 Sed om. EK || aliam] illam Z 2 qualitas] quantitas P || nova] non D 4 actionis] accidens autem non adquiritur nisi in receptivo EK 5 Tamen tenendo] nunc tenendo E, non tenendo FZ 6-7 et² ... solum] licet non possit nova qualitas induci vel produci nisi H 6 qualitas² om. FZ 7-8 de qualitate] de quantitate E, om. F 8 de om. EK 9 forma substantialis] substantia in forma EK 10 hoc] non add. C || substratum] subiectum FZ, abstractum K || in] ita E 12 aliqua dubia] multa E 14 per] secundum FZ 19 quia] quod P, om. AZ 20 est²] nisi add. P 21 quia partes] per hoc quod partes illius quod rarefit BGL 22 etc. om. AP

¹ Cf. supra, quaest. 6 (pp. 71-78).

² Vide p. 178, notam 2.

³ Ut Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 3, nn. 7-9, 21-22 (ed. Wadding, VIII, 742s., 748s.). ⁴ Supra, p. 174, lin. 15 - p. 177, lin. 12. Sed hoc dubium spectat ad primam opinionem tantum.

Tertium est utrum rarefactio possit esse sine qualitate nova. Videtur quod non, quia secundum Philosophum¹ rari-
tas et densitas sunt qualitates, igitur rarefactio est mutatio ad
qualitatem. Unde Comentator, IV *Physicorum*, cap.
De vacuo² dicit quod rarefactio est translatio a minori qualitate 5
ad maiorem.

Quartum est quomodo rarefactio distinguitur ab augmenta-
tione, et econtra.

Quintum est, quia videtur quod illa accidentia non possunt
ad nihil nec corrupti per agens creatum, quia Christus instituit 10
quod maneat corpus Christi sub illis accidentibus quamdiu manent
accidentia. Igitur si varietur accidens et maneat ibi quantitas, non
manet corpus Christi, quod videtur inconveniens.

Item, tunc semper faceret novum miraculum, quia in omni
tali mutatione corruptiva per agens aliquid causaretur quod non 15
posset fieri nisi a solo Deo.

¹ qualitate] quantitate CP   5 dicit om. ADP || translatio] transmutatio FZ, transub-
stantiatio K, transitio ACP || qualitate] quantitate F, Aver.   6 maiorem] quantitatem add. F
7 quomodo] utrum E, quod P   9 illa] talia Z   10 nec] vel P   11 illis] species add. EK ||
accidentibus om. KZ   12 accidentia] actualiter CDFZ || si ... maneat] manet accidens et parietur(!) Z
13 manet] ibi add. FZ || Christi om. DK   14 faceret] fieret K, ibi add. FZ || novum] motum
ACP || miraculum] mutabilium AP   14–15 quia ... causaretur om. EK   15 per] semper FZ ||
causaretur L, causaret ACDPZ, crearet F, creatur G

¹ Aristot., *Praedicamenta*, cap. 8 (10a 16–19); *Editio composita*: «Rarum
vero et spissum et asperum et lene putabitur quidem qualitatem significare, sed
aliena huiusmodi putantur esse a divisione quae circa qualitatem est» (ed. L.
Minio-Paluello, *Aristoteles Latinus*, I, 1–5, fasc. 2, Bruges-Paris 1961, 66); sed
vide Ockham, *Expositio in librum Praedicamentorum Aristot.*, cap. 14: «Intelli-
gendum est hic primo quod non est intentio Philosophi simpliciter negare ista
esse in genere qualitatis, sed negat hoc secundum opinionem aliquorum ...
Vel intendit quod non sunt praecise in genere qualitatis sed etiam in genere
positionis» (OPh II, 285).   ² Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 84:
«Rarum et densum sunt contraria in quantitate, cum translatio corporis de
raritate in densitatem est translatio de maiori quantitate in minorem, et e
converso» (ed. Iuntina, IV, f. 79r).

[SOLUTIO DUBIORUM 1-4 DE RAREFACTIONE]

Ad primum istorum¹ dicitur quod unus pugillus ignis est rarer uno pugillo terrae, quia unus pugillus terrae potest magis extendi manens terra, non sic de uno pugillo ignis.

Contra: si terra manens terra potest rarefieri et condensari, eodem modo ignis manens ignis potest, quia sicut terra non existens sub ultimo et supremo gradu raritatis competente naturae suae potest manens terra rarefieri, ita ignis non existens in supremo gradu raritatis qui sibi ex natura sua competit potest manere ignis et rarefieri, et eodem modo condensari, quia si unum potest fieri et aliud. Si accipiamus unum pugillum terrae existentem in gradu supremo raritatis qui sibi per naturam potest competere, stante natura terrae, et eodem modo unum pugillum ignis existentem similiter in gradu supremo naturae suae competente, tunc de istis est dubium utrum unus potest dici rarer alio ex hoc quod habent aequalem extensionem, et unum non potest plus rarefieri stante natura sua quam aliud.

Ideo dico quod forma substantialis in proposito non potest denominari a raritate et densitate², quia posito casu priori, tot sunt partes formae in uno pugillo terrae quot in uno pugillo ignis et non plures, quia uterque tantum extenditur per casum quan-

3 rarer] maior Z 4 non ... ignis] quam unus pugillus ignis manens ignis FZ 5 si] sicut EK 5-6 condensari] igitur add. E 6 manens ... potest om. E || potest om. KZ [i terra] existens terra add. EK || non] nec EK, om. CZ 7 sub] non add. Z || supremo] sub primo EK, summo Z 9 qui] quae P 10 ignis om. FZ 11 fieri] sic FZ || Si] sed D 11-12 Si ... existentem] Sed (om. F) si accipiatur unus pugillus terrae (et add. F) manens FZ 12 qui] quae DE || per naturam] summe F, ex natura sua Z, suam add. K 13 eodem modo unum] excederet F, e. m. si acciperet Z 14 similiter] simpliciter Z || supremo] summo K 15 utrum] de istis add. FZ 16 alio] altero FZ || hoc quod] quo CDK 17 rarefieri] extendi K 19 quia posito] supposito Z || tot] quot DFZ 20 partes] gradus FZ || quot] tot FZ, sunt gradus formae add. Z || uno² om. EK 21 uterque] utrumque E, utraque DKPZ

¹ Supra, p. 181, lin. 13. ² Codices B, G et L hic addunt: «ita quod per formam suam sit unus pugillus ignis rarer uno pugillo terrae».

tum potest extendi stante natura sua. Sed illud quod est causa raritatis et densitatis, tamquam illud quod primo denominatur rarius vel densius, est materia. Illud autem quod efficit raritatem et densitatem est forma substantialis, informans materiam sic denominatam densiorem et rariorem, et qualitas propria illius composi. Primum patet, quia quando aliqua inter se comparantur secundum raritatem et densitatem, ita quod unum dicatur rarius aliud densius, oportet quod in illis sit aliquid idem eiusdem rationis quod existens sub una forma habet maiorem extensionem et existens sub alia habet minorem. Exemplum in proposito, retento casu priori, unus pugillus terrae est densior uno pugillo ignis et alias rarius, quia in terra est aliquid quod existens sub forma terrae habet minorem extensionem et occupat minus de loco, et illud idem existens sub forma ignis habet maiorem extensionem, quia ex uno pugillo terrae possunt generari centum vel mille ignes secundum Philosophum, in *De generatione*¹. Quod nullo modo esset verum nisi esset in terra aliquid quod existens sub forma terrae habet minorem extensionem et locum, et idem existens sub forma ignis habet maiorem, modo praedicto. Nihil autem idem numero existens primo sub forma terrae potest post existere sub forma ignis nisi materia terrae, sicut patet de se inquirenti. Igitur materia terrae est illud quod denominatur densior vel rarius, quia illa materia existens sub forma terrae habet mi-

---

2 denominatur] denotatur Z   4 et] vel Z   5 et¹] vel K   6 quando] aliquando add.
D || comparantur] compatiuntur E   8 idem om. EFKZ   10 habet] forma AP, om. FZ || Ex-
emplum] extensionem P   11 uno] alio E   13-14 illud om. EK   15 vel mille] pugilli C
16 in] III ACP   17 in] ibi E   aliquid om. CE   18 minorem] maiorem KZ || et idem om. EK
19 maiorem] extensionem add. FZ   20 primo] prius DFZ || sub] una add. Z || post] primo P,
om. Z   22 terrae om. EK

---

¹ Cf. Aristot., *De gener. et corrupt.*, II, c. 6, t. 37 (333a 20-27); super quem locum Averroes dicit: «Quoniam si dixerimus quod unus pugillus aquae aequalis est in quantitate decem pugillis aeris, hoc non erit nisi habeant subiectum commune ambobus» (ed. Iuntina, V, f. 171v).

norem extensionem, et exsistens sub forma ignis habet maiorem, quia plus — ad minus — extenditur in centuplo. Eodem modo materia ignis in uno pugillo dicitur rarer quam materia unius pugilli terrae, quia illa materia exsistens sub forma ignis habet 5 maiorem extensionem et locum, et eadem exsistens sub forma terrae habet minorem extensionem et locum, ad minus in centuplo minorem. Et ex hoc patet quare ignis dicitur rarer quam terra.

S i d i c a s quod causa raritatis ignis et densitatis terrae 10 est quia partes terrae propinquius iacent quam partes ignis, et partes ignis magis distant, sicut videtur Philosophus dicere in *Praedicamentis*, cap. De qualitate¹:

C o n t r a: aut intelligis quod partes formae unius propinquius iacent quam alterius; aut partes quantitatis, ponendo quantitatem distingui a substantia et qualitate; aut partes materiae. Non primo modo, quia secundum casum prius positum tot sunt 15 partes unius formae quot alterius, ex quo neutra potest esse rarer secundum naturam. Igitur tanta est propinquitas inter partes unius formae sicut alterius. Et tanta distantia similiter, quia sicut 20 partes unius formae, puta ignis, non plus distarent per naturam, ita nec partes formae terrae. Et sicut partes formae ignis possunt propinquius iacere, quia potest [ignis], manens ignis, condensari, ita partes formae terrae possunt propinquius iacere per condensationem. Et hoc, posito quod ista elementa possunt rarefieri et

1 maiorem] et add. D, extensionem et locum et add. FZ 2 plus] prius D, maius et Z
 2-3 Eodem ... materia¹] ideo Z 3 materia¹ om. EF 5 et¹] eundem add. D 6-7 ex-
 tensionem ... minorem om. (hom.) DE 7 quam om. FZ 9 quod om. ACP 10 partes²
 BGHLZ, om. reliqui 12 qualitate] quantitate EKP, om. FZ 13 unius] minus E 16 primo
 modo] primum FZ || positum] quod add. E 17 quot] et E 19 sicut¹] et EK, quot F,
 quanta Z || similiter] unius et alterius EK || sicut² om. ACP 20 plus distarent] possunt plus
 distare DFZ, per hoc discernere E, possunt plus discernere K 21 ita om. EK 23 formae om. AP
 23-24 condensationem] densitatem AP 24 positio] ponendo DFZ

¹ Aristot., *Praedicamenta*, cap. 8 (10a 20-23).

densari, manentia in specie propria, quod tamen reputo dubium vel falsum. Nec secundo modo, propter eandem rationem; et similiter quia partes quantitatis non possunt propinquius iacere quam quod una pars continuetur alteri immediate. Sed hoc modo indifferenter continuantur in igne et terra. Igitur oportet quod intelligatur de partibus materiae quod in denso propinquius iacent et in raro magis distant. Et tunc habetur propositum modo supra exposito.

S i d i c a s quod sicut partes quantitatis non possunt propinquius iacere quam quod una continuetur immediate alteri, ita dicam de materia; et sic non denominatur plus materia rara vel densa quam quantitas:

V e r u m e s t quod duae partes materiae continuatae ad invicem non possunt propinquius iacere; sed duae partes non immediate continuatae, sed inter quas est medium, possunt propinquius iacere. Et sic non est de duabus partibus quantitatis inter quas est pars materiae; licet forte partes formae substantialis possunt propinquius iacere.

Secundum¹, scilicet quod forma substantialis et qualitas propria consequens talem formam sunt causae effectivae raritatis et densitatis patet, quia si ex terra generetur ignis et approximetur ignis terrae, quamdiu in terra non inducitur calor ignis nec forma, nunquam terra rarefit; nec econtra si ex igne generetur terra, si in igne non inducatur frigus terrae nec forma terrae, nunquam ignis condensatur. Igitur agens extrinsecum non potest esse causa effectiva raritatis et densitatis, sed tantum est causa causae. Igitur

1 densari] condensari EFK   quod om. ACP   4 alteri] parti add. Z   5 et] in add. F
6 quod] quia AZ, per quod E, partes add. K   8 exposito] dicto CDFZ   10 una] pars add. K
11 et ... materia²] om. (hom.) DFZ   13 continuatae] continuae P   14-16 sed ... iacere om.
(hom.) EFZ   14-18 sed ... iacere om. (hom.) P   14 non² om. AC   17 pars om. EK + materiae
materia K, media GHL   20 talem formam] et tales formae E   21 densitatis] quod add. ACP
22 calor] forma K + formal calor K   25 condensatur] adnihiletur E   26 raritatis et om. EK

¹ Supra, p. 184, lin. 3.

oportet quod causa efficiens raritatem, quando ex terra fit ignis, sit forma ignis et calor, ita quod illae sint duae causae partiales respectu illius raritatis. Et tunc potest hoc poni duobus modis: uno modo quod primo qualitates terrae sibi propriae totaliter cor-
 5 rumpantur, secundum imaginationem saepe dictam¹, et post suc-
 cessive qualitates ignis inducantur in terra, manente terra; et tunc
 quod sicut successive illae qualitates inducuntur, ita illa materia
 terrae rarefit successive; et in fine, quando inducitur forma ignis,
 tunc illa forma inducta causat ultimum gradum et perfectum rari-
 10 tatis, et gradus raritatis praecedentes causantur a qualitate ignis,
 puta calore.

Alio modo potest poni, et forte melius, quod quando expel-
 luntur qualitates terrae et inducuntur qualitates ignis, semper ma-
 net materia aequa densa sicut primo. Sed quando ultimo inducitur
 15 forma ignis, tunc illa forma cum qualitate ignis causat raritatem
 competentem igni. Non in eodem instanti, quia si sic, motus
 localis esset in instanti, quia illa rarefactio est quidam motus lo-
 calis; sed in tempore immediate sequente instans inductionis ignis
 causatur raritas. Sed illud tempus propter sui brevitatem est im-
 20 perceptibile.

S i d i c a s quod inconveniens est quod forma ignis reci-
 piatur in materia ita densa sicut materia terrae, r e s p o n d e o
 quod verum est quod maneat diu naturaliter in tali materia. Sed
 quod in generatione sua prima recipiatur in materia ita densa,

1 raritatem] raritatis Z 3 potest hoc ponij hic ponitur D || hoc] hic EK 4 primo]
 primae P, om. Z 5 qualitates] quantitates K || sibi] si C 6 sibi propriae] ibi K 5 secundum
 ... dictam om. FZ 6 manente] mediante AC || et tune] terra potest P 7 sicut om. AP
 ita] in EK illa om. EFKZ 9 ultimum] illum E 11 calore] a calore K, calefacere E
 14 primo] prius Z 15 Sed om. EK 16 ultimo] ultima Z 16 Non] nunquam DFZ, quidem add.
 EK || sic] sit ACKP 18-22 instans ... respondeo om. C 18-23 inductionis ... quod om. AP
 19 brevitatem] parvitatem DEK 22 sicut] est add. K || respondeo] primo D 23 quod!
 om. DEK est] oportet add. C || in tali om. AP || materia] aequa densa add. BGL

¹ Ut supra, p. 173, lin. 6.

modo praedicto, non est inconveniens. Licet autem prius dicatur quod forma non semper denominatur a raritate¹, tamen aliquando potest forma extensa rarefieri, sicut materia, et hoc dico de forma sive sit coniuncta materiae sive separata. Ex praedictis patet de raritate quomodo est.

Ad secundum² concedo quod rarefactio est quaedam species motus localis, et condensatio [similiter], quia non est nisi motus de minori loco ad maiorem vel e converso. Sed ad Commemnata torem quando comparat augmentationem et diminutionem qualitatis ad rarefactionem et condensationem in quantitate³, respondeo quod in aliquo est simile de uno et alio, et in aliquo non. Est enim simile in hoc quod sicut in augmentatione et diminutione qualitatis dicitur aliquid magis vel minus calidum, sic per rarefactionem et condensationem dicitur aliquid magis extensem vel minus extensem. In alio etiam est simile, quod sicut in augmentatione qualitatis nihil de novo causatur ab extrinseco, sicut est in augmentatione animatorum, eodem modo quando de denso fit rarum, nihil producitur de novo ab extrinseco. Et haec est intentio Commentatoris⁴, sicut alibi dictum est⁵. Sed dissimile est in hoc quod in augmentatione qualitatis est motus ad formam absolutam novam, distinctam a subiecto; in

1 prius om. FZ 4 sive²] non E 5 quomodo] quando A || est] etc. add. P, dicendum etc. add. Z 6 concedo] dico Z || quod] illa add. Z 7 similiter BGL, om. reliqui 8 converso] contra FZ 10 qualitatis] in qualitate FZ || adj et DZ, om. F 11 aliquo¹] uno K || et¹] de add. DFKZ 12 enim om. DEFKZ || in¹ om. AP || hoc] est simili add. FZ, simile add. K || quod] quia FZ 13 vel] in E, et P || sic] sicut C 14 et] vel K || dicitur ... magis] nihil de novo causatur EK 15 vel] et E || In alio] et aliud D || etiam om. FZ 16 qualitatis] quantitatis A 17 in om. AFKZ || animatorum] animarum D, animalium K, aliorum Z 17-18 denso ... rarum] raro ... densum K 18 extrinseco] intrinseco ADFP 19 intentio] Philosophi et add. Z || sicut] quod ACP 20 in hoc] scilicet in nihil K

¹ Supra, p. 183, lin. 18. ² Supra, p. 181, lin. 19. ³ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 84 (ed. Iuntina, IV, f. 79v). ⁴ Ibidem.

⁵ Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 17, q. 7 (OTh III, 522, 536-39).

rarefactione autem non adquiritur aliqua talis forma absoluta nec respectiva, — hoc dico, tenendo primam opinionem de quantitate¹ — sed adquiritur tantum maior locus. Secundum aliam opinionem adquiritur nova quantitas, quia tota praecedens corruptitur.

- 5 Ad tertium² dico quod qualitas accipitur uno modo pro qualitate de genere qualitatis, alio modo pro conceptu denominativo sive connotativo qui praedicatur denominative de subiecto, quo modo loquitur P h i l o s o p h u s de qualitate in *Praedicamentis*³, dicens quod qualitas est secundum quam quales dici-
 10 mur, id est denominamus, ita quod omne denominans secundum e u m, sive sit res sive conceptus, potest dici qualitas. Primo modo loquendo de qualitate, sic potest rarefactio esse sine qualitate, et condensatio similiter, per potentiam divinam, sed non per potentiam creaturae. Patet, quia rarefactio naturaliter non potest
 15 esse nisi concurrente causa sua activa. Nunc autem qualitas inducta per agens extrinsecum, concurrens cum forma substantiali inducta in eadem materia, est causa raritatis et densitatis, et ipsum agens extrinsecum est tantum causa causae, sicut p r i u s probatum est⁴. Igitur creatura non potest aliquam materiam rare-
 20 facere nisi inducendo primo qualitatem.

Sed accipiendo secundo modo, sic nec virtus creata nec increata potest rarefacere aliquam materiam sine qualitate, quia quando de denso fit rarum, Deus non potest facere quin denominetur

1 forma] ideo EK 3 sed] quod EK, om. A locus] sed add. KZ, om. E aliam] communem Z 5 qualitas] quantitas K 6 qualitatis] quantitatis P modo] accipitur add. Z 7 sive om. DZ 7-8 quo modo] quando EK 9 quales] esse add. Z 10 id est] et DFZ 12 sic] sicut PZ 12-13 qualitate] quantitate D 14 quia rarefactio om. EK 15 naturaliter] enim add. K 15 Nunc] non C 15-16 inducta] resecata E 19 aliquam] eandem vel aliam E 20 primo] primam Z 22 quia] et E, ut K

1 Scilicet quod quantitas non est res distincta a substantia et qualitate quam Ockham tenet. Cf. supra, quaest. 6, p. 71, n. 1. 2 Supra, p. 182, lin. 1. 3 Aristot., *Praedicamenta*, cap. 8 (8b 25). 4 Supra, p. 186, lin. 25.

magis extensum et rarum quod prius fuit densum; licet non sit hic aliqua qualitas nova introducta sed tantum partes prius coexistentes paucioribus partibus loci nunc coexistunt pluribus et magis extenduntur sine omni accidente positivo, et hoc per potentiam divinam.

5

Ad quartum¹ dico quod augmentatio proprie dicta, quae est animatorum, distinguitur ab aliis motibus, quia illa augmentatio includit mutationem et motum ad substantiam, quia tam ad partes materiae quam formae quae nunc per augmentationem adquiruntur et prius non fuerunt. Et sic distinguitur a motu locali et rarefactione, quia neutrum includit mutationem ad substantiam, quia per neutrum adquiritur aliqua pars substantiae; et per idem distinguitur ab alteratione.

10

[SOLUTIO DUBII 5 DE ADNIHILATIONE]

Ad quintum² dico quod accidens separatum potest variari modo supra dicto. Et quando dicitur quod tunc desinit ibi esse corpus Christi, nego, quia Deus instituit quod quamdiu manent eadem accidentia quae fuerunt primo in hostia consecrata, vel alia quae possent naturaliter eandem substantiam panis perficere si ibi maneret, tamdiu maneret ibi corpus Christi sub illis accidentibus; et substantia panis posset ita manere et perfici nigredine sicut albedine. Ideo non obstante quod hostia ab albedine ad nigredinem mutatur, nihilominus potest corpus Christi ibi manere.

15

20

---

1 quod] quam ACP, *om.* E prius] primo P licet] sed P non *om.* AP 2 nova] de novo FZ introducta] producta Z tantum] solum C partes *om.* ADP 3 coexistunt] coexistant ACDEKP 4 magis] nunc add. Z extenduntur] coextenduntur C accidente] adveniente K 7 motibus] mutationibus CE augmentatio] mutatio CK 8 ad¹] et DEF 9 quam] ad partes add. K 12 idem] illud EK, id P 16 supra dicto] praedicto E Et] tunc add. FZ dicitur] dicit AF, dicens EK desinit] deficit CD ibi *om.* CEK 17 nego] negatur Z Deus] Christus DEFKZ 18 primo] prius AKP consecrata *om.* AP 19-20 si ibi maneret] quod quamdiu manent Z 21 nigredine] magnitudine AKP

¹ Supra, p. 182, lin. 7.   ² Ibidem, lin. 9.

Et quando dicit quod tunc Deus semper faceret novum miraculum¹, concedo conclusionem.

S i d i c i s² quod eadem voluntate antiqua creat rem et conservat, r e s p o n d e o: aut intelligis per voluntatem antiquam aliquid a parte Dei, et sic omnia quae fiunt a Deo, fiunt per antiquam voluntatem; et sic Deus nunquam faceret novum miraculum, quia quidquid facit, facit per voluntatem antiquam a parte Dei. Si autem per voluntatem antiquam intelligas aliquid a parte Dei, connotando tamen effectum productum de novo, sic potest esse variatio in voluntate, quia isto modo sicut effectus est novus ita potest dici volitio nova; et sic potest Deus continue facere novum miraculum, quia producit continue forte effectum qui non potest produci nisi a solo Deo.

A d a r g u m e n t a p r i n c i p a l i a³ patet ex dictis, quid sit dicendum.

5 et *om.* CDEFKZ   7 antiquam *om.* AP   8 Dei] sui F   11 Deus] totiens vel *add.*
EK   continue] quotidie EL, quotiens K   12 continue] quotidie EKL   15 quid sit dicendum
om. AP

¹ Supra, p. 182, lin. 14.   ² Cf. Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 12, q. 5,
n. 4 (ed. Wadding, VIII, 774).   ³ Supra, p. 152, lin. 6.

QUAESTIO X

UTRUM SINE POENITENTIA POSSIT DELERİ PECCATUM MORTALE

Quod sic videtur:

Quia secundum Augustinum sola caritas dividit inter filios regni et perditionis¹. Sed actus caritatis, puta diligendi Deum super omnia, potest haberi sine poenitentia praevia, igitur etc.

Si dicatur quod actus caritatis post peccatum non potest haberi sine poenitentia praevia, contra: diligere Deum super omnia potest esse sine poenitentia, et sic diligere est actus caritatis, igitur etc.

Ad oppositum est Magister in littera.

Et allegat Hieronymum dicentem quod poenitentia est secunda tabula post naufragium²; igitur necessario requiritur ad deletionem peccati mortalis.

---

4 dividit] distinguit FZ 5 et] filios add. C || Sed] et Z, om. DF || caritatis puta] actus add. K, om. DFZ 6 super omnia om. FZ || praevia om. EZ 8 post peccatum om. AP 10 esse] haberi Z || poenitentia] praevia(?) add. D || sic] cum add. EK 11 est] sit K 14 Et om. EK || allegat] allegans K || quod om. FZ 16 mortalis] sequitur quaestio add. K

---

¹ August., *De Trinit.*, XV, c. 18, n. 32 (PL 42, 1082; CCSL 50 A, 507).

² Hieronymus, *Epist. 130 (Ad Demetriadem)*, n. 9 (PL 22, 1115; CSEL 56, 189); citatur a Petro Lombardo, *Sent.*, IV, d. 14, c. 1 (ed. Grottaferrata 1981, 315s.).

QUAESTIO XI

SECUNDO QUAERO UTRUM CUILIBET POENITENTI PER SACRAMENTUM POENITENTIAE GRATIA ET VIRTUTES INFUNDANTUR

Q u o d n o n:

Probatur, quia si sic, aut infunduntur per poenitentiam tamquam per causam efficientem, aut tamquam per causam meritoriam. Non primo modo, quia non est aliquod sacramentum quod possit habere efficaciam respectu gratiae et virtutum. Nec secundo modo, quia meritum procedit ex gratia et caritate et praesupponit caritatem. Igitur poenitentia non est causa meritoria respectu gratiae.

Similiter, si sic, tunc sacramentum poenitentiae non haberet efficaciam nisi praecise ratione devotionis et meriti. Et sic sacramenta Novae Legis non distinguerentur a sacramentis Veteris Legis nec in efficiendo nec in significando, quod est contra omnes Sacra[n]cto[s]¹, qui dicunt quod haec est differentia: quod sacramenta Veteris Legis non efficiunt quod figurant, sacramenta autem Novae Legis efficiunt quod figurant.

Secundo sic: si gratia infundatur, aut igitur eadem gratia quae infunditur in aliis sacramentis, aut alia et alia. Non eadem nec eiusdem rationis, quia aliis est effectus gratiae baptismalis, quia

---

2 Secundo] consequenter K || quaero] quaeritur FK, om. Z || utrum] an CD 6 causam¹
om. DE 7 Non ... modo] primo modo probatur quod non Z 10 causa om. DEK 12 poenitentiae] in animo add. D 13 praecise] praecipue Z || ratione] respectu E || devotionis] denominatio[n]is EK 16 quod²] quia Z 18 efficiunt ... figurant] sic AP 20 sacramentis om. FZ || alia¹] si alia add. E

¹ Cf. August., *Enarr. in Psalmum 73*, n. 2 (PL 36, 931; CCSL 39, 1006); allegatur a Petro Lombardo, *Sent.*, IV, d. 1, c. 6 (ed. cit., p. 236). Cf. Thomas ut citatur supra, quaest. 1, p. 8, n. 1.

remissio cuiuslibet culpae et poenae, et alius est effectus gratiae poenitentialis, scilicet deletio culpae et non poenae. Nec est alia, quia cum gratia sit talis quod reddit hominem Deo gratum, sequitur necessario quod altera superfluit vel una non redderet hominem Deo gratum.

5

Praeterea, quod est prius alio, non infunditur per illud. Sed poenitentia est prior caritate, quia secundum Magistrum¹ in littera poenitentia timore concipitur, et ut ipse dicit, timore servili; et ille excludit caritatem, igitur non infundit caritatem.

A d o p p o s i t u m e s t M a g i s t e r i n 10
littera.

Et allegat Hieronymum dicentem²: «Poenitentia est secunda tabula post naufragium», quia si quis vestem innocentiae in Baptismo receptam peccando corrumpat, poenitentiae re-medio reparare potest».

15

[DIVISIO QUAESTIONUM]

Circa istas quaestiones primo exponam terminos, secundo dicam ad quaestiones. Circa primum primo videndum est quid est peccatum mortale, secundo quid est poenitentia, tertio quid est peccatum deleri, quarto an necessario requiratur poenitentia ad 20 deletionem peccati.

2-3 et ... gratia] si alia cum altera EK 4 vel una non] nec una Z 6 non om. AP 8 poenitentia om. DF || concipitur] continetur AC 8-9 et ... servili] scilicet servili nec ipse dicit quod AP 8 ut om. FZ 9 infundit] praesupponit EK 10-11 in littera om. CDF 13-15 post ... potest] etc. AP 14 receptam] ceptam CDK, captam FZ 17 primo] expositis add. D || exponam] expediam E 17-18 terminos ... Circa om. D 18-19 Circa ... tertio om. EK 19 est¹] sit DF, om. AP 20 quarto] tertio EK 20-21 quarto ... peccati om. DFZ

¹ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 14, c. 2 (ed. Grottaferrata 1981, 316).

² Vide p. 192, notam 2.

[QUID EST PECCATUM MORTALE?]

Quantum ad primum dico quod peccatum mortale non habet aliquod quid rei sed tantum quid nominis, quia nihil unum reale dicit, nec positivum nec privativum vel negativum, quia post actum peccati nihil manet. Sed dicit multa non habentia aliquam unitatem, nec per se nec per accidens. Unde potest dici quod [definitio] quid nominis peccati est istud: aliquem commisisse aliquem actum vel omisso propter quod ad poenam aeternam obligatur.

Quod non dicat aliquid positivum patet, quia nec substantiam, quia nulla substantia nova remanet in peccante post actum peccati quam non habuit prius. Nec aliquid accidens absolutum in anima, quia nec speciem nec passionem nec habitum¹, quia omnia illa possunt cessare et corrumpi, remanente peccato. Nec dicit privationem alicuius accidentis absoluti, quia nec privationem gratiae, quia talis potest esse sine culpa. Patet in primo angelo et primo homine ante peccatum. Nec dicit privationem iustitiae originalis, quia talis stat cum caritate; patet in parvulo baptizato qui non est in peccato mortali. Nec est privatio alicuius actus recti et convenientis, quia talis potest esse in carente usu rationis, puta in furioso qui tunc non peccat. Nec peccatum mortale dicit respectum aliquem: non realem, quia si diceret, ille esset respectu poenae futurae, quae nondum est; sed respectus realis requirit terminum realem.

3 unum *om.* AP 4 positivum nec privativum] positionem nec privationem P || vel] nec AEFP 4–5 quia ... manet *om.* DEFKZ 5 dicit *om.* ACP 6 unitatem] quidditatem AP || nec¹ *om.* C 6–7 definitio P, secundum DFZ, *om.* ACEK 7 peccati *om.* DEFKZ || istud *om.* DFZ 8 quod] quam D, quem FZ 9 Quod] autem *add.* Z || nec] non FZ 10 quia] haec *add.* D || nova] non C 11 aliquid *om.* DFZ 15–16 quia ... privationem *om.* CP 15 angelo et *om.* D || et] in E 17 caritate] ut *add.* EK 18 mortali] originali *add.* E || recti et] recti DF, *om.* ACP 18–19 convenientis] inconvenientis DF 19 talis] illa F 20 Nec] habet *add.* AP || mortale] nec *add.* AP 21 non ... esset] quia ille maxime esset AP || poenae] poenitentiae ACP 22 quae ... est] non est dicendum DFZ, et hoc non *add.* AP

¹ Cf. supra, quaest. 2, p. 34, n. 1; Aristot., *De anima*, III, cap. 8–11, tt. 37–58 (431b 20 – 434a 21).

Nec rationis, sicut dicit Ioannes de peccato mortali¹, quia nulla talis est ponenda, sicut patet per argumenta facta libro secundo, quaestione prima². Et patet specialiter per exemplum illius Doctoris in quarto³, ubi dicit quod aliquis potest offendere principem et esse inimicus, nullo remanente novo vel adveniente in offendente vel offenso. Et dicitur ille inimicus et obligatur ad poenam ad quam ante offensam non obligabatur. Neutro etiam aliquid considerante vel volente nihilominus dicitur inimicus et obligatur ad poenam. Ut si uterque dormiat, tunc in neutro est actus intellectus vel voluntatis, et per consequens nec aliquis respectus rationis, quo dicitur inimicus obligari ad poenam; quia talis respectus, secundum eos, causatur per actum intellectus vel voluntatis⁴. Eodem modo potest dici de peccato mortali quod supposito per impossibile quod Deus aliquando non intelligeret, — et per consequens non esset tunc in Deo aliquis respectus rationis secundum eos — nec vellet, sicut homo potest, tunc aequaliter esset peccator in peccato mortali et obligaretur ad poenam aeternam pro peccato, et esset inimicus sicut nunc quando semper intelligit et vult. Igitur peccatum mortale non est formaliter respectus rationis, quia tunc aliquis non esset in peccato nisi quando ille respectus esset, quod falsum est, sicut probatum est. Et ideo peccatum nihil aliud est nisi ali-

---

1 Nec] dicit respectum add. AP 2 nulla ... ponenda] nullus talis (respectus add. H) est ponendum BGHZ 3 libro secundo] hic et EK 4 per om. AP II ubi dicit om. AP 5 nullo nulla E, realiter F, nihil realiter Z, negatio add. D 6 novo om. DFKZ ... in offendente] vel offendenti EK II vel²] et Z 7 et] quia P II poenam] poenitentiam ACP 8 aliquid] non add. E II volente] volente E, voluntate ACKP 9 poenam] poenitentiam ACP 10 actus] actio EK II et] nec DFZ 11 nec om. CDFKZ 11-12 rationis ... respectus om. (hom.) ACP 12-13 obligari ... voluntatis om. EK 13 vel] et DZ 15 per ... non om. P 17 sicut] sed Z 19 et vult post P, om. Z 20-21 aliquis non] nullus EK 21 in peccato] peccator P, mortali add. D

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 14, q. 1, n. 7 (ed. Wadding, IX, 9s.).

² Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 1 (OTh V, 6s.). ³ Scotus, loco cit.

⁴ Scotus, *Quodl.*, quaest. 17, nn. 3-4 (edd. Wadding, XII, 461; F. Alluntis, art. 2, nn. 6-8, 613ss.).

quem commisisse vel omisisse aliquem actum propter quem Deus ordinavit eum ad poenam aeternam. Aliter tamen posset Deus ordinare.

- Ex isto sequitur quod per peccatum mortale nihil tollitur nec
- 5 corrumpitur in anima, quia licet peccans tunc careat aliquo actu qui deberet sibi inesse et ad quem obligatur, tamen ille actus non corrumpitur, quia non inest. Nec aliquid aliud tollitur ab anima, quia non substantia, certum est. Nec accidens, quia si sic, aut habitus animae, et patet quod non, quia non oportet quod aliquis
- 10 praecedat talem actum; nec aliqua passio, quia non oportet quod necessario praecedat illum actum; nec species aliqua, quia illa potest stare cum tali actu¹.

S i d i c a t u r quod per peccatum tollitur et minuitur inclinatio ad virtutem, c o n t r a: arguo sicut prius, quia illa inclinatio aut est substantia aut accidens. Non substantia, quia nulla talis corrumpitur vel minuitur per peccatum secundum omnes. Nec est accidens, quia non habitus, nec actus, nec species, nec potentia, patet prius. Similiter, si esset habitus, vel naturaliter inditus vel infusus, vel adquisitus. Non primo modo, quia nullus

20 talis ponitur ibi. Nec adquisitus, quia talis adquiritur ex actibus qui non necessario praecedunt actum peccati, sed possunt sequi.

S i d i c a t u r quod per talem actum est minus dispositus ad actum virtutis quam ante, quia per illum actum inclinatur ad oppositum virtutis, c o n t r a: Deus potest suspendere activitatem illius actus peccati respectu generationis habitus et illum

1 commisisse vel omisisse] commisisse D, omisisse E || aliquem om. FZ quem] quod EK 2 aeternam om. ACP || Aliter] similiter K 2-5 tamen ... anima] patet hoc idem EK 6 sibi] simul P || quem] quod AP || tamen] tunc E 7 aliquid om. CD || aliud om. FZ 8 non] nec C 9 non¹ quia om. Z 11 illum] talem AP 13 tollitur om. FZ || et minuitur] diminuitur Z 14 arguo] aliter Z || illa om. DFZ 16 per] propter K 17 accidens] actus P || non] nullus E || actus] secundum omnes add. Z || species] nec passio add. H 18 patet ... si] similiter patet prius. Si enim Z 19 inditus] inductus CZ, insitus L 20 ibi] secundo etiam modo non consequitur add. FZ 22 quod om. EK 25 habitus om. DF

¹ Cf. supra, quaest. 2, p. 34, n. 1.

actum adnihilare, et tamen remaneret ille peccator sicut prius.

Ex istis patet quomodo Deus non peccaret quantumcumque faceret omnem actum sicut causa totalis quem nunc facit cum peccatore sicut causa partialis. Quia peccatum, ut dictum est, non dicit aliud nisi actum aliquem commissionis vel omissionis ad quem homo obligatur, propter cuius commissionem vel omissionem obligatur ad poenam aeternam. Deus autem ad nullum actum potest obligari, et ideo eo ipso quod Deus vult hoc, [hoc] est iustum fieri. Et est exemplum ad hoc, quia si esset aliquis superior respectu duorum, et praecipiat uni facere aliquid et alteri non, unus in non faciendo peccaret et alter non, quia secundus non aequaliter obligatur sicut primus. Obligatio igitur facit aliquem peccatorem vel non peccatorem. Unde si Deus causaret odium in voluntate alicuius sicut causa totalis, sicut semper causat sicut causa partialis, neuter peccaret: nec Deus, quia ad nihil obligatur; nec alias, quia actus ille non esset in potestate sua.

Ex istis patet, tertio, quomodo possunt peccata redire eadem numero. Non quia actus illi praeteriti redeunt idem numero, sed quia actus qui obligant aliquem ad poenam aeternam ante poenitentiam, destructa caritate et poenitentia¹. Modo illi actus praeteriti, vel alii de novo commissi, sive eiusdem speciei cum primis sive alterius speciei, obligant ad eandem poenam numero ad quam primi obligabant, quia ad poenam aeternam eandem numero. Et hoc si ante lapsum secundum pro primo peccato non totaliter

1 tamen om. EK 3 quem] quod AP nunc] non F 3-4 cum peccatore om. EK
 4 non] nihil D 6 quem homo] hoc D 6-7 omissionem] homo add. Z 7-8 actum] non
 add. C 8 hoc² C, om. reliqui 10 duorum] illorum C 13 si Deus om. EK 14 odium] sui
 add. DFZ 15 sicut] non add. F, nunc add. Z 16 neuter] nunquam talis FZ 17 nec] non C
 16 alias] converso F 18 potestate] voluntate D 17 eadem] idem C, in add. FZ 18-19 illi ...
 actus om. (hom.) DF 20 caritate] qualitate E, per peccatum add. Z 21 aliij]
 aliquando DF 22 sive] sunt E, om. DFZ 22 sive] vel Z 23 eandem] poenitentiam vel add. (ut aliam
 lectaram) D 24 numero] modo DF 23 eandem] in add. Z 24 lapsum] peccatum K 25 lapsum
 secundum] baptisum E, poenitens add. Z

¹ Ita codices.

satisfecit sed partialiter. Si autem totaliter satisfecit, tunc non dicitur illud peccatum redire, sed secundum peccatum est gravius propter ingratitudinem quam fuisse si prius non peccasset. — Haec omnia dico sine assertione.

5

[QUID EST POENITENTIA?]

Circa secundum dico secundum M a g i s t r u m¹ quod poenitentia dicitur a puniendo, non tamen sunt idem ‘poenitere’ et ‘punire’, quia aliquis punit peccata alterius non tamen poenitet. Sed poenitere est actus poenitentis [puniens in se peccatum] commissum a se ipso. Poenitentia enim multiplicitate accipitur. Uno modo pro actu poenitentis, alio modo pro sacramento. Primus modus accipitur multiplicitate. Uno modo accipitur pro poena quam sustinet poenitens, alio modo accipitur pro actu effectivo et causativo talis poenitentiae, tertio modo accipitur pro actu quem 10 aliquis voluntarie assumit pro peccato commisso. Primus modus accipitur dupliciter: vel pro actu aliquo interiori vel exteriori. Primo modo tristitia de peccato potest dici poenitentia et contritio; secundo modo aliquis actus, vel in parte sensitiva², potest dici poenitentia.³

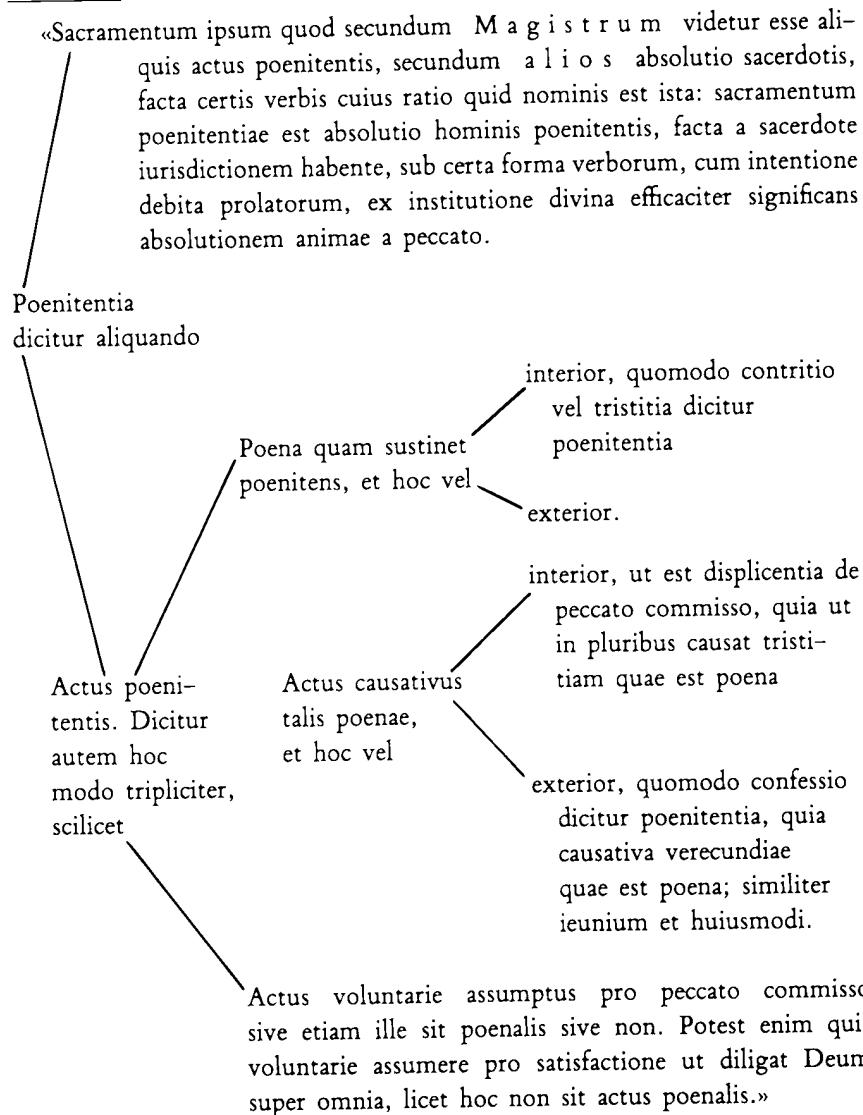
¹ satisfecit^{1]} facere P sed ... satisfecit² om. (hom.) ACDP || partialiter] particulariter Z 7 dicitur] denominata est add. (s. lin.) E || puniendo] poenitendo ACEFP, sed corr. F || tamen sunt] unde est C 9 poenitentis] punientis C, poenitentiae P || puniens in se peccatum L, puniens in se ipsum BG (mg.), om. reliqui 9–10 commissum] commissus C, de commissis Z 10 a] in EK, de Z || enim] autem FZ, om. C 11 modo^{1]} enim add. Z 11–12 Primus modus] primo modo Z 12 Uno] primo EK 14 causativo] tantum P || poenitentiae] poenae K || pro actu] pro poena A, om. P || quem] quam AP 16 actu om. CDFZ 17 potest dici] dicitur A, potest poni vel dici D, om. P || poenitentia] poena ACEP 17–18 potest ... sensitiva om. (hom) K 18 actus] in voluntate add. E || vel exp. A, om. FZ

¹ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 14, c. 2 (ed. Grottaferrata 1981, 316).

² Videlicet aliquis actus exterior in parte sensitiva, ut dicetur infra, p. 208, lin. 4. ³ Hic in imis paginis cod. H summarium sequens exhibetur:

Secundus modus principalis accipitur duplice: uno modo pro aliquo actu interiori effectivo poenitentiae, alio modo pro aliquo

1 uno modo] vel ACP 2 actu *om.* ADFPZ || poenitentiae] poenae K 2-1 (p. 201) pro ... exteriori] specialiter pro extrinseco Z 2 aliquo²] actu E

exteriori effectivo poenitentiae. Primo modo displicantia de peccato commisso dicitur poenitentia, quia nata est, ut in pluribus, causare tristitiam quae est poena. Secundo modo confessio dicitur poenitentia, quia est causativa verecundiae quae est poena; et ieiunium et huiusmodi.

Tertio modo accipiendo potest principaliter satisfactio dici poenitentia quae voluntarie assumitur pro peccato commisso, et hoc sive illa sit poena sive non. Potest enim aliquis voluntarie assumere ut Deum diligat super omnia pro satisfactione, et sic 10 aliquid delectabile potest dici poenitentia. Et in istis est talis ordo: quia primo est actus detestandi peccatum commissum vel displicantia. Secundo sequitur ex illo actu tristitia. Tertio est acceptatio detestationis sive volitionis tristitiae consequentis. Et sunt duo actus detestatio et acceptatio, et distincti, quia possunt ab invicem 15 separari. Et post primum actum vel secundum vel tertium, ponendo quod tertius actus sit acceptatio poenae consequentis displicantiam vel detestationem, sequitur actus exterior puniendi. Et hoc multipliciter secundum diversas regulas institutas.

Poenitentia primo modo principaliter accepta, scilicet pro sacramento, secundum M a g i s t r u m¹, videtur esse actus aliquis punientis interior vel exterior. Secundum a l i o s² non est ita, sed sola absolutio sacerdotis est Poenitentia quae est sacramentum. Sed sive sic sive sic, dico quod Poenitentia sacramentum

¹ poenitentiae] poenae K   3 poena] poenitentia A (*in corr.*), DFZ   4 poenitentia] poena KP   quia] quae DEK   4-5 iejunium] remedium K   7 poenitentia] poena ACEP   quae] quia AEP   8 poena] poenitentia D, *om.* AP   non] sit *add.* Z   9 sic] hoc modo C, ostendit P 10 poenitentia] poena AEK   in istis] inter ista EK   11 quia] quod K   11-12 displicantia] displicantiae CEKP, disciplina D   12 Tertio] modo *add.* Z   13 volitionis] doloris EK, et *add.* ACEKP   16 poenae] poenitentiae C   17 actus exterior] actus K, *om.* E   18 hoc multipliciter] hic variatur Z   19 primo] secundo DZ, *om.* F   21 punientis] principaliter E, punitivus Z   vel et AP   23 sive¹ ... sic²] quidquid sit Z   sic^{2}}] non A   Poenitentia] quae est *add.* FZ

¹ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 14, c. 1 (ed. Grottaferrata 1981, 316).

² Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 14, q. 4, n. 2; et d. 16, q. 1, n. 7; *Reportatio Paris.*, IV, d. 14, q. 4, n. 4 (ed. Wadding, IX, 81, 247; XI, 716).

non habet quid rei sed tantum quid nominis, et ideo quodlibet quod ponitur in definitione exprimente quid nominis eius potest dici pars Poenitentiae quae est sacramentum. Nunc autem Poenitentia sacramentum sic describitur quod «est absolutio hominis poenitentis, facta a sacerdote iurisdictionem habente, sub certa forma verborum, cum debita intentione prolatâ, ex institutione divina efficaciter significantium absolutionem animae a peccato». Et sic homo poenitens ponitur in ista descriptione, et multa alia sub absolutione sacramentali.

[QUID EST PECCATUM DELERI?]

10

Circa tertium dico quod peccatum deleri non est aliquam rem absolutam vel respectivam a peccatore removeri vel separari, sed est actum commissum vel omissum ad poenam aeternam non imputari. Et hoc sive illud contingat per solam transitionem temporis, ut si Deus ordinaret quod quicumque commisisset talem actum, si inveniretur in *a* tempore actum illum commisisse, esset ordinatus ad poenam aeternam, et si inveniretur illum actum commisisse in *b* tempore sequente *a*, non esset ordinatus ad talem poenam sed ad vitam aeternam. Tunc si aliquis inveniretur utroque tempore illum actum commisisse, tunc in *a* tempore esset peccator et in *b* non, et per consequens potest peccatum sic deleri per solam transitionem temporis sine omni actu vel habitu vel respectu novo in peccatore. Et sic transiret de contradictorio in contradictorium per solam transitionem temporis, nulla alia mutatione facta in quocumque, sive hoc contingat per aliquem actum

20

25

¹ nominis] eius add. Z 2 in] eius add. Z || exprimente om. AP 4 sic] definitur vel add. Z || quod] quae EK 5 facta] peccata C, om. AP 6 institutione] verborum add. Z 9 sub] in AP, om. D || sub ... sacramentali om. FZ 12 respectivam] relativam AFPZ || removerij amoveri DFZ, moveri E 13 actum] certum A || aeternam om. DFZ 14-15 temporis om. ACP 15 quod] ut C 16 si] sed E 17 et] sed Z, non add. DFZ || illum] aliquem alium illum E, aliquem K 18 b om. ACP 19 inveniretur] in add. APZ || utroque] utrobiisque F 21 sic om. EK 22 solam om. EK 23 Et] tunc K, om. C || sic] ille add. DEKZ 24 transitionem] transmutationem F, mutationem Z || temporis] et add. Z, om. E

novum in peccatore, propter quem Deus ordinavit peccatum illud non imputari ad poenam aeternam, sicut modo Deus de facto remittit peccatum mortale; sive contingat per actum novum in alio a peccatore, propter quem Deus remittit illud peccatum, si-
5 cut si remitteret nobis peccata propter opera Christi. Non tamen oportet quod sit aliquis novus actus necessario nec in peccatore nec in quocumque alio ad hoc quod peccatum remittatur.

[RESPONSIO AD QUAESTIONES]

Istis visis dicendum est ad quaestiones propositas. Et circa
10 primam quaestionem primo videndum est de infusione gratiae et expulsione culpe quomodo ista se habent inter se. Secundo, utrum per poenitentiam deleatur culpa et infundatur gratia cum aliis virtutibus. Tertio, utrum ista infusa sint eadem cum illis quae infunduntur in aliis sacramentis. Quarto, ad quaestionem secundam. Quinto, movenda sunt aliqua dubia et solvenda.

[DE INFUSIONE GRATIAE ET EXPULSIONE CULPAE]

Circa primum est difficultas communis: utrum expulsio unius contrarii sit prior inductione alterius contrarii. Et hic dico quod aliter loquendum est de his quae proprie opponuntur et ex natura rei, sive utrumque sit positivum sive unum sit positivum et aliud privativum vel negativum; et aliter de his quae non proprie opponuntur et ex natura rei, sed si opponuntur hoc solum erit per aliquam causam extrinsecam instituentem.

---

1 quem] quod P 2 non *om.* ACP 4 alio a] aliquo P || quem] quod EKP peccatum *om.*
 ACP 5 peccata] nostra *add.* C 5-7 Non ... remittatur *om.* EK 6 nec] vel C 13 ista] gratia
add. Z || sint] sit FZ 17 primum] primam quaestionem Z 18 hic] ad hoc A, hoc DP || dico
 quod] loquendo proprie quia FZ 19 his] illis EFKZ 19-20 quae ... utrumque *om.* D 20 utrum
 que ... sive² *om.* (*hom.*) C || sive² ... et] vel EK || aliud] sit *add.* Z 22 et *om.* DEFKZ

De primis dicitur¹ quod expulsio unius contrarii est prior natura inductione alterius contrariorum, licet aliqui dicant quod inductio unius prior sit quam expulsio alterius. Quod sic probant: illud est prius natura quod ab agente naturali prius intenditur. Sed inductio formae est huiusmodi et non expulsio alterius nisi per accidens, sicut inducens albedinem non intendit expellere nigredinem nisi per accidens.

Sed istud non valet, quia secundum Philosophum et Commentatorem, V *Metaphysicae* et VII³, illud est prius natura quod potest esse sine alio et aliud non sine eo. Exemplum de substantia et accidente secundum Philosophum, VII *Metaphysicae*. Sed expulsio unius formae potest esse per potentiam divinam, et etiam per naturam, sine inductione alterius, et non e converso. Et hoc tenendo quod Deus non posset facere contraria simul in eodem, igitur etc. Exemplum: quia albedo potest expelli ab aliquo subiecto, et tamen non oportet quod nigredo inducatur, quia subiectum est indifferens ad illa contraria et potest carere utroque etiam naturaliter. Et ideo non oportet ad expulsionem unius sequi inductionem alterius.

Si dicas quod per naturam non potest una forma expelli nisi alia inducatur, quia corruptio unius est generatio alterius

¹ De primis] de primo EKZ, prius P || dicitur] dico DEFKZ || quod] naturaliter add. H 3 probant] probatur K, quia add. Z 8 valet] videtur ACP 10 prius] prior Z, om. D || non] est add. E || eo] alio F, illo Z 12 Metaphysicae om. ACP 14 et¹] tamen P 15 eodem] genere add. E, subiecto add. BGHKL 16 aliquo subiecto] aliqua substantia ACP 17 est] sic add. Z 18 et¹] quia Z || etiam] et ACP, sed corr. A || oportet] quo K, quod add. EF, sed corr. F 19 sequi] sequitur DEK || inductionem] inductio DK 20 per naturam om. EK || non] quia non add. E, om. K

¹ Iuxta Scotum prius intentione datur gratia sed prius exsecutione expellitur culpa, *Opus Oxon.*, IV, d. 16, q. 2, nn. 18-19 (ed. Wadding, IX, 288).

² Cf. Bonaventura, *Sent.*, IV, d. 17, p. 1, a. 2, q. 1 (ed. Quaracchi, IV, 246s.); Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I-II, q. 113, a. 8 Resp. ³ Aristot., *Metaph.*, V, c. 11, t. 16; VII, c. 1, t. 4 (1019a 1-4; 1028a 32 - 1028b 2); Averroes, in hos locos (ed. Iuntina, VIII, ff. 57r, 73r).

et e converso¹, respondeo quod assumptum est falsum, quia expulsio et inductio sunt distinctae mutationes. Et Deus potest coagere cum creatura ad expulsionem non coagendo nec concurrendo ad inductionem, et tunc natura creata potest expellere unam formam naturaliter non obstante quod Deus concurrat secum, sed non potest inducere aliam, quia Deus non concurrit. Ideo per naturam potest fieri corruptio sine generatione. Sed illa propositio allegata ‘corruptio unius’ etc., habet intelligi quando Deus concurrit aequaliter in omni actione creaturae, et aliter non est vera.

Praeterea, ratio superius² adducta concludit oppositum, quia secundum Philosophum, IX *Metaphysicae* et II *Physicorum*³, illa quae sunt priora intentione sunt posteriora in executione. Et ideo licet inductio formae sit primo intenta, tamen cum hoc stat quod sit posterior in effectu.

Praedicta autem sunt intelligenda esse vera secundum opinionem quae ponit quod Deus non potest facere contraria simul⁴. Sed secundum opinionem quae ponit quod Deus potest facere

---

1 e converso] econtra K, cetera Z [!] respondeo] dico DFZ 4 et ... natural] ideo una EK || creatura K 5 non ... secum ita codd. pro: si Deus concurrat secum 10 vera om. EK 11 Praeterea] prima FKZ 13 illa] aliqua P || priora] in add. EK 14 sit ... intenta] prius intendatur Z || primo] prius DEFK 16 Praedicta autem] aut C, non add. (s. lin.) F || esse om. ACP 16-17 secundum ... ponit] tenendo Z 17 non om. EF || facere] duo add. Z 17-1 (p. 206) simul ... contraria om. (hom.) EFZ

¹ Cf. Aristot., *Metaph.*, II, c. 2, t. 7 (994b 5-6); *De gener. et corrupt.*, I, c. 3, t. 17 (318a 23-25); *Les Auctoritates Aristot.*, II, n. 45; IV, n. 7 (ed. J. Hemesse, pp. 188, 167). ² Supra, p. 204, lin. 1. ³ Cf. Aristot., *Metaph.*, IX, c. 8, tt. 13-15 (1049b 4 – 1050a 10); *Ethica Nicom.*, III, c. 3 (1112b 23-24); *Les Auctoritates Aristotelis*, XII, n. 40: «Quod primum est in intentione, debet ultimum esse in executione» (ed. J. Hemesse, p. 236).

⁴ Cf. Godefridus, *Quodl. II*, q. 10 (ed. J. Hoffmans, *Les Philosophes Belges* V, fasc. 1-2, Louvain 1932, 145). De compostibilitate vel incompossibilitate contrariorum cf. supra, quest. 9, p. 161, lin. 11; Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quest. 19 (OTh V, 418ss.); *Expositio in lib. Praedicamentorum Aristot.*, cap. 15, § 1 (OPh II, 289); *Summa Logiae*, pars I, c. 43 (OPh I, 125).

contraria in eodem subiecto¹, tunc nec expulsio esset prior natura inductione nec e converso, quia tunc sicut expulsio unius formae potest esse sine inductione alterius, ita e converso inductio unius potest esse sine expulsione alterius, quia possunt esse simul secundum illam viam. Et ideo secundum illam opinionem neutra esset 5 prior alia. Sed hoc videtur esse irrationabile vel includens contradictionem.

Loquendo autem de secundis quae non proprie opponuntur formaliter et intrinsece, sed si opponantur, solum opponuntur per causam extrinsecam, quo modo est de culpa et gratia, quia nihil absolutum in uno repugnat formaliter alicui absoluto in alio, sed si opponantur, solum opponuntur ex institutione divina, quae ordinavit quod quicumque esset in tali culpa, esset indignus vita aeterna, et quicumque haberet gratiam esset dignus vita aeterna. Et per consequens ex institutione divina si gratia et culpa essent 10 in eodem, ille esset dignus vita aeterna et non esset dignus vita aeterna, quae est manifesta contradictio. De istis igitur et consimilibus quae non opponuntur ex natura rei, dico quod nec expulsio unius est prior inductione alterius nec e converso, quia per potentiam divinam possunt esse simul et indifferenter unum sine 15 alio et e converso. Primum patet, quia nulla est inter ea repugnantia nisi ex ordinatione divina. Sed Deus potuit aliter ordinasse, 20 igitur etc.

---

1 in] simul in D, esse in Z || subiecto] quia Z || expulsio] unius formae add. FZ || prior] prius DE || natura om. AP 2 inductione] alterius add. FZ || e converso] econtra KP 3 unius] formae add. EK 4 simul] idem E, quia add. F 5 ideo] non D 6 esse] mihi EK, om. Z || irrationabile] irrationalis ACP, om. EK || vel] et Z, om. EK 8 secundis] duobus DFZ 11 alicui] alteri CP || alio] altero K 12 quae] qui EP 15 divina] Dei K 16 ille] idem E || non om. P 16-17 vita² aeterna om. DEP 17 quae] quod DEK || igitur] autem Z 18 oppo- nuntur ... rei] oportet ex natura rei esse contraria AP || dico] dicitur EK 19 nec e converso om. DFZ || quia] et FZ 21 quia] quod D, sic add. F 22 ordinatione] institutione Z || potuit] potest AP, potuisset Z || ordinasse] ordinare ACP

---

1 Cf. Scotus, *Ordinatio*, dist. 17, p. 2, q. 2, n. 242: «Contraria in summo sunt incompossibilia in eodem, in gradibus remissis non» (ed. Vaticana, V, 255). Cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, loco cit.

Secundum patet quantum ad unam partem, quia Deus potest infundere gratiam sine expulsione culpe, sicut primo angelo stanti in quo nulla culpa praecessit infusionem gratiae. Et de primo homine similiter patet, secundum a l i q u o s¹, qui dicunt 5 eum habuisse gratiam ante lapsus. Quantum ad secundam partem patet, quia sicut Deus instituit poenam aeternam alicui infligendam pro peccato mortali sine infusione alicuius positivi, sicut p r i u s probatum est², ita potest sibi illam poenam et obligationem remittere et omnem offensam sine infusione positivi 10 cuiuscumque.

C o n f i r m a t u r, quia Deus potest suspendere inflictionem illius poenae pro peccato usque ad tempus, manifestum est, et hoc sine omni infusione positivi, igitur eadem ratione potest suspendere inflictionem illius poenae in perpetuum absque hoc 15 quod infundat aliquam gratiam. De facto tamen et naturaliter prius est expulsio culpe quam infusio gratiae, quia de facto et regulariter non remittitur culpa nisi infundatur gratia. — Sed gratia de facto fuit infusa sine expulsione culpe, patet de angelis, de Christo, de beata Virgine³ et de primo homine secundum 20 a l i q u o s⁴. — Sed istud non est ex natura rei quod non expellitur culpa sine infusione gratiae, quia Deus potest facere contrarium, sed hoc solum est ex institutione divina.

¹ 2 culpe om. AFPZ || sicut] patet in add. DFZ 2-3 stanti] statim AF || Et] sed E 4 similiter patet] patet etiam Z, om. EK 5 eum] illum P 6-7 infligendam] instituendam alicui EK 8 potest] tamen D || sibi] Deus AP || et] illam add. E 10 cuiuscumque om. FZ 11 confirmatur quia] similiter quod D 12 tempus] ut add. Z 13 omni om. AEKPZ || infusione] alicuius add. K 14 in perpetuum] pro perpetuo AP 15 quod om. EK || naturaliter] regulariter DFZ 16-17 prius ... regulariter om. EK 19 Christo] Deo C || de²] et K 20 ex] de K || quod] quia A 22 sed ... divina om. FZ

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, II, d. 24, c. 1 (ed. Grottaferrata 1971, 450s.). ² Supra, p. 195, lin. 2 – 197, lin. 12. ³ «sine expulsione culpe», quia nullam culpam habuerunt. Codex G notat in margine: «Nota beata Virgo in conceptu sine originali quia ei infusa est gratia sine remissione culpe, ergo culpam non habuit». ⁴ Vide notam 1 et infra, p. 224, n. 2.

[UTRUM REMITTATUR CULPA SINE POENITENTIA]

Circa secundum articulum videndum est utrum remittatur culpa sine poenitentia. Et hic dico quod per poenitentiam potest intelligi vel actus exterior in parte sensitiva vel interior. Loquendo de primo actu, sic dico primo quod nec poena quaecumque exterior necessario requiritur nec sufficit ad deletionem peccati et infusionem gratiae. Similiter, loquendo de actibus et passionibus interioribus, puta de displicantia vel detestatione peccati et de tristitia consequente et de acceptatione actus displicantiae et tristitiae consequenti, dico quod nullum istorum in generali sufficit ad deletionem peccati mortalis, quia ille actus non sufficit ad deletionem peccati mortalis qui potest fieri inordinate et sine circumstantiis debitiss. Sed omnia praedicta sunt huiusmodi, igitur etc. Minor patet, quia aliquis potest detestari peccatum et tristari propter poenam temporalem vel aeternam solum et non propter Deum, et per consequens iste actus vel tristitia caret debito fine, quia *perfecta caritas foras mittit timorem*¹.

Secundo dico quod non includit contradictionem peccatum deleri sine poenitentia, et per consequens sine aliquo praedictorum. Hoc patet, quia Deus potest gratiam infundere illi sine poenitentia in quo non invenitur aliquid repugnans gratiae vel gloriae. Sed in isto peccatore nihil invenitur repugnans gratiae vel gloriae, quia actus iam transiit, et ex illo actu non oportet quod aliquis habitus derelinquatur, sicut patet *s u p r a*², igitur etc.

3 Et hic] hic K, ad hoc Z   5 quod] nullus actus *add.* DFZ   5-6 nec ... nec] vel ... vel Z   7 Similiter] sed DEFKZ || actibus] actionibus P   8 interioribus] intrinsecis C, inferioribus EKP || vel] et C || et] vel Z   10 consequenti] convertis E, consequentis ACPZ || dico *om.* ACEKP || quod] quia P   11-12 ille ... qui *om.* FZ   11 ad] huius *add.* AKP   12 peccati mortalis] peccati E, *om.* AP || qui] quod A, quae P   14 patet] probatur D || tristari] contristari EK 19 deleri] remitti et gratiam infundi DFZ   21-22 invenitur ... gloriae] nullum reperitur repugnans gratiae vel gloriae. Sic et hic K || Sed ... gloriae *om.* (*hom.*) E   23 iam] ideo E || actu] iam transit *add.* D   24 derelinquatur AP || sicut] ut K

¹ I Ioan. 4, 18.   ² Supra, p. 195, lin. 2 – p. 198, lin. 16.

Praeterea, nihil existens in peccatore est causa necessaria poenae propter quod repugnet sibi gloria, cum hoc, scilicet infligere poenam, sit solum in voluntate Dei. Igitur potest Deus poenam illam sibi remittere sine omni repugnantia.

- 5   *S i d i c a s* quod Deus necessario infligit poenam, aliter esset iniustus, *c o n t r a:* Deus potest pro aliquo tempore non infligere poenam, igitur pro quocumque potest non infligere, quia si illa non repugnat pro aliquo tempore, nec in perpetuum repugnabunt, quia lapsus temporis non facit repugnantiam, sed illa 10   *quaes* repugnant de se repugnant.

- Praeterea, hoc dato, sequeretur quod Deus non posset istum peccatorem adnihilare ullo modo. Quia si non poeniteret, necessario oporteret — si sit iustus — quod infligeret sibi poenam, quam non posset infligere si eum adnihilaret; et si poeniteret, non 15   posset eum adnihilare, quia tunc necessario daret sibi gratiam, et per consequens secundum rectam rationem daret sibi gloriam. Et sic nunquam posset aliquem peccatorem adnihilare, quia necessario omnis peccator est sub altero istorum contradictiorum, quia vel poenitet vel non poenitet.

- 20   Tertio dico quod de potentia ordinata posset Deus remittere culpam sine omni speciali poenitentia interiori vel exteriori. Hoc probatur, quia possibile est aliquem oblivisci se commisisse peccatum, sic scilicet quod habeat ignorantiam invincibilem respectu illius, et per consequens illa ignorantia non est sibi imputabilis. 25   Ille tunc non tenetur detestari illud peccatum. Sed nullus habens usum rationis potest poni extra statum salutis, igitur si iste diligit Deum super omnia, Deus de potentia ordinata sibi infunderet gratiam, igitur etc.

---

2 quod] quem FZ | cum hoc scilicet] quia hoc s. EK, et hoc si F, quod add. E | 6 esset] Deus add. Z | pro] in ACP | non om. P | 7 poenam ... infligere² om. (hom.) F | igitur ... infligere² om. Z | quia] et Z, om. F | 9 non] nullo modo C | 11 istum] hunc K | 12 ullo] nullo EK | 12-13 necessario] nisi K | 13 oporteret] ordinaret ACP | quod] quia EZ | 14 et si] secundum AP | poeniteret] peccaret ACP | 18 altero] aliquo Z | 21 sine] cum AP, sed corr. A | Hoc] et hoc DFZ | 25 illa] cum ista E | sibi om. FZ | 27 potentia] sua add. K

S i d i c a s quod talis tenetur poenitere in generali, puta si aliquid commisisset, r e s p o n d e o quod tenetur poenitere si sibi occurrat peccatum in generali, sed si sibi non occurrat sine negligentia sua, non videtur quin posset sibi remitti peccatum, puta si cogitaret intense de Deo vel de quocumque alio propter 5 quod non posset conteri in speciali nec in generali. Tamen hoc non obstante dico quod exsistenti in peccato mortali et habenti conscientiam de tali peccato, vel non habenti conscientiam propter ignorantiam imputabilem, non potest remitti peccatum de potentia Dei ordinata sine actu poenitentiae, et hoc quia Deus sic dis- 10 posuit quod nulli remitteretur culpa sine omni punitione.

Quarto dico quod essentialius se habet ad remissionem culpare actus detestandi peccatum quam quaecumque poena sive interior sive exterior. Cuius ratio est quia sicut peccatum sola voluntate committitur, ita ille actus qui prius et essentialius est in potestate 15 voluntatis, prius requiritur inter omnes actus ad deletionem peccati. Huiusmodi autem est actus displicantiae non tristitia.

C o n f i r m a t u r, quia Deus posset suspendere causalitatem illius actus respectu tristitiae, et tunc ibi esset displicantia et detestatio sine aliqua tristitia consequente, et tamen talis detestans tunc mereretur remissionem culpare et infusionem gratiae. 20

Ex istis patet quod convenienter ponuntur partes poenitentiae, scilicet contritio, confessio, satisfactio; quorum primum correspondet actibus interioribus et alia duo actibus exterioribus.

2 respondeo] respondetur A 3 si²] sic add. P 6 conteri] confiteri EK, concedi P
8 conscientiam¹ om. FZ || habenti om. EK 9 remitti] illud add. FZ 10 poenitentiae] punitivo
EK 13 poena] poenitentia DFZ 16 voluntatis] qui add. F || requiritur om. FZ || inter] nunc E
16-17 peccati] concurrit add. FZ 17 displicantiae] disciplinae (mg.) F, et add. (s. ln.) F || non]
nisi P || tristitia] tristitiae DK 22 convenienter] communiter K, tria Z || ponuntur] quae dicuntur
add. Z

[DE GRATIA IN POENITENTIA ET IN ALIIS SACRAMENTIS INFUSA]

Circa tertium articulum: utrum sit eadem gratia quae infunditur in Poenitentia et in aliis sacramentis. Hic dicitur¹ quod est alia gratia gratum faciens et gratia sacramentalis, quia gratiae sacramentales ordinantur ad reparandum defectus hominum qui ex peccatis acciderunt; gratia gratum faciens ordinatur ad bene operandum. Similiter, alia est gratia collata in uno sacramento et in alio.

Sed contra ista: gratia sacramentalis est quidam habitus ordinatus ad actum, igitur non est diversa nisi propter diversitatem actuum. Sed nullus actus est in recipiente sacramentum quodcumque quin possit esse in eo si non recipiat sacramentum. Et recipiens percipere potest se habere omnem actum ante sacramentum quem percipit se habere post sacramentum, quia omnem actum elicitum tam ab habitibus supernaturalibus quam naturalibus potest se percipere habere ante receptionem sacramenti, quia Deus non ligatur sacramentis², igitur etc.

Si dicatur quod actus eius latet nos, contra: sicut actus perfectissimae virtutis non latet, ita nec actus cuiuscumque alterius virtutis. Sed actus caritatis, quae est perfectissima virtus, non latet nos, igitur etc.

Praeterea, contra hoc quod dicit quod gratia sacramentalis ponitur ad reparandum defectus animae et potentiarum animae³, quia quaero: aut isti defectus sunt solum privationes aut entia

5 reparandum] reprobandum K   6 peccatis] praedictis Z   7 alia] autem alia E, aliqua P
 || et] non add. P   10 nisi] nec D   10-11 propter diversitatem] diversitate EK   12 si] etsi C
 13 ante] sive D   14 quem] quam AP, quod E   15 ab] ex K   17 ligatur] ligavit P   19 latet]
 non add. BGH :| nec om. D   20 caritatis] quicumque add. P   21 virtus om. DFZ   22 dicit]
 ponit K   24 aut] an Z || entia] etiam P

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 1, q. 1, a. 4, qa. 5; *Summa theol.*, III, q. 62, a. 2 Resp.   ² Ut dicit Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 1, c. 5 (ed. Grottaferrata 1981, 235).   ³ Supra, lin. 4.

positiva. Si sint privationes, aut sunt privationes virtutum naturalium aut supernaturalium. Et sive sic sive sic, isti defectus sufficienter reparantur per virtutes supernaturales, quae distinguntur ab ipsis gratiis sacramentalibus. Si sint entia positiva disconvenientia animae, tunc sequitur quod anima in quolibet sacramento 5 perderet aliquod accidens absolutum, quod videtur inconveniens. Similiter talia entia positiva disconvenientia opponuntur virtutibus, igitur sufficienter tolluntur per infusionem talium virtutum, et per consequens illae virtutes sufficienter reparant tales defectus.

Praeterea, homo pro statu gratiae non habet gratiam perfectio- 10 rem quam habuissest si stetisset in statu innocentiae. Sed tunc non habuissest nisi gratiam gratum facientem et alias virtutes. Igitur nec modo, et per consequens illa gratia sacramentalis totaliter superfluit.

Praeterea, peccatum nihil relinquit in anima expellendum sed 15 tantum obligationem ad poenam aeternam. Illa obligatio sufficienter expellitur per gratiam gratum facientem et alias virtutes, igitur gratia sacramentalis superfluit.

Praeterea, illud quod sufficienter inclinat ad unum oppositorum expellit reliquum, vel saltem non requirit aliud ad expellendum. 20 Sed isti defectus non sunt nisi peccata mortalia, et gratia gratum faciens cum aliis virtutibus sufficienter inclinat ad actus oppositos istis peccatis. Igitur sufficienter expellunt illa peccata, igitur gratia sacramentalis est superflua.

Praeterea, isti defectus non sunt nisi defectus morales potenti- 25 tiarum et culpabiles quo ad mores, non quo ad naturam aliquam positivam. Sed omnes tales defectus sufficienter tolluntur et corriguntur per gratiam gratum facientem et alias virtutes, igitur etc.

---

1 Si] dicatur quod add. C 11 sunt om. DFZ 2 aut] sive E 11 defectus] actus Z 3 virtutes] naturales P, et add. ACDP, sed del. A 3-4 quae ... sacramentalibus om. FZ 5 animae] et tolluntur add. Z 11 sequitur quod om. EK 7 talia] taliter Z 9 illae] tales K 10 homo] aliquis C 11 si] sed si D 12 non] nihil P 16 aeternam] sed add. Z, om. EK 20 requirit] requiritur AFZ 26 non] et non FZ 27 defectus om. EK 27-28 corriguntur] coniunguntur E, corrumpuntur Z 28 virtutes] istud facientes add. Z

Praeterea, isti defectus non sunt nisi peccata mortalia, igitur si istae gratiae ponantur ad reparandum istos defectus, tot erunt distinctae gratiae quot sunt peccata mortalia, quod videtur absurdum. Vel si dicas quod una gratia sacramentalis sufficit ad reparandum omnes 5 istos defectus, eadem ratione dicam ego quod una gratia gratum faciens sufficit ad reparandum omnes huiusmodi defectus, igitur superflue ponuntur tales gratiae.

Ideo dico quod duplex est gratia: una est qualitas absoluta informans animam, alia est gratuita Dei voluntas. Primo modo loquendo de gratia, dico quod eadem est gratia gratum faciens et gratia virtutum et gratia sacramentalis cuiuscumque sacramenti. Hoc patet, quia pluralitas non est ponenda sine necessitate. Sed omnia possunt salvari aequa bene ponendo unam gratiam tantum sicut ponendo plures, igitur est tantum ponenda una, et maxime 15 ex quo nec est ad hoc auctoritas nec ratio nec experientia¹. Assumptum probatur, quia omnis gratia ponitur vel ut reddat hominem dignum vita aeterna, vel ad meritorie operandum, vel ad tollendum defectus inclinantes ad peccatum et retrahentes hominem a bono. Sed omnia ista salvantur per unam gratiam cum aliis

3 gratiae mg. A, om. CDP || sunt] erunt sunt D, erunt FZ   5 istos] huiusmodi K, actus add. D   5-7 eadem ... defectus om. (hom.) EK   6 huiusmodi] istos AP   7 ponuntur] omnes add. Z   8 absoluta om. EK   10 gratia^{1]}] primo add. D   11 cuiuscumque sacramenti om. FZ   13 aequa] primo add. K || tantum om. FZ   14 igitur] non add. D   15 nec^{1]}] non FZ   16 probatur] patet Z   18 peccatum] peccandum K   19 a bono] ad bonum F, a bonis Z

1 Cf. Richardus Rufus, *Sent.*, II, d. 27, q. 2: «Sed quia ista diversificatio inter gratiam et virtutem, proprie dicta utraque, non habet auctoritatem a S a n c t i s nec rationem cogentem suae necessitatis, nec etiam utilitatem, ut videtur, ideo a l i i aliter dicunt, qui malunt ponere finita quam infinita et unum quam multa, si possibile est. Dicunt ergo quod unum sunt et idem per essentiam gratia creata gratum faciens et virtus gratuita, scilicet formata». Haec scripsit Rufus circa 66 annis ante Ockham. Iudicio censorum dictum Rifi est: «Calumniosum. Confundit solito more habitus gratuitos». Cf. G. Gál, «Opiniones Richardi Rufi Cornubiensis a Censore Reprobatae», *Franciscan Studies*, XXV (1975), 171s.

virtutibus, igitur etc. Primum patet, quia secundum A u g u s-
t i n u m, ubi prius¹, sola caritas dividit inter filios regni et
perditionis.

Secundum patet, quia caritas cum aliis virtutibus sufficit ad
meritorie operandum, puta cum fide et spe. Licet enim caritas ⁵
non sufficit ad credendum et sperandum, quia isti actus sunt in
intellectu, tamen si sint aliquae virtutes in intellectu inclinantes
ad istos actus, sufficit tunc caritas cum illis virtutibus ad meritorie
operandum.

Tertium patet, quia isti defectus vel sunt ignorantia in intel- ¹⁰
lectu vel malitia in voluntate vel defectus in potentiis executivis.
Sed ignorantia in intellectu sufficienter tollitur per fidem et alios
habitus intellectuales; malitia in voluntate tollitur per caritatem;
defectus in potentiis executivis tollitur sufficienter per alias vir-
tutes vel qualitates inclinantes. ¹⁵

Secundo dico quantum ad istum articulum quod gratia virtutum non distinguitur realiter a gratia gratum faciente. Sed gratia virtutum et caritas sunt eadem, igitur etc. Maior patet, quia si [caritas] distingueretur realiter, tunc gratia posset esse sine caritate, quia si sint res distinctae possunt separari ab invicem, et ita ²⁰ aliquis esset gratus Deo sine caritate, et per consequens acceptus Deo et non acceptus Deo.

Praeterea, secundum eos² qui ponunt gratiam differe a

1-2 quia ... Augustinum om. FZ 1-4 secundum ... quia om. (hom.) D 2 ubi] ut EKZ || dividit] distinguit Z 5-6 meritorie ... ad om. (hom.) EK 5 et om. DFZ || spe] etc. add. FZ 6-8 quia ... actus om. ACP 7 inclinantes] tunc add. Z 8 tunc] tamen AP, om. Z || illis] aliis Z 10 quia] quod C 11 executivis] exterioribus EK, vel exterioribus add. H 12 et] scientiam moralem vel prudentiam add. L 15 vel] et Z || inclinantes] intellectuales P 16 istum] primum EK 17 faciente] quia gratia virtutum est caritas add. BL, quia quaecumque sint eadem non distinguuntur realiter add. (mg.) E², quia caritas non distinguitur realiter a gratia gratum faciente add. FGHKZ 18 et ... eadem] est caritas FZ 19 distingueretur] distinguerentur P 21-22 acceptus ... acceptus] gratus ... gratus ACP, sed corr. C 22 et ... Deo om. EK || Deo² om. AP 23 eos] illos K

---

¹ Supra, p. 192, nota 1. ² Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I-II, q. 110, aa. 3-4; III, q. 62, a. 2 Resp.; *Sent.*, IV, d. 1, q. 1, a. 4, qa. 5.

caritate, gratia est subjective in essentia animae et ex ea fluunt caritas et aliae virtutes. Et secundum eum a l i b i¹ intellectus est prior voluntate, et per consequens essentia animae est prior voluntate, igitur potest gratia esse in essentia animae absque hoc quod caritas sit in voluntate.

Praeterea, si gratia sit causa respectu caritatis, videtur maxime esse causa effectiva. Sed Deus potest suspendere omnem actionem causae secundae, igitur potest suspendere actionem gratiae qua ab ea fluit caritas, et per consequens gratia posset esse sine caritate.

Ideo dico quod gratia et caritas sunt omnino idem realiter, et in omni sacramento augetur et non infunditur nova gratia, et² solum distinguuntur sicut nomina vel conceptus connotativi.

Loquendo autem de gratia secundo modo, scilicet de grata Dei voluntate, quae coexistit sacramentis, et ex pactione divina aliiquid efficit in anima, sic dico quod gratia sacramentalis differt a gratia virtutum, quia aliquis effectus correspondet gratiae sacramentali, hoc est voluntati divinae respectu recipientis sacramentum, qui non convenit caritati secundum se. Nam talis gratia coexistens in sacramento liberat recipientem ab omni culpa et poena. Patet in Baptismo fluminis ubi remittitur omnis culpa, et poena similiter, et tamen non oportet hoc fieri per gratiam infor-

¹ essentia animae] anima EK   2 Et²] sed Z   5 caritas] non add. C   8 causae ... actionem om. (hom.) EK || qua] quia CP   11 idem] eadem DEFKZ, et eadem res add. BGL   12 et¹] sed Z, omnino add. E || et¹ ... gratia om. (hom.) FZ || et² non] vel EK   14 scilicet] et ACP || gratia] gratuita BGHL   15 quae] quod EK   21-22 Patet ... poena om. (hom.) DFZ   21 ubi] nec P   22 similiter] simpliciter AP || tamen] hoc add. Z

¹ Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 82, a. 3, ad 2; I-II, q. 13, a. 1
Resp.   ² Loco «et . . . connotativi» (lin. 13) codices B et L habent: «alterius rationis a prima, sed prima augetur. Ista tamen nomina vel conceptus connotativi significant rem unam sed (negativi significantes unam rem L) aliter et aliter eam significant, quia aliquid connotatur per unum (vel aliter add. L) quod non per aliud vel non illo modo per aliud».

mantem. Similiter exemplum est ad hoc, quia eadem gratia conferuntur in Baptismo fluminis et flaminis, et tamen aliquem effectum habet Baptismus fluminis quem non habet baptismus flaminis, quia in primo absolvitur baptizatus ab omni poena temporali et aeterna, non autem in secundo.

5

S i d i c i s quod baptizatus baptismo flaminis absolvitur ab omni poena aeterna et temporali sicut baptizatus Baptismo fluminis, quia S a n c t i dicunt quod idem facit baptismus flaminis quando non potest haberi Baptismus fluminis quod facit Baptismus fluminis¹, c o n t r a : tunc baptizatus Baptismo fluminis 10 esset peioris condicionis quam non baptizatus, quia Baptismus fluminis non absolvit a poena temporali in adulto, et si baptizatus Baptismo fluminis fecisset tantum unum peccatum et baptizatus baptismo flaminis multa, primus absolvitur a culpa sed non a poena temporali, si sit adultus; secundus absolvitur ab omni poena; 15 igitur [primus] esset peioris condicionis etc. Sic igitur patet quod gratia sacramentalis est aliquo modo eadem cum gratia virtutum et aliquo modo diversa.

15

[RESPONSIO AD SECUNDAM QUAESTIONEM
OPINIO SCOTI]

20

Quantum ad secundam quaestionem, dicit I o a n n e s , libro IV², de Poenitentia, quod quamvis per contritionem possit

1 Similiter *om.* PZ || quia] quod DEFZ || *gratia*] secundum speciem *add.* L 2 aliquem effectum] aliquid C, aliquis P 3 quem] quod CE, qui P 5 autem] sic semper forte L, *om.* EK 8 quia ... flaminis *om.* D 8-10 quia ... fluminis¹ *om.* (*hom.*) CK 9-10 quod ... fluminis¹ *om.* (*hom.*) Z 10 fluminis²] f. C, flaminis E 11 peioris condicionis] peior CEFKZ 12 absolvit] dissolvit Z 13-14 fecisset ... flaminis *om.* D || fecisset ... multa *om.* F 14 multa] infinita P || primus] qui non (*om.* Z) habet Baptismum fluminis *add.* FGZ 15 adultus] sed *add.* Z 16-18 quod ... diversa] quomodo gratia virtutum est aliquo modo diversa Z 21 quaestionem] quod K 22 libro IV] in IV, 14 dis. Z

¹Vide auctoritates apud Petrum Lombardum, *Sent.*, IV, d. 4, c. 4 (ed. Grottaferrata 1981, 255-59). ²Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 14, q. 4, nn. 6-7 et 2; d. 16, q. 1, n. 7 (ed. Wadding, IX, 92, 81, 247s.); *Reportatio Paris.*,

deleri peccatum et gratia conferri, tamen si aliquis cum debita intentione recipiat sacramentum Poenitentiae sine omni motu bono vel contritione, virtute sacramenti Poenitentiae sibi remittitur culpa et infunditur gratia. «Et hoc est maioris misericordiae, scilicet 5 duplēcēm viam instituere per quam iustificetur peccator quam ipsum ad unam viam artare. Unde sicut adultus primam gratiam delentem peccatum originale potest habere dupli via, scilicet ex bono motu disponente ad illam de congruo», sicut patet in baptismo flaminis ubi infunditur gratia sine Baptismo fluminis, et 10 etiam ex susceptione Baptismi, ita in proposito adultus potest recipere primam gratiam delentem peccatum actuale dupli via, scilicet per bonum motum disponentem ad illam gratiam de congruo et per voluntariam susceptionem sacramenti Poenitentiae sine omni bono motu. Et sicut ad deletionem originalis per contritionem requiritur aliquis motus meritorius de congruo, sed ad 15 deletionem illius peccati per Baptismum fluminis non requiritur nisi voluntaria susceptio Baptismi sine fictione et sine actu vel voluntate peccati mortalis, ita in proposito ad deletionem peccati actualis non solum attritus usque ad certum gradum in ultimo 20 [instanti] recipit gratiam, sed¹ non habens talem actum, habens tamen voluntatem suscipiendo sacramentum Poenitentiae, sine omni obice peccati mortalis actualiter inherenteris, recipit gratiam non ex merito sed ex pacto divino, si nullum obicem ponat.

4 scilicet *om.* ACP   6 viam *om.* FZ || artare] coartare Z   10 ex] in A   11 recipere *om.* FZ || dupli via] dupliciter promereri FZ   12 bonum] unum Z || illam] primam EK || gratiam *om.* FZ   14 sicut] sic EK || deletionem] peccati *add.* Z || per] praeter Z   15 sed] et FZ, *om.* D   17 et sine] sine K, *om.* E   19 attritus] actus DFG, adultus EH, actus adultus K, habens actum bonum *add.* H || ultimo] adulto FZ   20 instanti Scot., *om. codd.* || talem] gradum *add.* K   21 tamen] tantum Scot.

IV, d. 14, q. 4, nn. 10-14 (ed. Wadding, XI, 717s.).   ¹ Loco «sed ... actum» legitur in summa pagina G: «per virtutem meriti de congruo, sed non habens talem actum qui sit meritum de congruo».

Haec conclusio probatur, quia si non, sequeretur quod per sacramentum Poenitentiae nunquam deleretur peccatum, sed esset necesse prius deleri per contritionem vel attritionem.

Praeterea, si non, tunc sacramentum Poenitentiae nunquam esset secunda tabula post naufragium, quia nunquam liberaret a 5 periculo submersionis.

Praeterea, Christus dicit in Ioanne et Matthaeo 26: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis*¹, igitur etc.

C o n t r a:

Quamvis Deus de potentia sua absoluta posset sic iustificare 10 impium sine omni bono motu voluntatis et sine contritione vel attritione de peccatis, tamen de facto non videtur hoc esse de intentione S a n c t o r u m. Dicit enim [A m b r o s i u s²], secundum quod M a g i s t e r allegat hic superius, et ipsem dicit idem, distinctione 14 et 15, quod «poenitentia est virtus vel 15 gratia qua commissa mala cum emendationis proposito plangimus et odimus, et plangenda ulterius committere nolumus»³. Et loquitur de poenitentia necessaria ad salutem.

Praeterea, descriptio poenitentiae quam ponit iste D o c t o r videtur esse ad oppositum. Dicit enim quod «Poenitentia est ab-

---

1 Haec] et EK || si non] aliter C, sic EK, tunc add. DZ 2 sed] si FZ 3 necesse] ne-cessarium EK || vel] et FZ || attritionem] satisfactionem EK 8 remittuntur eis] etc. AP || etc. om. APP 10 iustificare] instituere ACDEF, sed corr. F 11 impium] ipsum AP || motu] ipsius add. AP 12 attritione] satisfactione EK 13 Ambrosius] Augustinus Z, om. reliqui 14 hic su-perius] libro (hoc C) Sententiarum CDFZ 16 mala] peccata AP, om. C 19 Praeterea] prima E 20 enim om. DEK

---

¹ Ioan. 20, 23; Matth. 16, 19; 18, 18. «Opinio Scotti videtur rationabilior hic quam cuiuscumque alterius» legitur in margine codicis L. ² Pseudo-Ambrosius, *Sermo 25 (De s. Quadrag. 9)*, n. 1 (PL 17, 677 A) ex *Decreto Graitani*, *De poenitentia*, d. 3, c. 1 (ed. Friedberg, I, 1211); Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 14, c. 2 (ed. Grottaferrata 1981, 316). ³ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 14, c. 3; cf. dist. 15, c. 7 et d. 17, c. 1 (ed. cit., pp. 318, 333s., 343–46).

solutio hominis poenitentis»¹ etc. Sed illud non potest esse sine actu poenitentis et poenitentiae, igitur etc.

Praeterea, qua ratione requiritur intentio recipiendi Baptismum in adulto et dolor de peccatis, sicut p r i u s² dictum est, eadem ratione in sacramento Poenitentiae.

Praeterea, tres sunt partes Poenitentiae secundum omnes³, scilicet contritio, confessio, satisfactio. Igitur sicut contritione non deletur peccatum sine proposito confitendi et satisfaciendi, habita opportunitate, ita nec confessio [delet] sine contritione et satisfactione.

Praeterea, similitudo quam adducit de Baptismo⁴, quod in Baptismo non requiritur bonus motus necessario praecedens deletionem peccati, ita in proposito, haec similitudo videtur esse ad oppositum. Quia in Baptismo adulti non potest peccatum deleri sine omni bono motu ipsius voluntatis, sicut patet per M a g i s t r u m, libro IV, dist. 14, cap. 5⁵ et dist. 4, cap. 2⁶ ubi dicit:

1 Sed] et DFZ || illud] idem C 3 qua ratione] eadem ratione qua EK || recipiendi Baptismum] Baptismi DFZ 7 contritio] attritio F || sicut] sine FZ, in add. AP 7-8 contritione non deletur] contritio non delet DEK 8 peccatum] nec add. FZ || et] nec FZ 11 adducit] addunt P 11-12 quod ... non] non valet (scilicet add. Z) quia (in Baptismo add. Z) add. FZ 12 necessario] mentis DFKZ, om. E || praecedens] ad add. EK 13 ita om. DFZ 15 ipsius om. FZ

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 14, q. 4, n. 2: «Poenitentia est absolutio hominis poenitentis, facta certis verbis, cum debita intentione prolatis a sacerdote iurisdictionem habente, ex institutione divina efficaciter significantibus absolutionem animae a peccato» (ed. Wadding, IX, 81). ² Cf. supra, quaest. 2 (p. 27, lin. 14, pp. 35-36); quaest. 3-5 (p. 55, lin. 5). ³ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 16, c. 1 (ed. cit., p. 336); Thomas Aquinas, *Summa theol.*, III, q. 90, aa. 2-3 Resp. ⁴ Supra, p.217, lin. 6-23. ⁵ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, sed potius dist. 16, c. 4 (ed. Grottaferrata 1981, 340). ⁶ Idem, ibidem, p. 253; verba sunt Augustini, *Sermo 351* (alias *Homil. 50*), c. 2, n. 2 (PL 39, 1537). De authenticitate huius sermonis cf. *Clavis Patrum Latinorum*, n. 284 (ed. E. Dekkers et Ae. Gaar, Steenbrugge 1961, p. 75).

«Omnis qui iam suae voluntatis arbiter est constitutus cum accedit ad sacramentum fidelium, nisi poeniteat eum veteris vitae non potest novam inchoare. Ab hac poenitentia cum baptizantur soli parvuli immunes sunt». Et adducit ad hoc multas auctoritates.

[OPINIO OCKHAM]

5

Et ideo dico sine omni praeiudicio aliorum quod per nullum sacramentum potest remitti peccatum mortale sine omni contritione in generali vel speciali. Et hoc dico de eo qui potest uti libero arbitrio, qui habet legitimam aetatem, et etiam non est ignorantia invincibilis. Si alterum illorum non insit, excusatur,¹⁰ sicut patet in parvulo et fatuo. Licet enim parvulus potest liberari ab originali sine actu propriae voluntatis, quia caret usu liberi arbitrii, tamen non remittitur sibi peccatum sine omni actu sui vel alterius. Adultus autem, qui habet usum liberii arbitrii, non remittitur sibi peccatum sine motu bono propriae voluntatis¹⁵.

15

A d a r g u m e n t a I o a n n i s:

Cum dicit² quod tunc non ligarent nec solverent sacerdotes aliquem, respondeo cum Magistro³ quod sacerdotes ligant et solvunt, quia ostendunt homines ligatos et solutos.

Item, ibidem, secundum eum, dist. 18⁴: «Ligant dum satisfac-²⁰ tionem poenitentiae confitentibus imponunt, solvunt cum de ea

¹ sua voluntatis *om.* ACP 1-4 constitutus ... sunt] etc. AP 3 inchoare] vitam *add.* Z || cum] enim EK, pueri *add.* E 4 parvuli] pueri DFZ || immunes] et iuvenes EFK || sunt] si- militer K || adducit] addit FZ || multas] infinitas CP 7-8 contritione] peccato P 8 vel] in *add.* EKZ 9-10 etiam ... invincibilis] non habet ignorantiam invincibilem Z 10 Si] sed DZ || non *om.* EKZ 11 et] in *add.* DFZ || fatuo *om.* EK || enim] non K || potest] possit FZ 13 actu] motu FZ 14 Adultus] adulto BLZ || qui] quia EFK || arbitrii] ideo *add.* AFP 15 sibi peccatum] sibi D, *om.* FZ 17 tunc *om.* AP 18 cum Magistro] secundum Magistrum Z 19 homines] esse *add.* Z 21 poenitentiae confitentibus] poenitentibus Z

¹ Ita, minus congrue, codices. ² Hoc dicit Scotus solum implicite. Cf. supra, p. 218, lin. 1 et p. 216, n. 2. ³ Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 18, c. 6 (ed. cit., p. 361). ⁴ Idem, ibidem, p. 362.

aliquid dimittunt». Et sic per sacramentum Poenitentiae, ut distinguitur contra motum bonum recipientis sacramentum, non dimititur peccatum, licet maior gratia conferatur in confessione, et aliquid de poena temporali dimittatur, et ista non fiebant per solam cordis contritionem.

Ad aliud¹ dico, secundum Hieronymum et alios Santos loquentes de ista materia, quod poenitentia, quae est secunda tabula, est actus poenitentis, scilicet contritio et confessio, non tamen sine Poenitentia sacramento, saltem in proposto.

Ad auctoritates Salvatoris patet per Magistrum, dist. 18².

Ad illud de Baptismo³ patet quod est ad oppositum, quia sicut peccatum originale non deletur in adulto sine aliquo actu voluntatis, ita nec peccatum actuale deletur sine actu voluntatis. Nec per sacramentum Eucharistiae remittitur peccatum, immo oportet quod ante sumptionem sit extra peccatum. Similiter Confirmatio forte non confert gratiam sine bono motu mentis in adultis.

Sed contra praedicta sunt aliqua dubia:

Primum est quia videtur quod peccatum mortale sit privatio alicuius positivi, tum quia secundum Santos⁴ loquentes

¹ dimittunt] diminuunt ADEFK || ut] prout Z 2–3 non dimittitur] ideo dimittunt E 3 peccatum] quoniam P 4 temporali] totali ACP || dimittatur] diminuatur C || ista] ita ACP || fiebant] fiebunt(!) E, fuit H 7 quae om. FZ 8 est²] et FZ || scilicet] est Z 9 tamen] tantum AP || Poenitentia] poenitentiae Z || sacramento] sacramenti Z 9–10 in proposito] imposita AP 11 patet] quod (quomodo Z) possunt salvare add. FZ 13 illud] aliud EFK 14 aliquo] omni Z 15 peccatum ... Nec om. (hom.) EK 17 sumptionem] suppositionem C, susceptionem Z || Confirmatio] confessio CK 18 forte DFGH, formaliter CEKZ 19 contra ... aliqua] circa ... multa Z 22–1 (p. 222) alicuius ... privatio om. (hom.) ACP

¹ Supra, p. 218, lin. 4. ² Ibidem, lin. 7. Cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 18, c. 6 et 7 (ed. Grottaferrata 1981, 361ss.). ³ Supra, p. 217, lin. 14. ⁴ Cf. August. *Enchiridion*, cap. 11 (PL 40, 236; CCSL 46, 53s.); Petrus Lombardus, *Sent.*, II, d. 34, c. 4 (ed. Grottaferrata 1971, 526s.).

de ista materia peccatum est privatio boni; tum quia peccatum est morbus spiritualis animae; tum quia peccatum est vitium animae; tum quia per peccatum — secundum Bedam *Super Lucam*¹ — spoliatur [homo] bonis naturalibus et privatur gratuitis.

Secundum est quia videtur quod peccatum dicat respectum rationis, quia obligatio ad poenam aeternam aut est aliquid aut nihil. Non nihil, certum est. Si aliquid, aut igitur ens reale aut rationis. Non reale, certum est, igitur respectus rationis.

Tertium est de definitione Poenitentiae, quia non videtur quod sacramentum Poenitentiae sit absolutio sacramentalis, quia secundum Magistrum² et Sanctos³, tres sunt partes Poenitentiae: contritio, confessio, satisfactio; et ita [absolutio] non continetur sub Poenitentia sacramentali.

Praeterea, sine poenitentia non potest deleri peccatum, sed sine absolutione sacramentali potest deleri peccatum, igitur etc.

Quartum est de remissione culpe per poenitentiam: quis illorum actuum, scilicet detestandi et dolendi etc. se habet essentialius ad remissionem culpe, et quis illorum actuum sit prior. Utrum scilicet sit aliquis actus ante actum detestandi, quia videtur quod velle vindicare sit actus prior. Et quis est ille actus detestandi; et utrum actus detestandi, omni alio circumscripto de poten-

2 morbus ... est² om. (hom.) E 2-3 peccatum ... quia om. (hom.) D 2 peccatum] non add. P || vitium] volutio(!) E, vulnus H, unius K 3-4 secundum ... Lucam] anima FZ 4 homo HK, om. reliqui 5 dicat] peccatum add. K, aliquem add. Z 7 Si aliquid] igitur est aliquid Z 7-8 Si ... rationis] ergo etc. E 7 ens] aliquid FZ 9 definitione] distinctione ACP 12 ita] ista DEFZ, illa K 13 continetur] continentur DEFKZ 14 sed] et EKZ 15 peccatum om. DFKZ 16 poenitentiam] poenam AP 17 et om. FKZ || etc.] in tali AP 18 remissionem] deletionem K || illorum] eorum F 21 utrum] an C, iste add. D || alio] altero Z

¹ Beda, *In Lucae Evang.*, 10, 30: «Qui etiam despoliaverunt eum. Gloria videlicet immortalitatis et innocentiae veste privaverunt» (PL 92, 468 D; CCSL 120, 222); cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, II, d. 25, c. 7 (ed. cit., p. 465).

² Vide p. 219, notam 3. ³ Cf. *Decretum Gratiani*, *De poenitentia*, d. 1, c. 40 (Friedberg, I, 1168), ubi simile dictum Ioanni Chrysostomo adscribitur.

tia Dei ordinata, sit sufficiens ad remissionem culpe tamquam meritum de congruo.

Quintum est utrum peccata remissa redeant per recidivationem.

5 Sextum est utrum bona mortificata redeant per poenitentiam. Septimum, an aliquod peccatum post hanc vitam dimittatur.

Octavum est de infusione gratiae, utrum sit alia mutatio ab expulsione culpe.

Nonum, utrum gratia infusa sit alia a gratia gratum faciente 10 et a virtutibus. Et videtur quod sic, quia sacramenta sunt medicinae contra morbos, igitur non dantur nisi in remedium alicuius morbi spiritualis. Sed virtutes possunt esse sine eis.

[SOLUTIO DUBIORUM]

Ad primum istorum¹ dico quod peccatum mortale non est 15 aliquid positivum reale, nec ens rationis, sed tamen suum quid nominis includit multa positiva, quia actum et poenam futuram, quia aliquem peccare mortaliter non est aliud nisi aliquem facere aliquem actum vel omittere propter quem ordinatur ad poenam aeternam. Et ideo peccatum dicitur morbus, vulnus, aegritudo, 20 quia sicut ex ipsis sequitur dolor in corpore, sic ex peccato commisso sequitur tristitia in mente, vel aeterna si non poeniteat, vel temporalis si poeniteat.

Per hoc ad auctoritates. Ad primam² dico quod peccatum non

¹ ordinata *om. hic, sed p.* congruo *add.* de scilicet ordinata K 3-4 remissa ... recidivationem] dimissa per poenitentiam redeant in recidivante Z, per poenitentiam *add.* C 5-6 est ... Septimum *om.* C 5 utrum] an DFK, quando E mortificata] per peccatum (peccata Z) *add.* DEFZ 7 Octavum] septimum C 9 Nonum] octavum C, est *add.* DEFKZ 11 infusa] in receptione sacramentorum *add.* BL, *add.* mg. G 10 a *om.* AP 12 eis] igitur etc. *add.* K 15 sed] secundum DFZ 11 suum] secundum C 16 et] potentiam (et *add.* Z) *add.* FZ 11 poenam] poenitentiam CP, potentiam D, aeternam *add.* EK 1 futuram] poenam *add.* D 21 sequitur] consequitur E 21-22 vel ... poeniteat *om.* F 22 vel ... poeniteat *om.* DE

¹ Supra, p. 221, lin. 21.   ² Ibidem, lin. 22.

est privatio alicuius boni inherenteris actualiter, vel quod aliquando infuit. Sed est privatio boni futuri quod deberet inesse si non peccasset, sicut causa demeritoria, ad modum quo quis inhabilitatur in habitu ad beneficium ecclesiasticum propter aliquem acutum privativum beneficii futuri¹. 5

Ad auctoritatem Bedae² dico quod loquitur de peccato primi parentis propter quod ipse pro omnibus posteris suis fuit vulneratus in naturalibus et spoliatus gratuitis. Quia ipse, secundum aliquos, accepit a Deo gratiam gratum facientem et multas perfectiones naturales et corporales, sicut bonam complexionem etc³. Sed per peccatum suum tamquam per causam demeritoriam meruit spoliari gratuitis et vulnerari naturalibus per hoc quod corpus suum expositum fuit causis naturalibus ut in illud agerent et bonam dispositionem minuerent.

Ad secundum dubium⁴ dico quod peccatum non est ens reale 15
nec rationis. Sed sicut alias dictum est de bono, vero et aliis conceptibus connotativis quae tantum habent quid nominis et non quid rei nec rationis, quia talia non significant aliquam unam rem nec aliquam unam rationem, sed significant multa, unum in obliquo et alia in recto⁵, et ideo de talibus in abstracto 20

3 quo om. CDF   4 in habitu] in habitum E, om. ADFPZ || propter] per F   5 privativum] privari ADPF, quo privatur Z, illo add. ADFZ, in add. C || beneficii futuri] beneficio futuro ACPZ, bono ficio(!) D, bono futuro F, non quia illud habet vel habuit sed quia nisi fuisset culpa sua fuisset illud habiturus add. H   6 auctoritatem] aliam FZ || Bedae om. DFZ   7 propter om. EK || pro] cum K || fuit] est Z, om. EK   9 a Deo] per add. E, om. FZ   11 peccatum] factum ACP, sed corr. C   12 meruit] demeruit K || vulnerari] in add. EKZ || per] et C   13 expositum] spoliatum AP, expoliatum C || ut] vel E || illud] illis EK   15 non] nec DKZ || ens om. AP   17 quale] qui CF, quod Z   18 non¹ s. lin. A, om. P || quia] quod D   18–19 aliquam ... rationem] tantum unam rem Z   20 alia] aliud FKZ || abstracto BFGHLZ, ab-to DE, obliquo ACP

¹ Hic codex H addit: «non quia illud habet vel habuit, sed quia nisi fuisset culpa sua, fuisset illud habiturus». ² Supra, p. 222, lin. 3.

³ Cf. Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 95, aa. 1–3; q. 97, a. 3, ad 4.

⁴ Supra, p. 222, lin. 5. ⁵ Potius e converso: unum in recto et aliud vel alia in obliquo. Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., quaest. 2 (OTh I, 127s.).

sumptis nihil unum reale praedicatur. Eodem modo est de conceptibus negativis, sicut de privatione et negatione, quia non dicunt aliquam unam rem, nec alias res simul, ita quod sint illae res. Sed privatio [ut caecitas] importat totum istud: visionem in 5 oculo non esse; et negatio significat plures res quarum una non est alia. Et ideo nihil praedicatur vere de negatione nec privatione in abstracto, sed solum in concreto, et unum in recto et aliud in obliquo. Ita dico de peccato quod non dicit aliquam unam rem realem vel rationis, sed significat et importat totum istud: actum 10 praeteritum commissum, vel omissionem actus ad quem aliquis obligatur, propter quem talis ordinatur ad poenam aeternam. Et ideo quando quaeritur, quid est peccatum, dicendum est quod non habet quid rei sed tantum quid nominis. Et ideo nec debet concedi quod est ens reale nec ens rationis, sed bene in definitione 15 exprimente quid nominis eius ponuntur multa realia. Et ideo potest sic aliquo modo concedi quod est nihil, quia non est aliqua res una praecise nec multae res simul, sed est unum nomen vel conceptus significans et importans plures res.

Potest etiam dici 'nihil', quia omne positivum quod est in peccato potest poni per Deum sicut per causam totalem in voluntate hominis, et tamen non diceretur peccatum, quia nec ex parte Dei nec ex parte hominis, quia nunquam dicitur homo peccator propter aliquem actum nisi habeat respectu illius activitatem. Sed si Deus sit causa totalis actus, tunc homo non habet aliquam activitatem respectu illius, igitur etc. Nec Deus peccare dicitur propter illum actum, quia nullus dicitur peccare nisi quia facit aliquid ad

---

1 reale] non add. E || praedicatur] p-r A, ponitur DP 4 ut H, haec BGL, om. reliqui || caecitas EHK, om. reliqui 5-7 negatio ... unum mg. A, om. P 5 negatio] necessario AC 6 nihil] nec EK || nec] vel A, de add. F 7 concreto] et quia non significat unum sed plura add. EK 8 non] quando P 9 et] vel K 10 commissum mg. A, om. CEKP : omissionem] commissio- nem D, alicuius add. E || actus om. DFZ 11 ordinatur] tenetur EK 12 est¹] significat (s. ln.) A, om. CP 13 nec] non DFKZ 14 ens² om. AP 16 est nihil] non est ens Z 17 est] non E 18 et] vel EFZ 21 nec] est add. K 22-23 propter ... actum om. EK 24 non om. P 25 peccare] peccator EK 26 nullus] non D, enim K || peccare] peccator EK || quia²] qui Z, non add. C

cuius oppositum obligatur vel quia non [facit] illud ad quod obligatur. Deus autem ad nihil faciendum vel non faciendum obligatur, igitur etc. Ideo peccatum dicitur nihil, quia omne positivum in eo potest causari sine omni peccato. Et similiter potest Deus aliquem obligare ad poenam aeternam sine omni peccato.

5

Ad tertium dubium¹ dico quod illae non sunt partes Poenitentiae quae est sacramentum, sed sunt dispositiones poenitentis praesupponentes effectum sacramenti, et hoc in actu vel in voto.

Sed contra: poenitentia dicitur a puniendo, sed absolute sacramentalis non punit:

10

Praeterea, poenitentia non est nisi ad deletionem culpae, sed absolutio sacramentalis non delet culpam, igitur etc.:

Ad primum concedo assumptum quod Poenitentia sacramentalis vel praesupponit poenam vel importat poenam formaliter, tamen non est poena vel punitio.

15

Ad aliud dico quod poenitentia est ad augmentum gratiae per se, non autem ad expulsionem culpae.

Ad quartum dubium² dico quod actus detestandi essentialius et prius se habet ad expulsionem culpae inter omnes illos actus.

Hoc probatur, quia peccatum est in potestate voluntatis, et per consequens illud quod essentialius se habet ad hoc quod sit in potestate voluntatis, essentialius se habebit ad deletionem culpae.

---

1 cuius oppositum] quod non faciendum AP, om. C 1-2 vel ... obligatur om. (hom.) ACP
 1 facit G, om. reliqui 3 etc.] et add. DEFZ 1 dicitur] dici AP, potest dici EK 11 quia] quod AP,
 om. C 4 potest²] runc P 8 praesupponentes] praesupponente ACEK 9 a puniendo] a
 poenitendo P, aptitudo D 13 assumptum om. FZ 14 poenam¹] punit A, poenitentiam C,
 poenam seu punitionem L, punitum P, om. E vel² ... formaliter om. AP 11 importat] imponit F
 11 poenam²] poenitentiam C, om. EK 15 non ... punitio] punitionem seu poenam AP 16-17 Ad¹
 ... culpae] Ad aliud quod poenitentia non est ad expulsionem culpae per se sed ad augmentum gratiae
 per se K 16 dico om. DE 1 est ad augmentum] et augmentatio D 18 dico] primo add. DF
 19 illos] alias Z 20 potestate] hominis potestate seu K 11 voluntatis] ad sensum patet, igitur etc.
 add. F, igitur etc. add. Z 21 illud] per add. AP 11 hoc quod sit] haec quae sunt AP 22 essentialius
 om. AP 11 deletionem] destructionem (*etiam infra*) A

---

¹ Supra, p. 222, lin. 9.   ² Ibidem, lin. 16.

Sed inter omnes istos actus, actus detestandi prius est in potestate voluntatis, igitur etc. Assumptum patet, quia tristitia non est in potestate voluntatis nisi mediante actu detestandi, igitur ille actus essentialius et prius requiritur ad deletionem culpae quam aliquod 5 consequens illum actum.

C o n f i r m a t u r, quia Deus potest suspendere causalitatem actus detestandi respectu tristitiae et conservare illum actum, et tamen tunc in illo actu mereretur, igitur respectu deletionis culpae [iste actus essentialius se habet].

10 Secundo dico quantum ad istud dubium quod inter omnes illos actus qui respiciunt peccatum, actus detestandi est prior.

S i d i c a s quod velle vindicare peccatum est actus prior, respondeo quod non, quia nullus vult vindicare aliquid nisi quod est ab eo prius nolitum, quia volitio vindictae praesupponit nolitionem illius propter quod infligit vindictam.

S i d i c i s quod ex solo amore Dei vult aliquis vindicare peccatum, respondeo quod velle vindicare peccatum praesupponit actum detestandi peccatum. Quia enim video quod actus ille quo committitur peccatum est contra voluntatem Dei 20 quem diligo, ideo primo detestor et nolo illum actum fuisse, et postea volo vindicare. Hoc patet, quia talis potest habere actum detestandi peccatum, et tamen nolle respectu vindictae, igitur velle vindicare non est primus actus respectu peccati. Assumptum patet,

1 omnes *om.* FZ || actus² *om.* ADEF detestandi] intelligendi E prius] prior EK
 3 igitur] quia K 4 aliquod] aliud A, aliquis BL, aliquid DKZ 5 illum *om.* EK || actum]
 consequens P 6-7 causalitatem] illius add. AP 7 conservare] servare E 8 et *om.* EK || tamen]
 iste CEK || tunc *om.* EK 9 iste ... habet H, *om.* reliqui 10 Secundo] Ad secundum E ||
 illos] alias K 11 respiciunt] illud add. EK || peccatum] actum Z, *om.* D 12 quod *om.* ACPZ
 velle] punire vel add. (mg.) A 14 nolitum] volitum AEP 15 nolitionem] volitionem A,
 volitioni D, voluntatem E 16 aliquis] aliquid D, quis E, aliquid FZ 17 respondeo ... pecca-
 tum²] dico quod ille AP, *om.* (hom.) C 18 praesupponit] hunc add. EK 18-21 peccatum ...
 vindicare mg. G, *om.* F 18-22 Quia ... et *om.* (hom.) EK 18-21 enim ... talis] aliquis habere
 vult Z 18 enim] non C 21 talis] aliquis F 22 tamen] sive EK || nolle] velle CE, velle
 add. D || vindictae] vindicandi E, peccati vindicandi K || velle] nolle P 23 vindicare] peccatum
 add. Z

quia vindicare proprie est respectu poenae exterioris infligendae non inflictæ. Sed Deus posset praecipere quod peccator non vindicaret vindicta exteriori sed solum interiori, igitur etc.

Ideo dico quod regulariter iste est ordo inter praedicta: quia primo est actus detestandi peccatum; secundo est poena sequens, scilicet tristitia; tertio est acceptatio tam actus detestandi quam tristitiae; quarto est velle vindicare, hoc est velle infligere poenam exteriorem sive per confessionem sive per satisfactionem, et hoc propter praeceptum divinum, et aliter forte nollet infligere talem poenam.

Et si quaeras quomodo ordinantur isti tres actus 'detestari', 'acceptare', 'velle vindicare', dico quod non ordinantur essentialiter proprie loquendo, quia unus potest esse sine alio et e converso. Tamen extendendo nomen ordinis, est ibi ordo, et sic ordinantur quod ista tria 'detestatio', 'tristitia', 'acceptatio' sunt causa sufficiens huius actus 'velle vindicare' et non unum per se.

Si quaeras, quis est ille actus detestandi qui delet peccatum, respondeo: aliquis potest detestari peccatum vel quia est Dei offensivum, vel quia est poenae inflictivum, vel quia est praemii impeditivum. Et isti sunt distincti actus, quia possunt separari ab invicem. Et ille actus detestandi peccatum quia est Dei offensivum delet peccatum et non alii.

Tertio dico pro illo dubio quod possibile est aliquem actum detestandi sufficere ad deletionem culpe et infusionem gratiae,

1 quia] non add. (s. lin.) A || proprie om. ACP || poenae] poenitentiae ACE 2 quod peccator] peccata et E 2-3 peccator non vindicaret] peccatum non vindicaretur (in corr.) A 3 vindicta ... interiori] vindictam actu interiori sed solum exteriori Z 4 regulariter] naturaliter EK, vel naturaliter add. (mg.) A || est om. EK 9 praeceptum divinum] præsens(?) impedimentum E, primum impedimentum add. K || et] quia C || nollet] vellet EK, et nolle P 12 detestari] detestandi F || acceptare] et add. FZ 13 essentialiter AE, esse K 15 et om. AEKP || sic] sicut DF || quod] quia DEFZ 16 sufficiens] efficiens E 19 detestari] delere D, deleri EK 21 impeditivum] impedimentum AP || isti] ibi K 23 alii] aliter C, aliud EK 24 Tertio BDFGHLZ, quarto ACEP, secundo K || pro] quantum ACP, om. EK i. illo dubio] istum (istud A) dubium ACP, ab illo dubio EK

quia ille actus quo quis detestatur peccatum propter Deum, quia est Dei offensivum, circumscripto omni alio, sufficit.

S i d i c i s quod actus caritatis requiritur ad deletionem peccati, sed iste non est actus caritatis, quia caritas respicit praecise Deum pro obiecto; actus detestandi respicit pro obiecto Deum et peccatum:

Confirmatur, quia actus amoris et odii distinguuntur specie, igitur actus detestandi non est actus caritatis:

Ad primum istorum dico, sicut alias dictum fuit, quod 10 sicut idem est actus quo diligitur finis et ea quae sunt ad finem¹, — sed ut terminatur ad finem sic est actus fruendi, ut terminatur ad ea quae sunt ad finem sic est actus utendi —, ita dico in proposito quod eodem actu numero aliquis odit et detestatur peccatum et diligit Deum, et ideo iste actus est actus caritatis, sicut 15 eodem actu numero potest aliquis scire principium et conclusionem. Unde iste actus caritatis praedictus habet duo obiecta partialia denominantia illum actum extrinseca denominatione, et ideo iste actus ut terminatur ad Deum dicitur et est actus amoris, ut autem terminatur ad peccatum dicitur actus odii. Et sic idem actus 20 numero potest denominari oppositis et diversis denominationibus per comparationem ad diversa obiecta partialia.

Ad confirmationem² dico quod non semper distinguuntur specie illi actus, quia unus et idem potest sic et sic denominari. Quando tamen sunt distincti respectu Dei et peccati, tunc bene distinguuntur specie.

S i d i c i s quod istud est contra prius dicta, quia prius

¹ quis] aliquis DFZ   4 peccati] culpae E   5 pro obiecto^{1]}] cum propositione C, proprie EK || pro obiecto^{2]}] in proposito CEK   9 dico] quod add. DEF || alias] prius K   10 idem] illud ACP   11-12 sed ... utendi] sic est idem actus videndi C   11 terminatur^{2]}] autem EK 12 utendi] vindicandi E, videndi FK || dico] est Z   13 actu] in add. FZ   18-19 ut autem] et ut CE   19 dicitur] est Z || odii] peccati K   20 oppositis] diversis obiectis EK   22 dico om. CDEK   26 istud] intelligendum E || prius dicta] praedicta CZ

¹ Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 1, q. 1 (OTh I, 381-84).   ² Supra, lin. 7.

dictum est quod tanta est distinctio actuum quanta habituum et e converso¹. Sed habitus quo diligitur Deus est habitus caritatis, et habitus quo detestatur peccatum est habitus odii. Et isti habitus distinguuntur specie, igitur et actus:

Praeterea, dictum est quod nunquam habitus inclinat ad actum alterius habitus nisi mediante actu proprio ad quem primo inclinat². Sed actus proprius caritatis est actus amoris, igitur ad deletionem peccati non sufficit actus detestandi, sed requiritur actus proprius amoris:

Ad primum istorum dico quod hoc est verum de habitibus adquisitis ex actibus et non de infusis. Caritas autem est habitus infusus, et ideo isti actui quo aliquis detestatur peccatum propter Deum correspondet unus habitus adquisitus distinctus specie ab habitu caritatis infusae. Et similiter possunt hic esse duae caritates adquisitae: una qua aliquis diligit Deum tantum propter se, alia qua detestatur peccatum propter Deum, et istae distinguuntur specie.

Ad aliud³ dico quod illud intelligendum est de habitibus adquisitis, non infusis cuiusmodi est caritas, et maxime habet intelligi de habitibus apprehensivis. Unde habitus adquisitus nunquam inclinat ad actum alterius habitus nisi mediante actu proprio ad quem immediate inclinat. Sed habitus infusus potest immediate inclinare ad actum alterius habitus absque hoc quod inclinet ad actum proprium. Et ideo caritas infusa bene potest inclinare immediate ad actum illius habitus quo quis detestatur peccatum propter Deum absque hoc quod inclinet ad actum proprium immediate.

S i q u a e r a s utrum ille habitus adquisitus ex actu detes-

1 quanta] est add. K 5 Praeterea] Item C habitus] unus add. AP 7 amoris] etc.
add. C 8 peccati om. FZ 14 Et] per consequens add. D 15 aliquis] quis P tantum om.
AP 19 cuiusmodij] alia E 21 habitus om. EK 24 ideo om. DF 25 illius] huius EK ||
quis] aliquis FZ 25-26 propter Deum om. EK 26 actum om. EK

¹ Supra, quaest. 3-5 (p. 48). ² Cf. supra, quaest. 3-5 (p. 50).

³ Supra, lin. 5.

tandi peccatum propter Deum sit virtuosus vel non, d i c o
quod sic. Cuius ratio est quia inclinat ad actus conformes rectae
rationi, qui actus forte sunt ita boni quod non possunt esse mali.

S i q u a e r a s: aut iste habitus est virtus moralis aut
5 theologica, r e s p o n d e o quod potest esse theologica et
moralis, ita quod potest habere istas diversas denominations ex-
trinsecas propter diversa obiecta partialia, quia dicitur theologica
quia habet Deum pro obiecto partiali, sicut amicitia adquisita res-
pectu Dei dicitur theologica. Non autem dicitur sic theologica
10 quod infundatur a solo Deo. Et potest dici moralis, quia habet
peccatum pro obiecto partiali, et est habitus adquisitus ex actibus,
et sic potest habere istas diversas denominations.

S i q u a e r a s utrum ista virtus sit iustitia aut amicitia,
vel qualis virtus debet dici, r e s p o n d e o: quando unus
15 actus causatur ex alio qui actus pertinet ad distinctas virtutes, si
sit aliquis actus includens aequivalenter utrumque illorum actuum,
ille actus magis denominatur a virtute elicita secundi actus
quam primi. Exemplum: respectu principii est unus actus et res-
pectu conclusionis est aliis qui natus est causari ab actu respectu
20 principii. Et unus actus potest esse respectu tam principii quam
conclusionis, qui utrumque includet aequivalenter, et ille actus
et habitus magis dicitur scientia respectu conclusionis quam in-
tellectus respectu principii¹. Et ratio est propter communitatem

1 virtuosus] virtus EK dico] respondeo Z 2-3 rectae rationi] dictamini rectae rationis
EK 3 qui] quia AF, et Z forte] formaliter C, om. P 4 aut ... aut] an ... an Z 5 esse]
dici AC, om. D 7 quia] et Z 1 dicitur BDFGZ, om. reliqui 8 quia] quae AP, sed corr. A,
om. EK 11 sicut] habet add. D 9 dicitur¹ om. DZ 11 autem] modo D, etiam EK 11 sic om. AP
10 quod] quia AP 12 denominations] extrinsecas add. H 13 aut] vel FKZ 14 vel] aut
K debet dici om. FZ respondeo] quod add. BGHLZ 1 quando] quod CDEFK 15 ex] ab D
11 pertinet] pertinent HK, pertineret Z 15-16 virtutes ... aequivalenter] generaliter C, aequaliter
P 17 denominatur] absolute add. DFZ 19 actu] aliquo EK 11 respectu om. AP 21 qui] quia
A, quorum EK 11 et] ideo Z 22 et] vel Z dicitur] dicuntur ACP, debet dici EK 22-23 in-
tellectus om. AFPZ 23 respectu om. EK

¹ Cf. Aristot., *Anal. Poster.*, II, c. 19 (100b 5-17).

causalitatis actus respectu principii qui natus est causare distinctos actus respectu distinctarum conclusionum, sicut unum principium est causa diversarum conclusionum. Et ideo si ille tertius actus, includens duos primos aequivalenter, denominaretur ab habitu principii, tunc ille actus haberet tantam communitatem causalitatis 5 sicut primus actus qui est respectu principii tantum, quod falsum est. Eodem modo de actu quo intelligo subiectum per se et de actu quo intelligo praedicatum per se et de actu quo intelligo utrumque coniunctim, quia iste tertius actus potius capiet denominationem a praedicato quam a subiecto propter eandem causam. 10 Patet igitur maior.

Accipio minorem: quia respectu Dei habeo unum actum diligendi Deum propter se, et respectu peccati habeo alium actum detestandi qui causatur ex primo actu, igitur si per aliquem unum actum detester peccatum et diligam Deum, qui actus est aequivalenter uterque, iste tertius magis capiet denominationem ab habitu secundi actus quam primi. Et per consequens cum primus habitus dicatur amicitia et secundus iustitia, iste tertius magis dicetur iustitia quam amicitia. Et ratio est, sicut prius dictum est de principio et conclusione, quia iste primus inclinat sicut causa 20 partialis ad plures actus quam secundus actus, quia inclinat ad secundum actum, [scilicet ad actum] detestandi peccatum, et praeter hoc ad alios actus: cantandi, orandi, laudandi Deum et similia. Et tunc eodem modo, iste tertius actus ad omnia ista inclinaret si reduceretur ad habitum primi actus, quod falsum est. 25

1-2 principii ... respectu *om.* (*hom.*) EK 2 actus] et add. AP 2-7 sicut ... est *om.* F 3 diversarum] distinctarum KZ 5 tantam Z 6 qui] quod DEK, *mg.* A, *om.* CPZ || respectu *om.* EKZ 8 intelligo¹] intelligitur CEK 9 quia] et C, quod EFK 12 quia] pro E, quod K, *om.* FZ 13 Deum *om.* FZ 14 ex] a P || unum *om.* FZ 15 detester] detestor CFZ, detest. D, detestandi E || diligam] diligo FZ 15-16 aequivalenter] aequivalens Z 16 uterque] utrique FZ, primus actus add. ACDFP, praecedens add. BL 16-17 ab habitu *om.* EK 17 actus *om.* EK || cum] si Z, *om.* K 18 habitus] actus Z || secundus] dicatur add. EK ||*iste*] actus add. Z 19 dicetur] nuncupatur FZ 19-20 sicut ... conclusione *om.* FZ 21 actus² *om.* EFZ 21-22 quia ... secundum *om.* F 21 quia] qui EKZ, tamen add. KZ 21-22 secundum *om.* Z 22-25 et ... est *om.* F 22 et] hoc add. AP || praeter] propter Z 23 alios] illos K, multos alios L || similia] talia K, similes Z 24 tunc] etiam Z || tunc ... modo] sic C || *iste*] secundus vel add. P 25 actus] habitus Z

S i d i c a s quod primus actus est principalior et perfectior, igitur ab eo accipiet denominationem, r e s p o n d e o: aequivalenter continet tam amicitiam quam iustitiam, tamen potius debet denominari a iustitia quam [ab] amicitia propter causas dictas. Exemplum: si aliquis vellet punire malefactorem propter dilectionem principis qui iuste praecepit malefactorem puniri, iste actus includit aequivalenter tam dilectionem principis quam velle punitionis, et tamen iste magis debet dici iustus quam amicus; et virtus illa generata ex tali actu magis debet dici iustitia quam amicitia. Sic est in proposito.

S i q u a e r a s an solus iste actus detestandi sufficiat ad expulsionem culpae et infusionem gratiae, r e s p o n d e o quod iste actus solus est sufficiens [ad] meritum de congruo. Nam habito isto actu Deus statim infundit gratiam, et forte de potentia ordinata non potest non infundere.

S i d i c a s quod nullus actus potest esse meritorius de potentia Dei ordinata sine gratia, et per consequens praesupponit gratiam et expulsionem culpae, igitur propter eum non expellitur culpa, r e s p o n d e o quod propter istum actum confertur gratia non prius tempore sed simul. Et dico quod respectu gratiae nullus actus est meritorius de condigno nisi ille qui est respectu aeternae beatitudinis. Si enim duo aequaliter habeant talem actum detestandi, non oportet quod Deus utrique aequaliter infundat gratiam, quia potest uni infundere magis et alteri minus, et uni infundere et alteri non infundere, quia isti actus solum sunt meritorii respectu primae gratiae de congruo non de condigno. Si sint aliqui duo aequaliter dispositi in omnibus actibus et aequalem

---

1 principalior] principiorum P 2 accipiet] recipiet KZ 4 ab Z, om. reliqui 5 si aliquis om. DFZ || si] quia ACP || vellet] qui vellet DF 8 punitionis] punitionem AP || dici] a te add. P 9 debet dici] dicitur Z 11 solus] unus AP 13 quod om. FZ || Nam] unde EK 15 non² om. D 16 esse] dici AP 17 praesupponit] supponit AP 20 respectu] primae add. BL 21 nisi] ubi E, om. (cum lac.) C 24 gratiam] patet add. K || magis] maius CEK, om. DFZ 24–25 minus ... alteri om. (hom.) DF 25 non om. EK || infundere om. AEK || quia] et FZ 26 primae] propriae FGZ, sed corr. G || Si] sed si CEK, sed D 27 duo om. FZ || et] vel A

gratiam habeant, non potest Deus de potentia ordinata permittere quin utrique conferat aequalem gloriam ceteris paribus, et ideo respectu gratiae non potest esse aliquis actus meritorius de condigno, sed respectu beatitudinis potest. Et sic patet quod multi sunt actus meritorii de congruo et non de condigno.

5

Ad quintum dubium¹ dico quod neutra pars potest probari, tamen magis videtur esse consonum dictis S a n c t o r u m quod peccata non redeant quam quod redeant. Et ad hoc est congruentia, quia *Deus non iudicabit bis idipsum*². Sed tamen possunt dici redire, quia possunt imputari ad tantam poenam ad quantum prius imputabantur.

10

Sed tunc est dubium utrum redeant quantum ad alias circumstantias aggravantes peccatum postea commissum. Et videtur quod sic, quia quanto aliquis recipit plura beneficia tanto magis obligatur, sed iste cui dimittitur peccatum est huiusmodi, 15 igitur plus obligatur quam si non peccasset, et per consequens iterum peccando magis peccat quam si prius non peccasset. Et hoc concedo quod magis peccat quam si nunquam culpa fuisse sibi remissa. Non tamen obligatur ad tantam poenam ad quantum fuisse obli- 20 gatus si nunquam poenituisse, et ideo non redeunt. Et hoc est verum si prius fuit totaliter satisfactum pro primo peccato sicut prius dictum est³.

15

20

---

1 Deus om. EK || potentia] sua add. Z 2 conferat] det AP, debeat habere F || gloriam] gratiam K 3 potest esse] est Z 6 dico] ergo dico E 7 esse om. EKZ || consonum] consen- tire E, consonare K 8 quam ... redeant² om. (hom.) EKPZ 9 Sed] et EK 10 quantam] sicut dictum est add. CD 12 utrum] an C, om. FZ || redeant om. AFPZ 13 aggravantes] an add. Z || commissum] sit gravius add. DFZ 15-16 sed ... obligatur om. (hom.) E || igitur plus obligatur om. FZ 16-17 et ... peccasset om. (hom.) EK 17 magis] gravius Z 20 non om. P 21 totaliter] totum Z, om. P

1 Supra, p. 223, lin. 3. 2 Nahum 1, 9. Vulgata: *Non consurget duplex tribulatio. Septuaginta: Non vindicabit bis in idipsum in tribulacione. Petrus Lombardus, Sent., IV, d. 15, c. 1: «Non iudicabit Deus bis in idipsum, vel ut alii transtulerunt: Non consurget duplex tribulatio»* (ed. Grottaferrata 1981, 325); *Glossa ordinaria*, in hunc locum apud Lyranum (ed. Duaci 1617, IV, col. 1991a). 3 Supra, p. 199, lin. 1.

S i d i c i s: aut peccatum secundum est omnino idem cum primo aut non. Si sic, tunc non obligatur ad maiorem poenam propter istud quod commisit post poenitentiam quam propter illud quod commisit ante. Si non, tunc secundum peccatum esset 5 duo peccata vel nunquam posset aliquis peccare eodem peccato quo peccavit ante poenitentiam:

C o n f i r m a t u r, quia p r i u s dictum est quod circumstantiae sunt obiecta partialia actus¹. Sed possibile est quod peccans secundo, non cogitet de peccato primo nec de circum- 10 stantiis illius peccati, quia non de obiectis partialibus illius peccati. Igitur non oportet peccatum redire quantum ad circumstantias aggravantes:

Ad primum istorum dico quod accipiendo peccatum pro actu peccati, sic est idem actus secundum speciem, et potest esse idem 15 secundum numerum per potentiam divinam. Accipiendo tamen peccatum pro toto expresso per quid nominis, sic non est idem peccatum, quia ille actus secundus denominatur aliqua speciali de- nominatione qua non denominatur primus, quia ille potest vocari peccatum ingratitudinis et primus non. Et propter istam ingrat- 20 tudinem potest dici gravius peccatum, et debetur sibi poena alia quam prius et maior.

Ad confirmationem dico quod tales circumstantiae sunt ob- iecta partialia virtutum, non tamen actuum vitiosorum, quia actus 25 virtuosus est ex causa integra, non sic actus vitiosus, et ideo ad actum perfecte virtuosum requiruntur omnes circumstantiae tam-

1 aut *om.* EK || omnino idem] idem totaliter K 2 non² *om.* EP 5 peccato] modo DK
 7 quod *om.* EK 9 nec *om.* DF || de²] huius add. EK 11 oportet] debet P 13 istorum *om.*
 FZ 19 peccatum] ingratus seu actus Z, ingratus seu add. F 19-20 ingratitudinis ... peccatum
om. (*hom.*) EK 22 dico FGHZ, *om.* reliqui 24 virtuosus] vitiosus P || est *om.* DFK || est ...
 vitiosus] ex caritate fit actus vitiosus propter omissionem alicuius circumstantiae EK || sic] fit F, *om.*
 Z || et ideo] non K 25 actum *om.* CDEFKZ

¹ Supra, quaest. 3-5 (pp. 49s.).

quam obiecta partialia, sed dicitur vitiosus ex defectu unius circumstantiae¹.

S i d i c i s: ille qui primo peccat potest habere aequalem conatum in voluntate sicut peccans secundo, et per consequens aequaliter peccabunt, r e s p o n d e o: sicut nullus dicitur peccare nec vitiose operari nisi quia facit illud ad cuius oppositum obligatur, et ideo sola voluntas potest peccare, ita qui plus obligatur plus peccat, et secundo peccans plus obligatur, igitur etc.

S i d i c i s quod faciens illud ad quod minus obligatur magis meretur, sed si primo peccans facit illud ad quod minus obligatur — p e r t e — scilicet oppositum peccati, igitur magis meretur in faciendo illud quam secundo peccans, d i c o quod sicut nullus meretur nisi operans scienter, ita quod scientia sit obiectum partiale illius actus, et ita talis si plus meretur, meretur propter talem scientiam, quia habet aliquem actum qui habet illam minorem obligationem quam non habet secundus², et per consequens ceteris paribus ex maiori conatu operatur.

Ad sextum dubium³ dico quod bona mortificata redeunt per poenitentiam quantum ad acceptationem divinam, quia per Dei misericordiam ordinantur ad praemium ad quod ordinabantur

³ Si dicis] sed AP, sicut DF primo] prius AP, om. D 7 ita om. EK !! qui] quia quod EK, quod P 8 et] sed EK 10-12 facit ... peccans] minus obligatur ad non peccandum quam secundo peccans, igitur primo non peccans plus merebitur H ad ... illud om. (hom.) E 11 per ... peccati om. FZ 12 quam] quod EK 13 sicut om. AP 14 meretur] igitur add. C 14-15 meretur om. DFZ 15 quia] qui DF, quae Z 15-16 qui ... obligationem om. FZ 15 qui] quia CEH, quae D !! habet² om. CDE 16 quam] quod F, quem Z 18 bona] dona P 19 acceptationem] ceptionem D, acceptationem EK

¹ Cf. Ps. Dionysius, *De div. nom.*, c. 4, § 30 (PG 3, 729). ² Seu secundo peccans, qui plus obligatur. Loco «quia ... operatur» (lin. 15-17) codices BL habent: «quia scilicet habet aliquem actum quo scit se minus obligari quam scit secundus, qui (quia L) illum actum non habet; et per consequens (non add. L) habet ceteris paribus si operatur, quia aliis habet aliud incitamentum fortius quod non (ipse add. L) habet ipse, quod (!) scilicet novit se plus obligari et (haec add. L) reformat peccatum (pactum L)». Textus, ut patet, est corruptus et confusus. ³ Supra, p. 223, lin. 5.

ante poenitentiam, quia ex divina misericordia ordinatur quod nullum bonum sit irremuneratum nisi propter indispositionem actualem ipsius in quo fuit tale bonum. Sed talis indispositio removetur per poenitentiam, hoc tamen non potest probari.

5   *S i d i c i s* quod aliquis semper resurgeret post poenitentiam in maiori gratia quam habuit prius ante poenitentiam *ex quo bona praedicta*¹ redeunt quo ad remunerationem. Consequens falsum: tum quia conatus liberi arbitrii in resurgente per poenitentiam aliquando potest esse minor quam ante peccatum; tum quia 10 aliter habenti maiorem conatum liberi arbitrii, puta ante peccatum, conferretur minor gratia quam habenti minorem conatum post poenitentiam:

Praeterea, sicut malum ad punitionem, ita bonum ad remunerationem. Sed per poenitentiam punitio mali aeterna commutatur 15 in temporalem, igitur et remuneratio boni aeterna commutatur in temporalem per peccatum. Sed postquam commutatur, non videatur quod ulterius ipsum praemiabit, quia Deus non praemiat *bis idipsum*², igitur etc.:

Praeterea, aliquod bonum in damnato non praemiabitur nec 20 temporaliter nec aeternaliter, igitur non est inconveniens aliquod bonum non praemiari aeternaliter:

Ad primum istorum dico quod non est inconveniens quod habeat maiorem gratiam quam prius, quia illa gratia non redditur propter conatum quem habet modo sed propter praedicta bona³.

1 divina] Dei P   4 hoc] sed K || tamen] totum Z || non *om.* E   7 Consequens] est *add.* Z
 8 tum *om.* FZ   10 aliter] alicui DFZ, *om.* EK || liberi ... puta *om.* DFZ   13 punitionem] peccatum oportet C || ita] sic E   15 bona] bona ADFP   17 praemiabit] remunerabit seu praemiabit K || quia ... praemiat *om.* DF || *bis*] in *add.* FPZ   19 aliquod ... damnato] quid ... baptizato E
 24 praedicta] praeterita BG²L || bona] et *add.* AP, ad alias obiectiones non respondet iste in reportatione *add.* BL, ad alias quaere *add.* G, hic deficit solutio aliorum argumentorum ut mihi videtur *add.* (mg.) H

¹ Seu bona mortificata per peccatum.   ² Cf. supra, p. 234, nota 2.

³ Codices B et L hic addunt: «Ad alias obiectiones non respondet iste in

Ad septimum dubium¹ dico quod peccatum mortale non dimittitur post hanc vitam, quia poena aeterna post hanc vitam non commutatur in temporalem, sed peccatum veniale bene potest dimitti.

Ad octavum dubium dico².

Ad nonum³ dico quod gratia infusa est eadem cum gratia gratum faciente et gratia virtutum. Et quando dicitur quod sunt medicinae, dico quod non dicuntur medicinae quia primo curant morbos, quia aliqua sacramenta praesupponunt hominem iam curatum, sicut Confirmatio et Eucharistia. Dicuntur tamen medicinae quia nisi morbus fuisset, non fuissent instituta. Sine aliquibus tamen sacramentis in re vel in voluntate homo curatur, ut sine sacramento Coniugii.

5

10

---

³ bene *om.* EFZ   ³⁻⁴ dimitti] remitti C   ⁵ dico] consimiliter *add.* FGZ   ⁶ nonum] dubium *add.* K   ⁸ dico] eo C || medicinae² *om.* ACDEP || primo] post D, praecise H   ⁹ aliqua] multa K   ¹² in²] voto et *add.* BFG || voluntate] voce E, voto H, vel in voto *add.* Z || ut] non E   ¹³ Coniugii] etc. *add.* FGZ

Reportatione; G vero addit: «Ad alias quaere». H autem notat in margine: «Hic deficit solutio aliorum argumentorum ut mihi videtur». ¹ Supra, p. 223, lin. 6. ² Ibidem, lin. 7. Solutio octavi dubii deest. Sequitur lacuna in AEHKP, quaere responsum (!) C, consimiliter FGZ. ³ Ibidem, lin. 9.

QUAESTIO XII

Circa distinctionem 43 quaero

UTRUM OMNES HOMINES RESURGENT INCORRUPTIBILES

Quod non:

Quia ab anima beata nulla debet auferri perfectio, sed animam separari a corpore est perfectio. Tum quia tunc magis Deo assimilatur quam quando coniungitur cum corpore. Tum quia sicut simpliciter ad simpliciter et magis ad magis et maximum ad maximum¹, sed quanto forma est magis abstracta tanto est perfectior, 10 igitur maxime abstractum est maxime perfectum.

Praeterea, si idem homo numero posset redire, hoc non esset nisi quia ita esset in potestate agentis post corruptionem sicut ante. Et tunc eadem ratione posset idem numero per agens naturale redire, quia eandem potentiam habet agens naturale respectu 15 effectus producti post productionem quam habebat ante.

Ad oppositum est fides Ecclesiae.

[QUARE RESURRECTIO HOMINIS SIT MAGIS POSSIBILIS QUAM ALIORUM?]

Circa istam quaestionem conclusio est certa ex Scriptura², sed tamen hic sunt aliquae speciales difficultates. Una

---

³ omnes om. CFZ   8 et¹] ita FZ || et²] ita EH   9 abstracta] absoluta F   10 abstractum] absolutum FK || perfectum] ergo perfectior est anima separata quam coniuncta add. BL, add. mg. G   11 homo om. EK   15 post] ad DF || productionem ... ante] corruptionem sui effectus sicut ante eius corruptionem. Sed consequens est falsum quia aliter res naturaliter posset redire eadem numero postquam corrumperetur BL

---

¹ Cf. Aristot., *Topica*, V, c. 8 (137b 20–23).   ² Cf. Marc. 12, 18–27; I Cor. 15, 12–58.

est an sit aliqua ratio specialis ex parte hominis quare resurrectio ipsius sit magis possibilis quam alterius rei generabilis.

Et quantum ad istam dicit Thomas a s¹ quod est specialis ratio, quia anima intellectiva est per se subsistens, et materia similiter est incorruptibilis, et ideo non est interruptio in esse substantiali; forma autem aliorum cedit in nihil, et ideo non est redibilis. Et ideo dicit quod anima sensitiva in homine non differt ab anima intellectiva, et quod accidentia hominis non redibunt eadem numero quamvis substantia eadem numero redeat. 5

Contra istam conclusionem sunt auctoritates Sancto-
rum. Unde Augustinus²: «Etsi omnibus perisset modis nec ulla eius materia in ulla naturae latebris mansisset, si vellet, reduceret eam Omnipotens». 10

Secundo, non est consona dictis propriis in hoc quod dicit quod [forma aliorum] cedit in nihil, quia tunc quaelibet talis forma vere adnihilaretur. 15

Tertio, quia anima sensitiva in homine distinguitur realiter ab intellectiva, sicut alibi probatur³.

Praeterea, non videtur verisimile quod Christus omnia accidentia habuit alia post resurrectionem et ante et quod mutavit 20

³ istam] hoc AP, illa DK dicit Thomas] dicitur CKZ, om. E 4–5 similiter] simpliciter Z 5 esse] scilicet DFZ 6 forma ... aliorum] in aliis autem forma K 6–7 redibilis] reducibilis C 7 dicit] dicitur KH, om. ACDP 8 intellectiva] si enim distinguerentur non resurgeret idem homo numero add. G 1 et quod] quia G 10–11 Sanctorum om. FZ 11 Unde Augustinus] una Augustini APZ, una F, 22 De civ. Dei, cap. 20, quamvis add. Z || perisset GHZ, Aug., posset reliqui 12 nec] ut CK || in] nec F 12–13 mansisset ... eam] remansisset unde vellet eam repararet Z, Aug. 15 forma¹ aliorum] substantia (forma L) corruptibilis BL, om. reliqui || talis om. ADFPZ 17 distinguitur] differt FK 18 alibi] alias EK || probatur] probatum est K 20 alia] nova Z, om. F || et¹ ante om. FZ || et²] post add. E || mutavit] commutaverit F, commutavit Z

¹ Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 44, q. 1, a. 1, qae. 2–3; *Summa contra Gentiles*, IV, cap. 80–81. ² August., *De civ. Dei*, XXII, c. 20, n. 2 (PL 41, 783; CCSL 48, 840). ³ Ockham, *Quaest. in III Sent.*, quaest. 4 (OTh VI, 135s.).

potentias sensitivas, quae sunt accidentia secundum eum¹.

Ideo dico quod tam materia quam forma intellectiva et sensitiva quam accidentia omnia redibunt, quia hoc non includit contradictionem. Hoc etiam patet per auctoritatem sacrae Scripturae, Iob 19: *Scio quod in novissimo die de terra resurrecturus sum*².

[AN ANIMA INTELLECTIVA SIT FORMA SPECIFICA HOMINIS]

Secunda difficultas³ est an anima intellectiva sit forma specifica hominis et multiplicabilis ad multiplicationem individuorum, contra Commentatorem Averroem, III *De anima*⁴. De quaestione quaere respcionem alibi in uno quaterno⁵.

Sed dubium est iuxta hoc utrum anima intellectiva sit incorruptibilis secundum Philosophopham. Respondet: non videtur esse de intentione Philosophopha quod sit incorruptibilis, quia secundum eum nihil est incorruptibile a parte post quod habuit initium a parte ante⁶. Tamen si ponatur incorruptibilis secundum eum, magis videretur esse de intentione sua

3–4 contradictionem] et de facto ita fit de multis formis tam substantialibus quam accidentalibus totaliter destructis add. L 4 sacrae om. ACP 5–6 de ... sum] etc. AP 8 est] utrum (an GL) possit probari naturali (om. GL) ratione (om. L) possibilitas futurae resurrectionis. Sed haec conclusio (quaestio G) praesupponit unam aliam scilicet (om. G) add. BGL || an] quod EK, om. D 9 multiplicabilis] multiplicata C 10–11 quaestione] quo C 11 in uno quaterno] etc. Z, om. ACP || uno] alio DFH 12 iuxta hoc om. AP

¹ Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 77, a. 1, ad 5. ² Iob 19, 25: *Scio enim quod Redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra resurrecturus sum.* Cf. etiam Iob 30, 23–24. ³ Hic codex B addit: «utrum possit probari naturali ratione possibilitas futurae resurrectionis. Sed haec conclusio praesupponit unam aliam, scilicet ... ». Idem paucis mutatis in GL ⁴ Averroes, *In Aristot. De anima*, III, tt. 5–6 (ed. F. S. Crawford, pp. 387–417). ⁵ Vide *Notabile de intellectu possibili secundum Averroem*, in *Quaestiones variae*, quaest. 6, a. 7 (OTh VIII, 237–43). ⁶ Cf. Aristot., *De caelo*, I, c. 12, tt. 124–127 (282a 21 – 282b 14).

quod remaneret in perpetuum unita corpori, sicut perfectio suo perfectibili quam quod separetur.

[UTRUM PER NATURAM IDEM HOMO NUMERO POSSIT REDIRE]

Tertia difficultas est utrum resurrectio sit possibilis. Et hic sunt duo videnda. Primo, utrum per naturam idem numero possit redire de non esse ad esse. Et circa istud est triplex opinio. Una quod omnia redibunt eadem numero, quia agens redabit in eodem situ, et per consequens effectus¹. Sed haec opinio est haeretica et falsa, quia contra sacram Scripturam.

[OPINIO GODEFRIDI]

10

Secunda opinio est quod nihil idem numero potest redire per naturam. Quod probatur sic: natura nihil facit nisi mediante motu et mutatione. Sed motus non potest redire idem numero etiam per potentiam divinam, igitur etc.

Minorem probat Godefridus, *Quodlibet VI*, quaestione 2²: primo ex parte eius quod pertinet ad unitatem motus, quia ponere unitatem cum interruptione essendi in illis de quorum unitatis ratione est continuatio, est impicare contradictoria. Sed omnia successiva, sicut motus et tempus, in ratione suae unitatis includunt continuationem essendi, igitur etc.

20

---

1 in perpetuum *om.* EK   5 Primo] primum est Z, *om.* F || idem numero *om.* AP   6 triplex] duplex Z   7 eodem] suo Z   8 effectus] redabit idem *add.* H || haeretica] erronea C   11 est *om.* CEFK || quod] quia Z   12 nihil] nec D, *om.* EK   13 et] numero *add.* E || mutatione] transmutatione BGZ || etiam] nisi AP, *om.* EK   15–16 quaestione] et *add.* Z, *om.* EK   17 quorum] quilibet *add.* F   18 unitatis] unitate EFZ || ratione] rationis FZ || continuatio] illud *add.* FZ || contradictoria] contradictionem FZ

---

¹ Doctrina Stoicorum quae dicitur apocatastasis. Cf. August., *De civ. Dei*, XII, c. 13 (PL 41, 360ss.; CCSL 48, 368s.); cf. Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 43, q. 3, n. 2 (ed. Wadding, X, 41).   ² Godefridus de Fontibus, *Quodl. VI*, q. 2 (*Les Philosophes Belges*, III, ed. M. de Wulf et J. Hoffmans, Louvain 1914, 110s.).

Secundo probatur eadem minor ex parte prioris et posterioris in tempore, quia ponere ea de quorum ratione est non esse simul esse simul, est ponere contradictoria. Sed de ratione prioris et posterioris in motu et tempore est non esse simul, sed prius praeteritum et postea reparatum se habent sicut prius et posterius. Igitur si tale potest reparari, potest prius esse simul cum posteriori.

Tertio probatur eadem minor ex spatio super quod est motus. Moveatur aliquis ab *a* in *c* per *b*. Si igitur motus posset reparari, tunc pars motus ab *a* in *b* posset reparari quando movetur *a b* in *c*, et tunc simul moveretur ad *b* et recederet *a b*.

[AUCTORITATES PRO OPINIONE GODEFRIDI]

Praeterea, II *De generatione*¹, dicitur quod non redit idem numero.

Similiter, V *Physicorum*², sanitas corrupta non redit eadem numero.

Similiter, in *Praedicamentis*³, a privatione ad habitum impossibilis est regressio.

Quantum ad istum articulum quaere responcionem in quaterno prius allegato⁴.

1 prioris et posterioris] prioritatis et posterioritatis FZ, priorum et posteriorum K 2 ea] simul add. FZ 3 esse simul om. FZ || est] simul add. C 4 sed] tempus add. Z 8 aliquis] aliquid Z, om. C 9 tunc ... reparari om. (hom.) FD || motus] qui est add. Z || b²] a FG 10 ad] non add. C 14-17 Similiter ... regressio om. F 14-16 V ... Similiter om. (hom.) Z 16 ad] in KZ 16-17 impossibilis] non Z 18 istum] tamen add. A 18-19 in ... allegato] alibi in praesenti quaestione A, alibi PZ

¹ Aristot., *De gener. et corrupt.*, II, c. 11, t. 70 (328b 16-17). Hanc tertiam opinionem Inceptor mutuatus est a Scoto, *Opus Oxon.*, IV, d. 43, q. 3, n. 6 (ed. Wadding, X, 43). ² Aristot., *Physica*, V, c. 4, t. 37 (228a 6-12).

³ Aristot., *Praedicamenta*, cap. 10 (13a 32-36). ⁴ Scilicet in eodem quaterno in quo scripsit etiam *Notabile de intellectu possibili secundum Averroem*. Vide p. 241, n. 5.

[UTRUM ANIMA POSSET SE REUNIRE CORPORI NATURALITER]

Secunda difficultas in isto articulo est utrum utroque exsistente, tam anima intellectiva quam corpore, posset anima se reunire corpori. Probatur¹ quod non, quia quando anima informat corpus, aliquod esse causat in corpore. Aut igitur illud esse est idem cum anima, aut aliud. Si idem, tunc anima causaret se in corpore. Si aliud, illud esse esset medium inter materiam et formam, et per consequens, ex priori articulo², istud esse post suam corruptionem non posset reparari per naturam, 5 igitur etc.

10

Secundo sic: prius natura anima creatur quam corpori infundatur, et per consequens si anima posset se unire, semper se uniret.

Tertio, quia tunc resurrectio Christi fuissest naturalis, quia partes illae corporis fuerunt conservatae, quia tam anima quam corpus, quod falsum est et erroneum.

15

Sed istae rationes non concludunt.

Prima non, quia nullum esse causatur ab anima in corpore quod prius non fuit nisi quod resultat quaedam unio quae est relatio, sicut patet alibi³. Sed ista relatio potest causari per naturam, 20 igitur etc.

20

Nec secunda valet, quia prioritas naturae animae ad corpus non sufficit ad hoc quod anima se uniat corpori, quia ad hoc quod

2-3 existente] scilicet add. AP 3-4 reunire] unre CFZ 6 aliud] est diversum ab anima Z
 7 aliud] autem EK, secundum aliud Z 11-12 infundatur] uniatur FZ 12 anima] semel add. C
 || unire] reunire AP || se unire] posset se unire DFKZ, om. CE || unire] reunire P 13 Tertio]
 sic add. Z || quia¹] quod C, om. K 14 illae] illius A 17 nullum] est add. DFZ || causatur]
 causatum F, creatur Z 18 quod²] quia DFZ || est] quaedam add. E 18-19 relatio] resurrec-
 tio ACP 19 sicut ... relatio om. (hom.) EK 21 Nec etiam add. D || secunda om. AP || valet]
 videtur EK || quia] quod EK 22-1 (p. 245) quia ... unre] sed Z 22 quod² om. CD

¹ Cf. Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 43, q. 3, n. 21 (ed. Wadding, X, 63s.).

² Cf. p. 241, lin. 12 - p. 242, lin. 2; supra, quaest. 9 (pp. 179s.). ³ Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 30, q. 4 (OTh IV, 369-72); *Quaest. in II Sent.*, quaest. 1 (OTh V, 15, 19).

possit se sic unire requiritur quod anima prius tempore exsisteret quam uniretur corpori, quod non est verum. Ideo non valet.

Nec tertia valet, quia conclusio posset concedi¹.

Ideo dico quod non potest sufficienter probari quin anima pos-

- 5 set se reunire, quia non videtur ratio quare per naturam non possunt partes uniri, cum videamus quod per agens naturale duae aquae et duae partes aeris divisae uniuntur. Quia tamen oppositum est magis consonum dictis *S a n c t o r u m*², ideo teneo oppositum, licet non possit sufficienter probari³.

10

[QUOMODO FIET RESURRECTIO?]

Quarta difficultas principalis est quomodo fiet resurrectio. Respondeo iuxta doctrinam *S a n c t o r u m*⁴, licet istud non possit sufficienter probari, quod ministerio angelorum fiet sic quod primo congregabunt materiam, qua congregata inducetur primo forma substantialis praecedens animam intellectivam, et ultimo inducetur anima intellectiva. Et quamvis utraque forma possit totaliter a Deo induci, non tamen videtur quod debeat ne-

1 unire] corpori add. F   2 quam] antequam FZ   5 reunire] unire EK   7 divisae] divisi DK, diversae EZ, diversi F   8–9 oppositum] hanc opinionem Z   9 licet] sed D, quamvis EK   12 iuxta] secundum FZ || doctrinam] dicta K   13 istud om. FZ || probari] dico add. DFZ || quod om. EK || ministerio] tamen add. EK   14 primo] post CD, prius Z || congregata] aggregata CZ   15 primo] prima C, post AFZ   16 ultimo] post Z   17 induci] produci Z

¹ Codex L hic addit: «si corpus idem per naturam potuisset reparari quoad plagas et vulnera mortalia, concedi (!) inquam, hoc modo quod posset esse naturalis».

² Cf. August., *Enarr. in Ps.* 70, sermo II, n. 3 (PL 36, 893; CCSL 39, 961s.); Ioannes Damascenus, *De fide orth.*, IV, c. 27 (PG 94, 1226 C); versio Burgundionis, cap. 100, n. 12 (ed. E. M. Buytaert, p. 385).

³ Alia argumenta pro et contra, quae leguntur in codicibus B et L, vide in appendice.

⁴ Cf. August., *Enarr. in Ps.* 49, sermo un., n. 12 (PL 36, 573s.; CCSL 38, 685s.); Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 47, c. 4 (ed. Grottaferrata 1981, 540s.).

gari activitas respectu huius a causis naturalibus, quia non potest probari quod non posset fieri ab aliqua naturali causa et universalis, puta corpore caelesti, saltem Deo concurrente. Quia ex quo materia est nata recipere et agens naturale [et] universale agere, non videtur quin corpora caelestia saltem partialiter possint illas formas 5 inducere. Nec impedit quia tunc non erit motus, quia motus cessabit tunc, quia motus nihil facit nisi approximat agens ad passum, et sine omni motu posset fieri ista approximatio, saltem ministerio angelorum.

Sed contra praedicta sunt aliqua 10 dubia:

Primum est an determinatus effectus determinet sibi certum agens. Hoc videtur contra praedicta in secundo libro¹, quia ibi dicebatur quod quodlibet agens respicit infinita producibilia, et per consequens nullum unum effectum sibi determinat, 15 quia haec est causa quare non potest creare, sicut ibi dictum est.

Secundo, quia qua ratione effectus determinaret sibi certum agens, et certum tempus, et per consequens nihil bis posset produci.

Secundum dubium est, quia alibi² dictum est quod duae 20 possunt esse causae totales alicuius effectus. Quod non esset verum si unum agens determinaret sibi certum effectum.

Tertium dubium est, quia in tertio³ dictum est quod in augmentatione formae inducuntur plures partes realiter distinc-

1 huius] huiusmodi CP || naturalibus] universalibus DFZ 3 saltem] partialiter add. C
4 naturale om. C || universale] velle AP 6 quia motus] sed CFKZ 10 praedicta om. DFP
|| aliqua] multa Z 12 certum] determinatum K 13 libro] et etiam in quarto add. BGL
14 agens om. FZ || infinita] multa P 16 quia] et Z || quare] creatura add. Z || creare] causare DE
17 ratione] omnis add. Z 18 agens] ita add. Z 22 agens om. DF

¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 6 (OTh V, 91); cf. supra, quaest. 9 (p. 178). ² Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 3-4 (OTh V, 63s., 75). Cf. *Quodlibet I*, q. 1 (OTh IX, 8s.). ³ Ockham, *Quaest. in III Sent.*, quaest. 8 (OTh VI, 226s.).

tae, et tunc cum agens aequaliter respiciat illas partes in eodem instanti, omnes illas produceret vel nullam, vel dabis quod varia-
tio temporis sit causa quare modo producit unam partem et post aliam.

- 5   Quartum est quia videtur quod sola¹ variatio temporis variat effectum, quia sola variatio approximationis variat effectum. Igi-
tur eodem modo hic.

Quintum est quia si idem motus numero posset redire, tunc semper esset idem motus numero corporis caelstis, et ita semper
10   esset una dies et unum tempus, et non esset tempus infinitum,
quod est contra Philosophum et Commentatorem.²

Sextum est an eadem actio numero possit redire. Videtur quod non, quia actio est interrupta. Similiter, V *Physicorum*³: ad unita-
15   tem motus requiritur unitas temporis. Tempus non potest redire,
igitur etc.

Septimum est an possit probari resurrectio ratione naturali.
Videtur quod sic, quia desiderium est naturale respectu beatitu-
dinis. Sed non possumus perfecte beatificari nisi post resurrec-
20   tionem, igitur etc.

1 illas] distinctas Z   5 quia] quod DE   6 quia ... effectum² om. CDEF   8 Quintum]
dubium add. FZ || quia] quod CE || ¶ sic add. Z || numero om. EK   10 tempus²] in add. Z,
om. EK   11 quod est om. EK   11-12 Commentatorem] Item, V *Physicorum*: Sanitas corrupta
non reddit eadem numero. Et contra idem faciunt auctoritates reliquae supra positae add. Z   13 Sex-
tum] dubium add. Z   14 V] libro C   15 Tempus] autem add. EZ   17 Septimum] dubium add. Z

1 Loco «sola ... hic» (lin. 7) codices B et L habent: «eadem (qua L)
ratione effectus determinaret sibi certum (agens, determinaret sibi certum om.
B) tempus, et per consequens nihil (nec L) bis posset produci naturaliter». Et
L addit ultra: «et ita bene procederet opinio supra posita».   2 Aristot.,
Physica, III, c. 8, t. 75 (208a 20-21); Averroes, in hunc locum (ed. Iuntina,
IV, f. 56b).   3 Aristot., *Physica*, V, c. 4, tt. 34-36 (227b 23 - 228a 6).

[RESPONSIO AD DUBIA]

Ad primum istorum¹ dico quod ratio concludit, quia quamvis non respiciat infinita producibilia in una materia², tamen in diversis materiis et infinitis respicit infinita producibilia, quia cum aequaliter se habeat omnino ad omnes illas materias, produceret infinitos effectus vel nullum. Et eodem modo si posset creare, cum aequaliter se haberet ad omnes effectus creabiles, qui infiniti sunt, vel crearet infinita vel nihil crearet. Sed in proposito non est simile, quia licet agens in diversis materiis non determinet sibi certum numerum [effectuum], quia Deus saltem posset facere³ infinitas materias aequaliter approximatas agenti, tamen in eadem materia bene potest agens naturale determinare sibi certum effectum.

Ad secundum⁴ dico quod forte possunt esse duae causae finales totales eiusdem rei, sicut a l i a s dictum est⁵, et duae causae agentes totales successive, puta si una causa totalis producat effectum, et illa causa destruatur et ponatur alia causa eiusdem speciei et eiusdem virtutis per omnia, tunc secunda causa conservaret

2 ratio] non add. C, add. mg. A || concludit] convincit Z 3 una] eadem Z 4 materiis om. EK || et] in add. AP, om. FZ || quia] sed quia EK, et P 5–6 infinitos] istas E, illos K, om. C 7 aequaliter se haberet] indifferenter se haberet et aequaliter K, omnino add. P || qui] quia CDEFKZ 8 crearet²] causaret E 9 sibi AP, om. reliqui 10 effectuum B, om. reliqui || Deus om. CFZ 17 causa²] approximata add. BL 18 secunda] illa KZ || causa] ista add. E

¹ Supra, p. 246, lin. 12. ² Hic codices B et L addunt: «immo determinet sibi certum effectum in illa». L addit ultra: «Hoc videtur dicendum secundum illam opinionem quae ponit idem numero postquam corruptum est posse per naturam reparari». ³ Loco «infinitas ... tamen» codices B et L haec habent: «ultra illum numerum materias aequaliter approximare sicut priores agenti tali, immo tot quod non (quin L) plures, vel simpliciter infinitas, et tamen, sicut dictum est, in eadem materia bene potest agens naturale determinare certum effectum». ⁴ Supra, p. 246, lin. 20. ⁵ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 3–4 (OTh V, 74s.); *Scriptum in I Sent.*, prol., quaest. 11 (OTh I, 309).

eundem effectum. Sicut si iste sol destrueretur et poneretur aliis sol eiusdem virtutis per omnia, tunc iste secundus conservaret idem lumen numero in medio quod produxit primus sol. Nunc autem conservatio non differt a creatione quantum ad principale
5 significatum sed solum penes connotata¹.

Alio modo potest dici quod sint duae causae totales agentes respectu unius effectus simul et semel producti quarum una sit Deus et alia causa secunda cum Deo. Exemplum: si hic esset calor unus sufficiens ad producendum aliud calorem in *a* gradu, ita
10 quod non requireret aliam causam secundam ad producendum istum calorem, tunc iste calor posset simul et semel produci a calore sicut a causa totali et a Deo similiter. Quod autem Deus concurrat cum calore sicut causa totalis vel partialis, hoc est in voluntate sua, quia quando dimittit creaturam habere actionem suam,
15 potest ipse nihilominus concurrere sicut placet sibi, quia creatura nunquam potest esse causa totalis quin semper concurrat Deus. Sed quod respectu eiusdem effectus sint duae causae totales naturales est impossibile².

Nec hoc unquam d i x i³ nisi secundum opinionem I o-
20 a n n i s contra quam argui, qui ponit⁴ quod idem homo posset

1 poneretur] crearetur a Deo (*p. omnia*) P   3 idem] illud idem FZ   4 conservatio] conservare EK   5 connotata] significata K, connotativa Z   8 alia] sit add. KZ || cum Deo] concausans K   9 aliud] aliquem K || a] alio F, aliquo K, isto Z   10 aliud] aliquam DE   12 et] cum hoc add. AC, causando et add. D, tamen dico add. E, tamen add. K || a² om. CP || similiter] ad omnes similiter add. EK   14–15 quia ... sibi trp. p. similiter (*lin. 12*) CEK   14 quando] non F, om. Z || suam] et Z, et add. F   15 quia] quod DFZ, autem add. Z   16 nunquam] non Z || totalis] ratio est add. Z || quin ... concurrat] quia concurrit CEFK   18 impossible] quia ... Deus (*lin. 15–16*) add. seu rep. A   20 argui] arguitur EFK, arguo Z, potest add. CD || qui ... quod] quia F || qui] quae E, in eo quod Z

¹ Cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 3–4, 8 (OTh V, 65, 157s.).

² In codice P hic additur in margine: «Ioannes dicit oppositum».   ³ Idem codex P notat in margine: «Mentiris. Dixisti alias contra Scotum quod immo». Cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 3–4 (OTh V, 64); vide etiam notas 1 et 2 ibi.   ⁴ Hic codex P notat in margine: «Hoc dicit Ioannes». Cf.

produci a pluribus patribus — si primus homo non peccasset — quia non videtur inconveniens secundum eum, qui dicit quod ad variationem causae non variatur effectus, quia duae causae totales possunt idem producere. Quia secundum Ioannem duo patres sunt causae naturales; et habet dicere consequenter 5 quod eadem ratione posset unus alius effectus produci a duabus causis totalibus naturalibus¹, puta ignis. Et tunc cum ista agencia possent simul approximari alicui passo disposito, ipse habet dicere² quod idem effectus potest simul produci a duabus causis totalibus naturalibus, quod³ tamen ego nego. Sed hoc non est 10 contra me, quia non pono hoc.

Vel si teneretur⁴ quod duo calefactiva approximata aliquid producerent in passo, quia non videtur ratio quare unum magis produceret quam aliud, posset dici quod non essent causae totales, quia producerent alium effectum numero distinctum ab illo qui produceretur ab uno tantum, et ille effectus sic esset a duobus quod non posset esse ab uno solo. Et per consequens respectu illius effectus sunt istae causae partiales, licet respectu aliorum effectuum possint esse causae totales.

1 si ... peccasset om. FZ || non AEK, sed del. A, om. reliqui 3 variationem] varietatem E
6 quod] quia ADFZ 8 approximari] appropinquari EK || habet] enim add. E 9 potest] habet K || simul om. FZ 10 quod ... nego] et tamen ego nego sed tamen non nego E 10–11 Sed ... hoc om. F 11 quia ... hoc om. E 13 quia] quod Z 17 respectu om. EK 18 licet] sed AP, om. C

Scotus, *Opus Oxon.*, II, d. 20, q. 2, nn. 2–3 (ed. Wadding, VI, 822s.); *Ordnatio*, I, d. 41, q. un., Appendix A (ed. Vaticana, VI, 445); Ockham, *Scriptum in I Sent.*, introductio (OTh II, 25*). ¹ Nota marginalis in P: «Concedo, successive a Deo determinaretur». ² «Nego», notatur in margine P. ³ Loco «quod ... hoc» (lin. 11) codices B et L habent: «nisi quod Deus cooperatur utriusque, sed illo modo loquendo quo creatura vocatur causa totalis. Sed hoc non (om. B) est contra me, quia nego illud ex quo hoc sequitur». Hinc usque ad «passo» (lin. 13) codex L habet: «quia talia duo accidentia sic approximata eidem passo disposito vel causarent duos effectus partiales vel totales vel nihil. Vel si eundem simplicem effectum». ⁴ «Bona responsio» notat P.

Ad aliud dubium¹ dico quod non videtur ratio quare in augmentatione prius producatur una pars quam alia nisi quia Deus concurrit ad producendum istam partem et non illam.

Contra: eadem ratione posset Deus determinare agens ad unum effectum quantumcumque respiceret infinita producibilia in eadem materia.

Praeterea, tunc eadem ratione posset creatura creare, quia Deus posset concurrere ad productionem unius et non alterius.

Ad primum istorum².

Ad aliud³ dico quod non est simile de tempore et approximatione, quia effectus non dependet a tempore sicut a causa nisi per accidens, quia si Deus causaret actum sine omni tempore, adhuc produceret effectum, et per consequens quilibet effectus posset produci in quolibet tempore. Nec semper diversitas approximationis facit ad diversitatem effectuum dummodo agens eandem virtutem habeat.

Ad aliud de motu⁴ dico quod Philosophus intendit quod ad variationem temporis variatur motus, quia in uno tempore motus connotat alias partes contradictionis quas non connotat in alio, tamen quantum ad omne positivum et affirmativum, secundum quod non distinguitur a rebus permanentibus, bene potest esse et redire idem motus per potentiam divinam. Et forte per naturam in motu locali qui fit super idem spatium potest omne

¹ aliud] 3m E, 2m K || dico *om.* EK   ² nisi *om.* DF   ³ illam] aliam CFZ   ⁵ unum] eundem Z || quantumcumque] quod tamen APZ, quando DF || infinita] multa P   ⁹ istorum] sequitur lacuna duarum linearum in A, quaere add. C, patet add. EK   ¹⁰ Ad] Et *praem.* FZ   ¹¹ sicut] sed sicut D, sed FK   ¹² causaret] crearet FZ || actum] activum Z   ¹⁷ Ad aliud *om.* EK || intendit] dicit vel intelligit Z   ¹⁸ temporis] termini FZ || variatur] vel add. E, et add. K   ²¹ non *om.* FZ || distinguitur] differt Z   ²² idem *om.* FZ   ^{22–23} per ... locali *legi posset etiam:* per potentiam divinam et forte per naturam. In motu locali ...   ²³ qui] quo Z || fit super] sic dicitur E, secundum sic dicentes dicitur K || idem *om.* FZ

¹ Supra, p. 246, lin. 23.   ² Codices B et L addunt: «Ad ista (duo add. L) non respondet».   ³ Supra, p. 247, lin. 5.   ⁴ Ibidem, lin. 8.

intrinsecum motui redire idem numero, quia eadem sunt partes magnitudinis sive spatii et eadem sunt negationes illarum partium, et plura non sunt de ratione intrinseca motus. Sed motus semper aliquid connotat quod non potest redire, et propter hoc non semper est idem dies nec hora, quia primus dies connotat 5 quod partes magnitudinis motae nunc coexsistant partibus magnitudinis super quam est motus, ita quod non ante. Secundus dies connotat quod eadem partes coexsistant praedictis partibus semel. Tertius dies connotat quod coexsistant bis. Et quantum ad ista connotata non potest semper esse idem dies per naturam nec per 10 aliquam potentiam, licet semper sit eadem dies quantum ad omne intrinsecum diei sive sit affirmativum sive negativum.

Ad Ph il o s o p h u m¹ dico quod sanitas potest redire eadem numero. Sed sanitas quantum ad connotatum non potest redire, quia sanitas prima connotat coexistentiam alicuius partis temporis quae non potest coexistere cum illa parte temporis quae connotatur per sanitatem secundam. 15

Qui nollet tenere primam viam posset dicere quod agens naturale, quod frequenter posset producere, non determinat sibi unum effectum sed certos effectus, ita quod isti effectus non possunt 20 produci ab alio agente, nec in alia materia, nec in alio tempore, ita quod ad productionem eius effectus requiratur unitas agentis, materiae et temporis. Et haec videtur esse intentio Ph il o s o p h i, V Physicorum². Et sic non posset idem motus numero

1 numero] non solum quoad positiva sed etiam quoad negationes intrinsecas add. BGL 5 nec] vel Z 7 non] est add. F || Secundus] secunda AFPZ, duos E || dies] quae add. Z 9 Tertius] 10 tertia DZ 11 semper om. EK || idem] eadem FZ 11 aliquam potentiam] aliam potentiam divinam EK 12 intrinsecum] extrinsecum K || diei om. EK 14 numero] quantum ad principale significatum add. BL 16 quae²] nunc add. C 17 per] secundum C 18 nollet] vellet GHZ || posset dicere CEH, potest dici K, om. reliqui 19 quod ... producere om. FZ 22 eius] unius FGZ, illius H

¹ Supra, p. 247, lin. 13. Cf. Aristot., *Physica*, V, c. 4, t. 37 (228a 6–12).

² Vide notam praecedentem et p. 247, notam 3.

redire nisi rediret idem tempus; et per consequens idem motus numero non posset fieri in alio tempore.

Ex istis patet quod nihil valet quod *a l i q u i¹* dicunt quod idem numero non potest redire. Quia duplex est privatio, scilicet una quae fit forma, et haec privatio est potentia obiectiva formae, et haec non potest esse eadem post corruptionem, quia in illam non corruptitur forma. Alia est privatio quae consequitur formam, et est potentia subiectiva materiae, et in illam corruptitur forma, et non in eandem potentiam obiectivam numero, quia potentia obiectiva illius formae nihil dicit nisi hanc formam posse produci ab agente. Et per consequens dicere quod haec forma non potest iterum produci, quia non est in potentia obiectiva, est dicere quod non potest produci quia non potest produci, et est pertinere et probare idem per idem.

Similiter contra hoc quod dicitur² quod forma corruptitur in eandem potentiam specie non numero: quia si corruptatur in eandem potentiam respectu formae eiusdem rationis, cum agens sit idem et materia eadem, nec sit facta aliqua mutatio in eis — ponamus — non est aliqua ratio quare unum non posset produci sicut aliud, et ita illud quod fuit iam productum sicut aliud eiusdem rationis, potest produci de illa potentia. Si enim Deus adnihilaret angelum, nulla mutatio fieret in Deo propter quam non posset illum angelum reparare; nec in angelo nisi quia angelus fuit prius et modo non est, et hoc non est aliquid reale nec rationis impediens quin angelus posset redire.

Ideo dicerem, secundum *P h i l o s o p h u m* quod in

5 fit] sit DE, est FZ 6 eadem] numero add. K 8 subiectiva] obiectiva Z 9 obiectivam] subiectivam AP 10 hanc] quod (*om.* K) connotat add. EK 13 et] quod C, sic add. Z 13-14 petere] principium add. Z 15 Similiter] sed C || formal] non add. C, eorum add. D || corruptitur] cedit DFZ 16-17 specie ... potentiam *om.* (*hom.*) DE 16 non] et C 18 aliqua ... in] minus E 20 sicut¹] et add. E || aliud²] agens add. FZ 24-25 fuit ... angelus *om.* (*hom.*) EK 26 Ideo] Secundo *praem.* F || dicerem] deberet dici E, posset et deberet dici K || secundum ... quod] sicut

¹ Ut Godefridus. Vide supra, p. 242, notam 2. ² Cf. Thomas Aquinas, *Summa contra Gentiles*, IV, c. 81.

nullam potentiam naturalem corruptitur forma. Et ratio est quia esse in potentia naturali non est aliud nisi posse produci per natu-
ram. Igitur cum talis forma non possit redire per viam naturae,
non potest forma corrupti in potentiam naturalem. Nec ex hoc
sequitur quod adnihiletur, quia agens naturale praesupponit neces- 5
sario subiectum in sua actione, et illud manet post desitionem
formae, et illud sufficit ad hoc quod forma non adnihiletur.

A d r a t i o n e s G o d e f r i d i .

Ad primam¹ dico quod aliqua interruptio in motu non stat cum continuatione et aliqua stat. Quod enim aliquod mobile mo- 10
veatur per aliquam partem spatii et post quiescat et post moveatur in alia parte spatii, talis interruptio non stat cum unitate motus et continuatione. Alio modo potest esse interruptio in motu, sic scilicet quod aliquis totus motus primo continuatur et post mobile quiescat, et post in alio tempore redeat idem motus totaliter super 15
idem spatium, et talis interruptio motus stat cum continuitate eiusdem quantum ad omnia intrinseca motus.

S i d i c a s quod ad unitatem motus requiritur unitas tem-
poris, n e g o assumptum.

Ad aliud² dico quod illud quod est prius in motu potest esse 20
posterior in motu per potentiam divinam, et per consequens sic intelligendo est simul prius et posterior, quia idem. Sed non po-
test simul habere istam denominationem, quia non habet denomi-
nationem prioris nisi ut coexistit priori parti temporis; denomi-

Philosophus quia C 3 forma *om.* EK 4 non] nec F 5–6 necessario] necessarium EK
6 manet] remanet CDEF || desitionem] desitionem FZ 7 formae] cum unitate motus *add.* C
8 rationes] aliud K, *om.* E || Godefridi] Gandensis ego dico Z 10 enim *om.* EK 10–11 moveatur
... moveatur] per aliquam partem spatii quiescat et postea movetur Z 13 in ... sic *om.* EK
14 totus] actus Z || continuatur ACP, corruptitur EK, corruptatur BDFGHZ 15 redeat *om.* EK
16 idem] illud DFZ || continuitate] continuatione AZ 18–19 unitas temporis] continuitas tem-
porum K 22 intelligendo] multitudine Z || quia ... Sed] sed quia idem Z 24 ut] quia FZ, *om.*
C || temporis *om.* ADFP

¹ Supra, p. 242, lin. 15.   ² Supra, p. 243, lin. 1.

natur autem posterius prout coexistit parti posteriori temporis. Sed illae partes duae temporis non possunt simul exsistere propter contradictionem inclusam. Igitur non possunt simul habere istas denominationes. Sed quando motus exsistit cum prima parte temporis, tunc denominatur ‘prius’; quando exsistit cum posteriori, tunc denominatur ‘posterior’.

Ad aliud de spatio¹ potest responderi dupliciter. Uno modo, secundum opinionem Ioannis², qui ponit quod Deus potest facere idem corpus in diversis locis, quod non est inconveniens tunc quod aliquod mobile simul accedat ad *b* et recedat a *b*, sicut si idem corpus poneretur hic et in ecclesia per potentiam divinam, ut hic posset moveri ad ecclesiam, ut ibi posset moveri de ecclesia.

Aliter potest dici quod non sequitur ‘potest reparari, igitur isto tempore potest reparari’, sicut non sequitur ‘album potest fieri nigrum, igitur quando est album potest fieri nigrum’, ideo non sequitur ‘motus ab *a* in *b* potest reparari, igitur potest reparari quando movetur *a b* in *c*’. Sufficit enim quod possit reparari aliquo alio tempore.

Ad auctoritates philosophorum³ dico quod eadem forma non potest reparari. Et a privatione ad habitum non est possibilis regressio, quia forma generata et reparata secundum istas denominationes connotat diversas partes temporis quae non possunt simul exsistere, et ideo dicit Philestophus talia. Similiter privatio connotat unam partem temporis in qua non est habitus,

2 duae] secundae Z   3 Igitur] quia Z   5 tunc om. FZ | quando] vero add. Z || cum parte add. Z   6 tunc] temporis Z, om. F   8 ponit] dicit Z   9 quod] et tunc Z   10 tunc om. EK || simul] tunc F, om. EKZ   12 ut¹] tunc EK || hic] hoc K || ut²] et EK || ibi] illud K 16 in] et D, ad FZ   17 a b] ab a Z   20 Et] et generari K   22 connotat] denotat E || temporis] illas E || simul om. EK   23 talia. Similiter] talia EK, supra quod F, quod Z   23-24 privatio enim add. K

¹ Supra, p. 243, lin. 7.   ² Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 10, q. 2 (ed. Wadding, VIII, 508-27); *Quodl.*, q. 10, nn. 16-18 (edd. Wadding, XII, 253s.; F. Alluntis, art. 2, nn. 41-48, pp. 388-91).   ³ Supra, p. 243, lin. 12.

habitus connotat partem aliam temporis in qua non est privatio,
et istae partes non possunt simul esse.

[AD ARGUMENTA PRINCIPALIA]

Ad primum principale¹ dico quod anima separata quantum ad aliquas condiciones et proprietates est magis similis Deo quam coniuncta, tamen ex hoc non sequitur quod sit perfectior composito, sicut materia est magis simplex quam compositum, et tamen non est perfectior composito.

Ad aliud² patet ex dictis.

---

1 temporis *om.* EFKZ   6 perfectior C   7-8 tamen *om.* FZ

---

¹ Supra, p. 239, lin. 5.   ² Ibidem, lin. 11.

QUAESTIO XIII

Circa distinctionem 44 quaero

UTRUM IDEM HOMO NUMERO RESURGET QUI PRIUS VIXIT

Q u o d n o n:

5 Quia ad variationem partis sequitur variatio totius. Sed in resurrectione non erit eadem materia quae prius, quia tunc vel esset immoderatae quantitatis vel immoderatae densitatis.

Praeterea, tunc eadem materia posset simul esse in diversis individuis, sicut potest esse in diversis successive.

10 A d o p p o s i t u m:

Iob 30: *Quem visurus sum ego ipse et non alius*¹.

Difficultas istius quaestionis consurgit ex ipsa materia quae ponitur pars substantiae compositae quae non videtur redire eadem sicut nec permanere eadem in homine ante mortem et post resurrectionem.

[OPINIO PRIMA EIUSQUE IMPROBATIO]

Et hic est una opinio quod materia non est de quidditate rei, sed per solam identitatem animae, quae sola est de quidditate rei, redit idem homo numero in resurrectione². Et secundum istam 20 opinionem leviter evacuatur ista difficultas.

---

2 Circa] Consequenter *praem.* K 5 variationem] varietatem K 6 quae prius *om.* FZ
10 oppositum] est *add.* ADFZ 11 alius] etc. *add.* Z 12 quaestionis] quod D, conclusionis Z
13 eadem] numero *add.* K 17 hic] haec C 18 sed] quia C 19 istam] eam C

---

¹ Iob 19, 27: *Quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt, et non alius.* ² «Opinio Hugonis», notatur in margine cod. H. Cf. Hugo de Novo

Sed ista opinio falsa est, intelligendo per quidditatem omne illud quod est de essentia vel pars essentialis rei. Quia si materia non esset de quidditate et essentia rei, nihil esset per se compositum ex materia et forma.

Praeterea, quod est in genere per reductionem est de quidditate illius quod est in genere per se. Sed materia est huiusmodi, 5 igitur est pars quidditatis.

Praeterea, quando aliquid est in genere per se, utraque pars essentialis est de quidditate illius existentis per se in genere. Sed tam materia quam forma est huiusmodi, 10 igitur etc.

[OPINIO SECUNDA]

Ideo a l i i, tenentes quod materia est de essentia et quiditate rei¹, dicunt quod est idem homo post resurrectionem qui ante, quia habebit easdem partes materiae secundum speciem, li-

2 Quia] quoniam FZ 3 et] vel de Z || se] unum add. BL 8 quando] quandocumque Z
|| aliquid] compositum add. G || utraque pars] utrumque est ACDPZ, sed corr. A 9 est] et CDPZ
12 Ideo] Item DFKZ || essentia et om. FZ 14 quia] et Z

Castro, *Sent.*, IV, d. 44, q. 8 (Utrum resurget idem homo totaliter quantum ad materiam): «Dico ad quaestionem duo. Primum, quod non erit idem corpus totaliter secundum materiam. Secundo, quod hoc non tolleret identitatem hominis simpliciter» (St. Bonaventure, N. Y., Franciscan Institute, Holy Name Collection, cod. 88, f. 146ra). Hugo tamen non dicit, saltem hic, quod materia non est de quidditate rei. Cf. Albertus Magnus, *Sent.*, IV, d. 44 B, a. 9: «Dicendum quod quaelibet pars entitatem habet a forma, et ideo quaecumque variatio fiat in materia, sive confusio partium materiae, semper una manet veritas ab actu formae unius» (*Opera Omnia XXX*, ed. Borgnet, Parisiis 1894, 559). ¹ Cf. Thomas Aquinas, *Sent.*, IV, d. 44, q. 1, a. 2, qa. 5; Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 44, q. 1, nn. 7-12; III, d. 22, q. un., n. 13; *Report. Paris.*, IV, d. 44, q. 1, nn. 8-15 (ed. Wadding, X, 106-12; VII, 446; XI, 855ss.). Argumenta tamen quae sequuntur nec apud Thomam nec apud Scotum occurunt.

cet non secundum materiam et numerum¹. Et eodem modo dicunt quod quamdiu homo vivit, manet idem secundum numerum propter identitatem partium secundum speciem, sicut in augmentatione materia adveniens fit sub forma praecedente. Et per con-
5 sequens secundum istam opinionem per generationem inducitur forma substantialis quae semper manet eadem in augmentatione quamvis materia non maneat eadem secundum numerum sed so-
lum secundum speciem.

Pro ista opinione arguitur primo sic: quia si adveniret nova
10 forma in augmentatione, esset vera generatio.

Praeterea, aliter sequeretur quod esset iuxtapositio vel duo corpora essent simul in eodem loco, scilicet corpus auctum et au-
gens, et ita non quaelibet pars aucti esset aucta².

15 Praeterea, aliter non maneret aliquid idem numero in augmen-
tatione, et maxime in diminutione, si semper diminueretur pars
formae et materiae similiter.

Praeterea, *Philosophus*, I *De generatione*³: Materia fluit et refluat, non autem species et forma.

1-2 dicunt] dico C   2 secundum numerum] numero Z   3 sicut] quia EK   4 fit sub-
cum FZ, om. D   9 primo om. FZ   quia om. FZ   12 auctum] quod augmentatur C H et] corpus
add. Z   13 non trp. p. aucti Z, om. F   14 aliter om. KZ   15 diminueretur] generaretur EHKZ,
et corrumperetur add. HZ   16 similiter] simul EZ   17 Praeterea Philosophus] Contra Philo-
sophum in Z   18 et²] aut FZ

¹ Aristot., *De gener. et corrupt.*, I, c. 5, tt. 35–36 (321b 22–28), distinguit carnem secundum speciem (formam) et secundum materiam. Cf. Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 44, q. 1, n. 5: «Declaratur etiam per auctoritatem, quia primo de *Generatione*, c. de augmento: Caro secundum speciem augetur, non caro secundum materiam; et caro secundum speciem manet, caro autem secundum materiam fluit et refluat» (ed. Wadding, X, 103).   ² Simile argumentum recitatur apud Scotum, *Report. Paris.*, IV, d. 44, q. 1, n. 5 (ed. Wadding, XI, 854).   ³ Cf. supra n. 1. Vide etiam Averroem, in illum locum (ed. Iuntina, V, f. 160v); Thomas Aquinas, *In De gener. et corrupt.*, I, c. 5, l. 15: «videtur hoc verbum Aristotelis, scilicet quod caro secundum materiam de-
fluit et adveniat, non autem caro secundum speciem» (ed. Leonina, III, 316).

[CONTRA OPINIONEM SECUNDAM]

Sed haec opinio non vitat difficultatem quaestionis, quia si materia secundum e o s¹ est de essentia compositi, ad variationem materiae sequitur variatio compositi, et per consequens cum non redeat eadem materia in resurgente, non resurget idem homo quia non est idem totum cuius non sunt eaedem partes.

Praeterea, maior distinctio realis est inter compositum ex a et b et compositum ex a et c quam inter compositum ex a et b et compositum ex a et b, accipiendo a pro forma, b et c pro materiis diversis. Quia compositum ex a et b et [compositum] ex a et b est 10 compositum ex eadem materia et eadem forma et non compositum ex a et c. Sed ista distinctio est numeralis, et hoc solum propter diversitatem materiae. Igitur ad variationem materiae sequitur variatio compositi.

Praeterea, ista opinio non vitat difficultatem de augmentatione, 15 quia conceditur quod idem est animal postquam pes abscinditur ab eo, et ante, et tamen in illa abscisione aliqua pars formae deperditur, cum forma sit extensa. Et per consequens salvatur identitas numeralis animalis per solam identitatem formae secundum speciem, non obstante variatione materiae secundum numerum, 20 sicut salvatur identitas numeralis eiusdem suppositi per identitatem specificam materiae, non obstante diversitate numerali.

Et eodem modo arguitur quando aliquod animal augetur cuius

2 vitat] videt FZ 3–4 variationem] varietatem EK 5 materia] numero add. DFZ 6 est] resurget AP || cuius] cum EK 7 Praeterea] patet Z 8 et²] inter add. FZ 8–9 et⁴ ... ex om. DK 9 forma] et add. DZ 10 et¹ ... b² om. AP || compositum² H, om. reliqui || ex² a et (om. G) b² FGHZ, om. reliqui || est] id est A, unum add. P 11 eadem¹ ... non om. K || eadem² om. AEP 11–12 et² ... c] compositum ex a et b et compositum ex a et c non sunt ex eadem materia Z 12 numeralis] materialis Z 13 variationem] varietatem E, diversitatem Z 14 compositi] secundum numerum add. L 15 vitat] videt FZ 16 quia] et FZ 19 numeralis] materialis Z 21 eiusdem] cuiusdam P, illius Z 22 numerali] materiali D, naturali E 23 quando] quod DFZ || cuius] cum EK

¹ Vide p. 258, lin. 12.

forma est extensa, quia in talibus sicut est augmentatio et variatio in materia, ita in forma extensa. Hoc probatur, quia forma extensa non transit de novo ad aliquam materiam quam prius non informabat, sicut a libi patet ubi probatur quod subiectum cuiuslibet formae est ita simplex sicut materia et forma¹. Patet etiam, quia quaelibet forma determinat sibi certam materiam, sicut dictum est in quaestione praecedenti² quod effectus determinat sibi certum agens et certam materiam. Igitur³ in augmentatione, sicut est augmentatio materiae ita erit formae,
10 vel remanebit illa materia sine forma.

Praeterea, tunc augmentatio quantum ad formam non esset nisi quaedam rarefactio, quia quando aliquid manens idem et — nullo adveniente ab extrinseco — occupat maiorem locum quam prius, illud solum rarefit. Sic autem est in augmentatione si forma
15 non varietur sed solum materia. Consequens falsum est et contra Philosophum⁴.

Ad rationes opinionis.

Ad primam⁵ dico quod augmentatio distinguitur a generazione, quia pars illa producta de novo quantum ad materiam et

¹ forma] simul add. E ! quia] et FZ 2 ita] et add. E || quia] etiam C, quod D 3 de ... materiam] de subiecto in subiectum aliud de novo K || aliquam] aliam EP 3-5 quam ... etiam om. EK 3 quam] quae Z || non² om. F 4-5 cuiuslibet] cuiuscumque Z 5 sicut] ipsa DF, ipsa add. Z || materia et om. DFZ 6 quia] quod D || forma] etiam add. D || certam] aliquam P 7 quod] quia ACP 9 erit] et EFK || formae] forma ACP 10 vel] nec P 13 nullo ... ab] in secundo ... aliquo Z 17 Ad ... opinionis] Ad secundam opinionem P 18 primam] primum istorum Z || distinguitur] differt Z 19 de novo om. EK

¹ Ockham, *Quaest. in III Sent.*, quaest. 3 (OTh VI, 118s). ² Supra, quaest. 12: «in eadem materia bene potest agens naturale determinare sibi certum effectum» (p. 248, lin. 11-13). ³ Loco «Igitur ... formae» codices B et L haec habent: «Sicut ergo in augmentatione crescit materia per additionem novae partis materiae, ita et forma per novam partem formae additam priori». ⁴ Cf. Aristot., *De gener. et corrupt.*, I, c. 5, tt. 25-42 (320a 8 – 322a 33). ⁵ Supra, p. 259, lin. 9.

formam unitur toti praecedenti cum quo facit unum, sicut pars aquae facit unum cum tota aqua. Sic autem non oportet esse in generatione, quia potest generari aliquid per se exsistens.

Ad aliud¹ quod augmentatio non est iuxtapositio simpliciter. Sed bene concedo quod iuxta quamlibet partem formalem — quae scilicet potest agere actione propria, convertendo alimentum in sui naturam et unire sibi iam conversum — fit et generatur alia pars non subintrans eam sed faciens unum cum illa, sicut pars aquae cum aqua, et illud sic auctum plus occupat de loco quam prius. Et hoc sufficit ad vitandum iuxtapositionem. Et per hoc patet quod duo corpora non sunt simul, sicut nec in augmentatione aquae, et quod quaelibet pars secundum speciem est aucta, id est quaelibet pars potens agere actione propria, quia sibi est aliquid unitum modo quod prius non fuit.

Ad aliud² patebit in responsione quaestionis³.

Ad aliud⁴ dico quod P h i l o s o p h u s intelligit per partes materiales non materiam sine forma, sed partes quibus non convenit agere; et per partes secundum speciem intelligit partes quibus convenit agere. Primae partes fluunt et refluunt et secundae non.

15

20

1 toti ... quo] formae ... qua P || facit] fit F 2 unum] vinum D, om. FZ 4 aliud] de iuxtapositione per idem add. L, dico add. KZ || simpliciter] loquendo add. FZ 5 Sed bene] sic D, quam non E, quamvis K 7 iam] illam F 9 auctum om. DFZ 10 hoc¹ om. DF || per] ex EK 11 simul] duo F || nec om. EK 13 id est] quia EK, vel P, om. D 14 modo] nunc K || quod] quo E 16 dico FGHZ, dicendum BL, om. reliqui || per] secundum F, om. D 17 non¹ del. A || sine forma] scilicet D, sive formam Z, sed (sic F) per partes materiales intelligit add. FGZ || sed om. FGZ 18 convenit] competit Z || agere] actione propria add. KL || et] quia F, om. CZ 19 convenit] contingit C, competit Z || agere] actione propria add. G

¹ Supra, p. 259, lin. 11. ² Ibidem, lin. 14. ³ Infra, pp. 264, lin. 2-p. 266, lin. 15. ⁴ Supra, p. 259, lin. 17.

[TRIPLEX ACCEPTIO QUIDDITATIS]

Ideo aliter dico ad quaestionem. Et primo praemitto quandam distinctionem de quidditate. Nam quidditas uno modo accipitur pro omnibus quae sunt de essentia rei quae faciunt unum per se.

5 Et isto modo quidditas est totum compositum praecise ex materia et forma, et materia est sic de quidditate et essentia compositi sicut forma. Nec¹ est aliqua differentia inter hanc humanitatem et hunc hominem, vel humanitatem et hominem, nisi quod humanitas includit aliquod syncategorema ex usu loquendi aequivalenter vel virtualiter, propter quam inclusionem potest aliquid praedicari de homine quod non de humanitate.

Alio modo accipitur quidditas pro forma ultima qua aliquid distinguitur ab omni alio quod non est idem cum illo. Et de quidditate sic accepta est verum quod quidditas differt ab eo cuius est 15 quidditas, et quod in separatis a materia est idem quidditas cum eo cuius est, quia illud est simplex, non habens aliquam distinctionem intrinsecam ex partibus intrinsecis.

Tertio modo accipitur quidditas pro definitione composita ex diversis conceptibus generis et differentiae. Et illa quidditas non 20 est idem realiter cum eo cuius est, quia illa solum habet esse obiectivum in anima et nullo modo subiectivum.

2 quaestionem] a. D, maiorem F 5 totum] unum FZ 6 Et materia *om.* CDK || est erit Z || sic *trp. p.* Et AP 8 quod] quia KZ, *om.* E 10 vel] non DF 13 distinguitur differt Z || omni *om.* FZ 16 est¹] quidditas add. KZ 16-17 distinctionem] dispositionem DF, compositionem BL, *corr. in* compositionem H 20 est²] quidditas add. Z

¹ Loco «Nec ... humanitate» codices B et L scribunt: «Et isto modo inter quidditatem hominis quae est (tota add. B) ipsa humanitas et hominem nulla est differentia in re nisi forte quod hoc vocabulum (humanitas *om.* B) includit aequivalenter secundum (in? L) usum loquendi syncategorema quod non hoc nomen homo. Et si hoc, tunc (non *om.* B) oportet quod praedicatio unius de alio et econtra sit vera».

[RESPONSIO AD QUAESTIONEM]

His visis dico ad quaestionem quod materia est de essentia et quidditate compositi, ut dictum est. Et ubi est alia materia et alia in aliquo successive est quodammodo distinctio realis inter idem et seipsum uno tempore et alio, quia aliquid est de essentia unius quod non est de essentia alterius. Et similiter ubi est aliquid simpliciter idem in principio et in fine transmutationis, potest totum dici idem realiter propter identitatem illius. Dico tunc quod sicut in augmentatione non est simpliciter omnibus modis idem individuum ante augmentationem et post, quia ubi est alia et alia materia, quae est de quidditate et essentia rei, ibi est quodammodo distinctio realis, quia aliquid est de essentia unius quod non est de essentia alterius, sicut ⁵ d i c t u m e s t¹.

Ita in resurrectione non erit omnibus modis idem homo ante resurrectionem et post, quia secundum omnes d o c t o r e s² ¹⁵ non est simpliciter eadem materia numero in resurgentे quae fuit ante resurrectionem, nec eadem forma sensitiva, si ponatur distincta ab intellectiva et extensa³, quia tunc dicendum est de ea sicut de materia in augmentatione per omnia. Tamen bene dicitur idem homo numero, quia anima intellectiva, quae est forma sim- ²⁰plex remanet in toto et in qualibet parte.

Secundo dico quod non obstante illa diversitate in resurgentे

⁴ successive] subiective EK || quodammodo] quaedam FZ   5 de om. AP || essentia] ali-
cuius add. AP   7 et in fine] finis DF || transmutationis] transitionis CE   8 totum] tamen
C, om. DF   9 simpliciter om. FZ   10 ubi om. EK   11 essentia] esse Z   13 sicut] supra
add. FZ   14 Ita in] de C   16 est] erit EK || numero] in numero F, om. EK   17 nec] est
add. Z   19 in] et C   20 homo] in add. Z   20-21 quae ... simplex] quaedam ... substantialis K
21 remanet] omnino eadem add. Z

¹ Supra, pp. 263, lin 2-21.   ² Cf. Thomas Aquinas, *Summa theol.*,
suppl., q. 79, a. 1; a. 2, ad 3; *Sent.*, IV, d. 44, q. 1, a. 2, qa. 5.   ³ Ut
tenet Ockham. Cf. supra, quaest. 9, p. 161, lin. 8 - p. 164, lin. 16; *Quaest.*
in II *Sent.*, quaest. 18 et 20 (OTh V, 407, 442), et omnes qui docent plurali-
tatem formarum in homine.

quod maior est identitas in homine aucto et resurgente ad se ipsum prius vivum et non auctum quam sit unitas cuiuscumque animalis bruti augmentabilis ad se post augmentationem et ante. Quia non est aliquid in aliquo animali bruto quod remanet idem

5 omnino et semper in animali ante augmentationem et post, nec quoad totum nec quoad aliquam partem essentiale illi toti cum quo illud adveniens in augmentatione faciat per se unum, quia partes materiales fluunt et refluunt, et similiter partes formales, quia omnes extensae sunt in brutis. Sed in homine remanet anima

10 intellectiva omnino eadem secundum se et secundum quodlibet sui ante augmentationem et post, et ante resurrectionem et post.

Ex istis potest patere quod non obstantibus dictis in p r a e-
c e d e n t i q u a e s t i o n e¹, idem sunt modo electi qui
fuissent si Adam permansisset in statu innocentiae, propter easdem
15 animas intellectivas quae sunt partes principales hominum. Quia
non obstante quod fuisset alia materia et aliud agens, adhuc tamen
quia esset eadem anima numero, esset idem homo numero, sicut
ponitur idem homo numero in resurrectione non obstante diver-
sitate partis essentialis, puta materiae.

20 Ex istis etiam patet ad istam difficultatem, si aliquis esset nutritus ex carnibus humanis toto tempore vitae suae, quia² resurget

1 homine] et add. DF   2 cuiuscumque] cuiuslibet EK   3 augmentabilis] aucti A, aug-
mentati EK, vel add. EK   4 aliquid] idem numero add. Z   4-5 quod ... post] post augmen-
tationem Z   4 idem om. ACEKP   5 omnino et] in omni E, om. K || in] omni add. K, om. E ||
et²] nec C   6 illi toti] illius totius EKZ   7 faciat] aliquid add. K   8 materiales] naturales C
|| similiter] si E, sic K   9 quia] quae EK || Sed] et E || anima om. DFZ   10 secundum¹] per C
11 augmentationem] mutationem C || et post² s. lin. F, om. AP   13 quaestione] quod add. DFZ ||
modo] omnino AP   15 sunt] eadem add. Z   17 anima] intellectiva add. K   18 non] nec
secundum numerum K, et non Z   19 essentialis] materialis AP   20 etiam om. CEK || istam]
aliam A || si] quod si K   21 quia] quod EKZ

¹ Supra, quaest. 12 (p. 249, lin. 6 – p. 250, lin. 11). Cf. etiam OTh II,
25*.   ² In codice H hic notatur in ima pagina: «Forte tamen materia illa
in qua fundata fuit vita illius in eius prima animatione, sed (?) cum humido
radicali et forma intellectiva praeeexistente et non variata, Deo supplente vi-
cem alterius materiae quae fuit sub forma carnis humanae unde nutritus est».

idem homo cum materia quantum deceret eum, Deo forte de novo supplente vicem alterius materiae quae fuit sub forma carnium humanarum — et cum forma intellectiva preeexistente non variata aliquo modo. Nec videtur hoc inconveniens, isto casu posito, quia multi concedunt quod aliquid de materia erit in resur-⁵ gente quae nunquam ante mortem fuit in eo. Exemplum, puer parvulus mortuus resurget in corpore competente homini¹, sed nisi addatur aliqua materia de novo ultra materiam habitam tempore mortis, non potest habere corpus conveniens homini nisi partes illius parvae materiae rarefierent ad quantitatem corporis hominis; quae rarefactio non potest stare cum densitate corporis humani. Igitur eodem modo potest hic dici quod in nutritio ex carnibus humanis resurget aliqua materia quae nunquam prius fuit in eo. Sed utrum illa habeatur per creationem vel per aliam viam, non curo ad praesens.¹⁵

Sed contra predicta sunt aliqua dubia:

Primum est quia non videtur quod in augmentatione bruti forma deperdatur, quia tunc sequeretur quod posset fieri totaliter per augmentationem et diminutionem aliud brutum quam prius fuit, si semper forma cum materia deperdatur, et nova forma cum materia adveniat per augmentationem sicut antiqua deperditur per diminutionem.

Secundum dubium est, quia non videtur quod sit alius homo

¹ deceret] determinet AE || Deo] certa AEK, tunc F, creatore Z || forte] forma A, formatum F 3 cum] tamen EF || intellectiva] ex add. AP 6 quae] quod KZ 8 nisi] sibi D, si non E, si sibi non K, si autem non Z, sibi add. F 11 hominis om. ACP || quae] quia A 13 aliqua] alia DEFKZ || nunquam] non Z 14 vel] aut Z || aliam viam] aliud F 18 quia] quod AF 19 forma] adquisita add. Z || deperdatur] aliquid add. K 20 et] per add. Z || prius] ante E 21 fuit om. ACKP || cum materia om. FZ 24 est om. CE || quia] quod C

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, IV, d. 44, c. 1 (ed. Grottaferrata 1981, 516s.); Thomas Aquinas, *Summa contra Gentiles*, IV, c. 88; Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 44, q. 1, nn. 15–16 (ed. Wadding, X, 115).

resurgens aliquo modo, quia hoc videtur haereticum. Quia ex quo homo meretur in corpore et in partibus quibuscumque materialibus corporis, debet homo secundum rectam iustitiam in eodem corpore numero in quo merebatur praemiari. Sed dato quod per 5 augmentationem tam partes materiales quam formales formae extensae deperdantur per diminutionem in homine sicut in bruto, posset homo totaliter habere in resurrectione corpus adquisitum per augmentationem novum et distinctum a corpore in quo merebatur, ut prius argutum est de bruto¹. Et per consequens nullo 10 modo praemiaretur in corpore in quo merebatur, et maxime si meretur in corpore aucto per carnes humanas, secundum casum prius positum², quod videtur haereticum.

Tertium, quia non videtur quod materia determinat sibi certam formam, quia tunc sicut est alia materia et alia, ita erit alia 15 et alia forma³. Et per consequens cum sit alia materia in homine ante augmentationem et post, erit alia anima et alia, et sic alias homo omnino ante resurrectionem et post quantum ad formam sicut quantum ad materiam.

Quartum est quia videtur ex predictis quod vita animalis posset semper continuari, quia semper in augmentatione secundum te⁴ advenit nova forma et materia.

Quintum est utrum aliqua portio materiae quae fuit in primo homine resurgat in quolibet homine descendente ab eo per naturalem propagationem.

---

¹ videtur] esse add. FZ 4–5 per augmentationem ita codd. collati, sed videtur esse lapsus calami 6 diminutionem] divisionem C 9–10 ut ... merebatur om. (hom.) ACP 10 in corpore om. EK 13 Tertium] est add. DE, dubium est add. FKZ || quia] quod FZ 15 consequens] tunc add. DFZ 16 anima] materia E, forma K 19 quia] quod DF 20 semper¹ om. KZ 22 aliqua] pars vel add. EK || portio] perfectio CDF

---

¹ Supra, p. 264, lin. 22. ² Supra, p. 265, lin. 20. ³ Sed vide p. 261, lin. 5–6, ubi dicitur: «Patet etiam, quia quaelibet forma determinat sibi certam materiam»; et iterum in responsione ad tertium dubium, infra, p. 271, lin. 7–8, dicitur: «non intellexi quod anima intellectiva determinat sibi certam materiam». ⁴ Supra, p. 265, lin. 4–9.

Sextum, utrum aliqua pars vel portio materiae quae fuit in homine per totam vitam suam resurget in eo.

Septimum est utrum aliqua pars materiae sit de veritate humanae naturae, ita quod sine illa non possit talis forma esse.

Octavum est utrum materia vel pars materiae exsistens prius sub forma seminis resurget in quolibet homine. Et eadem dubitatio est de forma sensitiva parvuli nati, ponendo illam esse extensam, utrum aliqua pars illius formae resurget in eo si vivat usque ad statum hominis¹.

Nonum est, in quo materia carnium ex quibus homo nutritur 10 toto tempore vitae suae resurget: aut in nutritio aut in illis quorum carnes illae fuerunt.

[RESPONSIO AD DUBIA]

Ad primum istorum² potest dici quod forte est impossibile, saltem de principalibus et specialibus membris quod totum scilicet 15 desperdatur et totum aliud de novo adveniat, et propter hoc in vita animalis semper remanet aliquid de partibus specialibus et principalibus saltem. Et sic non dicetur aliud animal saltem partialiter, sicut patet de corde quod totum vel aliqua pars eius manet non aucta neque diminuta. Cuius experimentum est quod com- 20

¹ portio] perfectio C, proportio FZ || fuit] est EK 2 in] cum EK 3 est om. DFZ || sit de] differt a C 4 talis forma] forma correspondens L 5 est om. DEFK || prius] primo FZ 6–7 eadem ... est] eodem modo EF 7 est om. CDKZ 8 illius] huius AP, om. CF || formae] animae EK 10 quo] qua ACK, om. E || materia] illarum add. DEK || quibus] alias add. H 11 resurget om. DK || aut ... aut] an ... an Z 11–12 illis quorum] illo cuius K 16 aliud om. FZ 18 Et] propter add. Z || sic] hoc FZ 18–19 partialiter] particulare K 19 vel] aut P || manet om. EK 20 neque] nec FZ, vel non K || diminuta] destunta(!) A, distincta CP, sed corr. P² || Cuius ... quod] et FZ

¹ In codice C hic additur: «Contra: credo quod puer nec vitellus habeat ita magnum cor nec partes principales sicut homo et bos. Et patet manifeste ad sensum per experimentum de vitello et bobus». Nota modum loquendi Inceptorum peculiarem ‘quod puer nec vitellus’ loco ‘quod n e c puer nec vitellus’. ² Supra, p. 266, lin. 18.

muniter dicitur quod si cor tangeretur, statim animal moreretur¹, et per consequens in illa parte non posset diminui aliquo modo nec augeri. Eodem modo est dicendum de aliis partibus et membris principalibus et specialibus.

- 5 Ad secundum dubium² dicendum est de corpore hominis quantum ad partes materiales et formales formae sensitivae si extendatur in homine sicut de corpore bruti. Quia quantumcumque fieret novum corpus per augmentationem et diminutionem, quia tamen partes principales et speciales manent eadem sicut cor etc.,
- 10 propter identitatem istarum partium potest dici idem corpus, sicut prius in bruto, et aliter non³. Nec est hoc haereticum dicere, sicut non est haereticum dicere quod per augmentationem hominis advenit nova pars materiae, secundum omnes, et nova pars formae sensitivae quae extenditur secundum veritatem, faciens unum cum
- 15 corpore praeeexistente, et [non est haereticum dicere] quod per diminutionem deperditur aliqua pars materiae et similiter formae praeeistentis.

Et quando dicitur quod anima praemiatur in illo corpore in quo merebatur, dico quod anima intellectiva solum
 20 praemiatur omnino eadem quae prius fuit, quia ipsa — puta voluntas — est principium principale operationum meritoriarum.

---

2 per consequens] quod C, ideo EK   3 dicendum *om.* EK   4 principalibus et specialibus] principalioribus et specialioribus FZ   5 dubium *om.* FZ   7 de] in F || Quia] et D, quod E   9 et speciales *om.* EK   10 identitatem] veritatem EK   11 aliter ... hoc] hoc dicere non est EK   11-12 sicut ... dicere *om.* (*hom.*) DP   13-16 secundum ... materiae *om.* (*hom.*) FZ   13 nova²] novae C || pars² *om.* ACP   15 et *om.* ACP   19 intellectiva solum *om.* FZ   20 ipsa puta] eadem E || puta] scilicet Z   21 principale] formale AG (*mg.*), formale et P

---

¹ In codice H hic notatur in margine: «Puto hoc intelligendum de tactu vulnerationis non autem de omni tactu, quia videtur cor augeri, quidquid sit de diminutione. Sed de hoc interrogentur medici».   ² Supra, p. 266, lin. 24.   ³ In margine codicis P notatur: «Idem dicit Scotus». Cf. Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 44, q. 1, n. 17 (ed. Wadding, X, 115). Sed Doctor Subtilis non loquitur ibi de partibus principalibus et specialibus.

Corpus autem nec potentiae sensitivae sunt principium talium operationum nisi quatenus conformantur in actibus suis et regulantur intellectu et voluntate. Et ideo de se non faciunt ad meritum, sed potius ad demeritum, quia *caro concupiscit adversus spiritum*¹. Et praemium essentiale primo et principaliter est sola ipsa fruitio Dei cum delectatione sequente, quae est in sola voluntate. Et visio Dei et dotes animae et corporis sunt praemia ipsius voluntatis, quia omnia illa dantur toti coniuncto tamquam praemium propter solum actum meritorium ipsius voluntatis, ad modum quo rex dat alicui militi castrum propter aliquem actum militarem sibi acceptum. Et tamen castrum non est in milite, nec semper secum, sed ubicumque fuerit, semper dicitur castrum esse eius praemium et non alicuius, puta famuli custodientis castrum, ad modum quo aliquid confertur filiis propter bonum opus patris, quod collatum non dicitur esse praemium filii sed patris. Eodem modo visio Dei et dotes corporales et glorificatio corporis nullo modo est, nec dici debet, praemium corporis sed solius voluntatis, quia ista conferuntur sibi tamquam praemia pro actu voluntatis, qui solus est meritorius. Tamen visio Dei potest dici beatitudo essentialis quatenus est in eodem subiecto omnino indistincto cum fruitione, quia in essentia animae simplici et indistincta. Et ideo illi qui ponunt intellectum et voluntatem potentias realiter distinctas² habent dicere quod ita bene posset Deus conferre voluntati visionem Dei in alio intellectu tamquam praemium sicut in intellectu proprio, quia posset separare intellectum ab alio et ponere in isto et e

20

25

---

1 Corpus autem] sed non corpus L 2 conformantur] informantur F 2-3 regulantur] in actibus add. FG, sed del. G, ab add. Z 6 fruitio] dilectio EK 8 coniuncto] composito FZ 10 militi om. FZ 11 secum] se consequitur A, sequitur E, sequuntur K 12 dicitur] illud add. DEK 13 alicuius] alterius add. C 15 esse om. FZ 16 est] vel add. D 17 ista om. DFZ 20 in om. AP || eodem] eadem E, om. ACP || subiecto] substantia E, supposito F || cum] omnium C 21 essentia animae] eadem anima FZ || et¹ om. DF 25 intellectum om. EK || ab] absque DFZ

---

1 Galat. 5, 17. 2 Ut Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 59, a. 2
Resp.

converso; et sic secundum istam viam posset anima intellectiva praemiari in alio intellectu quam habuit ante resurrectionem. Et ideo dotes corporis sunt verissime praemium voluntatis, et sive in eodem corpore sive in alio nihil refert, est tamē idem 5 corpus secundum identitatem membrorum et partium principaliū.

Ad tertium¹ dico quod non intellexi quod anima intellectiva determinat sibi certam materiam, quia ipsa creatur, et ideo informat quamcumque materiam secundum beneplacitum ipsius creantis. Sed de forma inducta in materia per agens naturale est bene 10 verum quod determinat sibi certam materiam, de aliis non.

Ad quartum dubium² dicitur³ quod cuilibet parti secundum speciem oportet dare certam periodum in qua possit convertere in se partem nutrimenti, et ideo illa pars semper est impurior. 15 Quod probatur, quia omne agens physice in agendo patitur⁴, et sic tantum in fine debilitatur quod non poterit convertere nutrimentum, et sic tandem animal corrumpetur, nec potest semper continuari.

C o n f i r m a t u r, quia virtus conversiva non potest 20 confortari per aliquid nisi convertatur in ipsum. Sed illud conversum non potest plus fortificare quam convertens, quia productum non est perfectius producente⁵, igitur etc.

---

1 istam] unam Z   2 quam] quem E   3 verissime] dotes add. FG, sed del. G ||| sive] sit add. DEFK, sint add. Z   4 sive] vel C   5 et om. FZ ||| partium om. EFZ   8 sibi om. FZ
11 non om. K   12 dicitur] dico FKZ   14 semper om. FZ ||| impurior] purior K   15 physice]
physicum BHL, finitae virtutis EK   17 potest] animal add. FZ ||| semper] species AP   20 ipsum]
nutrimentum add. K   21 fortificare] sortire E, fortificari F, confortare K

---

¹ Supra, p. 267, lin. 13.   ² Ibidem, lin. 19.   ³ Scilicet a Scoto,
Report. Paris., IV, d. 44, q. 1, nn. 9–10; *Opus Oxon.*, IV, d. 44, q. 1, nn.
8–9 (ed. Wadding, XI, 855s.; X, 107).   ⁴ Cf. Aristot., *De gener. et corrupt.*,
I, c. 7, t. 54 (324b 9–10); apud *Les Auctoritates Aristotelis*, IV, n. 12: «Omne
agens naturaliter in agendo repatur» (ed. J. Hemesse, p. 168).   ⁵ Cf.
Aristot., *De anima*, III, c. 5, t. 19: «Agens enim semper est nobilis paciente
et principium nobilis materia» (430a 18–19).

Sed ista responsio habet aliqua dubia. Non enim videtur habere apparentiam illa responsio nisi per hoc quod caro non potest confortari nisi per conversionem alicuius in ipsam. Quod non videtur verum, quia virtus illa quae confortatur est accidentis, quia confortari et similia non competit formae substantiali quae non suscipit ⁵ magis et minus¹, igitur illa confortatio videtur posse esse per augmentationem aliquarum qualitatum. Sed tales qualitates possunt conservari, augeri et confortari per qualitates extrinsecas absque aliqua conversione, et per consequens postea virtus convertens remanebit ita pura post conversionem sicut ante. Unde sensibiliter ¹⁰ videmus quod ante omnem conversionem aliquis confortatur ad faciendum opera vitae quae prius facere non poterat, puta statim post sumptionem cibi, et sic non oportet quod agens physicum semper in agendo patiatur quando in multo excedit passum. Et per consequens virtus potest confortari absque hoc quod agens ¹⁵ physicum semper ita repatiatur quod finaliter deficiat, quia semper potest habere aliquid confortans virtutem suam et aliquid sibi coagens. Exemplum: aliter sequeretur quod ignis qui est agens naturale semper diminueretur secundum substantiam suam, et sic semper esset minor et minor, et per consequens finaliter totaliter de- ²⁰ ficeret cum sit agens physicum quod in agendo patitur.

Praeterea, quamvis primum convertens fiat debilior, tamen totum resultans postea ex convertente et converso est fortius et perfectius, et sic potest facere carnem puriorem. Et ideo potest dici quod non potest probari per rationem naturalem sufficienter ²⁵ quin animal in perpetuum per causas naturales posset conservari

1-2 habet ... responsio] non videtur habere apparentiam FZ 4 verum om. EK 4-5 confortari] vel fortificari add. A 5 competit] conveniunt K || quae] quia EK || non² om. K 7 aliquarum] aliarum FZ || tales] illae Z 9 per consequens om. FZ 11 conversionem] cognitionem F 12 non om. ACFP 13 sumptionem] susceptionem ACP, comestionem Z 16 finaliter] in fine FZ 17-18 coagens] coadiuvans FZ 18 qui] quod EKZ 20 minor et² om. EK 21 quod] quia ACE 22 fiat] sit EK 24 sic] postea add. CDFZ || Et² om. DEFKZ 26 quin BGLZ, quod reliqui || naturales] non add. K

¹ Ut dicit Aristot., *Praedicamenta*, cap. 5 (3b 33-34).

— sicut posuerunt aliqui d o c t o r e s¹ — saltem in paradiso, quia licet hic posset dici quod mors accidit propter vehementia agentia per quae agens semper patitur, quia agens physicum in agendo patitur, tamen ibi non.

5 Et ad rationem de debilitatione patet quod sicut agens physicum potest debilitari, ita potest augeri in virtute. Et non est inconveniens quod in duplo augmentetur virtus eius, et sic postea consequenter augebitur vel non destruetur virtus eius, et sic semper durabit.

10 Si d i c i s: secundum Philosophum² omne corruptibile de necessitate corrumpetur, d i c o quod hoc est verum quod quaecumque pars accepta corrumpetur exceptis principalibus. Potest tamen conservari consimile et consimile in infinitum. Exemplum est de igne et de aere et aliis elementis, 15 quia licet una pars ignis quando agit in aquam corrumpatur, tamen alia pars consimilis et eiusdem speciei et maior loco eius generatur. Vel forte virtus conversiva est parva et in parva parte, et ideo propter sui parvitatem tandem consumetur, et ideo non in quacumque parte carnis est virtus conversiva, quamvis caro quae- 20 libet concurrat ad removendum prohibens, puta qualitates contrarias.

2 licet hic] secundum hoc (ista Z) FZ, hic K   4 patitur] repatitur K || ibi] ibidem ACP
 7 augmentetur] augeretur EK, augeatur Z   8 consequenter] si confortetur Z || non om. AP
 10 dicens] quod add. E   11 dico om. ACEKP || quod] quia ACEKP   12 quod] quia Z || accepta]
 activa AC, adquisita K, aucta Z   12-13 exceptis BLZ, ex istis ACDEFKG, sed corr. in exceptis G
 13 consimile^{1]}] simile FZ   14 in infinitum] utatur E, uniformiter(?) K, in multum P, in perpetuum
 Z || est om. CEKZ || de² om. ACFZ   15 licet] si Z   16 maior] prae add. D, prima add. EK
 17 Vel] licet DF   18 tandem] eandem DE   19 quacumque] qualibet Z || carnis] corporis FZ

¹ Iuxta Bonav., *Sent.*, IV, d. 48, a. 2, q. 4 (ed. Quaracchi, IV, 994), plantae et animalia non innovabuntur post iudicium. Sed secundum Honorium Augustodunensem, *Elucidarium*, III, c. 15 (PL 172, 1168), post renovationem mundi terra «odoriferis floribus, liliis, rosis, violis, immarcessibiliter erit perpetuo decorata».   ² Cf. Aristot., *De coelo et mundo*, I, c. 12, t. 133 (283a 24-25); *Les Auctoritates Aristotelis*, III, n. 36 (ed. J. Harnesse, p. 162).

Ad quintum¹ dico quod non, quia non est verisimile quod ita parva materia, exsistens sub illis seminibus ex quibus generebantur filii sui et filiae, divideretur in tot partes quot sunt homines resurrecti, quia omnes resurgententes descenderunt de illis octo qui fuerunt in archa Noe, et non est rationabile quod semina octo vel materia exsistens sub octo in tot portiones divideretur.

C o n f i r m a t u r, quia materia seminis cedit in membra et [in] partes principales animalis, et semen decisum est ex partibus generatis ex alimento secundum philosophos². Igitur per magnam multitudinem proliis tandem deveniretur ad aliquem in quo nihil est de illa materia quae fuit in illis octo.

C o n t r a: Christus dicitur fuisse in lumbis Abrahae secundum corpoream substantiam non secundum rationem seminalem secundum **A u g u s t i n u m**³. **R e s p o n d e o**: verum est quod beata Virgo fuit in lumbis eius utroque modo, quia materia quae fuit in beata Virgine fuit decisa ab aliquo descendente ab eo per naturalem propagationem et per decisionem. Non quod aliqua portio materiae quae fuit in beata Virgine fuit in Abraham, sed quia aliquis descendens ab Abraham naturali propagatione generavit beatam Virginem per decisionem seminis **ex partibus illis**

15

20

---

1 quia non² ACLP, *om. reliqui* || ita] ista E, illa K   2 illis] qualitatibus et *add.* K   3 sui
om. FZ || homines *om.* FZ   5 Noe *om.* ACP || et] ideo *add.* C   5-6 semina ... vel]
de illa materia vel quod C   6 vel ... octo *om. (hom.)* FZ || portiones] partes EK   7 Con-
firmatur] consimiliter DF   8 in C, *om. reliqui*   8-9 decisum ... secundum] divisum ex
parte generata (genita E) ex (et E) alimento per EK   9 Igitur] sic EK, sic igitur Z   10 pro-
prietatis] partium EK, *om. FZ* || aliquem] aliquid P   12 Contra] Si dicatur *praem.* EZ, si dic. D
12-7 (p. 275) Contra ... Sancti *om.* F   13 corpoream] corporalem K, corpulentam DHLZ ||
seminalem] sicut beata Virgo et alii *add.* L   16 fuit¹ *om.* EK   17 et] quia E, *om.* C || per²]
seminis *add.* L || Non] videlicet EK   18 portio] perfectio D   19 ab] ex E || naturali propaga-
tionem] secundum naturalem propagationem ABGP   20-1 (p. 275) ex ... alimento] generatio ex
partibus alimenti ab extra accepti Z

---

¹ Supra, p. 267, lin. 22.   ² Cf. Aristot., *De animalium gener.*, I, c.

18 (725a 11 - 726a 28).   ³ August., *De Genesi ad litt.*, X, c. 20, n. 35
(PL 34, 424; CSEL 28-1, 323); cf. Petrus Lombardus, *Sent.*, III, d. 3 c. 3,
(ed. Grottaferrata 1981, 34s.).

- augmentatis et generatis ex alimento. Christus autem fuit in eo per corpoream substantiam, quia materia Christi ex qua formabatur eius corpus, saltem aliqua pars, fuit ab aliquo descendente de Abraham naturali propagatione, puta a patre beatae Virginis¹.
- 5 Et non fuit in eo secundum rationem seminalem, quia Christus non descendit ab eo per naturalem propagationem sicut mater eius fecit, sed per ministerium Spiritus Sancti.

Ad sextum dubium² patet quod sic, quia illa pars materiae quae est in membris principalibus, quae per totam vitam hominis 10 non mutantur, manet in homine per totam vitam suam, quia illa membra generantur pro maiori parte ex materia seminis ex quo generatur homo.

Ad septimum³ dico quod nulla pars materiae est de veritate humanae naturae quin sine qualibet posset anima intellectiva esse, 15 quia ipsa nullam materiam sibi determinat. Tamen aliqua materia sic est de veritate humanae naturae quod forma sensitiva hominis — quae extenditur et distinguitur ab intellectiva — sine illa non posset esse per naturam, et sic materia sub membris principalibus est de veritate humanae naturae, et omnes aliae partes materiae. 20 Quia qualitercumque deperdatur pars materiae, oportet quod deperdatur pars formae extensae in illa materia, quin tamen per potentiam divinam posset ista forma sensitiva perficere aliam materiam non video. Et sic loquendo nulla materia est de veritate humanae naturae quin per potentiam Dei possent omnes formae hominis 25 tam substantiales quam accidentales fieri in alia materia.

Ad octavum⁴ dico quod sic quantum ad utrumque, quia ex

---

1 eo] eodem K 2 corpoream] corpulentam DHLZ, *corr. in incorpoream* E || qua] generabatur seu add. K 4 de] ab KZ 6 per] secundum EZ 9 quae² om. DK 10 homine] et add. Z || suam om. AP 11 quo] qua EZ 13 septimum] dubium add. EK || veritate] virtute DE, necessitate F 15 materia om. FZ 16 veritate] virtute CDEP, necessitate F 24 quin] tamen add. Z || formae] partes D 25 materia] non video add. Z

¹ Loco «puta ... Virginis» codex L habet: «scilicet a beata Virgine, quae sic descendit a patre suo». ² Supra, p. 268, lin. 1. ³ Ibidem, lin. 3.

⁴ Ibidem, lin. 5.

materia seminis pro maiori parte fiunt membra principalia et specialia, quae non augentur nec diminuuntur per vitam hominis, saltem quantum ad aliquam partem. Et illa pars materiae fuit sub forma seminis, et illa resurget in homine. Et similiter sensitiva perficiens illam et alias partes consimiles, sed non quaelibet pars sensitivae aliarum partium auctarum resurget, sicut non quaelibet pars materiae. Aliter homo resurgeret in magnitudine excedente magnitudinem quasi omnium aliarum bestiarum, saltem aliquis homo qui diu vixit et multum convertit de alimento in sui natu-
ram. Quae pars materiae et formae sensitivae quantum ad alias 10
partes resurget in eo et quae non, solus Deus novit.

Ad nonum¹ dico quod si nutritus ex carnibus humanis non generet aliud hominem, materia illarum carnium resurget in illis quorum fuerunt carnes et non in nutritio, et maxime materia partiū principalium si illae comedantur, quia illae resurgent in quo-
libet homine, sicut dictum est². Et tunc Deus supplebit materiam istius nutriti vel per creationem novae materiae vel per distribu-
tionem alterius materiae quae fuit in aliquo alio homine, quae sibi est superflua et in qua non resurget.

Si autem ille nutritus generet aliud nutritum et ille tertium 20
et ille quartum et sic deinceps, poterit contingere per multitu-
dinem generationis quod materia illarum carnium eadem numero sit sub partibus principalibus multorum hominum, et tunc non potest in quolibet resurgere. Tunc esset dicendum quod Deus dis-

---

1 materia] maiori parte Z 1-2 specialia] spiritualia ADEKP 4 seminis] hominis FGZ,
sed del. G || illa] alia P, materia add. F 5 sed non] si P 6 sensitivae] sensitiva DEFZ || sicut]
sic DF, om. E || non] nec K 8 quasi] quam P, om. CEKZ || omnium] hominum et add. EKZ, om. C
10 formae om. FZ || alias] alias DK 11 in eo om. FZ 12 nonum dico] aliud dubium F,
aliud dicendum est Z || non om. P 14-15 partium] membrorum FZ 15 si] et F || quia] quod A,
et quia P 17 nutriti] nutrimenti ACP 17-18 distributionem BCG, distinctionem A, dist-onem
DK, distinctionem E, divisionem(?) F, substitutionem L, dispositionem P, additionem HZ 19 in]
illa E || qua] ille homo add. H || resurget] est nutritus Z 20 autem] enim Z || nutritum] hominem
FZ, om. DEK 21-22 multitudinem] multiplicationem Z 23 partibus] speciebus E 24-1 (p. 277)
distribueret CG, distingueret AFZ, desti-et DK, destrueret E, distribuet L, disponet H, discerneret P

¹ Ibidem, lin. 10. ² Supra, p. 275, lin. 26.

tribueret sicut sibi placeret, et forte tunc illa materia resurget in illo homine sub cuius partibus et membris specialibus primo fuit et in nullo alio. Et per consequens Deus supplebit materiam partium principalium aliorum hominum de aliena materia sicut sibi placet. Et sic videtur dicendum quod nulla materia quae sic fuit in tali secundo homine per totam vitam suam resurget in eo, quia non materia partium principalium, secundum casum positum, nec materia aliarum partium, propter augmentationem et diminutionem, igitur etc.

---

1 in] cum FZ   2 illo] alio D, toto E || specialibus] spiritualibus ADEKP   3–5 Et ... placet
om. FG   5 sic² om. CEK   7 non om. D || nec] non est E, non K, etiam add. Z   9 igitur etc.]
etc. D, et sic de quaestione add. K, om. FZ

QUAESTIO XIV

Quaero de statu animae ante resurrectionem et post:

UTRUM ANIMA SEPARATA HABEAT MEMORIAM
TAM ACTUALEM QUAM HABITUalem ILLORUM QUAE NOVIT CONIUNCTA

[ARGUMENTA PRINCIPALIA]

5

Primo probo quod non actuale m, quia intellectus possibilis nihil intelligit nisi per conversionem ad phantasmata. Sed anima separata non habet phantasma nec phantasiam, igitur etc.

Secundo, quia tunc anima beata haberet memoriam peccatorum suorum, et per consequens tristaretur.

Tertio, quia destructa causa destruitur effectus. Sed aliquid in nobis praeter animam intellectivam est causa effectiva intellectoris per illam propositionem: causa est ad cuius esse sequitur aliud¹. Sed illud non remanet in anima separata, igitur etc. Assumptum patet, quia posita anima et omnibus potentiis suis sensitivis interioribus et exterioribus, adhuc mutata vel variata complexione non ponitur intellectio, patet in fatuis et furiosis. Igitur aliqua qualitas complexionalis est vere causa intellectoris.

Confirmatur, quia dictum est prius² quod notitia intuitiva in-

² Quaero] Consequenter quaeritur K || post] primo K 4 habitualem] aptitudinalem G || illorum] eorum KZ 6 Primo probo] probatio F, arguitur primo Z 7 phantasmata] phantasma AP 8 phantasma nec] phantasmata nec H, om. FGZ || phantasiam] phantasmata Z 10 Secundo] sic add. C || anima] etiam add. AKP || beata] vel add. F 12 quia] quod E, om. FZ 13 praeter] propter D, per FZ || effectiva] efficiens FG, partialis L, sufficiens Z 13-14 intellectoris] intellectonem Z 15-19 Assumptum ... intellectoris om. FZ 16 suis om. DEK 17 vel] et DK, solum add. L 17-18 complexione] corporis add. H 18 patet] quia C || Igitur] est D 19 aliqua] illa E || vere] qualitas et add. L 20 prius] primo P 20-1 (p. 279) intellectiva om. AP || nostra] naturaliter L

¹ Cf. *Sententiae ex Aristotele collectae* (inter opera Bedae, PL 90, 982).

² Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13 (OTh V, 284s.).

tellectiva in anima nostra praesupponit notitiam intuitivam sensitivam, igitur ubi deficit notitia sensitiva, et intellectiva.

Secundo probo quod non habet notitiam habitus corruptitur per oblivionem et per infirmitatem gravem non inducentem mortem, igitur multo fortius per mortem, quae est ultima poenarum.

Praeterea, secundum Philosophum, *De memoria et reminiscencia*¹, memoria solum est in parte sensitiva, igitur ubi deficit sensus, ibi deficit memoria, igitur etc.

10 A d o p p o s i t u m:

Luciae 16²: *Fili recordare quod recepisti bona in vita tua, Lazarus similiter mala.*

[TRIPLEX ACCEPTIO MEMORIAE]

Hic primo sciendum quod memoria tripliciter accipitur: uno modo pro habitu inclinante ad actum aliquem intelligendi tamquam causa partialis et effectiva cum intellectu. Alio modo pro principio sufficienti respectu intellectionis sive se teneat a parte animae intellectivae sive obiecti sive alterius cuiuscumque. Tertio modo accipitur pro principio determinato respectu actus recordandi, qui est respectu praeteriti ut praeteritum est, ut quod 'hoc fuit', 'ego fui ibi', 'ego feci hoc', etc.

2 intellectiva] intuitiva FGLZ 3 quod] quia P 4 habitus] virtus Z || per² om. AP 7 Philosophum] in add. FZ 8 ubi] si ibi Z 9 memoria] sed sensus deficit quando anima separatur add. L 11-12 quod ... mala] etc. AP 14 sciendum] videndum Z 16 Alio modo] aliter C 17 teneat] habeat Z 20 qui] quae CK 20-21 quod ... ibi om. CF || quod ... etc.] cum hoc feci fui ibi Z 20 hoc] hic AEKP 21 ego¹ fui om. P || ego²] eo A || ego² ... etc.] hoc feci, igitur fui ibi F || hoc] hic P || etc.] igitur etc. K, om. C

¹ Aristot., *De memoria et reminisc.*, cap. 1 (450a 12-15, 22-25). ² Luc. 16, 25.

[DIVISIO QUAESTIONIS]

Circa istam igitur quaestionem sic est procedendum: primo videndum est utrum in anima remaneant habitus hic naturaliter adquisiti post separationem suam a corpore. Secundo utrum anima separata virtute illius habitus possit in omnem actum intelligendi 5 in quem potuit mediante illo habitu quando erat coniuncta. Tertio utrum anima separata vel se ipsa vel mediante aliquo in ipsa recepto possit in actum recordandi proprie dictum, qui est respectu praeteriti ut praeteritum est. Quarto movebuntur dubia et sol-
ventur.

10

[UTRUM IN ANIMA SEPARATA MANEANT HABITUS HIC ADQUISITI
OPINIO THOMAE]

Circa primum dicit T h o m a s¹, quod habitus scientiae adquisitus manet in anima separata. Quod probatur, quia nihil potest corrupti nisi per suum contrarium vel per corruptionem 15 sui subiecti. Primo modo [habitus scientiae adquisitus] non est corruptibilis in anima separata, quia ibi non habet contrarium, nec oportet quod ante separationem habitus contrarius inducatur, igitur etc. Nec est corruptibilis secundo modo, quia subiectum suum est incorruptibile.

20

[CONTRA OPINIONEM THOMAE]

Quidquid sit de conclusione, ratio ista non valet, quia secundum e u m² etiam est tertius modus corruptionis effectus, scili-

² Circa ... quaestionem] Pro quaestione illa C   3 hic] licet EK   4 post] per C || suam om.
EK   5 separata] a corpore add. K   6 habitu] intelligendi add. Z   7 aliquo] alio ABP, aliquo
alio H || ipsa²] ea KZ   8 qui] quae DE   13 dicit Thomas] dicitur BFGZ   14 probatur] videtur
EK   15 per² om. DEK   16 est] scientia add. FZ, scientia adquisita add. H   17 ibi] alibi C
18 contrarius] contrarium BFGZ   19 est om. DF

¹ Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 89, a. 5 Resp.; I-II q. 53, a. 1
Resp.   ² Idem, ibidem, quaest. 104, a. 1 Resp.

cet per subtractionem causae conservantis vel efficientis, quem ad modum lumen in luna et in medio desinit esse, non per corruptionem subiecti nec per inductionem contrarii sed solum per subtractionem causae conservantis, puta solis. Nunc autem, secundum eum¹, aliquid in parte sensitiva est causa quasi conservans habitum, quia aliquid in sensu est causa mediata habitus quatenus est causa actuum qui sunt causa habitus. Igitur illa delecta, tamquam causa conservante, destruitur habitus.

[OPINIO PROPRIA]

Ideo dico quod per rationem naturalem probari non potest quod habitus adquisiti remaneant in anima separata. Cuius ratio est quia quando aliquid causatur mediante aliqua causa et conservatur mediante eadem, non potest evidenter probari nisi per experientiam quod ille effectus remaneat altero illorum corrupto. Sed habitus adquisiti in corpore composito, habitus dico intellecutales, causantur mediante dispositione corporali, sicut et actus. Quia ad hoc quod aliquis scientifice cognoscat aliquid requiritur determinata complexio et qualitas in corpore, et ipsa deficiente non potest homo intelligere, sicut patet in dormientibus, fatuis et furiosis. Et eodem modo tam actus illi quam habitus mediante tali dispositione conservantur et propter eius defectum corruptuntur, sicut patet per Philosophum, libro *Praedica-*

---

1 subtractionem] suae add. AP 1-2 quem ad modum] quantum ad videndum A, quantum ad CP 2 et] vel A || desinit] deficit Z || non] nec ACE, om. D 5 parte sensitiva] sensu C 5-6 quasi ... causa om. (hom.) C 5 quasi om. EK || conservans] vel causans add. L 7 qui] quae DK || sunt] est E || causa] causae FZ 10 Ideo secundo FZ 13 eadem] causa add. H 14 remaneat] maneat ADFPZ 15 corpore composito] toto homine HZ 17 aliquis] aliquid DFZ || scientifice] perfecte A, scienter CEK || cognoscat] intelligat K 18 determinata] debita KZ || qualitas] quantitas F, debita qualitas K || deficiente] desinente C 19 in] de C || dormientibus] corporibus F, om. Z 21 propter] proprius DF || defectum] effectus F 22 Philosophum] in add. AFPZ 22-1 (p. 282) libro *Praedicamentorum*] *Praedicamentis* HZ

---

1 Cf. idem, ibidem, I-II, q. 50, a. 1 Resp.; a. 3 Resp., ad 1 et ad 3; a. 4, ad 3; q. 51, a. 2 Resp.

*mentorum*¹, qui dicit quod per longam infirmitatem potest scientia prius adquisita diminui vel totaliter corrumphi. Hoc etiam docet experientia manifeste. Igitur corrupta tali dispositione, non potest evidenter probari nisi per experientiam quod tales habitus remaneant in anima². Sed in separatione animae a corpore corrumpitur illa dispositio, et pro isto statu non habemus experientiam de hoc. Igitur nullo modo potest nobis esse certum utrum remaneant in anima separata vel non.

Potest tamen dici probabiliter quod habitus adquisitus in corpore manet in anima separata. Et ad hoc est quaedam congruentia, quia ex eisdem causis generantur habitus et actus et conservantur, quia posita causa sufficienti generativa et conservativa habitus, potest poni habitus, circumscripsi quo cumque alio. Sed circumscripta omni dispositione corporali, positio solo intellectu cum obiecto, ponitur causa sufficiens generativa tam actus quam habitus. Igitur circumscripta omni tali dispositione potest habitus prius adquisitus conservari.

Hoc etiam videtur dicere Hieronymus³: «Discamus in terris quorum nobis scientia remanebit in caelis». Sanctus etiam videntur dicere quod mortui recordabuntur eorum quae fecerunt.

2 diminui] deleri EK || corrumphi] igitur add. P || etiam] et A, om. FZ 4 quod] quia DE 5 anima] separata add. H 5-6 Sed ... experientiam om. C 5 a corpore om. AP 6 de hoc AP, an separata vel non C, in anima separata vel non DF, in anima separata utrum sit vel non EK, an maneant in anima separata vel non G, de anima separata an in ea maneant habitus vel non H, an in anima separata maneant habitus vel non Z 7 Igitur nullo] primo E || esse] in add. FZ || remaneant] maneant DFZ 10 quaedam om. FK 14 cum] sine P 16 omni om. FZ || prius] alias DF 19 terris] terra EK, illa add. FZ || remanebit] perseverat A sed corr., perseveret P

¹ Aristot., *Praedicamenta*, cap. 8 (8b 29-32). ² Lege: Non potest evidenter probari quod corrupta tali dispositione habitus remaneant in anima.

³ Hieronymus, *Ad Paulinum* (epist. 53), n. 9 (PL 22, 549; CSEL, n. 10, 54, 464).

⁴ Luc. 16, 25. Gregorius, *Moralium*, IV, c. 36, n. 72 (PL 75, 678s.).

Tunc ad rationem in contrarium¹ dico quod ex ordinatione divina est quod habitus non conservatur in intellectu pro statu isto sine tali qualitate corporali, et hoc forte propter peccatum primum. Et ideo deficiente illa qualitate corporali non vult Deus
 5 concurrere ad conservationem habitus intellectualis et voluntatis sed tantum ipsa posita. Sed separata anima a corpore, ex eadem ordinatione concurrit Deus cum anima ad conservandum habitus sine omni tali qualitate corporali, non quasi supplens vicem illius qualitatis corporalis sic quod Deus nunc plus agat quam prius,
 10 sed quia ipse ordinavit se non conservaturum habitum in anima coniuncta sine tali qualitate. Sed in anima separata ordinavit se tales habitus conservaturum, et ideo manent in anima separata.

[DE HABITU IN ANIMA SEPARATA
 OPINIO HENRICI GANDAVENSIS]

15 Quantum ad secundum articulum dicit H e n r i c u s,
Quodlibet VI, q. 8²: Non potest in omnem actum intelligendi mediante illo habitu in quem potuit coniuncta. Quod probatur, quia habitus generatur ex actibus, et ex similibus actibus similes generantur habitus³. Cuius igitur est actus intelligendi eius est habitus
 20 et eius usus. Sed actus intelligendi quando anima est coniuncta est

1 rationem] rationes E 2 intellectu] anima FZ 3 corporali] corruptibili G || hoc] autem add. F, om. AP 5 conservationem] conservantium F 6 tantum] tamen FK || Sed] et K, licet Z 6-7 eadem ordinatione] eodem ordine F 7 anima] actu H 8 qualitate] dispositione G || non quasi supplens] ideo quasi supplens CE, quasi enim supplens FZ, ideo quod sumens K 9 qualitatis] scilicet add. EK || sic] sicut AP || Deus] quod add. D || nunc DHP, non ACEFKZ 10 sed] et P || quia] quod C || conservaturum] conservatum E, illum add. Z 11 coniuncta] coniunctum E 11-12 ordinavit ... separata] etc. C 11 se om. DEFKZ 12 tales habitus] talēm habitum FZ || conservaturum] conservatus E, conservare H 15 secundum] tertium E 16 8] quod add. KZ 17-12 (p. 284) Quod ... coniuncta] Haec sunt totius coniuncti per se et non animae L 17 in quem] in quo F, quam P 18 similibus] consimilibus D 19 habitus¹ om. EK 20 eius] est DPZ || Sed] si C

¹ Supra, p. 281, lin. 10. ² Henricus Gandavensis, *Quodl. VI*, q. 8 (ed. Parisiis 1518, f. 225r-v). ³ Ut docet Aristot., *Ethica Nicom.*, II, c. 1 (1103a 30 – 1103b 22).

totius compositi et non partis nisi per accidens. Tunc sic: quando aliquid convenit duobus, uni per se, alteri per accidens, impossibile est quod illud cui convenit per accidens perfectius vel aequo⁵ perfecte utatur illo quam illud cui convenit per se. Sed uti habitu convenit per se composito, animae per accidens. Quia perfectior est usus habitus quando non solum per ipsum inclinatur potentia ad actum sed etiam praesentatur obiectum. Sed totus homo utitur habitu, obiecto sibi praesentato in phantasmate, nec aliter potest uti. Igitur cum nec animae separatae conveniat usus istius habitus per se sed per accidens ut praesentatur sibi obiectum in phantas-¹⁰ mate, sequitur quod anima separata non potest in omnem actum in quem potest coniuncta.

[CONTRA OPINIONEM HENRICI]

Sed ista ratio non videtur sufficiens, quia omnes habitus eiusdem potentiae aequo¹⁵ perfecti et intensi proportionaliter aequaliter sufficient et inclinant ad actum. Patet haec propositio induc-
tive tam de habitibus voluntatis quam intellectus, tam angelorum quam hominum. Sed anima separata post eius separationem potest habere actus et habitus generatos ex illis actibus eiusdem rationis cum habitibus adquisitis in ipsa anima coniuncta et aequo²⁰ perfectos et intensos, sicut respectu eiusdem complexi contingentis vel necessarii. Et per idem medium et per eundem intellectum potest anima adquirere notitiam coniuncta et separata. Et illi sunt eius-

---

1 per accidens] pro Z, et add. P 2 se] et add. Z 3 cui] quod Z, om. D 3-4 aequo^{perfecte}] in perfectione aequo E 4 illo] ratione DFG, sed corr. G, re illa H, om. C || cui] illud add. H || Sed] et si C, et D 5 composito] et add. Z || animae] tamen add. C, vero add. G 7 etiam s. lin. A, om. CP 8 in] et DFZ 9 nec om. FZ || separatae] non add. Z || habitus] non add. (s. lin.) F 10 per¹ ... accidens] nisi per accidens H || ut] nec DFHZ, re add. C, om. K || sibi] si totum D 14 omnes] omnis E 15 potentiae] et eiusdem rationis add. L || perfecti et intensi] perfectae et intensae P 16 haec propositio] hoc CL 17 de] in DFZ || quam] tam Z || tam²] quam CKZ 18 post] per C 19 generatos] generationis E, genitos FZ 20 ipsa] ista AP, om. FZ 21 complexi] et add. Z 21-22 necessarii] necessarium D 22 idem] illud AK 23 adquirere ... coniuncta] coniuncta adquirere notitiam FZ

dem rationis ex quo habent effectus eiusdem rationis et obiectum idem. Igitur cum habitus adquisitus post separationem sufficiat cum intellectu ad actum causandum, eadem ratione habitus adquisitus in anima coniuncta sine aliquo obiecto.

- 5   Si d i c i s quod in anima separata requiritur obiectum in se vel in specie repraesentante, c o n t r a : ille D o c t o r alibi negat omnem talem speciem¹, quamvis *I Quodlibet*, q. 12² ponat eam.

Praeterea, non videtur maior ratio quod angelo sufficiat habitus ad intelligendum sine omni specie quam animae separatae. Sed primum convenit angelo per e u m³ igitur hoc idem conveniet animae separatae.

Praeterea, si ponantur species in anima separata, eadem ratione posset poni in intellectu coniuncto, quod tamen ipse negat⁴.

15

[OPINIO PROPRIA]

Ideo dico primo quod anima separata potest notitiam habitualem mediantibus actibus post eius separationem elicitis adquirere. Secundo quod ipsa separata potest uti illo habitu sic adquisito per tales actus. Tertio quod ipsa potest uti habitu prius adquisito in 20 corpore et remanente in anima separata.

¹ effectus] effectum E   2 cum] tamen D, idem E, om. CK   4 obiecto] sufficit add. BFGZ,
subjecto add. K   5 separata] coniuncta L   7 alibi] alter F || I Quodlibet] post F || 12] 22 FZ
9 videtur] est EK || angelο] in angelo D, angelus K   10-12 Sed ... separatae om. (hom.) DE
11 primum] prima Z   16 Ideo] secundo F || primo om. FZ   16-17 habitualem] actualem DF
17 eliciti] elicitor F, elicitus P   18 Secundo] dico K   19 ipsa] separata add. FZ, om. CDEK

¹ Henricus, *Quodl. IV*, q. 21; *V*, q. 14 (ed. cit., ff. 136r-38r; 174r-79v).

² Idem, *Quodl. I*, qq. 12-13: «absolute dicendum, quod anima nihil aliorum quae non possunt esse per suam substantiam apud animam et intima ei, intelligere potest nisi per species ipsorum» (*Opera Omnia*, V, ed. R. Macken, Leuven – Leiden 1979, 81).   ³ Idem, *Quodl. V*, q. 21 (ed. Parisiis 1518, f. 175v).   ⁴ Vide notam 1.

[ANIMA SEPARATA POTEST HABERE NOTITIAM INTUITIVAM ET ABSTRACTIVAM]

Primum probo, quia anima separata potest habere notitiam intuitivam rerum et mediantibus illis notitiam abstractivam quae est generativa habitus. Igitur potest notitiam talem habitualem mediantibus actibus illis adquirere. Consequentia manifesta est. Antecedens probatur in s e c u n d o de angelo¹, et eodem modo potest probari hic. Et quod possit habere notitiam intuitivam rerum probatur hic, quia posito activo sufficienti approximato et non impedito et passivo similiter, vel sequitur effectus vel saltem non debet negari posse sequi nisi ratio evidens vel experientia sit in oppositum. Sed obiectum extra cum intellectu est causa effectiva sufficiens approximata et non impedita notitiae intuitivae, et anima separata est receptiva sufficienter. Igitur anima separata potest habere notitiam intuitivam de tali re.

S i d i c a t u r quod illud agens non est natum agere in illud passum, quia unum est corpus, aliud spiritus, c o n t r a : quando aliqua activa sunt eiusdem rationis in agendo, licet non in se, et receptiva effectus sunt eiusdem rationis in patiendo, videtur quod omne activum respectu unius est activum respectu alterius. Sed obiectum extra est eiusdem rationis in agendo in angelum et in animam separatam, et angelus et anima separata sunt eiusdem rationis quantum ad actionem et passionem, sic videlicet quod si unum potest agere et pati, et aliud. Igitur cum obiectum

2 quia] quod F 3 intuitivam rerum] intellectivam E || mediantibus] membris add. C 4 talium D, talium habituum FZ 5 mediantibus] talibus add. Z || illis om. FZ 7-8 potest ... rerum om. Z 7 Et om. EK 8 rerum] et mediantibus illis notitiam talium habitualem add. seu rep. D || sufficienti] sufficiente K, sufficienter Z 10 debet] potest FZ, habet K || evidens] evidenter E 11 cum] in D 12 sufficiens] sufficienter FZ 13 et] in C || est] et F 14 re] ratione D, om. CEK 16 passum] secundum add. K || aliud] est add. K 17 activa] accidentia add. mg. ut aliam litteram activa G, om. Z 17-18 agendo ... in om. (hom.) ADFPZ 21 in ... et² om. (hom.) E || in ... separatam] separatam et animam C || in om. ADPZ || separata] non add. K 22 et] vel C || passionem] et add. E 23 quod om. FKZ || cum] si K, om. CE || obiectum] oppositum KP

¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13, 14 (OTh V, 276s., 316s.).

extra causet in angelo cognitionem intuitivam, ut probatum est in secundo¹, eadem ratione causabit in anima separata.

Praeterea, si obiectum non posset agere in animam [separatam], hoc esset [aut] quia corpus non potest agere in spiritum aut quia est anima separata a materia, et per consequens non habet determinatum modum existendi ut agat vel patiatur. Sed quodlibet istorum videtur aequaliter competere angelo et tamen non impediunt actionem eius.

S i d i c a s quod anima separata non est receptiva notitiae intuitivae, c o n t r a : non minus est receptiva notitiae intuitivae anima separata quam coniuncta. Sed anima coniuncta intellegit ista obiecta extra intuitive, igitur etc.

Ne autem ista opinio nova videatur, adduco verba D o c-t o r i s S u b t i l i s hic posita. Dicit enim sic in quarto, distinctione 45, quaestione 3²: «Dico quod in intellectu est memoria et actus recordandi proprie dictus. Supposito enim quod intellectus non tantum cognoscat universalia — quod quidem verum est de intellectione abstractiva de qua loquitur P h i-l-o-s o p h u s³, quia illa sola est scientifica — sed etiam intuitive

¹ causer] causatum CE   3–4 separatam K, om. reliqui   4 hoc esset] hic E || aut H, vel G, om. reliqui || quia] quod A   5 separata] est add. Z || habet] potest K   6 determinatum] debitum FZ   8 eius] illius E   10–11 contra ... intuitivae om. (hom.) DE   12 ista ... etc.] omnia illa intuitive, scilicet obiecta tam separata quam coniuncta K   13 Ne ... nova] Nam ista opinio non CE || adduco] adducere CE   14 posita] positis ACDP, posito E || Dicit] dico C || enim om. CEK 14–15 quarto ... 3] quarta quaestione CDFKPZ, quarto, quaestione 10 E, cum add. Z   15 Dico] dicit A || in om. CE || est] in D   17 tantum] tamen D || cognoscat] intelligat AP, ignoscat C || quod] quia D || quidem] quaedam CE, om. K   18 intellectione] intentione Z || abstractiva] obiectiva FZ, alias de intentione abstractiva add. Z   19 quia] et Z || scientifica] scientia K || intuitive G (in corr. ex in tantum), in tantum ADEFZ, lectio dubia C, intuitiva H, om. BK

¹ Ockham, ibidem, quaest. 14 (OTh V, 316, 323–26).   ² Scotus, *Opus Oxon.*, IV, d. 45, q. 3, n. 17 (ed. Wadding, X, 207s.). Eundem locum Doctoris Subtilis citat Ockham etiam in *Scripto*, prol., quaest. 1 (OTh I, 44ss.), quem ibi his introducit verbis: «Ne autem ista opinio quantum ad notitiam intuitivam et sensitivam et aliquorum mere intelligibilium tamquam nova contemnatur, adduco verba Doctoris Subtilis ... ».   ³ Cf. Aristot., *De anima*, II, c. 5, t. 60 (417b 22–28); *Physica*, I, c. 5, t. 49 (189a 5–9).

cognoscit illa quae sensus cognoscit, quia perfectior et superior cognitiva in eodem cognoscit illud quod inferior, et etiam quod cognoscit sensationes. Et utrumque probatur per hoc quod cognoscit propositiones contingenter veras et ex eis syllogizat. Formare autem propositiones et syllogizare proprium est intellectui. ⁵ Illarum autem veritas est de obiectis intuitive cognitis sub ratione scilicet existentiae sub qua cognoscuntur a sensu. Sequitur quod in intellectu possunt inveniri omnes condiciones pertinentes ad recordari. Potest enim percipere tempus et habere actum post tempus et sic de ceteris». ¹⁰

«Et breviter potest recordari cuiuscumque obiecti cuius potest memoria sensitiva recordari, quia potest illum actum qui est proximum obiectum cognoscere intuitive quando est, et ita recordari postquam fuit. Potest etiam recordari multorum obiectorum proximorum quorum non potest sensitiva recordari, utpote omnis intellectio et volitionis praeteritae». Et probat quod talium recordatur homo. ¹⁵

Ex hoc arguo secundum istum Doctorem sic: omnis recordatio est respectu obiecti prius intuitive cogniti a potentia recordante, quia dicit postea: «Nulla recordatio pertinet ad intellectum in quantum praecise abstractive intelligens»¹, igitur solum in quantum intuitive intelligens. Igitur concedit in intellectu cognitionem intuitivam respectu sensibilium. Hoc etiam potest haberii ab eo, libro I, in prologo, quaestione de subiecto², ubi dicit sic:

3 quod] de his add. H 4 eis] illis Z 4-5 formare] format CE, sed corr. in forma E 5 autem KZ, Scot., om. reliqui || proprium] propositum EZ || intellectui] in intellectu Z 6 veritas] veritatum CE || obiectis] ut add. AGHP, Scot., et add. BF 7 scilicet existentiae] experientiae FZ 8 in om. CE 8-9 recordari] recordationem DFZ 9 percipere] ponere C, esse D 10 ceteris] aliis Z 11 Et] sic add. Z 12 memoria om. CEK 13 cognoscere] concurre E, cognoscetur P || intuitive] intellective G 16 Et ... talium] probat et quod talem E || quod] quia C 18 hoc] quo Z || sic omnis] sicut E 21 igitur] sed BFGZ 21-22 solum in quantum] secundum quod K 22 in¹ om. CE 23 etiam] ideo C, om. EK 24 prologo] in add. F

¹ Scotus, loco cit., n. 18 (p. 208). ² Scotus, *Ordinatio*, I, prol., pars 3, qq. 1-3, n. 169 (ed. Vaticana, I, 113). «ut tale visum», ita 7 codd., sed

«Dicitur primum subiectum primae veritatis contingentis quod ut tale visum natum est videri primo coniungi cum praedicato illius, quia primum notum in contingentibus nihil est nisi per intuitio-
nem extermorum. Igitur primum intuibile cui inest primum praedi-
5 catum primae veritatis contingentis est primum subiectum om-
nium veritatum contingentium ordinatarum».

Praeterea, libro III, distinctione 14, quaestione 3¹, quae est utrum anima Christi novit omnia in genere proprio, in solutione quaestionis dicit sic: «Dico quod notitia intuitiva vel est perfecta
10 qualis est de obiecto ut exsistens est principaliter, vel imperfecta qualis est opinio de futuro vel memoria de praeterito». Et post dicit quod ista intuitiva imperfecta derelinquitur ex intuitiva perfecta. Et ibi potest haberi quod non derelinquitur opinio de futuro nisi mediante memoria de praeterito. — Ex ipsis patet quod ex-
15 presse concedit notitiam intuitivam in intellectu respectu eorum respectu quorum est memoria.

S i d i c i s quod in probando univocationem entis dicit contrarium, quia dicit² quod nullus conceptus causatur in nobis naturaliter nisi ab his quae naturaliter sunt motiva intellectus nos-
20 tri, cuiusmodi sunt intellectus agens et phantasma:

1 Dicitur] videtur BFGZ, ad add. D, autem add. BGZ || quod] quia ACEKPZ || ut] nec GP
2 videri] videre C, verificari E, vidi P 3-4 intuitionem] cognitionem F 4-5 praedicatum] sub-
iectum (s. lin.) G, om. DF 5-6 omnium] alium D, cui EK 6 veritatum ... ordinatarum] non
meritam contingenter ordinato E, lac. K || veritatum] veritatis D || contingentium] consequentium G
7-14 Praeterea ... praeterito om. FZ 7 III] dicit sic add. K 7-9 distinctione ... quaestionis
om. CE 8 anima Christi] cum Christus P 9 Dico om. CE || perfecta] talis add. C 10 obiecto]
subiecto EK || exsistens] ex natura A || exsistens est principaliter] existentes et praesentis D, praesen-
tialiter exsistens G² || principaliter] praesimaliter H 11 memoria] in tota E || post] primo E
11-12 post dicit] possunt dici D 12 imperfecta ... intuitiva² om. (hom.) EK 14 nisi] non C
15 intuitivam] et add. Z 17 univocationem] unionem F || dicit] ponit Z 18 causatur in nobis]
causa E 19 his] aliis E 19-20 nostri] noster D 20 sunt] est K

«visum ut tale», ed. critica. ¹ Scotus, *Opus Oxon.*, III, d. 14, q. 3, nn. 6-7
(ed. Wadding, VII, 305s.) ² Scotus, *Ordinatio*, I, d. 3, pars 1, qq. 1-2,
n. 35 (ed. Vaticana, III, 21).

Praeterea, quando aliquod universale intelligitur, singulare illius phantasiatur¹. Igitur non cognoscitur illud singulare intuitive:

R e s p o n s i o n e m quaere².

Quod mediante cognitione intuitiva potest anima separata habere notitiam abstractivam sicut habet coniuncta, probatur sufficienter in secundo³, quaere ibi. Quod etiam illa notitia abstractiva sit generativa habitus in anima separata, patet ibidem⁴.

[ANIMA SEPARATA POTEST UTI HABITIBUS ADQUISITIS]

Secunda conclusio et tertia patet, quia tam habitus adquisitus in anima separata post eius separationem quam in corpore coniuncto sufficienter inclinat cum intellectu ad actum consimilem illi ex quo generabatur.

[UTRUM ANIMA SEPARATA POSSIT RECORDARI PRAETERITORUM
OPINIO THOMAE]

Circa tertium articulum principalem de memoria dicit Thomas¹⁵ m a s⁵, prima parte *Summae*, quaestione 79, articulo 6, quod

1 quando] ante D || aliquod] adnihilatur E || universale] utile D || singulare] significare E, significanter F 1-2 illius] illud F 2 phantasiatur] phantasiari E 4 Quod] qualiter BFGZ 5 notitiam om. CEK || coniuncta] coniunctam Z || probatur] habere notitiam abstractivam sicut habet coniuncta probatur add. seu rep. D 9 patet] patent FKZ || quia] quod CK 10 post] per E 10-11 corpore coniuncto] ipso corpore ante separationem H || coniuncto] composito ABDGZ, s-to EK, existente L 15-16 dicit ... 6] dicitur ABFZ

1 Ut dicit idem Scotus, ibidem, dist. 3, pars 3, q. 1, n. 392 (ed. Vaticana, III, 239). 2 Hic in codice H notatur in margine: «Ad hoc respondet quaestione 1 [in] prologo, concedendo contradictionem in dictis istius Doctoris».

Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., quaest. 1: «Et si dicatur quod alibi ponit oppositum, illud parum movet me, quia non allego eum tamquam auctoritatem ... Et ideo si alibi dixit oppositum, non curo. Hic tamen tenuit eam, et ideo sequaces sui non debent eam contemnere tamquam novam» (OTh I, 47). 3 Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13 et 14 (OTh V, 277, 316s.). Ibi tamen hoc probatur de angelo. 4 Ockham, ibidem, pp. 261-66.

5 Thomas Aquinas, *Summa theol.*, I, q. 79, a. 6 Resp.: cf. etiam *De veritate*, quaest. 10, a. 2.

memoria secundum quod de ratione ipsius est quod eius obiectum sit praeteritum ut praeteritum, non est in parte intellectiva sed sensitiva tantum, quae est apprehensiva particularium. Et praeteritum ut praeteritum est habet esse particulare; intellectus autem 5 est universalium, non particularium.

Haec videtur esse intentio Philosophi, *De memoria et reminiscencia*¹. Unde dicit ibidem: «si intellectivarum partium esset, non utique inesset multis aliorum animalium».

Item, postea²: Cuius quidem eorum quae sunt animae memoria sit, manifestum est quoniam quidem cuius et phantasia est et memoria. Haec quidem per se quorum et phantasia, secundum accidens autem quaecumque cum phantasia sunt.

Sic igitur ista opinio ponit duo: unum quod memoria isto modo est in parte sensitiva, aliud quod non est in parte intellectiva.

15   **C o n t r a i s t a m o p i n i o n e m:**
          Quia sicut spes ad futurum vel opinio, sic memoria respectu

1 memoria ... eius om. D || secundum quod] si CEK, om. A || eius om. F || obiectum] non add. Z 2 praeteritum²] quia ut est praeteritum add. Z 3-4 praeteritum] praeteritorum F 4 particularē] partiale L 5 universalium] et add. K 6 Haec] Et haec FZ, hoc K 7 Unde] ubi Z || ibidem] quod Z 9 Item] iterum K || Cuius] tempus AK || quae] qui E 10 sit] sit multum D, om. FZ || quoniam quidem HK, quantum quid ACDEFP, quantum ad quid G, quantum quidem Z, quod Aver. | cuius] eius FZ, est G || phantasia] phantasmatum D, phantasma E, imaginatio Aver. 11 et²] est Z phantasia] est EK 12 autem EFGH, Aver., aut CDKPZ, *lectio dubia* A | quaecumque] quodcumque CEK cum] tamen D phantasia] phantasma E || sunt] sit BF, om. Z 14 sensitiva] et add. FZ | aliud] ad aliud dico D 16 ad futurum] est respectu futuri BFGZ, et illud dictum P sic] ita E

¹ Aristot., *De memoria et reminisc.*, cap. 1 (450a 16-18). Translatio nova: «Si autem intellectivarum aliqua partium esset, non utique inesset multis aliorum animalium, forte autem nulli mortalium». Edita cum commentario Thomae Aquinatis in *Aristot. De memoria et reminisc.* (*Opera Omnia*, XX, Parmae 1866, 199). ² Aristot., *De memoria et reminisc.*, cap. 1 (450a 22-25); translatio nova, ed. cit., p. 199: «Cuius quidem igitur eorum quae sunt animae memoria sit manifestum, quoniam quidem cuius et phantasia est. Et sunt memorabilia per se quidem, quorum est phantasia; secundum accidens autem quaecumque non sine phantasia».

praeteriti. Sed spes et opinio sunt in intellectu, igitur eodem modo memoria.

Praeterea, intellectus potest cognoscere praeteritum sub ratione praeteriti sicut praesens sub ratione praesentis. Cum igitur ad memoriam pertineat sic cognoscere praeteritum, in intellectu est memoria.⁵

Praeterea, ratio adducta non concludit, quia non tantum cognoscit sensus singulare sed etiam intellectus, immo sicut prius dictum est, singulare primo intelligitur¹.

[OPINIO AUCTORIS]

10

Ideo primo videndum est quid est actus recordandi. Et dico quod actus iste recordandi est respectu alicuius actus praecedentis et praeteriti in quantum praecedens est. Quia quod actus sic sit praecedens quod interrumpatur, hoc forte accidit, quia aliquis potest recordari se dilexisse heri quamvis hodie continuet dilectionem. Hoc tamen non est multum ad propositum, sed quod actus qui est obiectum actus recordandi sit praecedens actum recordandi tempore, sive continuetur sive non. Ita quod ad recordationem requiruntur duo actus: primus est actus recordantis praecedens, qui est obiectum partiale actus recordativi; secundus est actus recordativus quo apprehenditur primus actus, sive maneat primus actus sive non, ita quod inter istos actus est prioritas et posterioritas secundum tempus.¹⁵²⁰

1 et] vel Z, memoria add. K || eodem modo] et ABHP 5 pertineat om. DEF || sic om. CDEFKZ || cognoscere] sic add. DF 8 sensus om. CDF || singulare] particulare K || etiam om. CEKZ 9 primo] prius AP 11 quid] quis ABHP 13 et] ut AP || quod om. EK || sic sit] sit D, om. F 15 dilexisse] delexisse C || quamvis] quam BDGP, qua F 16 Hoc] si D || quod] quia FZ 19 praecedens] partiale add. P 20 secundus] de-tus add. C 21 sive] etiam add. H 22 istos] duos add. D 22-23 prioritas ... tempus] ordo temporis H

¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13 (OTh V, 284) et supra p. 286, lin. 2 - p. 289, lin. 16; sed vide etiam supra, p. 290, lin. 1.

Secundo dico quod ad actum recordandi requiritur quod percipiatur tempus quo primus actus qui est obiectum recordationis praecedit secundum qui est actus recordandi, puta quod tunc vidi hoc vel audivi hoc, quia aliter non distingueretur a spe et opinione.⁵

Istis suppositis sunt hic tres difficultates. Prima est an causa istius actus recordandi sit aliqua res extra animam, vel causa totalis sit anima vel aliquid in anima. Secunda est an actus recordandi sit actus complexus vel incomplexus. Tertia est a qua potentia elicitor actus recordandi.¹⁰

[DIFFICULTAS DE CAUSA ACTUS RECORDANDI]

Quantum ad primam dico, consequenter iuxta prius dicta, quod nihil extra animam est causa respectu actus recordandi. Quod probatur, quia illud quo posito vel non posito sive destructo non minus potest poni effectus naturaliter, illud non videtur esse causa illius effectus. Sed positis rebus extra vel destructis, nihilominus potest poni actus recordandi, igitur etc.¹⁵

Ideo dico quod causa actus recordandi est aliquid existens in anima, quia habitus generatus ex actibus abstractivis — qui actus sunt obiecta partialia habitus recordandi — et intellectus et Deus, et ista sufficiunt sive res sit sive non sit. Quod autem habitus concurrat patet, quia sicut s a e p e d i c t u m e s t, nihil est in anima nisi actus et habitus et passiones¹ consequentes actus,²⁰

1 Secundo] ideo Z || Secundo ... quod¹] illa dicere K 1–3 requiritur ... recordandi] sensualis experientia FZ, om. (*hom.*) D || quod² ... recordandi om. CEK 3 quod] quia K 3–4 tunc ... quia om. EK || tunc ... hoc²] tunc hoc vidi vel audivi F, hoc vidi hoc audivi Z || et] ab add. F 4–5 opinione] quae sunt respectu futuri add. L 7–8 causa totalis] totalis D, totaliter FZ 8 recordandi] recordationis ABFP, recordativus Z 9 incomplexus] complexus D 12 Quantum *lectio dubia* CE, *lacuna* K || consequenter] conformiter Z 14 posito¹] potest poni D || sive] sicut C || sive destructo om. FHZ 14–15 non² minus] nihilominus AP, nihil minus BHK, vel minus D, quidem (?) add. C 15 potest ponij ponitur CH || naturaliter] nec C 19 quia] qui C 20 habitus] actus HL 21 Quod] ex hoc D 23 et¹] vel FZ

¹ Cf. Aristot., *Ethica Nicom.*, II, c. 4 (1105b 19–21); cf. etiam supra, q. 2 (p. 34, n. 1).

puta delectatio et tristitia. Sed nec actus nec passio potest esse causa recordandi, quia actus recordandi potest esse quando neutrum est, et illud quod non est, causa esse non potest.

S i d i c a t u r quod species actus vel alterius est causa principalis actus recordandi, c o n t r a: per dicta ponentium species¹, omnis species aequaliter respicit omnem differentiam temporis. Sed nec causa actus recordandi nec ipse actus recordandi aequaliter respicit et concernit omnem differentiam temporis, quia determinate respicit et concernit praeteritum, sed non hoc praeteritum nec illud, igitur etc. 10

Praeterea, illa species posset fieri a Deo in intellectu ante omnem actum intellectus. Sed hoc posito non causaret actum recordandi, quia ille est respectu actus recordantis tamquam respectu obiecti partialis. Igitur nec est causa si naturaliter imprimatur.

[SECUNDA DIFFICULTAS: ACTUS RECORDANDI ESTNE
COMPLEXUS VEL INCOMPLEXUS?]

15

Quantum ad secundam difficultatem dico quod licet actus recordandi sit in se unus et simplex, tamen dicitur actus complexus et non incomplexus. Quod probatur, quia respectu eiusdem incomplexi non potest esse nisi duplex actus in genere, scilicet in- 20

1 et] vel Z || actus corr. in habitus L 2 causa] actus add. L || potest] habet DFGZ 5 principalis om. CEHK || per dicta] praedicta CE, dicta P, om. DFZ 5–6 ponentium species¹ om. FZ 7–8 Sed ... temporis AHK, om. (hom.) CE || nec ... quia] quia D, actus recordandi (om. F) BFGZ 8–9 omnem ... concernit om. (hom.) P 9 et concernit om. A || praeteritum¹ om. C 9–10 praeteritum¹ ... illud] hoc praeteritum et illud (illum E) praeteritum EK 9 sed] licet AC || non hoc] hoc sit C 10 nec] et C, vel FZ || igitur] tunc D 13 quia] sed C || recordantis] recordandi F || respectu²] alicuius add. K 14 nec] non Z || si] eius sed L, etiam H 17 secundam difficultatem] duas difficultates D 18 simplex] sit C, sibi E 19 non] actus add. K 19–20 incomplexi] complexi C 20 genere] respectu cuiuscumque add. D

¹ Cf. Scotus, *Ordinatio*, I, d. 3, pars 3, q. 1, nn. 366–70 (ed. Vaticana, III, 222–25); *Quodl.*, quaest. 6, a. 1, n. 7; q. 13, a. 2, n. 9 (ed. Wadding, XII, 145, 310; ed. F. Alluntis, n. 18, pp. 212s.; n. 32, pp. 245s.).

tuitivus et abstractivus. Igitur respectu cuiuscumque actus recordantis potest esse actus intuitivus et abstractivus quorum neuter est actus recordandi. Cum igitur non sint plures actus incomplexi in genere, sequitur quod actus recordandi sit actus complexus.

- 5 Praeterea, ille actus est complexus qui terminatur ad complexum. Sed actus recordandi est huiusmodi. Probatur, quia actus recordandi est primo tamquam respectu obiecti immediati respectu actus praeteriti ut praeteritum est, igitur est respectu distinctorum. Sed distincta non possunt cognosci mediante verbo copulante nisi actu complexo, quia cognoscere hoc esse praeteritum est cognoscere quoddam complexum.

C o n f i r m a t u r, quia actus recordandi est respectu huiusmodi obiecti primo ‘hoc vidi’, ‘hoc audivi’, ‘hoc intellexi’. Sed ista sunt complexa, igitur etc.

- 15 Unde dico quod actus recordandi habet duplex obiectum, scilicet partiale et totale. Obiectum partiale est actus recordantis praeteritus, et hoc potest esse actus intuitivus vel abstractivus in intellectu vel in potentia sensitiva, vel actus appetendi in voluntate vel in appetitu sensitivo. Non enim obiectum partiale immediatum est actus alterius a recordante, puta actus legendi vel disputandi vel scribendi alterius hominis. Quia de talibus non recordor nisi quatenus recordor me audivisse vel vidisse eum talia facere, ita quod actus meus, qui sum recordans, aliquando terminabatur ad illos actus disputandi, legendi etc.

- 25 Obiectum primum totale respectu actus recordandi est quoddam

---

1-2 Igitur ... abstractivus om. (hom.) AP 1 actus] actere (!) C, accedente E, actualiter K
 1-2 recordantis] recordatur CE 2 abstractivus] sicut et respectu cuiuscumque alterius obiecti singularis add. L 5 actus om. FZ 6 huiusmodi] igitur etc. add. Z 9 cognoscij] nisi add. Z 10 nisi actu complexo] sibi actum complexum FZ || esse] est CE 11 est om. E 12 recordandi] primo add. L 15 quod] unus add. H || duplex] triplex C 16 totale] et add. AEP || recordantis] recordandi Z 17 et hoc] et CEHKZ, hic DF 18 potentia sensitiva] sensu H || actus om. FZ || appetendi] apprehendi P, vel Z 18-20 appetendi ... actus¹ om. (hom.) E 19 enim] est D 20 a recordante] et recedente E || legendi] loquendi Z || vel om. ACDEP 21 Quia] qui C 21-22 nisi ... recordor om. (hom.) EK 22 eum om. DF 22-23 ita quod] in quantum DF 25 recordandi] eius D

complexum, puta propositio quaedam composita ex actu recordantis tamquam ex obiecto partiali et alio termino significante vel consignificante tempus praeteritum, puta ista ‘hoc vidi ibi’, ‘hoc audivi ibi’, ‘audivi Ioannem legere tali die’. Et actus terminatus ad istud complexum est actus recordandi.

5

S i d i c a s: non tantum habeo actum recordandi respectu talium complexorum ubi actus recordandi est unum extremum, sed [etiam] ubi actus alterius est aliquod extremum. Exemplum: recordor magistrum tunc legisse in scholis, disputasse et similium, ita quod respectu talium complexorum habeo notitiam evidentem. 10 Sed illa non videtur alia quam notitia recordativa, igitur etc.:

10

R e s p o n d e o: sicut habitus generatus ex actibus incomplexis abstractivis potest inclinare intellectum evidenter ad actum recordandi respectu illius primi actus, ita potest actus recordandi et habitus generatus ex eo inclinare eundem intellectum ad eliciendum actum evidentem respectu alterius complexi in quo actus recordandi non est aliquod extremum, maxime respectu illius complexi in quo ponitur aliquod extremum quod fuit pars primi complexi quod est obiectum recordationis. Et ille secundus actus terminatus ad aliud complexum non dicetur actus recordandi sed 15 notitia evidens sequens ex actu recordandi. Exemplum: habeo unum actum terminatum ad hoc complexum ‘audivi magistrum tunc disputare’ et alium terminatum ad hoc complexum ‘magister disputando clamavit vel sedit in cathedra’. Prima notitia est prop-

15

20

---

2 obiecto] obiecti A, aliquo D, opposito P || et] ex add. FHK || alio] obiecto K   3 ista] ita EK || hoc] hic D, haec K, audivi hoc add. F || ibi] tunc H, om. FZ   4 hoc] haec DK || ibi] a F, om. Z || audivi² om. EF || legere om. F || actus] assentiendi add. L   6 tantum] tum E, tamen F || recordandi] recordantis GHP, recordatus L   8 etiam DH, om. reliqui || aliquod ita ACDFKP, aliud BGZ, ad E || Exemplum] tunc add. D   9 magistrum] Petrum H || tunc] nunc B || scholis] vel add. HL, et add. Z || similium] similia BDFGZ   12 generatus om. EK   14 respectu ... recordandi² om. (hom.) EK   15 eundem intellectum] eundem intellectum evidenter E, evidenter intellectum P   16–17 quo ... est] hoc ponitur Z   17–18 illius complexi] incomplexi C   18 fuit] fit CDE, sit HK   19 obiectum recordationis] recordativus C || secundus om. EHK   20 aliud] illud EKZ, om. C || dicetur] dicemus D   23 et om. DFZ || et alium] habeo alium actum H || magister] in add. FZ   24 clamavit] terminavit C || vel] et CZ || sedit in cathedra] risit H

rie recordativa; secunda est notitia evidens sequens ex notitia recordativa, quia non cognosco evidenter quod magister clamavit disputando nisi quia tunc audivi eum disputare et clamare, et tunc vidi eum. Sic igitur potest dici ad istud.

- 5   Vel si utraque notitia dicatur recordatio, tunc oportet distinguere de duplice recordatione: una est quae est respectu actus recordantis, sicut respectu obiecti partialis, et illa est proprie recordatio. Alia est quae est respectu actus alterius, et illa non est proprie recordatio.

10   [**TERTIA DIFFICULTAS: A QUA POTENTIA ELICITUR ACTUS RECORDANDI?**]

- Quantum ad tertiam difficultatem dico quod memoria duplum accipitur: uno modo pro potentia habente aliquem habitum vel qualitatem derelictam ex actu praeterito, virtute cuius potest talis potentia in aliquem consimilem actum et eiusdem rationis
 15   cum actu praeterito, qui quidem actus praeteritus aliquid requirit ad suum esse quod non exigitur ad esse secundi actus, puta obiectum extra.

- Alio modo accipitur pro potentia quae potest in actum recordandi proprie dictum mediante habitu generato ex actibus praeteritis, non quidem incomplexis sed complexis, puta ex istis ‘intelligo me nunc audire vel videre hoc’. Ex istis et similibus generatur alius habitus ab habitu generato ex actibus incomplexis intuitivis

1 secunda] ita E   2 cognosco] cognovit C, cognoscitur FZ || quod] et E, quia F || quod ... clamavit] imaginationis claritate C   3 disputando om. FZ || nisi] non D || eum EHKL, aut div-tis D, om. AFPZ   4 eum] etc. Z   5 Vel] etiam add. Z   8-9 Alia ... recordatio om. (hom.) E
 8 quae est om. Z || actus] recordantis sicut respectu obiecti partialis, sicut respectu obiecti partialis add. seu rep. D, om. Z || alterius] personae add. L, om. D   9 recordatio om. C   11 tertiam] secundam BP, istam C || difficultatem] definitionem C || dico ABDLZ, dicitur P, om. CEK   12 accipitur] dicitur C   14 aliquem om. EHK || et om. CDP   16 exigitur] requiritur HKL || secundi] ibi CE, illius K   16-17 obiectum] ad add. E   18 quae] quia E   19 habitu] actu F || generato] genito Z   20 incomplexis] complexis F, complexum K || sed complexis HKLZ, sed ex complexis E, om. reliqui   21 audire] auditum F, hoc add. DFZ || vel] nunc add. CEK || hoc] hic C, quia add. DFZ || et] vel FZ, om. E || similibus] consimilibus FK   22 generato] genito FZ, om. D

vel abstractivis, et mediante tali habitu cognosco postea evidenter per actum recordandi quod hoc vidi et hoc audivi. Et ratio est quia habitus semper inclinat ad actus consimiles illis ex quibus generatur¹. Nunc autem actus complexus et incomplexus non sunt similes, nec eiusdem rationis. Igitur habitus generatus ex actu incomplexo non inclinat ad actum complexum.

Primo modo accipiendo memoriam, dico quod memoria reperitur in parte sensitiva et intellectiva, quia certum est quod in utraque derelinquitur aliqua qualitas mediante qua potest in aliquem actum in quem prius non potuit et in actum consimilem primo actui, sicut alibi diffuse est probatum, *quaestione de speciebus*².

Secundo modo loquendo de memoria dico tamquam certum quod est in parte intellectiva, sed non est ita certum quod est in parte sensitiva. Primum probatur, quia illa potentia quae potest cognoscere actum suum esse praeteritum vel praecessisse habet memoriam proprie dictam. Sed intellectus est huiusmodi. Probatio, quia probatum est prius³ quod [intellectus] intuitive videt actum suum et potest tunc cognoscere evidenter quod actus suus est. Et ex illo actu complexo evidenti generatur habitus inclinans

1 cognosco] cognito D 2 quod] et E || et¹] quod add. Z || hoc²] hic C 3 actus] incomplexos add. Z || quibus] quo P 4 Nunc] nec C || autem om. CEK || complexus et incomplexus] incomplexus BF, incomplexus et actus complexus Z 5 eiusdem rationis] eadem ratione EK || generatus] est add. D, om. EK 8-9 in utraque] utrumque F 9 aliqua] alia E, rep. P 10-1 (p. 299) in² ... quod] in actu consimili, puta cognoscere potuit evidenter quod ad cognoscendum quia E 10 consimilem CKL, similem ADFPZ, consimili E 11 actui] actum et (?) C, actus D || alibi] aliquando C 14 certum] dico add. Z 15 parte] potentia FZ 16 esse om. CK || habet] debet A 17-18 Probatio] Probo AC, Probatur HZ 18 probatum ... quod om. FZ || quod] quod prius quod A, quia D || intuitive] intuitive Z || videt] vellet F 20 actu om. FP || complexo] composito K || evidenti om. AP || inclinans corr. ex suis C

¹ Vide supra, p. 283, notam 3. ² Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13 (OTh V, 261-67). ³ Cf. supra, p. 287, lin. 13 - p. 289, lin. 6, p. 295, lin. 15 - p. 297, lin. 9; *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 1 (OTh I, 39-44).

evidenter ad cognoscendum quod ille actus fuit, et ille est actus recordandi, igitur etc.

Praeterea, sicut sensus dicitur esse praesentis et opinio vel spes futuri, sic memoria est praeteritorum. Sed intellectus respicit praesens ut praesens, futurum ut futurum, igitur praeteritum ut praeteritum; sed non nisi mediante memoria proprie dicta, igitur etc.

Hoc confirmatur per Philosopham, *De memoria et reminiscencia*¹, ubi dicit: «Cum autem sine actibus et scientiam et sensum habeat, tunc memoratur ut quod trianguli duobus rectis aequales sunt, hoc quidem quod didicit et speculatus fuit, illud quoniam huiusmodi aliquid audivit aut vidit».

Item, consequenter²: «Oportet autem cum secundum ipsam memoriam agat, sic in anima dicere quod hoc prius audivit aut sensit aut intellexit».

Item, post³: «Memoria autem et quae est intelligibilium non sine phantasmate est».

Secundo dico quod in parte sensitiva non est memoria proprie dicta. Hoc probatur, quia memoria respicit pro obiecto partiali proprium actum, sed nullus sensus percipit proprium actum, igitur etc.

1 actus¹] habitus K || actus²] alius E, inclinans evidenter ad cognoscendum quod iste (ille E) actus fuit, et ille est actus add. seu rep. CE 2 recordandi] et ille actus est inclinans evidenter ad cognoscendum quod ille actus fuit add. seu rep. K 3 praesentis] praesentium Z || vel] seu A, et BGZ, su P 3-4 spes futuri] species C, species f. D 4 futuri] futurorum Z || praeteritorum] posteriorum D 5 ut praesens] vel AP, vel praesens D, et add. Z || igitur] vel DF, et add. C 6 proprie om. CEK || dicta] data E 7 Hoc] Tertio Z, om. CEK || confirmatur] quia add. D 8 et reminiscentia om. CDEK 8-9 scientiam et sensum] sensum scientiam E 9 sensum habeat] secundum habent D || habeat] habeamus BFGZ || memoratur] memoria E, memorarum FZ || quod om. FZ || rectis] rationes E 10 quidem quod BFHLZ, quid quod ADP, quae quod C, sunt quidem E, quidem qui G, quid quidem K 11 quoniam K, Arist., quantum reliqui || aut] et DEFGHKZ 12 consequenter] convertet E || oportet autem] tunc oportet Z || ipsam] ipsamet E 13 quod] quid E || hoc om. EK 14 aut intellexit] et reflexit D 15-16 Item ... est mg. G, om. F 15 post] prius AP || est] sunt E || intelligibilium] intellectivum D, in intellectum K 16 est om. CEK 18 Hoc om. FZ || quia] hic add. D 19 percipit] concipit P

¹ Aristot., *De memoria et reminisc.*, cap. 1 (449b 18-22). ² Idem, ibidem (449b 22-23). ³ Idem, ibidem (450a 12-13).

Praeterea, nullus sensus respicit aliquod complexum pro obiecto, sed actus recordandi respicit complexum pro obiecto, sicut prius probatum¹ est, igitur etc. Minor probatur, quia quando aliquis actus respicit aliquod obiectum habens distinctionem, et in re non est talis distinctio inter partes obiecti, ille actus est complexus et est actus intellectus potentis fabricare aliquid in esse obiectivo². Sed istud quod est praeteritum, ut praeteritum, est huiusmodi obiectum recordationis, quia inter partes istius complexi est aliqua distinctio, sed non in re, igitur in intellectu fabricante talem distinctionem.

10

Praeterea, praeteritio nihil dicit ultra illud quod praeteritum est, quia nec rem absolutam nec respectivam, patet inductive.

Praeterea, tempus dicit affirmationes et negationes quae non possunt apprehendi ab aliquo sensu; sed tempus apprehenditur ab actu recordandi. Igitur actus recordandi non est actus potentiae sensitivae.

Praeterea, iste actus recordandi non est alicuius sensus exterioris, certum est. Nec interioris, quia non potest esse nisi illius quod habet actum intuitivum, qui actus non videtur competere sensui interiori, igitur etc.

20

Secundum istum modum ponendi potest salvari quod sensus non est reflexivus, quia si posset habere actum recordativum, posset tunc reflectere se super actum suum. Potest etiam salvari secundum istam viam quod nihil est obiectum sensus interioris nisi

---

1-2 pro ... obiecto om. D 2 sed ... obiecto om. (hom.) AP || respicit] aliquod add. GHZ || complexum] non add. E || pro obiecto om. FKZ 3 Minor] maior GL || probatur] patet E, eadem add. H 4-5 distinctionem] naturaliter add. DFZ 6 et] iste add. CE, ille add. K || actus om. FG || aliquid] illud (s. lin.) A, om. P 7 obiectivo] obiective CZ 9 sed] licet FZ || non] est non C, non est EK || igitur] non add. E || intellectu] faciente add. K 9-10 fabricante] fabricante B 11 praeteritio] posterius P 14 ab¹] sub F 14-15 ab actu] intellectu F 15 actu recordandi] intellectu recordante Z 17 est] potentiae add. G || alicuius] actus AE 18 illius] illud K 19 quod] qui Z 22 recordativum] concordativum D 23-24 secundum] per AP

---

¹ Supra, p. 294, lin. 17 – p. 296, lin. 5. ² In codice L hic notatur in margine: «Ista ratio procedit secundum falsam imaginationem».

quod est obiectum alicuius sensus exterioris. Cuius oppositum esset verum si sensitiva haberet notitiam recordativam.

Sed contra praedicta sunt aliquata
dubia:

5 Primum est de corruptibilitate habitus, quia videtur quod alio modo corrumpitur quam per corruptionem subiecti vel inductionem contrarii vel per subtractionem causae conservantis. Quia potest corrumpi per cessationem actuum longo tempore, sicut aliquis obliviscitur alicuius conclusionis quam aliquando scivit propter defectum exercitii.

Secundum dubium est, quorum cognitionem potest anima separata adquirere: utrum scilicet omnium naturalium, materialium et immaterialium, vel immaterialium tantum.

Tertium est de hoc quod dicitur quod virtute notitiae intuitivae potest haberi notitia abstractiva¹, quia tunc sequeretur quod essent duo actus simul in intellectu. Consequens falsum. Falsitas consequentis patet, primo quia quandocumque sub aliquo genere plures species sunt incompossibilis vel contrariae, omnes species illius generis sunt incompossibilis. Sed opiniones contradictiorum continentur sub genere notitiae et sunt contrariae, igitur omnes species notitiae distinctae sunt contrariae.

Praeterea, II *Topicorum*²: Contingit plura scire et tantum unum intelligere.

S i d i c i s quod intendit quod possibile est plura scire et

1 alicuius *om.* EZ 6 subiecti] sui *add.* FZ 7 *per om.* DEZ 8 *sicut*] ut si CEK 9 *obliviscitur*] demonstrationem *add.* Z || aliquando] iam prius Z 13 et immaterialium *om.* EF 14 *quod*²] de *add.* F 16 duo] agentia DF || *actus*] intelligendi *add.* Z || *Consequens*] est *add.* KZ 16-17 Falsitas consequentis] quod AP 18 species¹] formae G 19 incompossibilis] vel contrariae omnes species *add.* (*sed del.?*) A || *opiniones*] suorum *add.* D 20 contrariae] secundum omnes *add.* PZ 21 species *om.* CEKZ 22 scire et tantum] scire tantum Z, *om.* F || *unum*] vero *add.* F 24-1 (p. 302) Si ... intelligere *om.* (*hom.*) EK 24 intendit] intellexit sic BFG, intelligit HZ || et tantum *add.* CHZ

¹ Supra, p. 290, lin. 4.   ² Aristot., *Topica*, II, c. 10 (114b 34-35).

unum intelligere, c o n t r a : illam contingentiam quam concedit in scire negat in intelligere. Igitur si concedat quod possibile sit plura scire, negat hoc esse possibile ab intelligere.

Praeterea, intellectus est simplex, igitur ubi convertitur, totaliter convertitur¹. Igitur si totaliter convertatur ad eliciendum unum actum, non potest simul cum hoc converti ad eliciendum alium actum. 5

Praeterea, quod intellectio unius impeditur per intellectionem alterius, igitur non possunt simul stare.

Quartum dubium est an actus recordandi respectu alicuius actus praeteriti possit simpliciter esse actus primus vel necessario praesupponit alium actum. 10

Quintum dubium est quia non videtur quod habitus generatus ex illo actu qui est obiectum partiale actus recordandi possit esse principium elicitivum istius actus recordandi, quia omnis habitus generatur ex actibus consimilibus illis ad quos inclinat². Sed habitus generatus ex actu recordandi inclinat ad actum complexum, 15 igitur non generatur ab habitu nec actu incomplexo.

Praeterea, primus actus recordandi non generatur ab habitu complexo, quia nullus est primus. Nec ab habitu incomplexo, quia 20

¹ contra] ita quod K 1-4 illam ... Praeterea om. FZ 1 illam contingentiam] istam pluralitatem H 2 in² om. CDP 2-3 Igitur ... intelligere om. (hom.) CEHK 3 sit] est G || esse possibile om. G 3-4 ab ... ubi om. D 4 igitur om. CEK 5 totaliter] tota E 6 unum] bonum E 7 actum om. FZ 8-9 Praeterea ... stare mg. G, om. F 8 quod om. HKZ || intellection] intellectus CDE 9 stare] naturaliter add. L 11 praeteriti] recordandi K || primus] primo A || necessario] actus CEK 12 praesupponit] praesupponens EK 13 est om. EK || quia] quod K, om. CZ || non videtur om. C || generatus] genitus FZ 15 istius] illius BFGHKZ, sed corr. in secundi G 16 generatur] generatus E, quia omnis habitus recordandi add. seu rep. D || ex actibus om. D || consimilibus] similibus FKZ || quos] quod DE || inclinat] inclinatur F, inclinantur corr. in. inclinant G 17 actu] actibus E 18 nec] et add. Z 19 generatur] ex actu nec add. K

¹ Cf. *Sententiae ex Aristotele collectae*: «Simplex cum attingitur, totum attingitur» (inter opera Bedae, PL 90, 1007); Aristot., *Metaph.*, IX, c. 10, t. 22 (1051b 15 – 1052a 11) et Averroes in hunc locum (ed. Juntina, VIII, ff. 116v – 117r). ² Cf. p. 283, nota 3.

habitus incomplexus non inclinat immediate in actum comple-
xum, igitur a nullo generatur.

Praeterea, rationes probantes quod species non potest esse causa
actus recordandi aequaliter probant de habitu, quia habitus respicit
5 aequaliter omnem differentiam temporis sicut species, igitur etc.

Praeterea, istum habitum posset Deus causare ante omnem
actus intelligendi sicut speciem, igitur non inclinat ad aliquem
actus intelligendi praeteritum.

Sextum dubium est an actus recordandi sit intuitivus vel abs-
10 tractivus.

Septimum est, quia videtur quod actus recordandi non sit
complexus, quia si sic, cum actus recordandi sit evidens, sequitur
quod illud complexum esset evidenter notum. Sed evidens notitia
complexa causatur ex notitia terminorum intuitiva, sicut in pro-
15 positione contingente evidenter nota; vel abstractiva, sicut in pro-
positione per se nota. Sed obiectum recordationis non est evidenter
notum uno modo vel alio, igitur etc.

Praeterea, praeteritum ut praeteritum non est complexum si-
cuit nec homo in quantum animal. Igitur propter tale obiectum
20 non debet actus dici complexus.

Octavum dubium est, quia videtur quod memoria propriissime
dicta sit in parte sensitiva. Primo, per Phileosopham,
II Posteriorum¹, in fine, ubi dicit quod in quibusdam animalibus

1-2 complexum] incomplexum K 3 rationes *lectio dubia* C, omnes D, omnes rationes Z ||
rationes probantes] reprobantes EK, de habitu add. (sed del.?) A 6 habitum] actum AP 8 in-
telligendi] agendi E 9 vel] relativus add. K 11 Septimum] Octavum CDEP, dubium add. FKZ
12 sic cum] sit causa D || sit] sive C 13 notitia om. BDFGZ 14 complexa] complexio BDFG,
complexi HKP, complexum Z 15-16 contingente ... propositione om. (hom.) D || vel ... nota
om. (hom.) BFGZ 17 uno ... alio] una vel alia, patet de se K, modo add. Z || modo] patet de
se CE 18 ut praeteritum om. EK 18-19 complexum sicut] incomplexum sic D 19 animal]
homo B, mg. A, om. P || tale] talem ACFP 21 Octavum] Nonum CDEP || propriissime] pro-
prie Z 22 Primo] prima E, probatio F, probo Z, quia add. D || Philosophum] in add. F, om. CE
23 Posteriorum] Topicorum B || in¹] et E

¹ Aristot., *Anal. Poster.*, II, c. 10 (99b 35 - 100a 2).

est memoria, in quibusdam non. Hoc etiam dicit, I *Metaphysicae*¹, quod «Ex sensibus quibusdam ipsorum memoria non insit, quibusdam vero sit. Et propter hoc quaedam animalia prudentia sunt, alia vero disciplinabiliora non potentibus memorari».

Item, *De memoria et reminiscencia*²: «Manifestum est quod in primo sensitivo horum cognitio sit». — Item, versus finem³: Dif- fert autem memorari ab ipso reminisci non solum secundum tem- pus, sed in quantum etiam ipso memorari et aliorum animalium participant multa, sed reminisci nullum.

Item, per experientiam patet hoc de brutis quae habent actus prudentiae et providentiae, quia certo tempore operantur et certo loco, ut formicæ. Similiter patet de vindicta et ira, sicut in simia et cane. Similiter aliqua sunt disciplinabilia.

Similiter patet de furiosis qui dicunt se videre, audire, et audisse quod modo non audiunt, et tamen non habent usum rationis, 15 igitur habent memoriam sensitivam.

Praeterea, rationes videntur ad oppositum. Prima⁴, quia vide-

1 memoria] et add. FZ || quibusdam] ipsorum memoria add. D || I] in prooemio H 2 quod Ex] quod a F, quia cum Z || sensibus] sentientibus CE || quibusdam] quidem add. H || ipsorum] eorum K, del. P 2-3 ipsorum ... quibusdam om. (hom.) D || insit (om. D) ... sit ADP, insit ... fit CEKL, insit ... inest F, insit ... insit BZ, infit ... fit Arist. 3 vero] non DL || quaedam] quod- dam D, quidem HK || animalia] alia CDH || sunt om. CEK 4 alia vero] aliqua non D || disci- plinabiliora] simpliciora BDG (mg.), disciplina EG (in col.), indisciplinabiliora Z || potentibus] poten- tia Z 5 quod om. CEK 6 sensitivo] sensu K || horum] quorum CEKL || sit] fit ACK, om. E || Item ... finem] versus finem. Item E 6-10 versus ... Item mg. G, om. (hom.) FZ 6-7 Dif- fert] dicit K 7 ipso reminisci] ipsa reminiscencia K || secundum] quantum ad K 8 in quantum qui DL || actus] actum FKZ 12 sicut] patet add. Z 13 et] vel Z 13-14 aliqua ... Simili- qui om. (hom.) FZ 14 videre ... et om. DFHZ 14-15 audisse] audivisse EF 15 quod] quae AP || non² mg. B, s. lin. G, om. F 16 memoriam] intuitivam E 17 Prima quia] Prima quod D, Primo quia E, Praeterea Z

¹ Aristot., *Metaph.*, I, c. 1 (980a 28 – 980b 22). Loco «insit ... sit» ver- sio G. de Moerbeke habet: «fit .. fit». ² Aristot., *De memoria et reminisc.*, cap. 1 (450a 11-12); translatio nova: «Quare manifestum est quod primo sen- sitivo, horum cognitio est» (ed. cit., p. 199). ³ Idem, ibidem, cap. 2 (453a 6-8); editio citata, p. 213. ⁴ Supra, p. 299, lin. 18.

tur quod sensatio potest esse obiectum sensus secundum Philosophum, II *De anima*¹, [ubi dicit] quod sentimus quia videsmus et audimus. Similiter² sensus habet iudicium [quod] differt ab actu apprehensivo, igitur habet memoriam recipientem indi-
5 visibilia.

Praeterea, secunda ratio³ non valet. Primo, quia videtur quod sensus potest apprehendere aliquod complexum. Videtur enim canis syllogizare, discurrere etc. — Similiter potest apprehendere aliquod complexum, quia potest fingere montem aureum, patet de
10 imaginativa.

Praeterea, quod accipit quod nihil est sensibile nisi res in actu vel potentia, contra: II *De anima*⁴: Visu discernimus lumen et tenebram; et I *De anima*⁵: Rectum est iudex sui et obliqui.

Praeterea, quod dicitur quod brutum non potest apprehendere
15 tempus⁶, non videtur verum, quia in *De memoria et reminiscencia*⁷:

1 sensatio] spatio D, species (?) F || obiectum] subiectum E   2 quod] et E, quia Z || quia] quae E, quod L   3 quod H, G (*in corr.*), quo BZ, qui DF, sed iudicium L, om. ACEKP   4 igitur] similiter FZ || recipientem] recipiendi FZ   4–5 indivisibilia] iudicia corr. ex indivisibilia G, lacuna H   6 Primo ... quod] quia Z || videtur] dicitur E   7 sensus] non sed exp. F || apprehendere] comprehendere P   8 syllogizare] et add. FZ   9 quia] quod Z   10 imaginativa] imaginata E
11 accipit] accipitur K || res] extra add. H   12 vel] in add. FKZ   12–13 II ... et¹] et II Visu
discernimus lumen et tenebram *trp. p.* obliqui (*lin. 13*) Z   14 apprehendere] non potest add. D
15 quia] quod F || in om. FZ || De om. CDEK

¹ Aristot., *De anima*, II (III, c. 2), t. 136 (425b 12–17).   ² Cf. Aristot., *De anima*, II (III, c. 2), tt. 144–149 (426b 8 – 427a 16); Averroes in hos locos (ed. F. S. Crawford, pp. 348–57).   ³ Supra, p. 300, lin. 1.   ⁴ Aristot., *De anima*, II (III, c. 2), t. 138 (425b 21–22).   ⁵ Aristot., *De anima*, I, c. 5, t. 85 (411a 5–7); verbotenus in *Les Auctoritates Aristotelis*, III, n. 21 (ed. J. Hemesse, p. 176).   ⁶ Supra, p. 300, lin. 13. Ibi tamen auctor non loquitur de bruto sed de ‘aliquo sensu’.   ⁷ Aristot., *De memoria et reminisc.*, cap. 1 (449b 28–30); translatio nova: «Quare quaecumque tempus sentiunt, haec sola animalia memorantur et isto quo sentiunt» (ed. cit., p. 197). Expositio Thomae Aquinatis: «Et ex hoc concludit quod sola animalia, quae possunt sentire tempus, memorantur; et illa parte animae memorantur qua et tempus sentiunt» (*Opera Omnia*, XII, Parmae 1866, 199).

«Quaecumque animalium tempus sentiunt, et in quo haec sola animalium memorantur et in quo sentiunt». — Item, post¹: In omnibus, scilicet animalibus, non inest, scilicet memoria, propter illud quod non omnia temporis sensum habent.

[RESPONSIO AD DUBIA I-7]

5

Ad primum istorum² potest dici quod Deus non conservat quando deficit exercitium actuum, et ideo tunc corruptitur. — Aliter potest dici quod ex actibus intellectus et voluntatis frequenter elicitis causatur aliqua qualitas in corpore. Similiter, sicut vides quod actus concupiscentiae sive passiones in appetitu sensitivo moderantur per actus intelligendi et volendi per hoc quod voluntas suspendit actum intellectus respectu talium et convertit se ad alia, et voluntas vult Deum vel aliquid tale; ita quod ex frequenti intellectione et volitione potest generari et augeri aliqua qualitas corporalis quae est causa conservans habitum in intellectu et voluntate. Similiter, quia frequenter secundum alterationem animae sequitur alteratio corporis, et ideo ad corruptionem illius qualitatis corporalis conservantis sequitur corruptio habitus in anima. Illa autem qualitas corporalis corruptitur per actionem extrinsecorum agentium quae continue agunt in corpus, alterando diver-

10

15

20

¹ Quaecumque] quodcumque AP || tempus sentiunt] tempus primo assentient D, tempore consentiunt E 1-2 animalium] alium E, animalia Z, Arist. 3 scilicet¹ om. DFZ || inest] est BFGZ || scilicet² si CE, om. FZ || propter BCEHKL, Arist., praeterea ADP 3-4 propter ... habent om. FZ 6 Deus lectio dubia P 7 quando] quomodo C || deficit] desinit DF || actuum] activus AP, sed corr. A, activum sui D, actu diu F, actus diu Z || et ... corruptitur] Deus non conservat L || ideo om. FZ || corruptitur] habitus add. H 8 et voluntatis P, mg. G, om. reliqui 9 aliqua] alia C || qualitas] ca-tas E || corpore] et voluntatis add. A, et voluit add. C, et voluntate add. DEFKZ 10-11 in ... sensitivo] appetitus sensitivi BFGZ 11 per²] propter K 12 talium] illius non C, et add. CEHKZ 13 et ... Deum] ut ad armandum Deum H 14 et ... et] vel ... vel K 15 conservans] conservandi K 16 Similiter] sive Z || quia] quod A 16-17 animae ... corporis] corporis ... animae H 18 corporalis] est add. D || conservantis] conservativa AP 19-20 extrinsecorum] intrinsecorum P

¹ Aristot., ibidem, cap. 2 (453a 5-7), translatio nova. ² Supra, p. 301, lin. 5.

simode. Cuiusmodi sunt elementa et alia corpora mixta, propter quorum actionem corruptitur qualitas illa corporalis quando non augetur per frequentationem actuum intellectus et voluntatis. Et haec videtur esse ratio quare corruptitur habitus in intellectu et 5 voluntate per cessationem actuum. Et dicitur esse corruptio per oblivionem.

Ad secundum¹ dubium dico quod anima separata potest adquirere notitiam omnium, tam materialium quam immaterialium, et hoc naturaliter, sicut angelus. Et dicendum est de anima separata 10 per omnia sicut dictum est de angelo in *secundo*². Tamen cognitionem Dei in particulari non potest naturaliter adquirere, quia illum actum videndi potest solus Deus causare.

S i d i c i s quod si Deus ostendat se tamquam obiectum intellectui separato, sicut albedo modo ostendit se, tunc — ut 15 videtur — posset talis intellectus aliquem actum circa Deum naturaliter elicere:

R e s p o n d e o quod omnino eodem modo ostendit se Deus intellectui coniuncto et separato, per sui scilicet praesentiam, quia non aliter est praesens uni quam alteri. Unde non est imaginandum de ostensione Dei sicut de aliis obiectis. Quia alia obiecta, si sint praesentia potentiae cognoscenti, et non sit impedimentum, possunt naturaliter cognosci sive sint materialia sive immaterialia, quia non est in potestate eorum cognosci vel non

1 et alia] aliqua E || mixta] multa FZ 3 frequentationem] frequentiam EH 5 Et] hoc add. CEK || corruptio] corruptum CE || per²] et E 8 omnium om. BFGZ 9 est] idem add. BFGZ 10 sicut] prius add. C 13 quod om. CDEK || si om. APZ 14 modo ostendit se] ostenditur visui L 15 aliquem *lectio dubia* C, adquirere KZ, aliquem add. Z || Deum] et add. Z 15-16 naturaliter om. EK 16 elicere] adquirere BG, eligere K, quia illum actum videndi circa Deum posset (om. B) naturaliter elicere add. BG 17 omnino om. CEK 18 et separato] sicut separato Z, om. E || scilicet om. CEK 20 ostensione] conversione E 21 sint] sunt C, habent E, fuerint Z || cognoscenti] cognitivae GLZ, om. CEK 22 sive¹ om. C 22-1 (p. 308) sive¹ ... cognosci om. (hom.) E || sive² ... cognosci om. D 22-23 sive² immaterialia] sive K, mg. F, om. C 23 eorum] si sint praesentia K

¹ Supra, p. 301, lin. 11. ² Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13 et 16 (OTh V, 276-81, 284ss., 376s.).

cognosci. Sed Deus quantumcumque sit praesens alicui potentiae non impeditae, tamen in potestate sua est videri et non videri, quia si vult videri videtur, et si non, non. Et tota causa est quia Deum ostendi voluntati non est nisi Deum videri a voluntate, quae visio totaliter causatur a Deo, nec potest aliqua creatura in 5 hanc visionem naturaliter, nec aliquo modo.

Ad tertium¹ dico quod duo actus intelligendi possunt simul esse in intellectu. Et ad probationem dico quod quando aliquae species extremae sunt incompossibilis, omnes intermediae propriae sunt incompossibilis, sicut patet quod omnes species inter album 10 et nigrum sunt incompossibilis. Sed notitia intuitiva et abstractiva non sunt proprie species mediae inter notitias duarum opinionum contrariarum, et ideo non est ad propositum.

Ad aliud² patet alibi quod Philosophus ponit distinctionem inter actum intelligendi et sciendi, quia possum plura scire, et intelligere tantum unum, igitur etc. Ad probationem dico quod assumptum est falsum. Sed [tantum] intendit quod haec consequentia sit bona: possum plura scire et tantum unum intelligere, 15 igitur scire et intelligere distinguuntur. Et e converso, contingit

1 sit] scilicet add. E || praesens] per essentiam suam add. L 2 tamen] non BFGZ, cum D, om. K || sua] cognoscenti corr. in cognoscensit G || est] non D || videri ... videri] videre ... videre GZ || et non videri² om. EH 3 videri om. ACDEK || videtur] et ostenditur add. DFG || non¹] vult videri add. Z || non²] videtur add. HZ, om. E 4 voluntati] intellectui H || Deum² om. AP || videri] videt E, rep. P || a voluntate] ab intellectu H 5 quae] quia ABFP, qui L, et Z || totaliter naturaliter D, essentialiter E || aliqua] alia CEK 6 visionem] nec add. BFGZ 8 probationem] primam improbationem H || aliqua] duea H, aliqua Z 9 extremae corr. in extraneae B, alicuius generis add. H 9-10 extremae ... species rep. D 9-11 omnes ... incompossibilis om. (hom.) C 9 omnes] species add. HK || intermediae] intrinsecae B, intermediae E 10-11 sicut ... incompossibilis om. (hom.) BGH 10 quod] quia DEKZ 12 notitias] nomina E 12-13 notitias ... contrariarum] op. duplum contrariarum notitias K 12 duarum] propositionum seu add. H 13 contrariarum] contradictiorum H 14 quod] quia A || Philosophus] per Philosophum E 14-15 distinctionem] differentiam DFGZ 16-1 (p. 309) etc.... igitur om. (hom.) P 17 tantum A, om. reliqui || intendit] concludit CEK, intelligit DF, intellexit Z 18 tantum] tamen AD 19-1 (p. 309) Et ... distinguuntur om. (hom.) D

¹ Supra, p. 301, lin. 14.   ² Ibidem, lin. 22.

plura intelligere et tantum unum scire, igitur distinguuntur¹.

Ad aliud² dico quod intellectum totaliter converti potest dupliciter intelligi. Uno modo quod totaliter convertitur sic quod nulla pars eius maneat non conversa, et sic est verum, quia simplex est, non habens partes. Alio modo quod sic convertitur eliciendo unum actum quod non potest elicere alium, et sic non totaliter convertitur. Quia si sic, concluderet quod Deus non posset simul producere plures creaturas et quod anima non posset simul habere actum intelligendi et volendi, quod falsum est, igitur etc.

10 Ad aliud³ dico quod aliquando intellectio unius impedit intellectionem alterius, sicut intellectio unius disparati impedit intellectionem alterius; aliquando non, sicut quando intellecta ordinantur et intellections, sicut intellectio incompleta ordinatur ad complexam, tunc possunt simul esse, nec una impedit aliam.

15 Ad quartum⁴ dico quod naturaliter loquendo actus recordandi necessario praesupponit actum recordantis, licet aliter fieri possit per potentiam divinam, quia actus recordandi est respectu actus

¹ plura ... tantum unum] tantum plura ... unum CEK || intelligere ... scire] scire ... intelligere
 K 2 converti] ad aliquid add. H 4-5 simplex ... partes] ad quodcumque se convertit ad illud totaliter se convertit cum sit omnino simplex H 6 actum om. BFGZ || alium] actum circa idem obiectum add. L 8 producere ... simul om. (hom.) EK || plures] illas C || plures ... habere om. BG 9 igitur etc. om. EK 10 intellectio] intellectus CDEF || impedit] intendit BF 10-11 impedit ... unius om. (hom.) D 11 sicut] sed BFG || intellectio] intellectus EFZ || disparati] dispartiti E, desparati F 12 non sicut] non sed C, quia E, sed K || intellecta] intelligibilia (mg.) F 13 intellections] intellectus F || intellectio] intellectus intellectus E, intellectus intellectus K || incompleta] incomplexae K, incomplexi Z 14 complexam] complexa K 15 quartum] dubium add. FZ 16 actum] actus C || recordantis] praeteriti add. Z 17 recordandi ... actus² rep. D 17-2 (p. 310) est ... recordandi om. (hom.) BEG

¹ In margine codicis H hic additur: «Nota bene quod cum Philo sophus, II Topicorum, dicit: 'Contingit plura scire et tantum unum intelligere', non intendit ibi dare differentiam inter scire et intelligere, sed tantum quod est bona consequentia: 'hoc potest esse plurimum, illud tantum unius, ergo hoc non est illud'. Et ita illud de scire et intelligere solum adducit gratia exempli». ² Supra, p. 302, lin. 4. ³ Ibidem, lin. 8. ⁴ Ibidem, lin. 10.

recordantis praeteriti, sicut respectu obiecti partialis. Et ideo actus recordandi non potest naturaliter esse simpliciter primus actus.

Ad quintum¹ dico quod habitus generatus ex actu recordantis praeterito cum multis aliis habitibus incomplexis inclinat partialiter ad actum recordandi. Et praeter hoc sunt aliqui habitus complexi qui inclinant ad illum actum recordandi immediate, nec habent alium actum sicut post patebit.² Habitus incomplexi non inclinant ad actum complexum immediate, puta ad actum recordandi, sed tantum mediante actu proprio.

Et quando dicitur quod habitus inclinat ad actus consimiles etc., verum est, sed non tantum ad illos sed ad alios dissimiles, maxime mediate; sed forte immediate non inclinat nisi ad actus consimiles. Et ideo habitus incomplexus non inclinat ad actum complexum immediate, sed ad actum incomplexum immediate et ad actum complexum mediate.

Ad aliam rationem³ pro illo dubio dico quod primus actus recordandi generatur tam ab habitu complexo immediate quam ab habitu vel habitibus incomplexis, mediate tamen. Quia quando actus recordantis fuit, qui est obiectum partiale actus recordandi, non solum habuit recordans illum actum incomplexum generativum habitus incomplexi, sed etiam actum complexum duplicum: unum quo apprehendit illum actum esse et alium quo evidenter

15

20

2 recordandi] recordantis Z || primus actus] sine primo actu BFG, sine actu praevio Z 3 quin-
tum] dubium add. Z 4 aliis ... incomplexis] habitibus EK 6 illum] alium DP || actum] com-
plexum add. E 7 post] postea Z || patebit] si add. EK, sed add. LZ 10 inclinat] inclinant AEPZ,
non inclinat nisi H || consimiles] igitur add. FZ 11 etc. om. CEK || verum ... dissimiles] hoc
negatur, licet enim inclinet ad actus similes, tamen non tantum sed etiam ad dissimiles H 12 in-
clinat] inclinant APZ 13 incomplexus] complexus C 14–15 immediate¹ ... complexum om.
(hom.) E 14 immediate¹ om. FZ || sed] immediate sed add. seu rep. C 15 actum] alium Z
16 illo ADP, isto H, alio CEFK, om. Z 17 generatur] causatur BFGZ, om. D || tam om. BFGZ
|| complexo] incomplexo A || immediate om. CEK || quam] tam K, et Z 18 vel] et EK || incom-
plexis] maxime add. B 19 fuit] fit BDFG, om. Z || recordandi] recordantis DZ, sic add. Z 22 il-
lum] alium C

¹ Supra, p. 302, lin. 13.   ² Infra, p. 311, lin. 1.   ³ Supra, p. 302,
lin. 19.

assentit huic complexo ‘iste actus est’. Et ex isto actu generatur habitus complexus inclinans immediate ad actum recordandi similem sibi in specie saltem quantum ad principale obiectum, qui est actus recordantis, licet mutetur differentia temporis quae non 5 mutat speciem habitus.

Ad aliam rationem¹ dico quod licet quilibet habitus incomple-
xus aequaliter respiciat omnem differentiam temporis sicut species,
non tamen habitus complexus qui concernit certam differentiam
temporis.

10 Si dicas quod actus² ille inclinans ad actum recordativum
concernit solum praesens tempus, actus recordandi solum tempus
praeteritum, igitur isti actus non sunt similes, nec unus habitus
inclinat ad alium actum, sicut tu ponis: [R e s p o n s i o n e m
q u a a e r e³].

15 Ad aliam rationem⁴ dico quod Deus posset causare habitum incli-
nantem immediate in actum recordandi ante omnem actum intel-
ligendi, et tunc inclinaret in actum recordandi falsum, quia incli-
naret ad actum respectu actus qui non fuit praeteritus. Sed hoc
non est naturaliter.

1 huic] isti C   2 complexus] incomplexus EGZ   3 sibi om. CEK || quantum] tamquam Z || qui] quod H   6 dico BFGHZ, om. reliqui || habitus] actus C   8 tamen] quilibet add. Z || habitus] in add. ABDFZ || qui] quidem enim H, om. EK || concernit] respicit omnem K, om. E
10 actus ille] habitus iste complexus L || recordativum] recordatum E   11 tempus¹] sicut et actus ex qua (!) per te generatur, sed add. L || solum om. FZ   12 igitur] ideo Z   13-14 Responsio-
nen quære H, respondeo et sequitur lacuna AP, respondeo BDFGZ, non respondet L, om. CEK
15 aliam] istam BFGZ, illam D || rationem] et add. FZ   16 in] ad CEGHKLZ   16-17 ante ...
recordandi rep. C   17 in] ad BFGHKZ || in ... recordandi] intelligendi D || falsum om. CEK ||
quia] qui E   18 actum] recordandi add. H

¹ Supra, p. 303, lin. 3.   ² Loco «actus ... praeteritum» codex L habet:
«habitus iste complexus inclinans ad actum recordativum concernit solum praesens tempus sicut et actus ex quo [cod.: qua] per te generatur, sed actus recordandi solum tempus praeteritum».   ³ Cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13 (OTh V, 261-67), ubi Inceptor explicat distinctionem inter cognitionem intuitivam perfectam et imperfectam.   ⁴ Supra, p. 303, lin. 6.

Ad sextum dubium¹ dico quod actus recordandi est abstractivus, quia est actus complexus qui est abstractivus, non intuitivus.

Ad aliud² dico quod illud complexum est evidenter notum. Et dico quod illa notitia evidens qua intellectus evidenter assentit huic complexo 'hoc vidi', 'hoc audivi' causatur ex notitia intuitiva terminorum. Sed intuitiva duplex est, sicut a l i b i patet³: quaedam perfecta, quaedam imperfecta. Perfecta est illa mediante qua intellectus evidenter iudicat quod talis actus est, et haec est generativa habitus incomplexi inclinantis partialiter ad actum recordativum, mediate tamen. Imperfecta est illa mediante qua intellectus evidenter iudicat quod talis actus fuit, et intuitiva imperfecta generatur ex intuitiva perfecta. Tunc dico quod ista notitia evidens praedicti complexi causatur ex notitia intuitiva imperfecta terminorum, et hoc praesupponit, naturaliter loquendo, intuitivam perfectam.

Ad aliud⁴ dico quod licet homines sic utantur in loquendo quod praeteritum ut praeteritum est obiectum recordationis, tamen istud non est eius obiectum, sed tale complexum 'talis actus fuit', 'hoc vidi', 'hoc audivi', 'ibi fui tunc', etc.

² abstractivus] et add. DEFGKZ, ideo add. B   4 aliud] septimum H   5 notitia] est add. DZ || evidens] notitia add. Z, om. E || qua] quatenus G   6 hoc ... hoc] hic ... hic C || audivi] hoc intellexi add. Z   7 intuitiva] et add. E || duplex] simplex D   8 perfecta quaedam] perfecta alia K, om. E || perfecta ... imperfecta] facta ... perfecta D   9 intellectus evidenter] intuitiva frequenter E, assentit evidenter add. AP   9-12 iudicat ... iudicat] indicat ... indicat D   9 et haec est om. E   10 incomplexi] complexi DFZ   11 mediate tamen om. FZ || illa om. CDEFK 11-12 qua intellectus] quatenus E   12 intuitiva] et add. DE   14 imperfecta] perfecta EG, quae generatur notitia (ex intuitiva C) perfecta add. CK, Et (om. C) tunc dico quod ista notitia evidens illius (om. K) complexi praedicti causatur ex notitia intuitiva imperfecta (perfecta E) add. E, add. (ultra) seu rep. CK   15 hoc] haec Z || praesupponit] supponit ACE   16 perfectam] imperfectam D   17 aliud] pro isto dubio add. H || in] sic Z   18 ut praeteritum² om. BFGZ   19 sed tale] secundum talem F   20 ibi fui] ubi fui CE, ille fuit Z

¹ Supra, p. 303, lin. 9.   ² Ibidem, lin. 11.   ³ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12-13 (OTh V, 261-67, 282).   ⁴ Supra, p. 303, lin. 18.

[RESPONSIO AD OCTAVUM DUBIUM: DE MEMORIA IN PARTE SENSITIVA]

Ad aliud¹ dico quod in brutis et in parte sensitiva hominis est memoria primo modo et secundo superius dicto secundum praemissam distinctionem in principio quaestione². Sed non est ibi memoria dicta tertio modo propter causas prius datas³.

Per hoc patet ad omnes illas auctoritates Philosophi⁴, II Posteriorum, I Metaphysicae, et *De memoria et reminiscencia*, quod intendunt de memoria primo modo et secundo. Quia ex actibus talium animalium generantur habitus incomplexi qui inclinant intellectum⁵ ad apprehendendum eadem incomplexa quae prius sensibiliter et praesentialiter apprehendebant, non tamen cognoscunt talia complexa, [utpote] quod tales actus tunc fuerunt.

Per hoc patet ad experientias⁶ de prudentia et providentia formicæ et [de] vindicta simiae et canis. Quia per habitus incomplexos generatos ex actibus praecedentibus inclinantur phantasiae talium animalium ad apprehendendum eadem incomplexa quae prius apprehendebant. Puta formica apprehendens locum et canis apprehendens ictum et sentiens, generantur in eis diversi habitus

² aliud] octavum dubium H || quod in] quando P || hominis] et in hominibus furiosis add. Z || 3 et] non add. Z || et secundo] modo add. P, om. CEK || 4 praemissam distinctionem] praemissa BFGZ || distinctionem om. DE || in ... quaestione] circa tertiam difficultatem articuli praecedentis H || 5 tertio] secundo CEK || prius] superius E, om. Z || datas] dictas DFZ, datas add. D || 6 Per] Et *praem.* CEKZ || ad] per C || illas] alias E, om. Z || 7 et¹] libro EK, in BFG, om. Z || reminiscencia] dicitur add. Z || 8 modo] dicta add. K || et] non add. HKZ || et secundo] dicta add. BFGZ, om. C || ex] talibus add. EZ || 9 inclinant] sensum et add. L || 9-10 intellectum] eos CE, ea HK, om. D || 10 ad apprehendendum] apprehendere C, apprehendendum D || prius] superius K || 11 et praesentialiter] vel intellectualiter (?) L || 12 utpote H, om. reliqui || quod] ut C || actus] non add. E || tunc om. AEKP || 13 et providentia om. CEK || 14 canis. Quia] tamquam E || 15 generatos] genitos BFGZ || inclinantur] inclinantibus C, inclinatur Z, om. E || phantasiae] phantasiare K, phantasia Z || 16 eadem] talia LZ || quae] qui E || 17 apprehendens] ad apprehendendum Z || 18 et] id est C, om. P || et sentiens] sentientis D, om. BFGZ

¹ Supra, p. 303, lin. 21.   ² Supra, p. 279, lin. 14-21.   ³ Supra, p. 299, lin. 18 - p. 300, lin. 20.   ⁴ Vide supra, p. 303, lin. 23 - p. 304, lin. 9.   ⁵ Potius phantasiam. Vide lin. 15.   ⁶ Supra, p. 304, lin. 10.

apprehensivi inclinantes phantasias talium animalium ad apprehe-
dendum eadem quae prius apprehendebant. Et per multos tales
habitus apprehensivos incomplexos possunt tantum facere sicut
si haberent habitus complexos. Et ideo illi habitus aequivalenter
sunt complexi, quia tantum possunt bruta facere mediantibus illis 5
habitibus sicut nos mediantibus complexis.

Ad illud¹ de furiosis dicendum eodem modo. Unde licet profe-
rant tales propositiones, tamen non habent aliquem actum com-
plexum in parte sensitiva terminatum ad talia complexa, sed tan-
tum actus incomplexos causatos ex habitibus incomplexis eorum 10
quae prius audierunt vel viderunt. Unde talis propositio non habet
aliquod esse nisi tantum in voce. Patet exemplum de pica quae
profert propositiones, et tamen nullum actum complexum habet.

Ad aliud² dico quod sensationes sensuum non percipiuntur
ab ipsis sensibus quorum sunt, sed vel a sensibus superioribus,
puta a sensu communi, vel ab intellectu. Et sic intelligit P h i-
l o s o p h u s.

Ad aliud³ dico quod sensitiva habet iudicium. Patet in brutis,
pueris, fatuis etc., qui iudicant inter nociva et convenientia, sed
non habent actum iudicandi distinctum ab actibus apprehensivis 20
incomplexis, sicut intellectus habet. Quia talis actus assentiendi
est complexus et praesupponit formationem complexi qualis non

¹ apprehensivi] apprehendendi BEFGK, ad apprehendendum Z || inclinantes] ad add. Z || phan-
tasias] phantasiam ADFPZ || animalium BFGZ, om. reliqui 2 eadem] illa Z || Et om. CEK
3 habitus] conceptus BFGZ || apprehensivos] et add. K 4 si om. CDE || aequivalenter] generatus
C, om. D 5 tantum] tanta CEHK 6 sicut nos] sicut EFKZ, om. D 7 illud] idem DE, aliud
ADP Z || dicendum] est add. BFGZ 9 terminatum] terminata CEK 9-10 tantum] ad add. ADP
13 propositiones om. BFGZ 14 percipiuntur] concipiuntur P 15 sed vel] et E, sed Z || superiori-
bus] interioribus H 16 a om. BDFGZ || a sensu] consensu E 19 pueris] et add. F || qui] quae
BCH || et convenientia] inconvenientia A 20 iudicandi] videndi E 21 sicut] sed BFG || Quia]
quod E 21-22 talis ... complexus] tale iudicium est actus assentiendi vel dissentienti complexus
L 21 assentiendi] apprehendendi Z 22 est complexus] incomplexus E || formationem] formam
EK || non] solam s. lin. G, om. BFZ

potest esse in parte sensitiva, quare talis actus ponitur in intellectu. Patet alibi¹. Sed illi habitus et actus incomplexi aequivalent eis ac si haberent notitiam complexi, et hoc quantum ad opera exteriora.

5 Ad aliud de syllogizatione canis² patet per idem, quia apprehendit incomplexa quae aequivalent notitiis complexis quantum ad opus extra. — Similiter imaginativa potest mediantibus habitibus apprehensivis incomplexis simul apprehendere partes montis aurei, puta per unum habitum montem et per alium aurum. Et
10 10 hoc est imaginari montem aureum: habere simul actum imaginandi respectu montis et respectu auri, sive hoc sit per unum actum sive per plures non curio³, utrumque potest probabiliter dici.

Ad alias duas⁴: quod tam lumen quam rectum potest per se videri et a sensu et ab intellectu. Tenebra et obliquum non pos-
15 15 sunt cognosci a sensu sed tantum ab intellectu, et hoc per discursum.

Ad aliud⁵ dico quod talia animalia sola memoriam habent in quibus possunt generari tales habitus inclinantes phantasiam ad

1 potest] debet BFGZ 1–2 sensitiva ... intellectu corr. *in* intellectiva ... sensu G 1 quare] quia AP, qualis D : actus ponitur] non potest esse BFGZ 2 illi] actus et add. D || habitus et actus] habitus BFG, actus Z || incomplexi] complexi BFGK 3 eis] eos CEK || ac] et D || complexi] complexam ELZ || et hoc om. BDFGL 5 syllogizatione] syllogizare Z || canis] canu D, canum E quia] quod ADFP 6 aequivalent] aequivalēbunt E || notitiis complexis BFGHKZ, notitias complexas ACEP 8 incomplexis] potest add. ACDE, om. BFGZ 9 habitum om. BFGZ
montem] montis K alium] habitum add. H 11 respectu¹] aliquius add. E || montis] aurei add. BFG, sed del. G 12 non curio] nam Z 13 alias duas] aliud dico BFGLZ, alia duo D || duas] instantias H : quod] quia EK rectum] non add. CE 14 et¹ om. FZ || intellectu] et add. A, sed add. L 14–15 Tenebra ... intellectu trp. p. discursum (lin. 15–16), et add ultra et hoc per discursum F 14 Tenebra] autem add. H || et³] sed BFG || obliquum HKLZ, primum AP, obiectum BG, sed corr. *in* oppositum G, ob-cum C, o-m DEF, et add. K, intelligendo per obliquum solam privationem add. L 14–15 possunt] potest BFGZ 15 per] propter A 17 memoriam habent CEHKL, memorantur ABDFGZ, memoria P || in om. BFG

¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12–13 (OTh V, 256s., 261, 287).

² Supra, p. 305, lin. 6. ³ In codice L hic notatur in margine: «Istud non videtur sufficienter dici». ⁴ Supra, p. 305, lin. 12 et 13. ⁵ Ibidem, lin. 14.

apprehendendum eadem in absentia quae prius praesentialiter apprehendebant, et sic habent sensum temporis, et aliter non. Et ideo animalia quae non imaginantur nisi in praesentia rerum, non habent memoriam, quia in eis non possunt tales habitus generari.

[AD ARGUMENTA PRINCIPALIA]

5

Ad primum principale¹ dico quod licet pro statu isto intellectus non intelligat nisi per conversionem ad phantasmata — et hoc forte propter peccatum — quia Deus non vult concurrere ad actum intelligendi nisi concurrente actu phantasiandi, tamen in anima separata non valet, quia tunc sunt omnia praesentia suffici- 10 entia ad actum, et Deus vult concurrere sine tali actu².

Ad aliud³ potest dici quod non, quia Deus non vult concurrere ad causandum actum recordandi respectu peccatorum. Vel dato quod sic, tunc suspendit activitatem actus respectu tristitiae, sicut p a t e t a l i b i⁴.

15

Ad aliud⁵ patet superius.

Ad aliud⁶ dico quod licet intuitiva intellectiva praesupponat sensitivam pro statu isto, non tamen tunc⁷, cuius causa patet ali- bi⁸.

1 eadem] eam E, ea KZ 2–4 sensum ... possunt om. EK 3 nisi om. BFGZ || in ... re- rum] praesentia C 7 per] propter Z 8 quia Deus non] quomodo C 9 nisi] non BZ || con- currente] exsistente H 10 valet] videtur A, oportet CKL || omnia praesentia] obiecta EK || praesentia] principia DZ 13 causandum om. BFGZ 14 sic tunc] recordentur peccatorum suorum Deus H, Deus add. G || activitatem] causalitatem H 17 Ad aliud om. C || dico BFGZ, om. reliqui || licet] intellectio add. B, anima add. F || praesupponat] supponit E, necessario add. K 18 statu isto] nunc L || tunc] est add. F || cuius] illius BDFG 18–19 alibi] super eam add. CD

¹ Supra, p. 278, lin. 6. ² Scilicet sine actu phantasiandi. ³ Supra, p. 278, lin. 10. ⁴ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 15 (OTh V, 365s.); cf. infra, quaest. 16 (p. 344, lin. 9–15). ⁵ Supra, p. 278, lin. 12. ⁶ Ibidem, lin. 20. ⁷ In codice H hic additur: «quia intellectus separatus potest aliquid intueri sine intuitione sensus». ⁸ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12–13 et 14 (OTh V, 302, 325s.).

Ad aliud¹ dico quod consequentia non valet, quia Deus non vult conservare habitum in anima coniuncta sine qualitate corporali conservante quae corruptitur per infirmitatem, sed post mortem conservat habitum sine tali qualitate. Nec corruptio corporis infert corruptionem alicuius in anima nisi quia aliquod corporale requiritur ad conservationem illius.

Ad aliud² patet ex praecedentibus.

---

⁴ conservat] talem add. Z   ⁵ alicuius] alterius add. H || aliquod] aliquid CDEK   ⁷ praecedentibus] sequitur quaestio 15, ergo etc. add. K, etc. add. Z

---

¹ Supra, p. 279, lin. 3.   ² Ibidem, lin. 7.

QUAESTIO XV

QUAERO UTRUM QUILIBET VIDENS DIVINAM ESSENTIAM
NECESSARIO COMPREHENDAT DIVINITATEM ET OMNES CREATURAS

Q u o d s i c:

Probatur primo quod comprehendat divinitatem, quia VII *Metaphysicae*¹ dicit Philosophus quod simplex aut totaliter cognoscitur aut totaliter ignoratur. Deus est summe simplex, 5 igitur etc. Sed quod totaliter cognoscitur, comprehenditur, igitur etc.

Secundo, probatur quod comprehendat creaturas, quia Gregorius IV *Dialogorum*², dicit: «Quid est quod illi nesciunt ubi scientem omnia sciunt». Igitur nihil latet creaturarum videntem essentiam divinam.

A d o p p o s i t u m:

Quod non comprehendat divinitatem probatur, quia cognitio comprehensiva rei est perfectissima. Sed nulla cognitio intellectus creati de Deo potest esse perfectissima, quia talis est sola cognitio divina. Igitur etc.

Secundo probatur quod non comprehendat omnes creaturas, quia angeli multa ignorant, igitur etc.

20

---

2 Quaero] Consequenter quaeritur K 3 comprehendat] apprehendat D || divinitatem] eam Z || creaturas] circumstantias E 5 Probatur] arguitur A, om. P || primo om. FZ || comprehendat] apprehendat EK 6 dicit] a FZ 8 cognoscitur] illud add. C, et add. E, totaliter add. Z || comprehendit] apprehenditur EFZ 11 dicit om. FZ 12 ubi] qui C 15 comprehendat] apprehendat Z 16 comprehensiva] apprehensiva CEK || nulla om. C 17 Deo] non add. C

---

¹ Cf. supra, q. 14, p. 302, n. 1. ² Gregorius Magnus, *Dialogi*, IV, c. 33 (PL 77, 376B).

[DIVISIO QUAESTIONIS]

Circa istam quaestionem sic procedam. Primo videndum est qualis sit ista visio ut videns illam essentiam comprehendat eam. Secundo utrum per eandem visionem videat essentiam divinam et 5 creatures. Tertio utrum una creatura possit videri sine alia. Quarto utrum videns sic comprehendat creatures. Quinto movebuntur dubia et solventur.

[QUALIS EST VISIO ESSENTIAE DIVINAE]

Circa primum dico quod comprehendere accipitur multipli-
10 citer: uno modo quando aliquid videtur sic quod nihil eius latet, et sic comprehendere est distincte videre. Secundo modo accipitur quando aliquod totum distincte videtur et potest sine difficultate discerni inter partes eius. Tertio modo, quando aliquid videtur perfectissima cognitione qua videri potest. Quarto modo, quando 15 aliquid cognoscitur sub omnibus praedicatis convenientibus sibi. Quinto modo, quando talis est proportio intellectionis rei ad alias intellections qualis est illius rei ad alias res.

Ad propositum dico quod videns essentiam divinam comprehendit eam primo modo, quia videns eam videt distincte, quia 20 non habet partes quarum una potest latere et alia patere. Secundo modo non comprehendit eam, quia non habet tales partes inter quas potest discerni, quia simplex est, et ideo totum videtur vel nihil. Tertio modo non potest comprehendendi nisi a Deo, quia omni cognitione creata est dare perfectiorem, quia incretam. Quarto 25 modo non potest comprehendendi nisi a se ipso, quia ipse solus novit

3 ut] utrum CP, primo add. DEFK || illam] divinam EKZ   6 videns] divinam essentiam add.
 Z   12 et] quod EK || potest] esse add. D   13 videtur] cognoscitur Z   14 videri] cognosci Z
 15 praedicatis] praedicamentis EP   16 modo om. FZ   18 Ad propositum] ad primum K, quantum ad primum Z   19 eam¹] creaturam C || eam² om. FZ   20 una] aliqua F || alia] aliqua F
 22 videtur] potest videri C, comprehenditur K, om. E   24 quia] quam D, scilicet Z, om. EF
 25 novit] cognoscit FZ

omnia¹ praedicata sibi convenientia. Quinto modo non potest comprehendendi nisi a se ipso, quia intellectio beati qua cognoscit Deum excedit intellectionem qua cognoscit creaturam finite et in proportione finita, quia utrumque est finitum. Obiectum autem primae cognitionis qua cognoscitur Deus excedit obiectum secundae intellectionis qua cognoscitur creatura in infinitum, et ideo non est similis proportio inter intellections et obiecta. Sed cognitionis Dei qua cognoscit se ipsum excedit omnem cognitionem creaturae qua cognoscitur creatura in infinitum, sicut obiectum cognitionis Dei excedit obiectum cognitionis creaturae in infinitum, et ideo non est similis proportio inter cognitionem Dei qua cognoscit se ipsum et cognitionem creaturae sicut est inter obiectum unius et alterius.

[UTRUM UNA CREATURA POSSIT VIDERI SINE ALIA]

Quantum ad secundum articulum², an scilicet intellectus videns divinam essentiam possit videre unam creaturam, alia non visa. Et ad hoc dico breviter quod sic. Cuius ratio est quia quandocumque sunt aliqua obiecta realiter distincta, quodlibet illorum potest videri sine alio, et quaecumque duo sine tertio, et tria sine quarto. Hoc patet, quia non minus repugnat aliqua separatim intelligi intuitive quam abstractive. Sed cognoscens creaturas distinctas abstractive, potest unam cognoscere sine alia abstractive,

---

2 intellectio] intellectus F 3 Deum] ea add. F || intellectionem] cognitionem EK 4-7 quia ... obiecta om. FZ 5 primae] primo E, potentiae K 6 intellectionis] intentionis E, cognitionis K || qua ... creatura HK, qua cognoscitur ACDE, creaturae GP 6-9 et ... infinitum om. (hom.) P 6-7 et ... obiecta om. G 8-12 excedit ... ipsum om. (hom.) E 9 qua] scilicet add. K || sicut] quia A, om. D 11 ideo] omnino AP, om. DF || non om. AP 12 sicut] quae K 12-13 obiectum] subiectum F 13 unius] illius P 15 scilicet om. EK 15-16 intellectus videns] intellectus E, intelligens K 18 distincta] si quod nihil idem realiter est utrumque add. L 19 quaecumque duo] quodlibet secundum Z || tria] tertium F, quodlibet tertium Z 20-21 aliqua ... intelligi] aliquid ... intelligere Z 21-22 distinctas] distincte AEKP

---

¹ Apoc. 19, 12.   ² Cf. supra, p. 319, lin. 4.

igitur eodem modo intuitive. Sed creaturae distinctae sunt obiecta realiter distincta, igitur potest una videri sine alia.

[UTRUM EODEM ACTU VIDEATUR DEUS ET CREATURA]

- Sed in isto articulo est difficultas, an scilicet actus quo videtur
- 5 Deus et quo videtur creatura sit simpliciter idem numero. Quia si sit aliis actus numero, tunc non est magna difficultas; si autem sit idem actus numero, est maior difficultas.

[OPINIONES SCOTI ET ALNWICK]

- Et quantum ad istum articulum dicit I o a n n e s¹ quod
- 10 est eadem visio et idem actus numero. Quia tamen iste actus terminatur ad essentiam divinam tamquam ad obiectum primarium et ad creaturam tamquam ad obiectum secundarium, ideo potest manere idem actus terminatus ad obiectum primarium, licet non terminetur ad obiectum secundarium, licet non e converso.

- 15 Quod autem sit idem actus probant a l i q u i². Primo sic: actus intelligendi non numeratur nisi vel ex numeratione subiecti vel mensurae vel rationis cognoscendi. Sed in propo-

---

2 realiter] realia G || distincta om. EZ 4–5 Sed ... numero] Haec est difficultas an idem sit actus numero quo videtur Deus et quo creatura C 6 non om. FZ || magna difficultas] magis difficultis P 7 actus om. ACDE 1 numero] quia add. E 9 istum articulum] hoc AP 10 est] una et add. Z || Quia] quod F 12–13 et ... primarium om. (hom.) EK 12–14 ideo ... secundarium om. (hom.) C || ideo ... converso om. F 13 licet] sed D 14 licet] sed Z || licet ... e converso om. D || converso] ideo potest manere idem actus terminatus ad obiectum secundarium (primarium K), licet non (terminatus ad obiectum secundarium licet non add. K) add. EK 16–17 numeratur ... numeratione] variatur ... variatione P, mutatur ... mutatione Z 16 vel om. FZ || ex om. EFZ 17 vel¹] numeratione add. F

---

¹ Scotus, *Ordinatio*, I, d. 1, p. 1, q. 2, n. 43 (ed. Vaticana, II, 29s.). Cf. *Opus Oxon.*, III, d. 14, q. 2, nn. 16–21 (ed. Wadding, VII, 296–300); Guillelmus de Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 1, q. 5 (OTh I, 452–55). ² Argumenta 3–6 leguntur apud Guillelmum Alnwick, *Quodl.*, quaest. 10 (ed. A. Ledoux, *Biblioteca Franciscana Scholastica X*, Quaracchi 1937, 582s.). Cf. etiam idem, ibidem, pp. 397, 580s.

sito subiectum est idem, similiter mensura et ratio cognoscendi, quia obiectum primum actus est eius mensura et ratio cognoscendi.

Praeterea, perfectiones creaturarum simpliciori modo continentur in Deo quam in creaturis, igitur simpliciori modo cognoscuntur. Igitur licet cognoscantur in creaturis per plures actus, tamen in Deo cognoscuntur per unum actum. Sed cognoscens perfectionem creature cognoscit creaturam, igitur etc. 5

Praeterea, beatus videndo Deum non habet plures actus beatificos, sed actus quo creatura videndo Deum videt etiam alia est 10 beatificus, igitur tantum est unus talis actus.

Praeterea, beatus eodem actu quo videt divinam essentiam, videt alia reluentia in ipsa. Probatur, quia beatus videns divinam essentiam, videt ipsam esse infinitam in perfectione, quia infinitas sibi competit ut naturalis perfectio. Sed videndo infinitam eius 15 perfectionem, videt omnia reluentia etc. Cum igitur creature 20 reluent in essentia divina, igitur etc.

Praeterea, videns Deum ut repraesentativum creature, eodem actu videt creaturam. Sed essentia secundum rationem eius formalem repraesentat creaturam. Igitur videns rationem eius formalem, eodem actu videt creaturam. 20

Praeterea, aliter sequeretur quod videns creaturam aliquam in Verbo non esset beatus in illo actu, quod videtur inconveniens.

Dicitur¹ igitur quod de facto omnes creature reluent natura-

---

2 actus] eius add. D || eius] eiusdem P 5 creaturis] creatura Z 5-6 cognoscuntur] in Deo
add. H 6 creaturis] se ipsis H 9 videndo] videns Z 10 quo] pro quibus C 11 beatificus]
habitus C 12 eodem] modo add. EK 13-14 alia ... videt om. (hom.) EK 13-17 quia ... etc.]
per exemplum de visis in speculo, sed creature reluent in essentia divina, igitur L 14 ipsam]
eam K || in perfectione om. FZ 15 ut] vel E, nisi P 16 reluentia] igitur add. K || creature]
omnes add. Z 17 igitur] sequitur quod F, sequitur Z 18 Deum ut repraesentativum] repraesen-
tativum formale L 19-21 Sed ... creaturam om. (hom.) E 19 essentia] Deus DFK, beatus videt
Deum Z, secundum rationem essentiam add. AP, sed del. A || eius] talē Z 20-21 repraesentat
... formalem om. (hom.) DFZ 21 actu] modo Z 23 in ... actu] in primo actu K, om. E
24-1 (p. 323) naturaliter om. AFPZ

---

¹ Guillelmus Alnwick, *Quodl.*, quaest. 10 (ed. cit., pp. 596s.).

liter in essentia divina sicut in speculo, et ita omnes per unam rationem infinitam repraesentat, et offert et exprimit omnia quae naturaliter reluent in ea tamquam speculum. Sed intellectus creatus beatus non potest simul omnia comprehendere, et ideo propter 5 sui finitatem intelligit finita. Sed propter libertatem suam in convertendo se ad quodcumque relucens in essentia divina potest intelligere intellectus creatus quodcumque sibi placuerit intelligere. Et ponitur exemplum de speculo in quo reluent multae imagines.

Contra ista:

10 Primo, contra conclusionem principalem et modum ponendi Ioannis¹ arguo primo sic: impossibilis est transitus de contradictorio in contradictorium — ceteris instantiis exclusis — sine mutatione adquisitiva vel deperditiva alicuius absoluti vel respectivi secundum eos². Sed intellectus creatus beatus videns primo 15 essentiam divinam solum per istum actum, et post videns per eundem actum creaturam ibi reluentem, transit de contradictorio in contradictorium, quia de non visione creaturae ad visionem eiusdem. Igitur aliquid hic adquiritur, quia nihil deperditur. Aut igitur absolutum, et tunc non erit nisi novus actus videndi — 20 patet discurrendo — aut erit novus respectus. Sed hoc non potest dari, quia creatura visa non est — ponamus —, igitur non potest terminare relationem realem secundum eundem Doctorem³.

Praeterea, omnes respectus actus intellectus ad obiecta sunt

1 omnes] Deus CKZ   3 naturaliter] virtualiter *Alnwick* || ea] eo Z   4 propter] secundum Z
 5 sui] suam EK   7 intelligere] Idem Scotus in tertio add. (mg.) P   8 multae] infinitae F   12 exclusis] seclusis Z   14 secundum eos om. FKZ || beatus om. ACP   15 actum] respectum Z
 16 actum] intellectum actum add. D || ibi om. ACDFP || reluentem] refulgentem C   17 non
 om. D || ad] in FZ   18 eiusdem] creaturae add. C   19 nisi] ibi E, om. AK   21 dari] esse FZ
 creatura ... ponamus] respectus visus non est ponendus C

¹ Cf. supra, p. 321, lin. 9.   ² Scotus, *Ordinatio*, I, d. 30, qq. 1-2, n. 41 (ed. Vaticana, VI, 186s.).   ³ Scotus, *Reportatio Paris.*, I, d. 31, q. 3, n. 27 (ed. Wadding, XI, 177); *Quodl.*, quaest. 13, a. 2, nn. 14-15 (ed. Wadding, XII, 320s.; ed. F. Alluntis, nn. 42-47, pp. 462ss.).

eiusdem generis, igitur cum unus est intrinsecus adveniens, omnes erunt intrinsecus advenientes et non extrinsecus. Sed nunquam oritur sive producitur intrinsecus adveniens sine productione aliquius absoluti, licet respectus extrinsecus possit alicui de novo advenire sine productione alicuius absoluti, secundum eundem ⁵ D o c t o r e m in tertio¹. Igitur hic producitur aliquid abso-lutum, igitur novus actus, sicut prius.

Item, actus amoris semper est aliis respectu obiecti primarii et secundarii, si obiectum secundarium sit aliud, igitur eodem modo et actus intellectus. Antecedens patet, quia actus amoris ¹⁰ respectu obiecti primarii potest stare cum actu odiendi respectu secundarii. Si igitur prius amet illud obiectum, hoc erit per alium actum amoris.

Secundo arguo contra secundum ponentem et opinantem², quia videtur quod essentia divina non sic ¹⁵ repreäsentat sicut ponit opinio, quia una res non dicit in notitiam incomplexam alterius rei, sicut alibi³ patet diffuse. Sed Deus et creatura sunt duae res realiter distinctae.

Praeterea, quod dicitur⁴ quod intellectus creatus beatus potest se convertere ad quocumque placet sibi. Contra: illud ²⁰ convertere est aliquid: aut igitur aliquo modo distinguitur a videre aut non. Non potest dari primum, quia illud convertere ad aliud

¹ generis] rationis K   3 oritur] relatio add. K   3–4 alicuius om. AEP   8 alius] alicuius ADEKP || respectu] respectus P   9 et] quam Z [si] sed DPZ || secundarium] primarium D || sit] est FZ   11 respectu²] obiecti add. K, om. FZ   12 prius] primo C, post EK, om. Z   14–15 ponentem et opinantem] positionem et opinionem PZ   15 sic] omnia EK   16 repreäsentat] impor-tat C   17 incomplexam] complexam E || alterius GLPZ, om. reliqui || alibi] alias K || diffuse] per modum obiecti salem add. L   19 quod¹] quando D   20 placet sibi om. EK   21 aliquo om. DZ || videre] viatore DF, visione actione Z   22 illud] obiectum add. EK   22–1 (p. 325) ad aliud obiectum om. AP

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, III, d. 1, q. 1, nn. 14–15; IV, d. 10, q. 1, n. 11 et d. 13, q. 1, n. 9 (ed. Wadding, VII, 23; VIII, 502 et 793).   ² Cf. supra, p. 321, n. 2.   ³ Guillelmus de Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 9 (OTh I, 240–44).   ⁴ Cf. supra, p. 323, lin. 5–7.

objecum nec est motus localis nec motus ad formam, patet de se, nec aliquid aliud. Si detur secundum, aut illa visio est distincta a prima, et tunc habetur propositum; aut est simpliciter eadem, et tunc non convertit se de novo, sicut nec illa visio est nova.

5   Si dicas quod ista conversio est per imperium voluntatis, contra: imperium voluntatis praesupponit intellectionem. Igitur si per imperium voluntatis intellectus convertat se ad intelligendum aliquam creaturam, illa prius fuit intellecta. Et quaero tunc: a quo causatur illa intellectio?

10   Praeterea, semper stat primum argumentum quod non potest esse transitus a non conversione ad conversionem vel a non intellectione ad intellectionem sine mutatione.

Praeterea, exemplum suum¹ est ad oppositum, quia ad hoc quod aliquis de novo videat aliqua in speculo quae prius non vidit, 15 requiritur motus localis, vel in oculo videntis, vel in imagine visa, vel in re cuius est imago; sic non est in proposito. Tamen quando aliquid de novo videtur in speculo, ibi est nova visio, igitur sic erit in proposito.

[OPINIO AUCTORIS]

20   Ideo sine praeiudicio et assertione potest dici quod quando aliquis beatus primo videt Deum et postea creaturam quod est necessario alias actus. Et hoc potest persuaderi, quia quando duo sic se habent quod unum manet alio destructo, hoc erit propter

1 nec²] est add. ACD   2 detur] dicatur F, dicas Z   3 prima] potentia E || tunc] sic Z,
om. F   4 non] iam Z || sicut] sic ADP || nova] de novo DF   5 conversio] visio FZ   7-8 intelligendum] diligendum FZ   8 prius fuit] post est Z   9 tunc] quomodo add. D, om. FZ || intellectionio] dilectio DF   10 Praeterea semper] propter quod BFGZ || argumentum om. AC   11 ad] in EK || a non² om. EK   11-12 intellectione ad intellectionem] intelligente ad intelligentem Z
13 est ad oppositum] non est ad propositum K, tum add. CEFKZ, tamen add. D   15 vel in oculo om. FZ   16 Tamen] cum C, tum quia FKZ   22 quando] quandocumque K   23 alio destructo]
et potest manere non manente alio C

¹ Cf. supra, p. 323, lin. 8.

aliquam distinctionem inter illa. Sed actus videndi Deum manet et potest manere non manente actu videndi creaturam, igitur etc.

Si dicas quod per idem argumentum potest probari quod similitudo, quae ponitur relatio, realiter distinguitur ab albedine, respondeo: similitudo dicitur destrui propter destructio-⁵ nem alterius albedinis, quia talis conceptus significat unam albedinem et connotat aliam coexistere, sicut alibi patet¹. Sed istud nihil valet in proposito.

Secundo dico quod actus quo intellectus creatus videt creaturam distinguitur specie ab actu quo videt essentiam. Cuius ratio est quia quando aliqua sunt eiusdem rationis, quidquid convenit uni, consimile convenit reliquo vel convenire potest. Sed primo actui non potest convenire quod ipso intelligatur aliqua creatura, nec secundo quod ipso intelligatur Deus, igitur etc.¹⁰

Tertio dico quod potest poni rationabiliter quod Deus cau-¹⁵ sando actum videndi respectu essentiae suae potest causare actum respectu creaturae unius vel multarum sicut placet, et sic possunt intelligi auctoritates Sanctorum² qui dicunt quod videns Verbum videt creaturas in Verbo, illas scilicet quarum visionem Deus causat ut causa totalis; et Deus est speculum voluntarium;²⁰ et quod aliquae creaturae possunt videri in eo sine aliis. Ita quod beatus non videt illos effectus nec creaturas in Deo, nec sicut in causa nec sicut in speculo nec sicut in repraesentante nec sicut

1-2 Sed ... etc.] Sed sic est de actu videndi Deum et de actu videndi creaturae etc. C 3 per ... argumentum] eodem modo Z 4-5 quae ... similitudo om. (hom.) EK 5 respondeo] ideo Z || dicitur] debet EK || propter] ad Z 6 unam] talem Z 7 et ... aliam] albedinem add. EHKL, om. ADFPZ || coexistere] coextensem F, coexistentem Z 9-10 creaturam] in Deo add. L 10 distinguitur] differt Z || essentiam] non videndo creaturam add. L || Cuius] eius Z 12 consi-¹⁰ mili] simile D, simili Z || vel] licet E 13 non potest] potest actu E || convenire] actu add. K || ipso] ipse F 13-14 aliqua ... Deus om. DF 14 secundo] si sit tantum creaturae add. L 15 poni om. CE || rationabiliter] realiter C 16 causare] vel actum qui ita sit essentiae quod nullius alterius vel add. L 18 qui dicunt] quae dicunt AC, om. EK 19 Verbum] non add. E || scili-¹⁵ cet om. EK 20 ut] vel E, et Deus est add. BFG 21 quod¹] quae C 22 illos] alias BFG 22-23 in² ... nec³ om. (hom.) C || in causa om. EK 23 nec² ... repraesentante] praesentante Z

¹ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 1 et 2 (OTh V, 9, 39). ² Cf. Gregorius, *Homil. in Evang.*, II, hom. 40, n. 8 (PL 76, 1309B).

in offerente — sed si sic naturaliter repraesentaret, non plus re-
 praesentaret unam creaturam quam aliam, sed omnes aequaliter
 repraesentaret, et tunc non videtur ratio quare una creatura esset
 visa magis quam alia, et sic omnes vel nullae viderentur — sed
 5 solum illas creaturas quarum visionem Deus causat in tali intel-
 lectu. Et quia de communi lege Deus tales visiones creaturarum
 non causat nisi videatur ipsa essentia divina, ideo talia dicuntur
 videri in essentia divina quia intellectus recipit visionem ab essentia
 divina sicut a causa efficiente. Non autem videt in essentia divina
 10 sicut in libro nec sicut in speculo, secundum imaginationem a l-i-
 q u o r u m¹.

Quarto dico quod actus beatificus potest esse idem respectu
 essentiae divinae et respectu creaturarum, sic videlicet quod simul
 et semel eliciatur respectu Dei et respectu creaturarum et non
 15 primo respectu Dei et post respectu creaturae, secundum imagina-
 tionem Ioannis², quia impossibile est quod sit idem actus
 propter rationem iam dictam³. Et si semel videantur illo
 actu, semper videbuntur illo actu, ipso stante, cuius oppositum
 videtur Ioannes dicere. Et si ille actus semper continuetur,
 20 alii actus vel non erunt beatifici quia erunt praecise respectu crea-
 turarum, nisi solum accidentaliter; vel plures actus erunt simul
 beatifici.

Quinto dico quod potest poni quod iste actus sit interruptus,

---

1 offerente] efficiente BEHKZ || sed] quia A², om. P si om. EK 1–3 non ... repraesentaret om. (hom.) EKZ 1–2 non ... repraesentaret om. (hom.) D 7 nisi] ut C || divina] distincte add. H || talia] tales EK, creaturae L 8 in] tali add. Z 9 Non ... in] novam ab D 10 nec] vel Z || sicut² om. EKZ 13–14 sic ... creaturarum om. (hom.) FZ 15 creaturae] potentiae E 16 quia] sic add. CEK 17 semel] simul BG, solum E 18 semper] semel AP || illo om. DF || ipso] primo C 19 semper continuetur] propter conti-em C 20 alii] ille Z || vel om. DZ || erunt beatifici] esset beatificus Z || quia] tantum add. H || praecise om. AP

---

¹ Scotus, *Opus Oxon.*, III, d. 14, q. 2 (ed. Wadding, VII, 296–300); Guilielmus Alnwick, *Quodl.*, quaest. 10 (ed. A. Ledoux, pp. 596s.). ² Scotus, *Ordinatio*, I, d. 1, p. 1, q. 2, n. 43 (ed. Vaticana, II, 29s.). ³ Cf. supra, p. 323, lin. 10 – p. 324, lin. 13.

et causetur novus actus respectu omnium istorum prius visorum et respectu aliorum obiectorum et creaturarum. Et tunc secundum istos duos modos ponendi, oportet ponere quod in eodem intellectu possunt esse — saltem successive — plures actus beatifici, vel quod simul sint tales actus. Et hoc videtur rationabile, quia 5 nullam videntur habere repugnantiam.

[UTRUM VIDENS DIVINAM ESSENTIAM COMPREHENDAT CREATURAS]

Circa quartum articulum dico quod praesupposita distinctione praecedenti¹ de comprehensione quod creatura una potest comprehendere aliam primo modo, sic quod nihil eius lateat; et etiam 10 secundo modo, maxime quando videtur aliquod totum distincte secundum omnes partes suas. Tertio modo non potest comprehender, quia res potest cognitione perfectiori cognosci quam sit cognitionis creaturae, quia cognitione divina. Et etiam potest Deus causare perfectiorem cognitionem creatam omni nunc creata. Quarto 15 modo non potest comprehendere creaturam, quia multa praedicata possunt ei convenire quae ignorantur, quae nunquam scientur omnia ab intellectu creato. Quinto modo potest comprehendere creaturam, quia potest esse proportio ita perfecta inter intellections sicut inter res, et ita erit aliqua intellectio ita perfecta inter intel- 20 lections sicut est res perfecta inter alias res.

Sed contra predicta sunt aliqua dubia:

Primum est de visione divinae essentiae, utrum sit actus com-

---

4 saltem *om.* FZ 6 nullam ... repugnantiam] nulla videtur repugnantia Z 8 praesupposita distinctione] praesupponit ex EK 9 quod] quia EZ, de K 10 aliam] creaturam *add.* FZ || lateat] eidem *add.* Z || etiam] sic Z 12 omnes] eius *add.* K || non] ut E, *om.* FZ 13 quia] quod AF 16 comprehendere] apprehendere Z || creaturam] illam EK 17 ei] rei creatae DEFK || ignorantur quae² *om.* FZ 19 proportio] recta *add.* Z 20 ita¹] illa C || perfecta] in tempore *add.* D, intellective *add.* F, intellectione *add.* Z 21 alias BCGH, illas *reliqui*

---

¹ Cf. supra, p. 319, lin. 9-17.

plexus vel incomplexus. Et ratio dubitationis est quia semper actus complexus videtur perfectior incomplexo. Sed actus beatificus est perfectissimus.

Secundum est utrum actus beatificus sit actus rectus vel reflexus. Et quod reflexus probatur, quia nullus est perfecte beatus nisi se sciat esse beatum, et per consequens habeat securitatem de hoc.

Tertium, utrum actus rectus et reflexus sit unus actus numero.

Quartum, utrum intellectus beatus posset simul videre infinita.

Quintum est an cognitio rerum in Verbo et cognitio earundem in genere proprio sint cognitiones distinctae secundum speciem. Sextum, a quo causatur actus videndi.

[SOLUTIO DUBIORUM]

Ad primum¹ istorum dico quod est actus incomplexus, quia intuitivus. Ad probationem dico quod notitia complexa est perfectior incomplexa quando sunt eiusdem generis, puta utraque est abstractiva. Si tamen una notitia incomplexa sit intuitiva et complexa abstractiva, tunc non oportet. Sic est in proposito.

Ad secundum² dico quod est actus rectus, quia sine omni actu reflexo potest aliquis esse essentialiter beatus.

Et quando dicitur quod ‘nullus est perfecte beatus’³ etc., dico quod aliquis potest esse perfecte beatus beatitudine essentiali, licet nesciat se esse beatum, et hoc actu elicito. Sed sufficit quod habeat

¹ dubitationis] dubii F   ² Sed] Secundum si F   ³⁻⁴ est ... beatificus *om.* (*hom.*) DF
⁴ utrum] an CEK   ⁸ rectus et] actus *add.* C, *om.* DFZ || unus] idem Z || numero] cum actu recto
add. Z   ⁹ beatus] creatus E, creatus beatus H   ¹³ videndi] beatificus L   ¹⁶ complexa] beati
add. E   ¹⁷ puta] praeterea APZ || utraque] ut AP, quando *add.* C, existente *add.* FZ   ¹⁸ incom-
plexa] complexa C || sit] beati E   ¹⁹ Sic] sicut Z, non *add.* K   ²⁰ quia *om.* DF   ²¹ essen-
tialiter] aequaliter EPZ, *om.* K || beatus] beatificus K   ²³ perfecte *om.* DEK

¹ Supra, p. 328, lin. 24.

² Supra, lin. 4.

³ Ibidem, lin. 5.

principium sufficiens, quo statim potest scire se esse beatum nisi Deus impedit.

Ad illud de securitate¹ patet per idem quod homo potest esse essentialiter beatus sine aliqua securitate, et hoc si sit aliquid distinctum a visione et fruitione, quia securitas nihil aliud est nisi evidens et certa cognitio de divina ordinatione qua ordinavit actum beatificum semper esse continuandum. Et si ille actus esset idem cum visione Dei, tunc non posset esse beatus sine securitate. Si ponatur distinctus actus, causatus totaliter a Deo, — quod videatur esse verum, quia visio Dei est notitia incompleta; haec autem notitia complexa, quia terminatur ad istud complexum ‘Deus ordinavit istum actum beatificum semper continuandum’ —, tunc distinguitur realiter a visione. Et tunc posset tam visio quam fructus esse sine tali actu certificante; nisi ponatur quod idem actus potest dici complexus et incomplexus respectu diversorum obiectorum, sicut actus ille quo formatur propositio potest dici incomplexus quatenus per ipsam apprehenditur terminus propositionis, complexus quatenus ipso apprehenditur tota propositio.

Ad tertium² dubium patet quod non, sicut a l i b i³ diffuse patet, ideo nunc transeo.

Ad quartum⁴ dico quod non, quia si sic, aut per unum actum aut per infinitos terminatos ad infinita obiecta. Sive sic sive sic,

1 quo] primo CD, post F, unde Z || nisi] si K 3 illud] aliud Z || per idem om. CZ || quod] quia EF, idem add. C 4 essentialiter] aequaliter Z || aliqua] illa Z 5 nisi] quam Z 6 evidens] sufficiens K || et] vel F || qua] quia FZ 7 Et] Sed Z 9 causatus om. EK 11 complexa] incompleta E 13 distinguitur] differt Z || tunc om. ADFPZ 14 esse] eius add. Z, om. AEP || certificante] certificare A, terminante C, creato Z, qui est securitas H 15 dici] esse Z 16 ille] actus a add. E 16–17 incomplexus] complexus EK 17 per ipsam] ipso Z || propositionis] et potest esse add. Z 18 ipso] ab ipso CE || tota propositio om. CE 19 dubium om. DFZ 21 actum om. ACEKPZ 22 infinitos ... infinita] multos ... multa P, infinitos ... diversa Z || sic² om. DK

¹ Supra, p. 329, lin. 5–7. ² Ibidem, lin. 8. ³ Ockham, *Quaest. in II Sent.*, quaest. 17 (OTh V, 282–94). ⁴ Supra, p. 329, lin. 9.

semper argueret infinitam perfectionem in actu terminato ad infinita obiecta vel in actibus, quia quantumcumque multa possunt intelligi per unum actum finitum, et aliquando actus terminatus ad multa potest esse imperfectior et remissior quam actus terminatus ad unum solum, tamen actum terminari ad infinita semper arguit excessum ultra finitatem.

Ad quintum¹ dico quod si cognitio creaturae in Verbo sit intuitiva et in genere proprio sit abstractiva, tunc distinguitur specie, sicut a l i b i² patet de hoc. Si autem utraque sit intuitiva, puta si Deus causaret cognitionem intuitivam alicuius albedinis in intellectu beati, et ipse beatus corporaliter videret eandem albedinem, tunc cognitio albedinis in Verbo et in genere proprio non sunt distinctae cognitiones secundum speciem, nec etiam secundum numerum, loquendo de intuitiva intellectiva. Quod non secundum speciem patet, quia habent idem obiectum omnino et idem subiectum, et habent effectus omnino eiusdem rationis. Nec secundum numerum, quia pluralitas non est ponenda sine necessitate, sed nulla apparet necessitas ad ponendum talem distinctionem, sed solum primus actus est auctus, quia alia causa partialis concurrens augmentat actum.

Ad sextum³ dico quod tam visio quam fruitio causantur totally a Deo. Hoc tamen non potest evidenter probari, sed hoc videtur rationabilius quam eius oppositum. Tum quia uterque

² obiecta om. ACEKP   3 actus] transitus vel add. D   4 et] vel AP   5 tamen] tantum ACEP || infinita] distincte, id est in singulari et non in universali add. L   6 ultra finitatem] ultra infinitatem A, vel infinitate E, infinitum respectu alicuius finiti dati L, vel infinitatem add. Z   9 patet] alibi, scilicet in prologo primi add. H   10 causaret] causet C, om. DEFK || albedinis] et add. E, causet add. K   11 beati] bene D, beatifici F, beatifico Z, causet add. DF   14 Quod] quia DF   15 patet om. FZ   16 subiectum] obiectum E || et] nec C   18 nulla om. AP || apparet] est Z || talem om. FZ   19 auctus] augmentatus F || alia] aliqua DK

¹ Supra, p. 329, lin. 11.   ² Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 1 (OTh I, 30–33); *Quaest. in II Sent.*, quaest. 12–13 (OTh V, 256–61).   ³ Supra, p. 329, lin. 13.

actus est praemium essentiale, et praemium confertur a Deo pro actibus meritoriis praecedentibus, quod magis est rationabile quam quod creatura agat praemium suum. Tum quia creatura nullum actum ita excellentem potest causare nec totaliter nec partialiter. Respectu autem aliarum cognitionum creaturarum et volitionum 5 potest intellectus ibi esse activus et voluntas similiter, sicut in via.

S i d i c a s quod hoc est impossibile, quia tunc idem posset reducere se de potentia essentiali ad actum sine omni extrinseco, quod est contra *Philosophum*, VIII *Physicorum*¹:

Praeterea, VII *Physicorum* probat *Philosophus*² primum 10 motorem esse immobilem per istud medium: omne quod movetur ab alio movetur, et non est processus in infinitum, igitur primum est immobile. Quod argumentum nihil valeret si idem posset movere se. Posset enim aliquis dicere quod primus motor non moveatur ab aliquo, sed bene movetur a se, sicut tu dicas de 15 intellectu et voluntate³:

Ad primum istorum dico quod intentio *Philosophi* est quod in agentibus naturalibus sive corporalibus sive spiritualibus, sive separatis sive coniunctis, quod agens tale postquam est in potentia essentiali per aliquod tempus, ad hoc quod elicit actum, 20 necesse est aliquid extrinsecum concurrere in genere causae ad hoc ut talis actus eliciatur, et nunquam reperietur instantia. Patet in

1 et praemium confertur] collatum C, et confertur FZ 2 meritoriis] condignis EK || quod] quia Z 4 actum] suum add. Z 5 autem] actus F 6 activus] causa DFL, causa add. Z 10 primum] unum P, om. E 12 alio] aliquo F || primum] movens add. HL 13 nihil] non Z 14 dicere] scire C 15 aliquo] alio KZ, alio add. C 19 sive¹] sint add. K || separatis ... coniunctis] separata ... coniuncta ADEKP, fuit add. E 21 est] quod add. K || aliquid] aliquem D || extrinsecum] intrinsecum C || concurrere om. K || in] non C, aliquo add. Z || causae] concurrat add. K 22 ut] quod CK

¹ Cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 4, tt. 27–33 (254b 7 – 256a 3); Thomas Aquinas, *In Physicam Aristot.*, VIII, c. 4, lect. 8, n. 8: «Sic ergo patet quod omnia quae moventur, moventur ab aliquo vel intrinseco motore vel extrinseco, quod dicit ab alio moveri» (ed. Leonina, II, 393); infra, p. 334, lin. 20.

² Aristot., *Physica*, VII, c. 1, t. 3 (242a 15–20). ³ Cf. supra, lin. 5.

agente corporali: si ignis nunc non agat et post agat, hoc erit vel quia passum non est approximatum quod debet concurrere ad recipiendum actionem ignis in genere causae materialis; vel si sit approximatum, et Deus suspendat actum ignis secundum com-
 5 munem modum loquendi — cum actionem sic suspendere non est nisi cum igne non concurrere ut causa ad hoc quod actus eliciatur —, oportet Deum, qui est causa extrinseca, ad istum actum concurrere; vel quodcumque aliud impedimentum ponatur, oportet illud per agens extrinsecum amoveri. — Eodem modo in spiritua-
 10 libus patet: quia intellectus quando de non intelligente fit intelligens, requiritur quod obiectum concurrat quod prius non concurrebat. Vel si sic¹, et actus intellectus suspendatur: vel simpliciter per Deum, tunc oportet Deum concurrere ad hoc quod intelligat; vel respectu istius obiecti per voluntatem avertentem intellec-
 15 tum ab isto et convertentem ad aliud obiectum. Si post intellectus eliciat actum circa primum obiectum, hoc erit per voluntatem, et tunc respectu illius actus volitio erit vere causa efficiens. — Sic quod istud est generaliter verum de agente naturali, sive corporali sive spirituali. Sed in agente libere est instantia manifesta, quia
 20 obiectum cognitum potest esse praesens voluntati in ratione volibilis, et Deus similiter ad causandum, et similiter omnia requisita ad actum volendi et sufficientia possunt manere per tempus magnum, et tamen non oportet quod eliciatur actus volendi, quia hoc totum est in libertate voluntatis quae potest libere elicere et non

1 et post] non D, hoc add. E || agat²] ager postquam est F 2 passum] primo add. L
 4 actum] actionem EZ 5 sic] eius Z, om. F 6 ut] nec E, om. K || eliciatur] ignis eliciatur ut causa K 8 oportet] debet eum E 9 amoveri] removeri EKZ 10 quia] quando add. Z
 10–11 intelligens] intellectiva E 12–13 simpliciter] vel add. D, id est absolute respectu cuiuslibet add. (mg.) H 13 quod] intellectus add. Z 15 convertentem] convertente EF || aliud obiectum] oppositum F 15–17 Si ... actus om. EK 15 post] prius A 17 efficiens] vere sufficiens K
 18 istud] quod add. K || naturali sive om. F 18–19 sive ... sive] corporali et Z 19 instantia] regula C, causa alia EK 21 et²] voluntas add. DEFKZ || similiter] et add. DEKZ, ad add. F || omnia] obiecta CDP 22–23 sufficientia ... et om. (hom.) FZ 23–24 eliciatur ... voluntatis del. F
 24 potest] sibi add. Z 24–1 (p. 334) et non elicere om. FZ

¹ Scilicet si obiectum concurrat.

elicere, sicut sibi placet quantumcumque omnia sufficientia ad actum volendi sint praesentia et bene disposita, ita quod agens liberum existens in potentia essentiali ad actum, potest exire in actum ex se solo sine omni alio extrinseco quocumque modo aliter concurrente nunc quam prius, per casum positum.

5

Ad aliud¹ dico quod Philosophus in VII intendit probare quod primus motor est immobilis motu locali per argumentum praedictum, et supponit tamquam probatum in VI quod omne quod movetur localiter est quantum et divisibile, et supponit quod est dare primum movens, et supponit quod nihil potest moveri localiter a se primo. Et vocat ‘moveri a se primo’ quando aliquid convenit toti ita quod non parti². Et sic nihil potest moveri a se primo. Quod probat sic: quia totum quiescit ad quietem partis, 10 igitur movetur ad motum partis, quia impossibile est, secundum eum³, quod totum moveatur et pars quiescat; igitur illud totum quod movetur localiter, movetur a partibus, ita quod una pars movet aliam, et multae sive omnes movent totum, et per consequens totum non movetur a se ipso primo secundum expositionem iam dictam⁴ de ly primo. Ex istis tunc potest sic argui: omne quod movetur, movetur ab alio. Hoc patet per Philosophum, quia omne quod movetur aut movetur a principio intrinseco aut extrinseco. Si ab extrinseco, tunc manifestum est quod moveatur ab alio. Si ab intrinseco, tunc movetur a parte vel a partibus, et per consequens ab alio, quia pars est alia

10

15

20

---

1 sicut] si C 4 alio] actu P, aliquo Z, circumscripto add. D || aliter] se habente vel add. H
 6 VII] Physicorum add. Z 7 quod] sicut add. D 8 tamquam om. EK 9 et¹] aliquid FG,
 om. C 11 se¹] ipso add. AP || se²] ipso add. DFZ 14-15 quia ... quiescat om. AP 15-16 igitur
 ... partibus om. FZ 18 ipso om. AP || primo] sed K, om. D || secundum] per EK 19 ly]
 libro Z || tunc om. FZ 20 Hoc ... per] secundum AP, om. FZ 21 Philosophum om. FZ ||
 aut om. CEK 22 aut] vel CK || tunc] movetur a parte add. D 22-23 manifestum est] patet C
 23-24 Si ... alio om. (hom.) F 24 vel ... quia om. Z || quia] et F

---

¹ Supra, p. 332, lin. 10. ² Aristot., *Physica*, VII, c. 5, t. 42 (257b
 26 - 258a 5). ³ Idem, VII, c. 1, t. 2 (242a 14-15). ⁴ Cf. supra, lin. 11.

a toto. Patet igitur propositio assumpta. Sed secundum suppositionem quandam prius dictam est dare primum motorem. Si igitur moveretur ab alio localiter, moveretur ab alio movente prius, et hoc sive moveatur a principio intrinseco sive extrinseco. Et per 5 consequens primus motor non esset primus sed esset alius prior. Igitur necessario sequitur quod primus sit immobilis motu locali, quia nec potest moveri ab alio nec a se. Et sic patet ad secundum.

S i d i c i s quod istud non probat quin sit mobilis motu ad formam — puta ad intellectionem — *r e s p o n d e o* 10 quod sic; quia per argumentum, VIII *Physicorum*¹, potest probari propositio prius accepta ‘omne quod movetur, ab alio movetur’ quod tale est: quando aliquid est in potentia essentiali ad aliquam formam et est agens naturale, impossibile est quod reducat se de potentia ad actum sine movente extrinseco, quia agens naturale 15 approximatum passo necessario agit nisi deficiat aliquid extrinsecum concurrens ad talem actionem. Si igitur primus motor moveretur ad formam, puta intellectionem, tunc aliquando esset in potentia essentiali respectu formae, et per consequens non posset reducere se ad actum nisi moveretur ab alio. Et sic per aliud argumentum probatur quod non est mobilis ad formam motu naturali 20 et naturaliter.

S i d i c a s adhuc quod omnia ista non probant quin sit mobilis ad formam libere, puta ad volitionem, *r e s p o n d e o*: verum est. Sed haec conclusio probatur per tertium argumentum,

1 Sed *om.* EK 2 dictam] quod *add.* EK || motorem] movens EK 3 ab alio¹ *om.* DEFKZ || alio²] aliquo H || prius] primo AP 6 primus] motor *add.* HL || motu] in motu E 7 moveri CDF 9 ad *om.* EK || ex se] expresse C, esse EK, a se H 11 accepta] assumpta K || omne] autem *add.* D 12 quod tale] quae talis DFZ 13 est¹] ad E || impossible] possibile F 15 aliquid] aliquid CFK 15-16 extrinsecum] intrinsecum C 17 ad formam] a forma E || puta] ad *add.* EK 19-20 argumentum] Philosophi *add.* AP 22 adhuc *om.* EK || ista *om.* AP || non *om.* A || quin] quod non EK || sit BFGHZ, est reliqui 23 libere] naturaliter E || respondeo] quod *add.* E 24 argumentum] VIII *Physicorum* et *add.* Z

¹ Cf. supra, p. 332, n. 1.

XII *Metaphysicae*¹, et est tale: omnis natura libere mota ad volitionem aliquam potest esse misera si eius felicitas non dependeat ab aliquo alio sicut a causa totali. Quod dico propter angelos et homines qui libere possunt multa velle in patria, et tamen non possunt esse miseri, quia eorum felicitas dependet a Deo sicut a causa totali. Quod patet adhuc de visione, quia si intellectus esset activus respectu illius visionis, posset voluntas, ut videtur, avertere intellectum ab illa visione, sicut et nunc potest, quia [potest] nolle illam visionem esse et potest velle libere aliam visionem esse. Et sic, ut videtur, actus intellectus esset in potestate voluntatis. 10

Patet idem de fruitione quod illa sit totaliter a Deo, quia si voluntas esset activa respectu illius actus, tunc ille actus esset in potestate voluntatis, et tunc posset fieri misera in patria, sicut sibi placeret, quod videtur absurdum. Sed primus motor, ex quo simpliciter primus est, non sic dependet ab aliquo alio motore. Igitur si moveretur ad volitionem, posset fieri miser, quod reputat Philosophus² absurdum. 15

S i d i c a s quod ad fruitionem movetur naturaliter et ad alias volitiones libere, et sic non concludit argumentum, respondeo: contra hoc est secundum argumentum factum³, 20 quia tunc tamquam [agens] naturale moveretur de potentia essen-

1 et] quod EK 3–4 et homines om. AP 6 adhuc] similiter Z 7 activus] causa totalis activa K || illius om. FZ 8–9 sicut ... esse²] sic enim potest nolle illam visionem esse et potest velle habere aliam visionem K 8 et om. EK || nunc] non A, enim E 8–9 nolle illam] nolens illam et C 9 illam] tam A, istam E || illam ... velle om. P || Et] videtur quod per totam istam responsionem accipitur miseria solum pro parentia beatitudinis add. (mg.) H 10 voluntatis] sicut add. DF, similiter add. Z 11 idem om. DFZ || illa KLG (*in corr.*), ista E, omnia ACP, causatur D, creatura FZ, scilicet H || totaliter a Deo] a Deo et voluntate creata L 12 tunc ille actus] respectu cuius F, respectu illius Z, om. AP 13–14 sibi placeret] si peccaret C 14 ex quo] et quod E, eo quod K 15 non] nec DF || alio om. AP || motore om. FZ 16 si] sic add. Z || volitionem] et add. C || miser] misera DL 18 ad² om. ACDEKP 19 libere] elicit add. K, naturaliter add. H || non om. FZ 20 contra] quod add. Z

¹ Cf. Aristot., *Metaph.*, XII, c. 7, t. 38 (1072b 4–8); Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 12 (OTh I, 326). ² Aristot., *Metaph.*, XII, c. 7, t. 39 (1072b 14–29). ³ Cf. supra, p. 335, lin. 9.

tiali, quia eo ipso quod aliquid movetur ad formam, est in potentia essentiali ad eam, et tunc necessario moveretur ab alio, et sic non esset primus motor. Sic igitur patet quod per tres rationes probatur quod primus motor sit simpliciter immobilis, tam motu 5 locali quam motu ad formam.

S i d i c i s quod ista non probant quin sit mobilis per accidens, r e s p o n d e o: omne quod movetur per accidens, potest moveri per se. Patet de accidentibus de quibus minus videatur, quia si essent separata, possent saltem localiter per se moveri, 10 licet non aliis motibus.

A d r a t i o n e s o p i n i o n i s:

Ad primam¹ dico quod actus numeratur ad numerationem obiecti, sive sit primarium sive secundarium nihil refert. Et ideo divisio illa est insufficiens nisi per rationem cognoscendi intelligat 15 obiectum. Sic autem est in proposito quando primo cognoscitur essentia divina et postea creatura.

Ad aliud² dico quod creaturas contineri in Deo non est nisi illas posse causari a Deo, et ideo simpliciori modo continentur quia possunt causari a simplicissimo, igitur cognitio illa qua cognoscitur ipsum continens est simplicior et tantum unus actus. Sed 20 ipsa contenta cum continente non possunt cognosci simpliciori modo, nec per pauciores actus, quam possunt cognosci in se, cete-

1 quia] quod D || quod] quo EZ || movetur] de potentia essentiali add. Z 2 essentiali] essentialiter K, om. Z 6 quin] quod D 8-9 videtur] diceretur BFG 9 quia] quod EZ || possent] moverentur BFGZ || moveri AHP, om. reliqui 10 licet] sed Z, forte add. H 11 opinionis] probantes quod est idem actus numero quo videtur essentia divina et creatura add. H 12 Ad primam om. DF || quod] ille add. Z || numeratur ad numerationem] mutatur ad mutationem PZ 12-13 obiecti] subiecti E 14 divisio] dico quod Z || illa] tamen E || cognoscendi] agendi C 15 Sic] si D, sicut Z 16 divina om. DFZ 17 in om. ADP 18 illas] eas GP || simpliciori] simpliciter C, simplici EK || modo] non D 20 simplicior] simpliciter E || tantum] tamen EK || Sed] et C, si E 21 contenta] competeter tali E || cum] sub Z || continente] continere A, qualitate p || simpliciori] simpliciter C 21-1 (p. 338) simpliciori ... cognosci om. (hom.) K 22 nec om. DFG 22-1 (p. 338) se ... paribus] decretis D

¹ Supra, p. 321, lin. 15.   ² Supra, p. 322, lin. 4.

ris paribus. Potest tamen tam Deus quam creatura cognosci per unum actum si simul et aequo primo cognoscatur uterque — ita possunt duae creaturae cognosci per unum actum. Sed si unum prius cognoscatur et post aliud, tunc non potest esse tantum unus actus.

5

Ad aliud¹ dico quod utraque pars potest concedi. Prima, quia si habeat unum actum terminatum solum ad essentiam divinam et alium terminatum ad essentiam et creaturam, uterque esset beatificus, quia haberet Deum clare visum pro obiecto. Similiter secunda pars, quia si habeat actum unum terminatum ad Deum praecise et alium ad creaturam praecise, primus esset beatificus, quia haberet Deum pro obiecto, et secundus non, propter causam oppositam.

10

Ad aliud² dico quod implicat falsum, scilicet quod aliqua relucat in essentia divina tamquam in speculo. Quod falsum est, quia creatura in Deo non habet nisi duplex esse, secundum illum modum loquendi, scilicet sicut in causa virtualiter continente — hoc est in causa potente talia causare —, et aliud in cognitione divina et volitione quae omnino idem sunt. Nec habet aliud esse relucens nec repraesentatum in essentia tamquam in speculo, sicut a 1 i- 20 q u i imaginantur et falso.

15

Et quando dicitur: qui videt Deum, videt infinitam perfectionem, concedo. Et quando dicitur quod ‘videndo infinitam per-

---

2 et aequo] e converso C 3 creaturae] causae Z 4 prius] primo K || post] posterius FG
 7 actum] praecise add. H, om. EK 8 essentiam] divinam add. KL || et] ad add. CF || creaturam]
 simul add. H 9 Deum clare] tale E || Similiter] simili modo K 11 creaturam] terminatum add.
 Z || quia] qui EK, si add. D 12 Deum] clare visum add. D 12-13 oppositam] positam Z
 14 aliud] aliam BF || dico] concedo C 15 in¹] eadem add. E || Quod om. EKZ || quia] quod
 E 16 illum] secundum add. D, communem add. Z 17 scilicet] unum scilicet H, unum Z, om.
 DF 19 quae] quia K || habet] aliquid add. D 20 repraesentatum] repraesentativum Z || essen-
 tia] divina add. K || tamquam] sicut Z 21 et falso] in falso C, et false FZ 22 qui videt] quod
 videt E, videns Z 22-1 (p. 339) infinitam ... videt om. (hom.) AP 23 quando] cum Z || quod
 om. DEK 23-1 (p. 339) quod ... perfectionem] talis Z 23 infinitam] finitam E

---

¹ Supra, p. 322, lin. 9.   ² Ibidem, lin. 12.

fectionem, videt omnia relucentia¹, dico quod nihil est tale ibi.

Ad aliud² dico quod etiam implicat falsum, scilicet Deum re-praesentare creaturam aliter quam causa quaecumque repreaesentat suum effectum. Et hoc falsum est³.

- 5 Ad aliud⁴ concedo conclusionem quod videns creaturam in Verbo non est beatus in isto actu si actus solum terminetur ad creaturam, nisi forte beatitudine accidentalis, quae nihil est ad propositum.

---

2 etiam] non E, om. CK || falsum om. FZ || scilicet] si C, om. DFZ || Deum] dicitur enim BFG   3 causa] alia add. K   4 Et hoc] quod Z   5 concedo] concludendo D, dico concedo F, dico K || videns om. ACEK   5–6 creaturam ... beatus] creatura ... beata EK   6 si] sed D || actus solum] actus ille solum DEFK, om. Z   7 quae] quod A || est om. ACEP   7–8 propositum] et sic concedo conclusionem add. K.   In codicibus BDFG sequitur paragraphus ultimus secundi articuli quaestionis 16, vide infra p. 348, lin. 21 – p. 349, lin. 22.

---

¹ Supra, p. 322, lin. 15–16.   ² Ibidem, lin. 18.   ³ Scilicet causam repreaesentare effectum.   ⁴ Supra, p. 322, lin. 22.

QUAESTIO XVI

QUAERO UTRUM VOLUNTAS BEATA NECESSARIO FRUATUR DEO

Q u o d n o n:

Probatur, quia eadem potentia habet eundem modum agendi circa omnia obiecta sua; sed voluntas est eadem potentia in via et in patria, et in via non fruitur necessario Deo; igitur nec in patria.⁵

Praeterea, «potentia rationalis valet ad opposita»¹. Voluntas est huiusmodi, igitur potest in fruitionem et eius oppositum; igitur non necessario fruitur.

10

A d o p p o s i t u m:

Si non, tunc voluntas beata posset peccare, quia posset frui Deo et non frui Deo quando teneretur frui eo, igitur etc.

[DIVISIO QUAESTIONIS]

Circa istam quaestionem sic procedendum est. Primo videntur quid sit fruitio et cuius est. Secundo, utrum posset probari per naturalem rationem quod est possibilis nostrae naturae. Tertio, utrum necessario eliciatur a voluntate vel contingenter sic quod sit in potestate voluntatis. Quarto movebuntur dubia.

---

2 Quaero] Quaeritur EFKZ, Consequenter *praem.* K, ultimo add. FZ   4 Probatur *om.* AP || agendi] faciendi Z   5 omnia] illa D, *om.* EK || obiecta] absoluta C   9 et] in add. EFKZ
12 voluntas] creata add. K, *om.* E   13 non ... eo] econtra quando non tenetur frui Deo C || frui²
om. FZ   15 quaestionem] nunc add. K

¹ Aristot., *Metaph.*, IX, c. 2, t. 3 (1046b 4–6). Verbotenus in *Les Autoritates Aristotelis*, I, n. 222 (ed. J. Hamesse, p. 134).

[UTRUM FRUITIO DISTINGUATUR A DELECTATIONE]

Circa primum est difficultas propter convenientiam quae apparet inter dilectionem sive fruitionem et delectationem utrum sint eadem vel distincta realiter¹.

5

[OPINIO TENENS FRUITIONEM ESSE DELECTATIONEM]

Et dicunt hic aliquid² quod fruitio non est nisi quaedam delectatio, ita quod ponit quod sunt eadem realiter et non distinguuntur. Probatur, quia habito fine apprehenso per actum intellectus, voluntas non habet aliquem actum nisi tantum delectatio-

10 nem, igitur etc.

Praeterea, simile videtur esse de appetitu sensitivo et intellectivo. Sed appetitus sensitivus post actum desiderii praesente delectabili non habet aliquem actum sed tantum delectationem, igitur nec appetitus intellectivus.

15 Praeterea, appetitus se habet ad obiectum delectabile sicut grave

---

2–3 quae apparet] quaecumque K 3 sive] et K, om. DFZ || fruitionem om. DFZ || delectationem om. EK 6 est] aliquid add. E 7 Ita] Circa D 8 Probatur] quod probatur AEK, et probatur C, hoc (haec Z) probatur DFZ, primo sic add. Z || habito] obiecto add. (mg.) C || apprehenso] obiecto add. (mg.) D 11 simile videtur] similiter debet FZ 13 aliquem] communem DF || tantum] ante E, om. C 14 nec] et DF || nec ... intellectivus] etc. Z 15 obiectum] bonum K

---

¹ Eandem quaestionem tractat Ockham fusius in *Scripto in I Sent.*, dist. 1, q. 3 (OTh I, 403–28), ubi pp. 405–12 recitat et impugnat opinionem Petri Aureoli, qui – iuxta Ockham – tenet quod «aliquis amor est realiter delectatio et aliquis non» (p. 407). ² Petrus de Alvernia, ut refert Petrus Aureoli, tenebat opinionem iuxta quam «fruitio est amor et delectatio simul, quia idem sunt realiter, etsi differente ratione». Cf. Petrus Aureoli, *Scriptum super I Sent.*, dist. 1, q. 7, a. 1, n. 43 (ed. E. Buytaert, Franciscan Institute Publications, Text Series 3, St. Bonaventure, N. Y. 1952, 392). Eadem opinio recitur etiam a Scoto, *Ordinatio*, I, d. 1, p. 2, q. 1, n. 76 (ed. Vaticana, II, 57s.); *Reportatio Paris.*, I, d. 1, q. 3, nn. 1–2 (ed. Wadding, XI, 26). Editores Scoti istam opinionem in *Quodlibetis* Petri de Alvernia (cod. Vat. lat. 932, ff. 102ra–170rb) non invenerunt. Cf. *Ordinatio*, loco cit., p. 57, nota 2.

ad centrum; sed grave in centro nullum actum habet sed solum quietem; igitur eodem modo appetitus praesente delectabili solum habet delectationem.

Praeterea, si distinguantur, tunc posset esse fruitio sine delectatione, quod videtur absurdum. 5

Praeterea, si distinguerentur realiter, tunc quaero: in quo esset delectatio subiective? Aut in actu fruitionis aut in voluntate. Non in actu fruitionis, quia tunc posset fruitio stare cum tristitia, quia subiectum est in potentia neutra ad utrumque contrariorum. Nec in voluntate, quia quidquid est compossibile uni contrariorum in eodem subiecto, est compossibile reliquo. Et per consequens delectatio esset compossibilis actui odiendi in voluntate, et fruitio esset compossibilis tristitiae. Utrumque videtur falsum. 10

Contra istam opinionem:

Amor amicitiae est perfectior quam amor concupiscentiae. Sed 15 amor concupiscentiae manebit in patria respectu beatorum. Igitur amor amicitiae manebit respectu Dei.

Praeterea, odium et tristitia non sunt idem, igitur nec amor et delectatio sunt idem. Assumptum patet, quia quando aliquid est a me nolitum esse, puta nolo istum peccare, si non peccet, 20 delector in nolendo; et si veniat oppositum illius quod est a me nolitum, tunc tristor in nolendo, et per consequens cum actu nolendi stat tam delectatio quam tristitia. Et per consequens non sunt eadem, quia possunt separari. Similiter cum actu amandi stat delectatio, puta quando aliquid est volitum a me, et illud evenit 25

1 nullum actum habet] non habet aliquem actum P 5 videtur] est K 7 Aut¹] an Z
8 fruitionis CGLZ, om. reliqui 9 subiectum] solum P || contrariorum] contrarium DEKP 13 fal-
sum] ergo etc. add. Z 14 opinionem] arguitur primo sic add. Z 16 manebit] remanebit AP
|| respectu om. AP || beatorum] obiectorum DG, oppositorum F, bonorum HK 17 manebit] re-
manebit ACP || respectu] ex parte C 18 tristitia] vel nolle et tristitia add. CEK || idem] genere
add. AD, in genere add. CP || igitur om. ADEP 21 veniat] eveniat Z 22 in om. EK || et per
consequens] ergo Z 23 tam om. EZ || delectatio quam] tamquam E, et Z 24 Similiter] sicut DF
|| cum] ab F, omni add. C || amandi] odiendi F 25-1 (p. 343) volitum ... volitum] nolitum
... nolitum K 25 a me om. EK

sicut est volitum; et quando oppositum evenit, tunc est tristitia cum volitione sine omni nova volitione. Igitur ista eodem modo distinguntur, quia possunt separari.

Praeterea, delectatio stat cum amore concupiscentiae et cum
5 amore amicitiae, qui non stant simul respectu eiusdem obiecti.
Igitur non est eadem cum altero illorum.

Praeterea, non plus repugnant dilectio et delectatio quando
obiectum est praesens quam desiderium et delectatio quando ob-
iectum est absens. Sed delectatio stat cum actu desiderii in absentia
10 obiecti, igitur etc.

Ideo dico quod dilectio et delectatio distinguntur realiter,
sed¹ non dico hoc propter rationem quam a l i q u i² ponunt,
scilicet quod actus volendi se habet ad delectationem sicut actus
nolendi ad tristitiam. Sed actus nolendi potest esse sine tristitia
15 sicut patet in beatis qui nolunt homines peccare, et tamen non
tristantur. Quia qui ponerent praedictam identitatem dicerent
quod delectatio non est eadem cum quolibet actu diligendi, sed
solum quando aliquid diligitur ita quod evenit sicut talis vult et
diligit, quia tunc universaliter sequitur delectatio, et est eadem

1 tristitia *om.* E 2 cum] in FZ, *om.* E || volitione ... volitione] nolitione ... nolitione K || vo-
litione¹] voluntate Z 2–3 ista ... quia] volens tristatur et C 2 modo] tempore EK 3 dis-
tinguntur *om.* DF 5 qui] quae EFKZ 7–10 Praeterea ... etc. *om.* BDFG 9 delectatio]
dilectio Z || stat] est FZ 11 Ideo ... delectatio] Ad quartum dubium (*om.* Z) dico quod licet Scotus
in materia de beatitudine videatur dicere quod rationabile sit dicere quod (omnis *add.* B) voluntas res-
pectu boni praesentis habeat alium actum distinctum a concupiscentia et delectatione et non necessarium
videtur tamen BDFGZ || dilectio] fruitio A 12 aliqui] alibi E 15 sicut] ut Z || homines pec-
care] daemones(?) EK 16 identitatem] contrarietatem C, virtutem D || dicerent BG, dicunt F,
ponerent HL, diceret Z, *om.* CDEK 17 quod] quia K || delectatio] dilectio CEFK 18 quando
... diligitur] dilectio illa C 19 universaliter sequitur FLZ, sequitur C, universaliter DE, videtur se-
quitur K || delectatio] dilectio D || et] illa volitio seu dilectio *add.* H

¹ Loco «sed ... Ockham» (p. 345, lin. 5) codices AMP hic scribunt dubitationem quartam dubitationum additiarum (ed. Lugdunensis, I–U). Ista dubitatio perperam inserta est huic quaestioni, ideo edetur in *Opera Theologica* VIII quaest. 6, art. 11, dub. 4, lin. 258–529. Quibus modis codices BDFG et editio Z ordinent textum a nobis hic editum, indicatur in apparatu lectio-
num variantium. ² Cf. Scotus, *Reportatio Paris.*, I, d. 1, q. 3, nn. 3–4

cum delectatione. Quando autem oppositum evenit, tunc non est eadem, quia tunc sequitur tristitia. Similiter dicerent quod tristitia est eadem cum illo actu nolendi quando oppositum noliti accidit, quia [tunc] universaliter est tristitia. Quando autem non accidit oppositum, tunc est delectatio. Et ita dicerent: si angeli et beati 5 nollent aliquid esse et eius oppositum eveniret, tristarentur, et per consequens si nollent homines peccare et homines peccarent, tris-tarentur.

Vel potest dici quod angeli boni nolunt homines peccare, et tamen frequenter accidit oppositum noliti sine tristitia, et hoc 10 miraculose, quia Deus suspendit activitatem actus nolendi respectu tristitiae in angelo bono. Similiter, angelus malus vult homines peccare, et frequenter consequitur volitum — quando homines peccant — sine delectatione, et hoc per miraculum, quia Deus suspendit activitatem illius actus volendi respectu delectationis. 15

Aliter potest dici quod delectatio excellens excludit quamcumque tristitiam, et tristitia excellens quamcumque delectationem. Et quia angelus habet delectationem excellentem, ideo non obstante quod accidat oppositum voliti, non tamen tristatur. Similiter angelus malus habet tristitiam excellentem, et ideo non obstante 20 quod volitum veniat, non delectatur. Et haec videtur potissima ratio ad probandum distinctionem inter delectationem et tristitiam, actum nolendi et volendi, quia possunt separari, patet in

1 delectatione] dilectione DZ   2 eadem] idem cum dilectione BDFGZ   3 cum] in F || no-lendi ... noliti] volendi ... voliti E   4 tunc ... tristitia] tunc sequitur delectatio et non tristitia. Sed H   5 oppositum] noliti add. H || delectatio] dilectio D || ita om. EK   7 et homines] et C, homines D || peccarent] vel add. E   10 noliti] voliti DE, om. FZ || hoc] videtur add. P   11 ac-tivitatem] illius add. FZ || nolendi] volendi EF   12-15 tristitiae ... respectu om. (hom.) BF   13 con-sequitur volitum] accidit Z || volitum] voluntas DE, voluntatem K, sine delectatione add. L || quan-do] quod EKZ   14 peccant] et tamen add. Z || delectatione] dilectione D, eius add. Z || et ... Deus] quia Deus per miraculum Z   15 illius] huius EK, om. Z || delectationis] dilectionis D 16-1 (p. 345) Aliter ... melior canc. per va-cat G, trp. p. Ockham (p. 345, lin. 5) DFZ   16-17 quam-cumque] omnem FZ   17 excellens] excludit add. Z   19 voliti] noliti KZ   21 volitum] voluntas E || veniat] eveniat Z || non] nec C || videtur] est C, esse add. BFZ   22-23 tristitiam] et add. Z   23 volendi] nolendi Z || patet] quia add. C

angelo bono et malo. Prima¹ tamen responsio est melior.

Et ideo pono distinctionem inter illa, quia possunt separari. Patet in angelo malo qui diligit se intensissime, et tamen nullam delectationem habet de hoc. Quaere alibi in *Ordinatione* O c k-
5 h a m².

[UTRUM POSSIBILITAS FRUITIONIS POSSIT RATIONE NATURALI PROBARI
OPINIO]

Quantum ad secundum videtur aliquibus³ quod potest demonstrari.

10 Primo, quia omni agenti propter finem necessaria est cognitio finis.

Secundo, quia cognita potentia potest cognosci ordinabilitas eius ad finem.

Tertio, quia potentia habens aliquod commune pro obiecto
15 non quietatur nisi in perfectissimo contento sub illo obiecto.

Quarto, quia potentia quae respicit multa obiecta non quietatur in aliquo nisi virtualiter includat omnia illa obiecta.

Quinto, quia homo potest naturaliter cognoscere quod ens est eius obiectum naturale, igitur etc.

2 quia] quod add. BF 3 intensissime] intensive Z || et om. DKZ 4–5 in ... Ockham om. Z
10 quia] et D, quod F, in add. C 12–14 Secundo ... potentia] Secundo quia EK 12 Secundo
om. DF 13 finem Z, finem et ad ea nata recipi L, (cf. *lectionem* K, *lin.* 17), formam ACDFP
14 Tertio] secundo F 15 illo] primo EK, alio F 16 Quarto] tertio EFK || quae] non C 17 in-
cludat] inclinante E, continente K || illa] alia Z, om. K || obiecta] obiecta seu inclinante K, Quarto
quia cognita potentia potest cognosci ordinatio(?) eius (eiusdem E) ad finem (formam E) add. EK

¹ Loco «Prima ... ideo» in codice L legitur: «licet forte rationem evaderem quod non concludere(?) videtur sicut iam patet, ego etiam». ² Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 1, q. 3 (OTh I, 403–28). ³ Has quinque rationes Ockham collegit ex Scoto, *Ordinatio*, I, prol., pars 1, q. unica, nn. 13, 19–27 (ed. Vaticana, I, 9, 13–16). Sed istae rationes, prima excepta, non sunt Scotti, sed instantiae contra primam rationem Scotti. Intentio Scotti ibi est probare necessitatem revelationis.

Istas rationes quaere in I o a n n e, quaestione prima *Ordnationis*¹.

[RESPONSIO AD RATIONES OPINIONIS]

Sed istae rationes non concludunt, ideo respondeo ad eas.

Ad primam². Dico ad maiorem quod quando finis non sequitur naturaliter ex eis quae sunt ad finem, sed solum liberaliter conferatur ex mera voluntate acceptantis talia tamquam ordinata ad finem, tunc non est necessaria cognitio finis. Sic est in proposito. Quando autem sequitur naturali necessitate, tunc est necessaria cognitio eius vel in agente vel in dirigente agens. Ad minorem¹⁰ dico quod licet beatitudo sit finis noster, tamen hoc non potest naturaliter a nobis cognosci, quia fruitio est finis noster mediante visione essentiae divinae clara et nuda. Sed non potest naturaliter cognosci a nobis quod illa visio sit nobis possibilis.

Ad secundam³ dico, sicut patet a l i b i⁴, quod nunquam¹⁵ notitia incompleta unius rei dicit nos in notitiam primam incompletam alterius, et ideo quantumcumque cognosceretur quae- cumque potentia ordinabilis ad beatitudinem quantum ad omne positivum in eo⁵, non propter hoc cognosceretur beatitudo in particulari.²⁰

Ad tertiam et quartam⁶ dico quod non potest naturaliter et sufficienter probari quod quietatur in perfectissimo contento sub

4–22 (p. 349) Sed ... est trp. post dictis in fine quaestorius EK 4 istae rationes] quia Z 5 Dico] quo add. Z || quod quando] quomodo C 6 liberaliter] libertas EF, sed corr. F, libere Z 8 finis] in particulari, in communi (universali BFGZ) tamen potest cognosci add. ABDFGHLNZ || Sic] sicut CEK 13 visione] cognitione AP 14 quod] quia ADE || nobis² om. EKZ 15 Ad secundam] secundo C 19 eo] ea BHZ || non] tamen add. Z || propter] semper E, semper propter K 21 potest] probatur Z 22 probari om. Z || quietatur] concurrat EK || perfectissimo] obiecto add. FZ

¹ Vide notam praecedentem. ² Supra, p. 345, lin. 10. ³ Ibidem, lin. 12. ⁴ Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 9 (OTh I, 240–44). ⁵ Scilicet in actu potentiae. ⁶ Supra, p. 345, lin. 14 et 16.

illo obiecto. Tum quia non potest probari quod tale obiectum cognoscatur a nobis in particulari pro statu isto, quod tamen requiritur ad quietationem potentiae. Tum quia hoc dato quod sit naturaliter cognoscibilis a nobis in particulari, non potest sufficien-
 5 ter probari quod potentia in illo obiecto quietetur, quia tunc quietatur quando habet delectationem excludentem omnem tristitiam undecumque provenientem. Sed hoc non potest probari de delectatione quae consequitur fruitionem. Probatur assumptum, quia quantumcumque talis delectetur in Deo, tamen potest velle et
 10 nolle multa alia, puta potest velle amicum benefacere et nolle eum peccare, quorum opposita possunt accidere. Et per consequens potest de eis tristari, quia secundum *Augustinum* tristitia [dissensio] est [ab his rebus] quae nobis nolentibus accide-
 runt¹.

15 *Sic dicens* quod Deus potest suspendere activitatem actuum respectu delectationis et tristitiae, sicut tu dixisti *prius*², *verum est*. Sed hoc non potest naturaliter probari, quia hoc solum est factibile miraculose.

16 *Sic dicens* quod secundum *Philosophum*, IV
 20 *Ethicorum*³ et secundum *te*⁴, delectatio excellens excludit omnem tristitiam, respondeo: de facto frequenter ita est, quin tamen posset esse tristitia non video, quia licet posset exclu-

2 quod] quia E, et Z 3 sit *om.* CED 4 a nobis *om.* EK || non] ut CD 5 obiecto *om.*
 FZ 6 delectationem] distinctionem A, dilectionem E 8 Probatur] patet EK || quia] et E
 9 tamen] tantum ACP 10 amicum] amico BFG || eum *om.* AP 11 per consequens *om.* EK
 12 eis] his Z || tristari] contristari C 13 ab his rebus] de his BZ, ex his H, de eis L, *om.* reliqui
 13-14 acciderunt] etc. C, convenit D, contingit F, contingunt Z, *om.* E 15 Si] Contra *praem.*
 C, Quod *praem.* E 16 delectationis] dilectionis DF || prius] respondeo C 17 quia] et Z
 21 respondeo] quod add. Z 22 quin] quando K, ita add. F || tamen] non add. K || licet] si D

¹ August., *De civ. Dei.*, XIV, c. 15, n. 2 (PL 41, 424; CSEL 40-2, 36;
 CCSL 48, 438). ² Supra, p. 344, lin. 11. ³ Aristot., *Ethica Nicom.*, VII,
 c. 14 (1154b 13-14), versio Roberti Grossatesta: «expellit autem delectatio tris-
 titiam» (ed. R. A. Gauthier, p. 518). ⁴ Cf. supra, p. 344, lin. 16.

dere tristitiam provenientem ex duobus vel tribus actibus et causis tristitiae, tamen tot causae possunt concurrere et totiens quod non posset omnem tristitiam excludere, puta si vellet et nolle multa quorum opposita accidunt.

Praeterea, non potest probari sufficienter quod potentia non potest quietari nisi in perfectissimo, quia aut intelligis quod quietatur sic quod excludit omnem tristitiam actualem de facto vel de possibili. Si primo modo: sic enim potest appetitus sensitivus quietari in aliquo finito. Patet enim quod appetitus sensitivus potest sic delectari in actu aliquo venereo quod nullus dolor tunc inest, et potest voluntas sequi appetitum sensitivum dimittendo rationem, et per consequens potest voluntas sic quietari volendo illum actum quod tunc nulla sit tristitia in voluntate, igitur etc.

— Praeterea, intellectus errans potest iudicare quod talis actus sit summe obiectum delectabile, igitur voluntas potest sequi intellectum, igitur etc. — Si intelligas secundo modo, sic in nullo delectatur, nec in perfectissimo, nec in alio, quia non potest probari quin talis actus possit corrumpi, et tristitia ex alio actu causari. Et etiam stante primo actu potest velle et nolle multa quorum opposita possunt accidere.

Ad quintam¹ Ioannis pro obiecto adaequato, dico quod

---

1 vel] ex add. Z 2 tamen] tanto E, non AP || concurrere] occurtere A || quod] quia A, cum E 3 et om. AP 5 quod] de EK || potentia] quod add. K 6 perfectissimo CGHL, perfectis ABDFKP, perfecto Z 8 enim] non C, bene L, non add. E || sensitivus om. CEKL 10 delectari] quietari Z || venereo] finito D, ita EK, patet enim actu add. D || quod] quia F 11 dimittendo] omitting D 12 quietari] sic add. EK 14 potest] sic add. FZ 15 obiectum delectabile] delectabilis FZ 16 sic] quod add. Z 17 nec¹] nisi DZ || nec²] non satis liquet quod non Z 18 actu] tamen et add. K, om. CF 21 Ad quintam] ad septimum istud (dicendum D) non est supra formatum BDF || Ioannis ... adaequato om. LZ

¹ Supra, p. 345, lin. 18. Doctor Subtilis, *Ordinatio*, I, prol., pars 1, q. unica, n. 33, firmiter negat id quod Inceptor hic ei impingere videtur. Dicit enim: «Ad aliud negandum est illud quod assumitur, quod scilicet naturaliter cognoscitur ens esse primum obiectum intellectus nostri, et hoc secundum totam indifferentiam entis ad sensibilia et insensibilia, et quod hoc dicit Avicenna quod est naturaliter notum» (ed. Vaticana, I, 19).

ens naturaliter cognosci esse obiectum naturale et adaequatum potest dupliciter intelligi. Uno modo quia praedicatur in quid de omni obiecto naturaliter apprehensibili ab intellectu pro statu isto, et sic est haec vera quod homo potest naturaliter cognoscere ens
 5 esse eius obiectum naturale et adaequatum, quia potest naturaliter abstrahere conceptum entis qui est praedicabilis in quid de omni naturaliter apprehensibili ab intellectu. Alio modo potest intelligi quod naturaliter potest cognosci ens esse obiectum adaequatum intellectus, sic quod naturaliter cognoscitur quod conceptus entis
 10 praedicatur in quid de omni naturaliter apprehensibili ab intellectu, et quod omne contentum sub eo, sive de quo praedicatur in quid, sit naturaliter apprehensibile ab intellectu pro statu isto. Et sic propositio praedicta falsa est quod ens naturaliter cognoscitur esse obiectum adaequatum intellectus, quia multa sunt contenta
 15 sub ente de quibus praedicatur quae tamen in particulari et in se non possunt naturaliter apprehendi ab intellectu pro statu isto, puta omnes substantiae, tam materiales quam immateriales, et multa accidentia. Et sub isto intellectu debet propositio praedicta habere veritatem si argumentum valeret. Ideo dico quod non potest sufficienter probari per naturalem rationem quod beatitudo
 20 quam exspectamus in patria sit naturae nostrae possibilis, sed hoc solum fide tenendum est¹.

1 naturaliter] universaliter A, potest add. DF 2 quia] quod D 3 naturaliter] naturali Z
 5 adaequatum] intellectus add. HL 6 conceptum] communem add. CK || entis] communiter E
 7 Alio] septimo A, secundo P 8 potest cognosci] cognoscitur AP 9 cognoscitur] potest cognosci C || quod²] quia F 12 naturaliter] in particulari add. L 13–16 Et ... isto om. (hom.) BF
 13 sic] non add. D || est quod] quia D 14 intellectus om. EK 15 praedicatur] in quid add.
 CEK || quae] quod A 15–16 in¹ ... se] in particulari C, in se EK 18 isto intellectu] intellectu
 tali EK || propositio] proprie E || praedicta] dicta CDEFKZ, et add. E 19 habere] locum et add. F
 21 possibilis] compossibilis C 22 tenendum] intelligendum C || est] ista responsio pertinet ad se-
 quentem responsionem ubi ponit infra add. D, etc. Explicant dubia fratris Guill. Hoch. supra quar-
 tum sententiarum scripta etc. add. K

¹ In codice L hic sequitur fragmentum *De nugatione vitanda*, quod vide in *Opera Theologica* VIII.

[UTRUM FRUITIO NECESSARIO ELICIATUR A VOLUNTATE]

Quantum ad tertium¹ quaere de libertate et contingentia et necessario in *Ordinatione* O c k h a m, I, distinctione 1², et quomodo voluntas fruitur Deo in via et in patria³.

Sed ultra dicta ibi dico primo quod voluntas pro statu isto 5 potest nolle finem ultimum sive ostendatur in generali sive in speciali. Quod probatur primo sic: illud potest esse nolitum quod intellectus potest dictare esse nolendum. Hoc patet de se. Sed intellectus potest credere nullum esse finem ultimum nec beatitudinem, et per consequens potest dictare finem ultimum sive beatitudinem esse nolendam. Secundo sic: quicumque potest velle antecedens, potest velle consequens quod credit esse consequens. Sed aliquis potest velle non esse, igitur potest nolle esse, igitur potest nolle beatitudinem quam credit consequi ad eius esse.

Secundo dico quod intellectu iudicante hoc esse finem ultimum, potest voluntas nolle illum finem. Quod probatur, quia potentia libera quae est receptiva duorum actuum contrariorum, qua ratione potest in unum et in reliquum. Sed voluntas tamquam potentia libera est receptiva nolle et velle respectu cuiuscumque obiecti, igitur si potest in velle respectu Dei, eadem ratione potest 20 in nolle respectu Dei.

Item, potentia obliquabilis quae non necessario conformatur rationi rectae, qua ratione potest in oppositum unius dictati ab

³ necessario] necessitate Z || Ordinatione Ockham om. Z || I AP, om. reliqui   ⁴ quomodo] quando C || in via om. AP   ⁵ Sed] et EK   ⁷ speciali] spirituali C, particulari FZ || primo om. FZ   ⁸ intellectus] dictat vel add. C || Hoc ... Sed] patet si C   ⁹ nec] sive FZ   ¹⁰ potest om. CFZ || ultimum sive] vel C   ¹¹ Secundo] tertio K || quicumque] quocumque EK   ¹² velle] nolle APZ, et add. Z, om. E || consequens¹ om. DF || quod ... consequens² om. Z   ¹³ nolle] velle P   ¹³⁻¹⁴ esse² ... nolle om. (hom.) AFPZ   ¹⁴ consequi] sequi K || eius] suum Z   ¹⁵ Secundo] tertio A   ¹⁷ duorum] illorum C, om. FZ   ¹⁸ unum] actuum libere add. L || et] potest C 20 respectu om. FZ   ²² potentia] natura D   ²³ rectae om. EK || oppositum] obiectum FZ 23-1 (p. 351) ab intellectu] a ratione K, om. Z

¹ Supra, p. 340, lin. 18.   ² Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 1, q. 6 (OTh I, 486-507).   ³ Cf. idem, ibidem, q. 4 (OTh I, 441ss.).

intellectu eadem ratione potest in oppositum alterius dictati. Sed voluntas creata est obliquabilis, et potest in oppositum unius dictati hic in via, patet per experientiam. Igitur non obstante quod intellectus dictet hoc esse finem ultimum, potest voluntas nolle
5 illum finem.

Praeterea, quidquid potest voluntas nolle uni individuo alicuius speciei, idem potest velle cuicunque individuo eiusdem speciei. Sed voluntas potest nolle beatitudinem alteri individuo, puta Ioanni, potest igitur nolle beatitudinem sibi.

10 Tertio dico quod ostendo bono in universalis, puta in aliquo conceptu communi, non est necessarium voluntatem velle illud bonum, sed potest illud nolle, quia non necessario appetit illud in quo credit se non posse quietari, sed potest illud nolle. Sed in bono communi non credit se quietari, igitur etc.

15 Praeterea, idem est motus potentiae tendendi in superius et inferius. Sed non necessario vult bonum in particulari, sed potest illud nolle. Igitur non necessario tendit in bonum in universalis, sed potest illud bonum nolle.

Quarto dico quod visio patriae potest esse sine fruitione. Hoc
20 patet per illam regulam: prius potest separari a posteriori.

Quinto dico quod voluntas elevata per caritatem vel habitum quemcumque qui non aufert usum rationis, potest nolle beatitudinem sibi inesse¹. Hoc probatur, quia omne quod potest esse

1 oppositum] obiectum Z   2 oppositum] obiectum Z   3 hic] scilicet add. Z   6 Praeterea] Item C || uni] alicui FZ   7 idem ... specie²] hoc potest nolle sibi FZ || velle] nolle EK, om. C || individuo] alicuius speciei idem potest nolle cuicunque individuo add. E   12-13 quia ... nolle om. (hom.) EK   13-14 sed¹ ... quietari om. (hom.) FZ   13 nolle] velle C || Sed²] sicut K 14 bono] in add. CDEK || communis] nisi A || non om. C || se om. P   15 in] ut E || et] in add. FZ   16 Sed¹] voluntas add. FZ   20 per ... regulam] quia F, quia add. Z   21 elevata] elicita EZ   22 nolle] velle F   23 Hoc om. BFZ || probatur HK, patet LZ, om. reliqui || omne] illud add. FZ

¹ Codex H hic addit in margine: «Videtur mihi quod ista ratio melius procederet si sustineretur quod aliquis viator habens caritatem potest velle adhuc stare in corpore et velle ad tempus carere beatitudine, puta quia forte reputat

obiectum voluntatis pro aliquo tempore, potest esse obiectum ilius pro omni tempore. Sed beatitudo potest esse obiectum nolitionis in peccante mortaliter tempore quo peccat, igitur omni tempore pro statu viae, igitur eodem modo pro statu patriae.

Praeterea, omnis voluntas potest se conformare pracepto divino. Sed Deus potest praecipere quod voluntas creata odiat eum¹, 5 igitur voluntas creata potest hoc facere.

Praeterea, omne quod potest esse actus rectus in via, et in patria. Sed odire Deum potest esse actus rectus in via, puta si 10 praecipiatur a Deo, igitur in patria.

Sexto, potest dici quod videns clare Deum, habens actum beatificum a Deo totaliter causatum, non potest Deum nolle propter repugnantiam formalem inter illos actus diligendi et odiandi. Si tamen actus beatificus non causaretur a Deo totaliter, et voluntas relinquetur totaliter naturae suae et libertati, et fruitio beatifica 15 suspenderetur per potentiam divinam, tunc potest voluntas Deum [nolle vel] velle. Sed illa² non esset beatifica, tum quia est in potestate voluntatis, et per consequens si³ esset beatificus, posset beatus fieri libere miser et beatus sicut placet sibi. Sed si Deus suspendat activitatem voluntatis respectu volitionis, tunc posset 20 voluntas nolle Deum. Hoc probatur a l i b i⁴. Et potest adhuc confirmari, quia omnis potentia naturaliter inclinata ad aliquem ac-

1 voluntatis] volitionis CDF, nolitionis alicuius Z || pro aliquo] uno K 2-3 nolitionis] volitionis ACD, visionis id est volitionis E 3 mortaliter] pro add. L, in add. P 4 igitur] et FZ || eodem modo] eadem ratione K 5 potest se conformare] esse conformiter E, potest esse conformis K 8 omne] illud add. F || rectus] rationis CE, rationis add. K 9 rectus] rationis K 10 praecipiatur] recipiatur AP || igitur] et add. KZ 11 Sexto] Sed C 12 causatum] creatum Z 17 nolle vel velle] velle ADEFKP, nolle CZ || illa] fruitio add. H || non] si A, om. P 19 fieri libere] libere et E

se indignum ad hoc aut quia intendit amplius mereri». ¹ De hac re vide Ockham, *Quaest. in II Sent.*, q. 15 (OTh V, 342s., 352ss.). ² Scilicet illud velle seu illa volitio. Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 1, q. 6 (OTh I, 503-07). ³ Scilicet actus ille. ⁴ Ubi supra, nota 2. Cf. etiam supra n. 1.

tum, violenter recipit contrarium actum. Si igitur voluntas naturaliter inclinaretur ad volendum Deum, violenter reciperet actum nolendi, quod falsum est.

- Praeterea¹, si non posset, hoc non esset nisi quia intellectus
- 5 beatus iudicat Deum esse nolendum et nullo modo volendum. Igitur cum talis error posset esse in intellectu respectu alterius a Deo, quia intellectus aliquis errans potest sic iudicare aliquid aliud a Deo esse volendum et nullo modo nolendum, igitur voluntas necessario vellet illud iudicatum, et nullo modo posset illud nolle.
- 10 Praeterea, qua ratione oportet voluntatem conformari intellectui in illo actu, eadem ratione semper oporteret conformari et respectu cuiuslibet, et per consequens nullus actus esset meritorius vel demeritorius, quia nullus esset in potestate voluntatis, quod falsum est.
- 15 Praeterea, non magis necessitatur voluntas ad volendum quocumque quam ad volendum impossibile. Sed potest velle et nolle impossibile², igitur eodem modo quocumque aliud.
- Si quae ras utrum beatus perfecte potest nolle aliquid volitum a Deo, respondeo quod non, propter repugnantiam inter actus. Nam perfecte beatus vult Deum et diligit et omne illud quod Deus vult et diligit. Si igitur nollet aliquid voli-

---

1-2 recipit ... violenter *om. (hom.)* EK   1 recipit] respicit DZ || contrarium] alium K
 2 reciperet] respiceret Z   4 posset] non diligere Deum *add.* L   5 nolendum] volendum DFKZ ||
 volendum] nolendum DFKZ   6-8 cum ... igitur *om. (hom.)* Z   6 cum] etc. DF || esse BCL,
om. reliqui   7-8 a Deo esse *om. K*   8 et] quo D, quod EK, quia F || nolendum] volendum D
 9 iudicatum] indifferenter D, iudicium K   10 conformari] confirmari Z   11 in] primo *add.* ACP
 13 vel] et C, nec Z || vel ... nullus] quia alias E   15 Praeterea] Item C || necessitatur] negatur
 E, vitatur L, artatur Z   16 quam] voluntas quam K, quam necessitetur H || nolle] non velle et D
 17 impossibile] ut patet III Ethicorum *add.* H || eodem modo] sicut C¹   18 perfecte] perfectionem
 C || nolle] velle BFGZ, potest nolle tunc *add.* (*mg.*) C   19 volitum] nolitum CDFZ || Deo] scitum
 esse tale *add.* L   20 et² *om. AP*   21 diligit] scitum esse tale *add.* L || nollet] vult D, vellet Z
 21-1 (p. 354) volitum] nolitum DZ

---

¹ Hoc argumentum incompletum et confusum esse videtur.   ² «Ut patet, III Ethicorum» addit codex H. Cf. Aristot., *Ethica Nicom.*, III, c. 2 (1111b 22-23).

tum a Deo, tunc simul idem vellet et nollet, quod falsum est.

S e d c o n t r a p r a e d i c t a s u n t a l i q u a
d u b i a:

Primum est, quia non videtur quod de ratione libertatis sit
indifferentia, sicut dicit Ockham in *Ordinatione*, distinctione 5
11. Quia secundum Anselmum² posse peccare non est
libertas nec pars libertatis. Cum³ igitur homo peccat quia indiffe-
rens est ad tales actus vel tales, igitur etc.

Secundum dubium est quomodo voluntas potest moveri contra
iudicium rationis. Quia secundum Aristotelem⁴ «omnis 10
malus ignorans»; et VII *Ethicorum*⁵, «ebrius meretur duplum in-
crepationem».

Tertium est quia tunc voluntas moveret se, contra Philoso-
sophantum, VII *Physicorum*⁶ ubi dicit et probat quod omne
quod movetur, ab alio movetur. — Praeterea, tunc nunquam pos- 15

1 Deo] aut nollet aliquid volitum a Deo Z || idem] illud DFZ, om. AP 4 quia] quod EKZ
|| videtur] quia add. D 5 indifferentia] contingentia L || sicut] sic F || dicit Ockham] naturali-
ter K, dicitur Z || Ordinatione] prima Z 6 1] secunda K || Quia] quod A || non] nec CEK
7 peccat] est add. FZ 8 vel tales²] et tales CL, vel ad tales K, om. Z 9-12 Secundum ... incre-
pationem trp. p. immobile (p. 355, lin. 1) Z 9 Secundum] tertium Z 11 Ethicorum] Meta-
physicae E, etc. add. CDE 13 Tertium] Secundum dubium Z || quia] quod CEK || moveret]
potest movere EK || se] quod est add. FZ, quia add. K 13-14 contra ... omne om. EK 15 alio]
aliquo E || nunquam] non FZ

¹ Ockham, *Scriptum in I Sent.*, I, d. 1, q. 6 (OTh I, 501). ² Anselmus,
De lib. arbitrio, cap. 1 (PL 158, 491 B; F. S. Schmitt, I, 209). ³ Loco «Cum
... etc.» codex L habet: «Igitur non sequitur quod homo posset peccare licet
libere posset in actus tales et tales, et tamen non potest peccare quia potest in
tales et tales actus contingenter, igitur contingentia non est de ratione beatitu-
dinis». ⁴ Aristot., *Ethica Nicom.*, III, c. 1 (1110b 28-30). ⁵ Idem, ibidem,
sed libro III, c. 6 (1113b 31-32), versio Roberti Grossatesca: «ebriis duplices
increpationes» (ed. R. A. Gauthier, p. 418). Codex L addit: «De hoc supra
habes in secundo vel tertio libro». Cf. Ockham, *Quaest. in II Sent.*, q. 20 (OTh
V, 446s.); *Quaest. in III Sent.*, quaest. 12 (OTh VI, 428); *Quaestiones variae*,
q. 8, art. 2, lin. 654-70 (OTh VIII). ⁶ Aristot., *Physica*, VII, c. 1, tt. 1-3
(241b 24 – 242a 19).

set probari quod est devenire ad movens immobile.

Praeterea, IX *Metaphysicae*¹, potentia rationalis valet ad opposita. Sed voluntas non est potentia rationalis, igitur non potest in opposita².

5

[SOLUTIO DUBIORUM]

Ad primum³ istorum concedo quod [posse peccare] non est libertas nec pars libertatis, quia si sic, tunc cuicunque competeteret libertas, ei competeteret posse peccare, et per consequens Deus possit peccare — quod falsum est — et similiter beatus. Ideo dico quod libertas et posse peccare se habent sicut superius et inferius, quia quicumque potest peccare habet libertatem et non e converso. Et causa est, quia potens peccare habet libertatem et contingentiā respectu illorum actuum in quibus consistit peccatum, sed nec Deus nec beatus habet sic libertatem respectu talium sed respectu aliorum in quibus non est peccatum. Quia licet Deus posset causare omne positivum in actu peccati, non tamen peccaret, quia non obligatur ad eius oppositum causandum sicut creatura, ideo non peccaret si causaret hoc vel eius oppositum⁴.

Ad tertium dubium⁵ dico quod Aristoteles supponit aliqua principia. Unum, quod impartibile et indivisible non potest

1 quod] quia E || ad] primum add. H || immobile] mobile E 6 istorum om. EK || posse peccare L, om. reliqui || non] nec CEK 7 cuicunque] cuiuscumque DK 9 et ... dico] et libertas Deo E || Ideo om. DFZ || dico] igitur add. Z 11 quia] ita quod Z 14 beatus] homo ACEKP 15-18 Quia ... oppositum om. EK 15 licet] si C 16 causare] creare AF || positivum] quod ponitur D 18 non ... causaret] potest causare C 19 tertium] secundum Z || dubium om. FZ

¹ Cf. supra, p. 340, n. 1. ² Codices ABCDFPZ hic habent: «Quia ... oppositum», quod tamen pertinet ad finem sequentis paragraphi (lin. 15-18).

³ Supra, p. 354, lin. 4. ⁴ Forsitan hanc sententiam Ockham in margine scripsit, et eam vari scriptores variis locis inseruerunt; vide notam paenultimam. De hac re auctor egit in *Quaest. in II Sent.*, q. 15 (OTh V, 342s., 352ss.). ⁵ Supra, p. 354, lin. 13. Codex L post ‘supponit’ addit: «Ut habatum est quaestione praecedenti». Cf. *quaest. 15* (p. 334, lin. 8-11).

moveri¹. Aliud, quod omne quod movetur potest ab alio nobiliori se moveri². Et hoc posset probari, quia omne motum, quantum est de se, est in potentia essentiali; omne quod est in potentia essentiali reducitur ad actum per aliud. Cuius ratio est quia omne tale, quantum est ex se, omni alio circumscripto, potest causare 5 effectum. Sed passo exsistente disposito et agente naturali non potest stare non esse effectus. Hoc patet per Aristotelem, VIII *Physicorum*³, ubi distinguit de potentia: quod sicut est duplex in intellectualibus, ita in naturalibus. Unde postea subdit⁴: «Similiter autem se habet circa grave et leve. Leve enim fit ex gravi, 10 ut ex aqua aer. Hoc autem est potentia primum, et iam leve, et operabitur mox nisi aliquid prohibeat». Et postea subdit⁵: «Et tamen hic quaeritur quare moveantur in ipsorum loca gravia et levia. Causa autem est quia apta nata sunt ibi esse, et hoc est gravi et levi esse, hoc quidem sursum, illud autem deorsum duci.» 15 Et post⁶: «Si auferatur impediens, agit et sursum fit».

S i d i c a t u r quod post sequitur⁷ quod «principium motus habent nec movendi nec faciendi sed patiendi», d i c e n-
d u m e s t quod post sequitur⁸: «Aut enim agente et faciente

1 Aliud quod] quia Z || alio] aliquo D, aliquo alio Z 2 Quantum] quod E 3 est² om.
EK || omne] et omne C, sed omne Z 3-4 omne ... essentiali om. (hom.) EK 4 actum aliquid
add. AP 5 tale] agens naturale quod non est in potentia essentiali ad agendum sed accidentalis add.
L || ex] de E 6 Sed] scilicet EK || et] in DF 7 non] nec ACDP 8 distinguit] dicit Z ||
quod] quia D 9 in¹] et D, om. EK || intellectualibus] intellectu C, intelligentibus P || naturali-
bus] materialibus E || subdit] subdividit D 11 ut] et FZ || est] in add. ACPZ || et¹] est CD,
om. Z 12 aliquid] aliquis F, aliud Z 13 tamen] cum AC 14 Causa] quod F, ratio Z || quia]
quod ACP 15 quidem] autem K || duci] dici FZ 17 sequitur] dicitur K 18 motus om. FZ
|| sed] et D 19 est om. CDEFKZ || agente] a generante Arist.

¹ Aristot., *Physica*, VII, c. 1, t. 2 (242a 6). ² Cf. supra, p. 354, nota 6.

³ Aristot., *Physica*, VIII, c. 4, t. 32 (255a 30 – 255b 7). ⁴ Ibidem (255b

8–11). ⁵ Ibidem (255b 13–17). ⁶ Ibidem (255b 20–21). ⁷ Ibidem (255b

30–31). ⁸ Ibidem t. 33 (256a 1–2). Translatio nova, edita cum *Expositione*

Gualteri Burlaei: «Aut enim a generante et faciente leve et grave, aut ab impe-
dientia et prohibentia solvente».

leve aut [grave, aut] impedientia et prohibentia solvente». Ita est generaliter quod quando aliquid est in potentia in naturalibus, requiritur aliud movens vel per se vel per accidens, ut dictum est supra¹.

5 Hoc patet per Commentatorem, ibidem²: «Proprium, inquit, est essentiali potentiae ut non fiat in actu nisi propter motorem essentiale, et quod non venit ad actum nisi quando duo congregantur, scilicet recipiens et agens; e contrario potentiae accidentalis quae non indiget ad hoc quod exeat in actum motore
10 extrinseco nisi per accidens, et est recessus impedimenti».

Praeterea, Commentator³ post dicit: «Potentia essentialis [indiget in hoc quod exeat] in actum agente accidentaliter; potentia accidentalis non, quoniam non est [in] potentia nisi propter impediens aut propter defectum subiecti».

15 Item, post⁴: Non indiget ut exeat in actum alio motore extrinseco cum sit potentia accidentalis.

Ad aliud dubium⁵ dico quod omnis malus dicitur ignorans, non quin scienter possit homo facere contra iudicium rationis, sed quia malus multas ignorantias incurrit quas non incurreret
20 si esset bonus, quia per exercitium et per experientiam in bonis

¹ aut] et C, ab add. FZ || est] quod E   2 quod] quia add. Z   5 patet] probatur AP
6 est] de add. DF || potentiae om. EK   7 essentiale om. EK   8 congregantur P
9 accidentia] accidentales AP   11-14 Praeterea ... subiecti om. Z   11 post ita pro prius codd.
13 accidentalis] essentialis D || quoniam K, quantum ACDFP, quomodo quoniam E || non² om. C
17 dico] dicitur Z, om. ACDP   18 homo] hoc P, om. E   19 quia] quod K, om. D || malus om.
AP   20 et] vel E || per² om. ADFK

¹ Hic codex H addit in margine: «[in solutione] dubii quaestionis (?) praecedentis». Cf. supra, q. 15 (p. 334, lin. 6 – p. 337, lin. 10).   ² Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 32 (ed. Iuntina, IV, f. 168vb).   ³ Ibidem, f. 168va.   ⁴ Ibidem, f. 168vb. Post hunc paragraphum codex H addit: «Quomodo autem procedat ratio Philosophi ad probandum primum movens esse immobile, dictum est in sexto dubio quaestionis praecedentis, in solutione argumentorum. Quaere ibi». Cf. supra, quaest. 15 (p. 334, lin. 6 – p. 337, lin. 10).   ⁵ Seu ad secundum dubium, supra, p. 354, lin. 9.

actibus posset adquirere notitiam multorum quae ignorat propter malitiam.

Ad aliud¹, quod voluntas proprie est rationalis quae valet ad opposita secundum intentionem, quia ipsa propter libertatem suam potest indifferenter agere unum oppositorum vel reliquum, ita ⁵ quod si esset sola passiva et nullo modo activa, non videtur quomodo posset salvari eius libertas.

S i d i c i s, secundum Philosophum, ibidem², ad hoc quod potentia rationalis de qua loquitur Philosophus agat unum oppositorum et non aliud, oportet quod ¹⁰ determinetur per aliquid, igitur voluntas non determinat se ipsam respectu talium:

R e s p o n d e o quod duplex est actio conveniens homini, scilicet exterior et interior. Tunc ad hoc quod voluntas agat actum exteriorem mediate vel immediate, magis unum quam eius oppositum — ut ambulare vel non ambulare, comedere magis quam non comedere — oportet quod determinetur ad unum istorum per aliud a se, puta per electionem sive volitionem efficacem qua vult unum esse et non aliud. Et sic intelligit Philosophus quando dicit quod determinatur per prohaeresim et electionem³. ²⁰

Operatio interior duplex est: una, quae immediate est in potestate voluntatis, sicut volitio; alia, quae non est in potestate voluntatis nisi mediante primo actu, et ideo primo actu destructo, ille actus non est in potestate animae sicut intellectio. Et ideo

³ aliud dico add. F || quod ... ad om. EK || est] potentia add. Z || quae] quia DF ⁴ intentionem] Philosophi add. Z || libertatem] virtutem D ⁵ agere] in add. Z ⁶ sola ita ACDEFKP, solum HL, potentia add. K, om. Z ¹⁰ agat] in add. Z || non add. Z ¹¹ per] ad DFK, om. E || aliquid] aliud CZ ¹³ Respondeo] dico add. E ¹⁴ scilicet om. DFZ ¹⁵ vel] et EK ¹⁶ ut potest ADFP, puta Z || vel] et DF, quam PZ || quam] vel C ¹⁷ determinetur] terminetur F ¹⁸ sive] vel C ¹⁹ sic] non F ²⁰ determinatur] terminatur E || per] ad DFZ || electionem] sicut add. D ²² voluntatis] immediate add. E ²³ et ... actu² om. (hom.) CE ²⁴ ille] secundus BGH || sicut intellectio] intellective D, s. intelligere EKZ, s. intentio F || Et] etc. C

¹ Supra, p. 355, lin. 2. ² Vide supra, p. 355, notam 1 et p. 340, notam 1.

³ Cf. Aristot., *Metaph.*, V, c. 14, t. 19 (1020b 23–25).

unum actum elicit anima libere et contingenter, et alium natura-
liter.

Loquendo de primo actu, posito omni sufficienti et necessario
requisito ad talem actum, puta ad actum [voluntatis], si obiectum
5 cognoscatur, et Deus velit concurrere cum voluntate ad causan-
dum quando placet voluntati, potest voluntas ex sua libertate —
sine omni alia determinatione actuali vel habituali — actum illum
vel eius oppositum elicere vel non elicere. Et ideo respectu illius
actus non oportet in aliquo quod determinetur voluntas nisi a se
10 ipsa.

Sed loquendo de secundo actu, puta de intellectione unius op-
positi magis quam alterius, si utrumque sit aequaliter praesens
intellectui, tunc dico quod ad hoc quod anima intelligat unum
plus quam aliud, oportet ipsam determinari per alium actum qui
15 immediate est in eius potestate, puta per volitionem, quia intelli-
gere unum et non reliquum. Et haec est intentio P h i l o s o-
p h i in praedicto loco.

A d r a t i o n e s o p i n i o n i s .

Ad primam et secundam¹ dico quod non est simile de appetitu
20 sensitivo et rationali, quia appetitus sensitivus non habet aliquem
actum positivum nisi actum desiderandi et eius oppositum, puta
fugiendi vel vindicandi. Sed appetitus rationalis habet duplicum
actum amoris respectu obiecti absentis: unum actum quo diligit
obiectum tale in se et propter se, et hic est amor amicitiae; alium
25 habet actum quo concupiscit et desiderat tale obiectum ut bonum

---

1 anima] alia E, om. DFKZ 3 omni] cum E, sibi K 4 voluntatis Z, om. reliqui || si] cum
BDFG 6 ex sua libertate] libere C 8 eius] et FZ || oppositum] obiectum Z 11–12 oppositi] obiecti KZ 12 si] sed AE, sic quod Z || si] FZ, est EK, om. reliqui 14 qui] quod AP 15 quia]
qua vult H, universaliter add. (s. lin.) G 15–16 intelligere] potest add. K 17 loco om. CDEFK
18 rationes] alterius add. Z 19 et secundam] secundam et tertiam C, et similiter ad secundam Z
21 positivum] respectu obiecti absentis add. L || puta] scilicet C, actum add. Z 24 obiectum] esse
EK, om. BFGZ || et hic] et hoc AP, qui Z 25 desiderat] reficiat E

---

¹ Supra, p. 341, lin. 8.

sibi vel alteri. Nunc autem in appetitu sensitivo praesente obiecto delectabili cessat actus desiderii, quia ille non est nisi respectu absentis ut absens est. Et ideo tunc appetitus sensitivus nullum actum habet circa tale obiectum sed solum delectationem quae causatur ab obiecto mediante cognitione sensitiva sine omni actu appetitus medio. Voluntas autem quando obiectum prius desideratum est praesens sibi — vel alteri cui desideravit — non habet tunc actum desiderii, propter eandem rationem, sed habet tunc actum amicitiae quo diligit tale obiectum in se, quia ille actus potest indifferenter esse respectu praesentis et absentis. Et tunc mediante isto actu causatur delectatio in voluntate. Et forte ista delectatio augetur per apprehensionem praesentiae talis obiecti. Et post actum desiderii potest illa cognitio causare delectationem in voluntate immediate sicut in appetitu sensitivo. Et ideo vel est duplex delectatio: una sequens actum desiderii quando obiectum est praesens, et illa causaretur tunc ab obiecto et cognitione apprehensiva, sicut est in appetitu sensitivo, et alia causatur ab actu amicitiae — quod videtur superfluum; vel erit una delectatio intensior si solum haberet actum desiderandi vel amandi — et hoc videtur verum. Unde si voluntas nullum actum haberet respectu obiecti absentis nisi actum desiderandi, nec habere posset, tunc esset consequenter dicendum quod voluntas praesente tali obiecto solum haberet delectationem et nullum aliud actum; licet respectu obiecti absentis non habeat de facto nisi actum desiderii, posset tamen aliud habere, et illum habet obiecto praesente; tunc ponit 25

2 quia] et BF 3 sensitivus] tunc add. E 4 delectationem] dilectionem K 9 diligit] tunc add. AP || obiectum] oppositum P 10 esse BGHL, *om. reliqui* || tunc] in ea add. D 11 causatur] illa add. EK 13 post actum] primo P 14 vel] tunc BF 16 illa] tunc add. FZ 16-17 appre-
hensiva] appprehensione AP 17 sicut] sic DF || causatur BFG, causa C, causata *reliqui* || actu] habitu
E 18 quod] quae D || superfluum] falsum vel (et K) EK || erit] videtur DF, videtur erit EK
18-19 intensior] intensio CE, quam add. Z 19 solum] solus C 21 absentis] praesentis G
22 consequenter] communiter D || praesente] praesupponente C 23 haberet] talem add. K || licet
BFGZ, sed ADKP, si E, *om. C* 23-25 respectu ... habet *om. E* 24 nisi] ad add. C 25 aliud]
alius F || obiecto subiecto K || ponit C, aliud AEP, adhuc D, sicut K, *om. BFGZ*

potest distinctio inter actum talem et delectationem.

Ad aliud de gravi¹ patet quod non est simile, quia grave nullum actum habet naturaliter nisi motum ad centrum quando est extra, ideo quando est in centro solum habet quietem oppositam illi motui. Sic non est in proposito propter causam dictam.

S i q u a e r a s per quid movetur grave effective quando est extra locum suum, *r e s p o n d e o :* per gravitatem suam quae est qualitas distincta ab eius substantia, et ideo si separetur per potentiam Dei, adhuc moveret se ad centrum.

10 Ad aliud² dico quod possunt separari miraculose tantum, sicut patet in angelis bonis et malis, ut *s u p r a d i c t u m* est³.

Ad ultimum⁴ patet in *Ordinatione Ockham* quod delectatio est in anima subiective⁵. Responsionem quaere.

*A d a r g u m e n t a p r i n c i p a l i a*⁶ patet ex dictis.

---

¹ potest] patet BFGZ, salvari add. L || delectationem] dilectionem add. K   2 simile] de gravi et appetitu praecipue rationali add. L || quia] quod DF   3 nisi] ad add. A   4 extra] ipsum add. Z   7 respondeo] respondeam quod movetur Z || gravitatem] gravitationem C   9 adhuc] non add. D || moveret] movebit FZ   10 tantum] tamen DFK   11 ut] sicut FKZ || supra] prius K   12 in Ordinatione] ex primo Z   12-13 delectatio] dilectio EK   13 Responsionem quaere] ubi huius facile responsionem poterit invenire Z   14 argumenta] autem add. Z || patet] patent solutiones Z || dictis] Explicit add. A, Explicit iste liber. Finito libro sit laus et gloria Christo. Ex dictu(!) Christi doctori sit benedictio nostri(!). Si nobis vina tribuans constat bona vina add. D, Explicant quæstiones Sententiarum add. BF, Et haec de quæstionibus huius operis add. Z

---

¹ Supra, p. 341, lin. 15.   ² Supra, p. 342, lin. 4. Loco «Ad ... est» (lin. 10-11) codex H habet: «Ad quartam concedo consequens loquendo de absoluta potentia Dei».   ³ Supra, p. 344, lin. 9-15.   ⁴ Supra, p. 342, lin. 6.   ⁵ Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 1, q. 3 (OTh I, 422-25). Loco «Ad ... quaere» (lin. 12-13) in codice H legitur: «Ad quintam, quod est subiective in voluntate. Et ad improbationem quaere ubi supra in primo, in tertio articulo ad determinationem quæstionis».   ⁶ Supra, p. 340, lin. 4.

APPENDIX

(Ad quaest. 12, p. 245, lin. 9)

Sed contra hoc ultimum (*om.* B) pro opinione ultima (per opinionem ultimam B) arguebatur in quadam collatione scholastica sic: quando aliqua sic se habent quod posito uno necessario ponitur et (*om.* L) aliud, nisi miraculose impediatur, quod est causa primi est causa secundi (vel causa causae *add.* L), per propositionem frequenter acceptam, quod ‘omnis effectus sufficienter dependet’ (s. d. *om.* L) etc. Sed approximatio animae ad corpus per quam (sunt in eodem loco adaequato animo [!] ista sic se habent quod posita approximatione praedicta *om.* B) necessario sequitur unio nisi impediatur miraculose. Et anima potest se separare (approximatione L) (dicto modo effective per dotes agilitatis et subtilitatis sic cras (?) quod illa *om.* L) unio a solo Deo est causabilis, (quia si ab aliqua creatura, praecise ab anima. Et hoc non, quia idem non potest esse idem causa efficiens et formalis respectu eiusdem *om.* B), secundum Philosophum. Anima autem est causa formalis respectu (forma *pro c. f. r.* B) compositi, non igitur efficiens (effectus B), (cum sit impossibile respectu eiusdem quod idem esset efficiens et forma *om.* L).

Contra (igitur L): in augmentatione hominis, ubi est continue nova materia adveniens, unitur de novo anima intellectiva illis partibus. Tunc (*om.* L) quaero: a quo causatur effective illa unio? Si a se ipsa, quia est approximata passo dispository, habetur propositum. Si a solo Deo, ergo in omni tali augmentatione esset [miraculum]. Si [Philosophus] posuisset formam praeeexistere substantiae (?) [et] posse se (*om.* B) approximare passo dispository localiter, tunc posuisset idem esse (fuisse? *add.* L) formam et efficientem respectu eiusdem. Sicut [si] ignis augeretur per hoc quod forma (et *add.* B) ignis extenderetur (exsisterent? B) in nova materia disposita et approximata, tunc forma ignis respectu compositi aucti (*om.* L) esset forma et efficiens, partialis saltem. Puta, una pars aquae posset se unire alteri parti, et per consequens ignis similiter alteri parti quando approximantur (approximatur B). Et istius non potest esse alia causa (creatio B) nisi (*om.* B) quia nata sunt facere (patere? B) unum, sicut secundum Philosophum, VIII *Metaphysicae*, non est alia causa quare materia et forma faciunt per se unum nisi quia ista (haec L) est potentia et illud L actus, et sunt approximata.

Dic es forte quod nullum agens potest formam aliquam unire materiae nisi producendo eam vel nisi (non L) saltem posset illam formam producere, et quod etiam (ei? B) formam praeexistentem non potest aliquod agens unire materiae (mere B) de novo nisi Deus. Contra (*om.* B): uniones eiusdem rationis possunt causari a causis eiusdem rationis.

I N D I C E S

- I. Bibliothecae et manuscripta.
- II. Auctores et scripta.
- III. Doctrina.
- IV. Concordantia litterarum marginalium editionis Lugdunensis
et paginarum nostrae editionis.
- V. Index generalis.

I. — *Bibliothecae et manuscripta.*

- Berolini, Bibl. Status, cod. *lat. Q. 928*: 8*, 10*, 22*.
- Bruxellis, Bibl. Regia, cod. 3512 (= H): 7*, 9*, 3–361 passim.
- Cantabrigiae, Bibl. Coll. Gonville et Caius, cod. 281/674: 19*.
- Florentiae, Bibl. Nat., cod. *Conv. soppr. A. 3. 801* (= M): 8*, 10*, 18*, 3–361 passim.
- Giessae, Bibl. Univ., cod. 732 (= G): 7*, 9*, 11*, 13*, 3–361 passim.
- Göttingae, Bibl. Univ., cod. *theol. 118* (= B): 7*, 11*, 13*, 3–362 passim.
- Mediolani, Bibl. Ambros., cod. C. 281 *inf.* (= A): 7*s., 13*, 18*, 21*, 3–361.
- Monachii, Bibl. Univ., cod. F. 52 (= E): 7*s., 9*, 13*, 3–361.
- Olmutii, Bibl. Capit., cod. C. O. 327 (= L): 7*, 9*s., 13*, 15*, 21*s., 24*–27*, 3–362 passim.
- Oxonii, Bibl. Coll. Balliol, cod. 299 (= C): 7*s., 13*, 3–361.
- Bibl. Coll. Merton, cod. 100 (= D): 7*ss., 11*, 3–361.
- Parisiis, Bibl. Mazarine, cod. 915: 13*, 24*–30*. — Cod. 893 (= F): 7*, 9*, 12*, 3–361. — Bibl. Nat., cod. *lat. 15,904*: 8*, 22*. — Cod. *lat. 16,398* (= P): 7*, 10*, 3–361.
- Pragae, Bibl. Status, cod. 778: 8*, 10*s.
- Salamanticae, Bibl. Univ., cod. 2641 (= K): 7*, 9*, 11*. 13*, 3–361.
- S. Bonaventurae, N. Y., Franciscan Institute, Holy Name Collection, cod. 88: 257s.
- Vaticana Civitas, Bibl. Apost., cod. *lat. 932*: 341. — Cod. *lat. 955*: 19*.

II. — *Auctores et scripta.*

- Adam de Wodeham (Guda): 13*, 18*, 21*–30*. — *Lectura Secunda* (cod. Gonville et Caius 281/674), lib. I, d. 1, q. 4: 19*.
- *Ordinatio* (cod. Vat. lat. 955), lib. I, d. 1, q. 4: 19*. — Lib. IV (cod. Paris., Mazarine 915), 4: 13*, 24*–30*.
- Aegidius Romanus, *Sent.* (ed. Venetiis 1521), lib. I, d. 23, q. 2: 156.
- *Theoremata de corpore Christi* (ed. Venetiis 1502), propos. 36–39: 153.
- Albertus Magnus (S.), *Sent.* (ed. A. Borgnet, Parisiis 1894), lib. IV, d. 44 B, a. 9: 258.
- Alexander de Hales, *Glossa in Sent.* (ed. Quaracchi 1957), lib. IV, d. 10, n. 10: 149.
- Alhazen, *Perspectiva (Opticae thesaurus)*, ed. F. Risner, Basileae 1572), lib. I, c. 5: 130.
- Alluntis, F., v. Ioannes Duns Scotus, *Quodlibet*.
- Ambrosius (S.), *De sacramentis* (PS 16, CSEL 73), lib. IV, c. 4: 136, 143. — *In Lucam* (PL 15, CSEL 14), lib. II, n. 83: 7.
- Ambrosius (Pseudo), *Sermo 25* (PL 17): 218.
- Anselmus (S.), *De libertate arbitrii* (PL 158, F. S. Schmitt), c. 1: 354.
- Aristoteles (Philosophus), edd. Bekker, Berolini

- 1831–1870; Didot, Parisii 1848–1874; Iuntina, Venetiis 1550–1553; *Aristoteles Latinus*, edd. L. Minio-Paluello, B. G. Dodd, Bruges-Paris 1961ss., R. A. Gauthier, Leiden-Bruxelles 1973.
- *Analytica Posteriora*, lib. II, c. 7: 14; c. 10: 303; cc. 10 et 13: 4; c. 19: 231.
  - *De anima*, lib. II, tt. 4 et 6: 157; t. 50: 6; t. 60: 287; tt. 136, 138, 144–149: 305. — Lib. III, t. 19: 271; tt. 28 et 34: 161; tt. 37–58: 195; t. 68: 157.
  - *De animalium generatione*, lib. I, c. 18: 274.
  - *De caelo*, lib. I, tt. 124–127: 241; t. 133: 273.
  - *De gener. et corrupt.*, lib. I, t. 17: 205; tt. 25–42: 261; tt. 35–36: 259, 262; t. 54: 271. — Lib. II, t. 37: 184; t. 70: 243.
  - *De memoria et reminisc.*, c. 1: 279, 291, 304ss.
  - *De sensu et sensili*, c. 1: 11.
  - *Ethica Nicom.*, lib. II, c. 1: 25, 283; c. 4: 21, 34, 293; c. 6: 354. — Lib. III, c. 1: 354; c. 2: 353; c. 6: 354. — Lib. VII, c. 14: 347.
  - *Metaphysica*, lib. I, c. 1: 304. — Lib. II, tt. 5–13: 166; t. 7: 149, 205. — Lib. IV, tt. 10–11: 15. — Lib. V, t. 2: 3; t. 16: 42, 67, 204; t. 19: 358. — Lib. VII, t. 4: 204; t. 16: 14; tt. 17–19: 156; t. 28: 157. — Lib. VIII, t. 16: 88. — Lib. IX, t. 3: 340, 355, 358; tt. 10 et 13: 25; t. 22: 302, 318. — Lib. XII, tt. 38 et 39: 336.
  - *Physica*, lib. I, t. 43: 150; t. 49: 287; tt. 58–59: 149. — Lib. III, t. 1: 157. — Lib. V, t. 7: 145; tt. 34–36: 247. — Lib. V, t. 37: 243, 252. — Lib. VII, tt. 1–3: 354; t. 2: 334, 356; t. 3: 332; tt. 11–12: 21; t. 42: 334. — Lib. VIII, tt. 27–33: 332; t. 32: 356; t. 41: 121.
  - *Praedicamenta*, c. 5: 272; c. 6: 67s.; c. 8: 26, 159, 182, 185, 189, 282.
  - *Topica*, lib. II, c. 10: 301, 309; c. 8: 239.
  - v. etiam J. Harnesse, *Les Autoritates Aristotelis et Sententiae ex Aristotele collectae*.
- Augustinus (S.), *Confessiones* (PL 32), lib. XI: 22*.
- *De civitate Dei* (PL 41, CCSL 48), lib. XII, c. 15: 242. — Lib. XIV, c. 15: 347. — Lib. XXII, c. 20: 240.
  - *De diversis qq. 83* (PL 40), q. 53: 4.
  - *De Genesi ad litteram* (PL 34, CSEL 28–1), lib. VII, cc. 12 et 20: 143. — Lib. X, c. 20: 274.
  - *De lib. arbitrio* (PL 32, CCSL 29), lib. II, c. 19: 10.
  - *De peccatorum meritis et remiss.* (PL 44), lib. I, c. 39: 42.
- *De Trinitate* (PL 42, CCSL 50), lib. XI, c. 4: 119. — Lib. XV, c. 18: 192.
  - *Enchiridion* (PL 40), c. 11: 221.
  - *Enarr. in Psalmos* (PL 37), in Ps. 49: 245; in Ps. 70: 245; in Ps. 73: 193.
  - *In Epist. Ioannis ad Parthos* (PL 35), tract. 5, c. 3: 57.
  - *In Evang. Ioannis* (PL 35), tract. 80: 7, 18.
  - *Sermones* (PL 39), sermo 351: 219.
- Augustinus de Ratisbona (editor *Reportationis Ockham*): 12*.
- Averroes (Commentator), *Commentaria in opera Aristot.* (ed. Iuntina, Venetiis 1550–53).
- In *De anima* (ed. F. S. Crawford), lib. II, tt. 144–149: 305. — Lib. III, tt. 5–6: 241; tt. 28 et 34: 161.
  - In *De gener. et corrupt.*, lib. II, t. 37: 184.
  - In *Metaphysicam*, lib. V, t. 16: 67, 204; t. 24: 68. — Lib. VIII, t. 4: 204; tt. 17–19: 156.
  - In *Physicam*, lib. IV, t. 84: 36s., 182, 188. — Lib. VIII, t. 32: 157.
- Avicenna: locus non inventus.
- Bartholomaeus Venetus, v. Euclides.
- Beda (S.), *In Lucam* (PL 92, CCSL 120), c. 3: 7, 18, c. 10: 222.
- Beda (Pseudo), v. *Sententiae ex Aristotele collectae*.
- Benedictus Papa XII, *Statua*: 15*.
- Berengarius Turonensis: 137.
- Bihl, M., «Ordinationes a Benedicto XII... promulgatae»: 15*.
- Birch, T. B., v. Guillelmus de Ockham, *De sacramento Altaris*.
- Blaise, A., *Dictionnaire Latin-Français des Auteurs Chrétiens*: 134.
- Boehner, Ph.: 14*.
- v. Guillelmus de Ockham, *Summa Logicae*.
- Bonaventura (S.), *Opera Omnia* (ed. Quaracchi 1882–1901): 10*.
- *Collationes in Hexaemeron* (ed. F. Delorme): 28*.
  - *Sent.*, IV, d. 4, a. 1, q. 2: 42; d. 6, p. 2, a. 1, q. 1: 27; d. 11, p. 1, a. un., q. 4: 140; d. 17, p. 1, a. 2, q. 1: 204; d. 44, p. 1, a. 1, q. 1: 131; d. 48, a. 2, q. 4: 273.
- Borgnet, A., v. Albertus Magnus.
- Brown, S., v. Guillelmus de Ockham, *Scriptum, Tractatus de praedestinatione*.
- Buescher, G., *The Eucharistic Teaching of William of Ockham*: 20*.

- Burgundio Pisanus, *v. Ioannes Damascenus*.
- Burr, D., «Quantity and Eucharistic Presence»: 71s.
- Buytaert, E. M., *v. Ioannes Damascenus*, Petrus Aureolus.
- Campanus, *v. Euclides*.
- Chartularium Universitatis Parisiensis* (ed. H. Denifle - Ae. Chatelain): 16*, 142.
- Clavis Patrum Latinorum* (ed. E. Dekkers et Ae. Gaar): 219.
- Colligan, O. A., *v. Ioannes Damascenus*, *Dialectica*.
- Commissio Pontificia Avenionensis: 19*s.
- Corpus Iuris Canonici* (ed. Ae. Friedberg, Lipsiae 1879–1881).
- *Constitutiones Clementis V*, lib. I, tit. 1: 56.
  - *Decretales Gregorii IX*, lib. I, tit. 1, c. 1: 139. — Lib. III, tit. 42, c. 3: 27, 29, 30, 35, 54, 56.
  - *Decretum Gratiani*, *De poenitentia*, d. 1, c. 40: 222; d. 3, c. 1: 218.
- Courtenay, W. J., *Adam Wodeham*: 23*.
- Creighton, B.: 30*.
- Cyprianus (S.), *Ad Fortunatum* (PL 4), c. 13: 134.
- Decretales Gregorii IX*, *v. Corpus Iuris Canonici*.
- Decretum Gratiani*, *v. Corpus Iuris Canonici*.
- Dekkers, E., *v. Clavis Patrum Latinorum*.
- Delorme, F., *v. Bonaventura*, *Collationes in Hexaemeron*.
- Denifle, H., *v. Chartularium*.
- Denzinger, H. - Schönmetzer, A., *Enchiridion Symbolorum*: 137.
- Dionysius (Pseudo Areopagita), *De divinis nominibus* (PG 3), c. 4: 236.
- Doucet, V., «Le Studium Franciscain de Norwich»: 15*.
- Doyle, M.: 30*.
- Durandus de S. Porciano, *Sent.* (Antwerpiae 1566), lib. IV, d. 11, q. 1: 139.
- Emden, A. B., *A Biographical Register...of Oxford*: 16.
- Etzkorn, G.: 30*.
- *v. Guillelmus de Ockham*, *Quaestiones in III Sent.*, *Quaestiones variae*, *Scriptum*.
  - «John of Reading»: 14*.
- Euclides Megarensis, *Elementa* (ex Campano, interprete Bartholomeo Z. Veneto, Basileae 1546), *comm. sent.* 1: 62.
- Franciscus de Marchia: 16*s.
- Friedberg, Ae., *v. Corpus Iuris Canonici*.
- Gaar, Ae., *v. Clavis Patrum Latinorum*.
- Gál, G., «Commentarius Petri de Trabibus»: 72. — *v. Guillelmus de Ockham*, *Quaestiones in II Sent.*, *Scriptum*, *Summa Logicae*.
- «Quaestio Ioannis de Reading»: 14*.
  - «Opinio Richardi Rufi»: 213.
- Gambatese, A., *v. Guillelmus de Ockham*, *Expositio in librum Perihermenias*.
- Gauthier, R., *v. Aristoteles Latinus*.
- Gibson, S., *v. Statuta Universitatis Oxoniensis*.
- Glossa Ordinaria* (apud Nicolaum Lyranum, *Biblia Sacra cum Glossis*, Venetiis 1588), in *Lucam* 3, 21; 7; in *Nahum* 1, 9: 234.
- Godefridus de Fontibus, *Quodlibeta* (*Les Philosophes Belges*, ed. M. de Wulf, A. Pelzer, J. Hoffmanns), II, q. 10: 205. — IV, q. 5: 93, 102. — VI, q. 2: 253s.; q. 3: 242. — XI, q. 3: 173.
- Grassi, C. A., *v. Guillelmus de Ockham*, *De sacramento Altaris*.
- Gratianus, *v. Corpus Iuris Canonici*.
- Gregorius Magnus (S.), *Dialogi* (PL 77), lib. IV, c. 33: 318.
- *In Evangelia* (PL 76), lib. II, *hom.* 27: 57; *hom.* 40: 326.
  - *Moralia* (PL 75–76), lib. IV, c. 36: 282.
- Gregorius IX, *v. Corpus Iuris Canonici*.
- Gualterus Burlaeus, *In Physicam Aristot.* (ed. Venetiis 1589), lib. VIII, t. 33: 356.
- Gualterus de Chatton: 23*.
- *Reportatio* (cod. Paris., Nat. lat. 15,887): 13*s.
- Guillelmus de Alnwick, *Quodlibet* (ed. A. Ledoux, Quaracchi 1937), q. 10: 321s., 327.
- Guillelmus de Ockham: 7*-30*.
- *De sacramento Altaris et De corpore Christi* (ed. T. B. Birch, Burlington, Iowa 1930; editio critica paratur a C. A. Grassi): 17*s., 71.
  - *Expositio in librum Porphyrii* (ed. E. A. Moody): 18*.
  - *Expositio in librum Praedicamentorum* (ed. G. Gál): 18*. — Prooem., § 4: 34. — Cap. 10: 68, 71; c. 12: 84; c. 14: 182; c. 15: 205.
  - *Expositio in librum Perihermenias* (ed. A. Gambatese et S. Brown): 18*.
  - *Quaestiones in II Sent.* (ed. G. Gál et R. Wood): 8*s., 11*s., 14*, 19*, 21*ss., 28*. — *Quaestio* 1: 30, 85, 163, 196, 244, 326; q. 2: 30, 326; qq. 3–4: 168s., 177, 246, 248s.; q. 6: 168, 177s.,

- 246; q. 7: 161; q. 8: 72, 249; q. 10: 94; qq. 12–13: 3, 119, 125, 278, 286, 290, 292, 298, 307, 311s., 315s., 331; q. 14: 95, 126, 169, 286s., 316; q. 15: 126, 316, 352, 355; q. 17: 330; q. 18: 121, 161, 264; q. 19: 205s.; q. 20: 31, 121, 264, 354.
- *Quaestiones in III Sent.* (ed. F. Kelley et G. Etzkorn): 8*, 11*, 44. — *Quaestio 2*: 113, 125; q. 3: 73, 261; q. 4: 16*s., 165, 240; q. 8: 246; q. 9: 40; q. 11: 58; q. 12: 91, 354.
- *Quaestiones variae* (ed. G. Etzkorn, F. Kelley et J. C. Wey): 14*, 21*, 23*, 44. — *Quaestio 6*, a. 5: 349; q. 6, a. 7: 241; q. 6, a. 11: 343; q. 8: 354.
- *Quodlibeta Septem* (ed. J. C. Wey): 8*, 18*. — I, q. 1: 246. — IV, q. 13: 113; qq. 23–35: 71; q. 30: 139; q. 32: 160. — VI, qq. 22–23: 84.
- *Scriptum in I Sent.* (Prol et dd. 1–3, ed. G. Gál et S. Brown; dd. 4–18, ed. G. Etzkorn; dd. 19–48, ed. G. Etzkorn et F. Kelley): 14*, 16*s., 19*, 20*, 250, 265. — Prol, q. 1: 119, 281, 290, 298, 331; q. 2: 224; q. 9: 324, 346; q. 11: 74, 284; q. 12: 336, — Dist. 1, q. 1: 229, 321; q. 3: 341, 345, 361; q. 5: 85; q. 6: 350, 352, 354; d. 2, q. 4: 115; d. 3, q. 6: 34; d. 5, q. 3: 146; d. 14, q. 2: 85; d. 17, q. 1: 47, 58; q. 2: 85; q. 3: 103, 188; d. 30, q. 2: 85; q. 3: 84; q. 4: 84, 244.
- *Summa Logicae* (ed. Ph. Boehner, G. Gál et S. Brown): 18*; pars I, c. 43: 205; cc. 44–48: 71. — Pars III–2, c. 34: 142.
- Harnesse, J., *Les Auctoritates Aristotelis*: 157, 271, 273, 305, 340.
- Harkins, C.: 30*
- Henricus Gandavensis, *Quodlibeta* (I, ed. R. Macken, Leuven-Leiden 1979; II–IX, Parisiis 1518), I, q. 10: 159, 165; qq. 12–13: 285. — IV, q. 21: 285. — V, qq. 14 et 21: 285. — VI, q. 8: 283. — VII, q. 17: 156, 159. — IX, q. 32: 93.
- Hieronymus (S.), *Epistolae* (PL 22, CSEL 54), epist. 53: 282; epist. 130: 192.
- Hilduinus, *Vita S. Dionysii* (PL 106), c. 32: 160.
- Honorius Augustodunensis, *Elucidarium* (PL 172), III, c. 15: 273.
- Hoffman, F., *Die Schriften ... Johannes Lutterell*: 20*, 139.
- Hugo de Berga: 21*.
- Hugo de Novo Castro, *In IV Sent.* (cod. Franciscan Institute, Holy Name Collection 88), d. 44, q. 8: 257s.
- Ioannes a S. Thoma, *Cursus Philosophicus Thomisticus*: 23.
- Ioannes Chrysostomus: 222.
- Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94; versio Burgundionis, ed. E. M. Buytaert), lib. IV, c. 9: 19; c. 27: 245.
- *Dialectica* (PG 94; versio Roberti Grossatesta, ed. O. A. Colligan), c. 15: 5.
- Ioannes de Frisia: 14*.
- Ioannes de Reading, *Sent. I*, d. 3, q. 3 (ed. G. Gál): 14*.
- Ioannes Duns Scotus (Doctor Subtilis): 19*, 23*s., 27*.
- *Opus Oxon.* (ed. L. Wadding, Lugduni 1639), lib. II, d. 11, q. un.: 114; d. 20, q. 2: 250. — Lib. III, d. 1, q. 1: 324; d. 14, q. 2: 321, 327; q. 3: 289; d. 27, q. un.: 113. — Lib. IV, d. 4, q. 3: 27; d. 10, q. 1: 65s., 68, 324; q. 2: 93, 99, 100, 255; q. 5: 112, 127; q. 6: 112, 117; q. 7: 118; q. 8: 113s., 116, 188; q. 9: 112; d. 11, q. 3: 140, 160; q. 4: 140, 148; d. 12, q. 2: 77, 164; q. 3: 166s., 181; q. 4: 172, 177s; q. 5: 191; d. 13, q. 1: 324; d. 14, q. 1: 196; q. 4: 201, 216, 220; d. 16, q. 1: 216; q. 2: 204; d. 43, q. 3: 242ss.; d. 44, q. 1: 258ss., 266, 269, 271; d. 45, q. 3: 287.
- *Ordinatio in lib. Sent.* (ed. Vaticana), lib. I, prol., p. 1, q. un.: 345s., 348; p. 2, qq. 1–3: 288. — Dist. 1, p. 1, q. 2: 321, 327; p. 2, q. 1: 341; d. 3, p. 1, qq. 1–2: 289; p. 2, q. 3: 114; p. 3, q. 1: 290, 294; p. 3, q. 2: 114; d. 17, p. 2, q. 2: 206; d. 30, q. 3: 323; d. 41, q. un.: 250.
- *Quodlibet* (ed. Wadding, Lugduni 1639; F. Alluntis, Matriti 1968), q. 6: 294; q. 13: 323; q. 17: 197.
- *Reportatio Parisiensis* (ed. Wadding, Lugduni 1639), lib. I, d. 1, q. 3: 323, 341, 343. — Lib. IV, d. 12, q. 3: 166; q. 5: 172, 177; d. 14, q. 4: 201, 216, 219; d. 44, q. 1: 258s., 271.
- Ioannes Lutterell, *Libellus contra doctrinam Guillelmi Occam* (ed. F. Hoffman): 139.
- Ioannes Papa XXII: 16*.
- Ioannes Parisiensis, *Determinatio* (ed. Londini 1686): 138.
- Ioannes Peckham, *Perspectiva communis* (ed. D. C. Lindberg), propos. 50: 130.

- Jansen, B., *v. Petrus Ioannis Olivi*.
- Kelley, F.: 30*.
- *v. Guillelmus de Ockham, Quaestiones in III Sent., Quaestiones variae, Scriptum*.
- Koch, J., *Kleine Schriften*: 20*.
- «Neue Aktenstücke»: 20*.
- Lanfrancus, *Liber de corpore et sanguine Domini* (PL 150), cc. 2 et 9: 137.
- Ledoux, A., *v. Guillelmus de Alnwick, Quodlibet*.
- Macken, R., *v. Henricus Gandavensis, Quodlibeta*.
- Maier, A., *Ausgehendes Mittelalter*: 15*, 17*.
- «Handschriftliches zu Ockham»: 15*.
  - *Metaphysische Hintergründe*: 17*, 71.
  - «Zu einigen Problemen»: 16*s.
- Matthaeus ab Aquasparta, *Quaestiones de cognitione* (ed. Quaracchi 1957), q. 3: 119.
- Minio-Paluello, L., *v. Aristoteles Latinus*.
- Moody, E. A., *v. Guillelmus de Ockham, Expositio in librum Porphyrii*.
- Nicolaus Lyranus, *v. Glossa ordinaria*.
- Pelzer; A., *v. Godefridus de Fontibus, Quodlibeta*.
- Perouse de Montclos, P. J., *Lanfranc et Bérenger*: 137.
- Petrus de Alliaco, *Sent.*: 28*ss.
- Petrus de Alvernia, *Quodlibeta* (cod. Vat. lat. 932): 341.
- Petrus Aureolus, *Scriptum in I Sent.*, (ed. E. M. Butaert): 14*ss.; d. 1, q. 7: 341.
- Petrus Ioannis Olivi, *Quaestiones in II Sent.* (ed. B. Jansen, Quaracchi 1924), q. 58: 71.
- *Tractatus de quantitate* (ed. Venetiis 1509): 71.
- Petrus Lombardus (Magister), *Collectanea in Epist. Pauli* (PL 192), in Rom. 2, 6: 42.
- *Sententiae in quatuor libris distinctae* (ed. Grottaferrata 1971–1981), lib. II, d. 24, c. 1: 207.
  - Lib. III, d. 3, c. 3: 274. — Lib. IV, d. 1, c. 2: 3; c. 4: 3, 216; c. 5: 8; c. 6: 8, 193; c. 9: 41; d. 3, c. 5: 7; c. 9: 45; d. 4, c. 1: 41; c. 5: 42; d. 6, c. 3: 27; d. 10, c. 2: 136, 143; d. 11, c. 2: 137; d. 14, c. 1: 192, 201; c. 2: 194, 199, 218; d. 16, c. 1 et c. 4: 219; d. 17, c. 1: 218; d. 18, c. 6: 220s.; c. 7: 221; d. 25, c. 7: 222; d. 30, c. 15: 131; d. 34, c. 4: 221; d. 44, c. 1: 266; d. 47, c. 4: 245.
- Registrum Dalderby: 16*.
- Risner, F., *v. Alhazen*.
- Richardus Campsall: 23*.
- Richardus de Mediavilla, *Sent.* (ed. Brixiae 1591), lib. IV, d. 10, a. 1, q. 2: 140.
- Richardus Rufus Cornubiensis, *Sent.*, II, d. 27, q. 2 (ed. G. Gál, «Opiniones Richardi Rifi»): 213.
- Robertus Grossatesta, *v. Ioannes Damascenus, Dialectica; Aristot., Ethica Nicom.*
- Robertus Kilwardby, «Articuli condemnati», art. 12: 142.
- Schmitt, F. S., *v. Anselmus*.
- Schönmetzer, A., *v. Enchiridion Symbolorum*.
- Scriptura Sacra: Apoc. 19, 12: 320. — I Cor. 15, 12–58: 239. — Dan. 3, 46–50: 168. — Deut. 32, 4: 54. — Ioan. 20, 23: 218. — I Ioan, 4, 18: 208. — Iob 19, 23–25: 241; 19, 27: 257. — Luc. 3, 21: 7; 6, 47: 56; 6, 25: 279. — Marci 12, 18–27: 239; 16, 16: 56. — Matth. 16, 19 et 18, 18: 281; 26, 26: 62. — Nahum 1, 9: 234. — I Petri 4, 8: 56. — Rom. 2, 6: 42.
- Sententiae ex Aristotele collectae* (inter. opp. Bedae, PL 90): 3, 205, 302.
- Smalley, B.: *The Study of the Bible*: 28*.
- Statuta Univ. Oxon. (ed. S. Gibson): 18*.
- Stoici: 242.
- Thomas Aquinas, *Expositio in De gener. et corrupt. Aristot.*, lib. I, c. 5: 259.
- *Expositio in De memoria et reminisc. Aristot.*, c. 1: 305
  - *Expositio in Physicam Aristot.*, lib. V, lect. 8: 102. — Lib. VIII, lect. 8: 332.
  - *Sent.*, lib. III, d. 23, q. 2, a. 3: 32. — Lib. IV, d. 1, q. 1, a. 4: 5, 7, 8s., 193, 211, 214; d. 3, q. 1, aa. 1–3: 27; d. 4, q. 1, a. 1: 21; q. 1, a. 3: 22; q. 2, a. 1: 42s.; d. 6, q. 1, a. 1: 27; d. 8, q. 2, a. 4: 140; d. 10, q. un., a. 1: 62; q. un., a. 2: 63; q. un., a. 3: 95; q. un., a. 4: 111; d. 11, q. 1, aa. 1–2: 140; q. 1, a. 3: 144; d. 12, a. 1: 77, 153; d. 44, q. 1, a. 1: 240; q. 1, a. 2: 258, 260.
  - *Summa contra gent.*, lib. IV, cc. 80–81: 240, 253; c. 88: 266.
  - *Summa theol.*, I, q. 28, a. 2: 23; q. 56, a. 1: 113; q. 59, a. 2: 270; q. 77, a. 1: 241; q. 77, a. 2: 31; q. 79, a. 6: 290; q. 82, a. 3: 215; q. 87, a. 4: 31; q. 89, a. 5: 280; q. 95, aa. 1–3: 224; q. 97, a. 3: 224. — I-II, q. 13, a. 1: 215; q. 50, a. 1: 218; q. 51, a. 2: 281; q. 53, a. 1: 280; q. 65, a. 3: 50; q. 104, a. 1: 280; q.

- 110, *aa. 3–4:* 214; *q. 113, a. 8:* 204. — III, *q.*
62, a. 2: 211; *q. 68, a. 11:* 27; *q. 69, a. 4:*
59; q. 75, aa. 1–3: 140; *q. 76, aa. 1 et 4:* 140s.;
q. 77, a. 2: 77, 153; *q. 77, a. 3:* 172; *q. 77,*
a. 4: 187; *q. 90, aa. 2–3:* 219. — Suppl., *q.*
79, a. 1: 264.
- Truhlar, J.: *Catalogus codicum:* 10*.
- Wadding, L., *v. Ioannes Duns Scotus.*

III. — *Doctrina.*

- A et per: causa principalis et instrum. (Lomb.) 8.
 Absolutio sacramentalis 201s. Cf. Poenitentia.
 Absolutum: si unum potest esse sine alio 48s.;
 prius est quam respectivum 129, 131.
 — in gratia et in peccato 43.
 Abstractio: intellectio scientifica (Arist.) 287.
 Acceptatio peccatoris sine gratia 47.
 Accidentia: duplex acceptio (res vel conceptus) 88;
 sunt verae res 141s; dependent a subiecto 154;
 insunt ratione materiae vel formae (Scot.) 164;
 assimilant et distinguunt 23; corporalia vel
 spiritualia 36; suntne ubi subiectum non est? 98s.;
 an determinent sibi certum subiectum?
 (Henr.) 155–58; suntne plura in eodem subiec-
 to? 103s; sunt ita simplicia sicut subiectum
 163s.; possunt inesse eidem in uno loco et non
 in alio 131; rarefiunt et condensantur 152;
 generantne substantiam? 152; possunt esse
 cause partiales 169.
 — in resurrectione 240.
 — separata (in Euch.) 110–35; quoad actiones et
 passiones 152–91; generantne substantiam?
 166–69; et motus localis 172, 337. Cf.
 Eucharistia.
 Actio: interior vel exterior 358s.; sequitur positio
 activo etc. 110, 125; an possit redire eadem
 numero? 247.
 — et passio: an insit corpori Christi in Euch.? 110–35
 — in distans 113.
 Activum et passivum: habent modum quan-
 titativum 110; activo sufficienti positio etc. 286.
 Actus: activorum est in paciente et disposito
 (Arist.) 157, 164; appetendi et fugiendi 161;
 complexi vel incomplexi 294s., 298, 328s.; recti
 vel reflexi 329s; naturales vel violenti 352s;
- Weisweiler, H., «Die Impanationslehre»: 138.
 Wey, J. C., *v. Guillelmus de Ockham, Quaes-*
tiones variae, Quodlibeta Septem.
 Wippel, J., «Godfrey of Fontaines»: 173s.
 Wood, A.: 30*.
 Wood, R., *v. Guillelmus de Ockham, Quaestiones*
in II et IV Sent.
 Wulf, M., *v. Godefridus de Fontibus.*
- numerantur sicut obiecta 337.
 — et habitus: aequo distinguuntur 48, 230; sunt
 ne incompossibilis? 39s; a. repugnant, non
 habitus 60.
 — et potentiae 87s.
 — nolendi et tristitia 343.
 — meritorius et praemium 12.
 — recordandi, *v. Recordatio.*
 — virtuosus: conformis rationi rectae 49. Cf. Vir-
 tutes morales.
 Adaequari aliqui 167, 171.
 Adnihilare: convenit creaturae 178.
 Adnihilatio et transubstantiatio 143, 148ss. Cf.
 Eucharistia, Transubstantiatio.
 Adulti, parvuli et Bapt. 35s., 46, 56s.
 Aequalia: quae uni et eidem etc. (Eucl.) 62; oc-
 cupant aequalem locum 62.
 Affirmatio et negatio 129, 131s.
 Agens: eo approximato et passo disposito sequitur
 actio 119; respicit infinita producibilia 246, 248;
 in agendo patitur (Arist.) 271ss.
 — naturale vel voluntarium 178s.; et effectus 252.
 — totale, univocum et aequivocum (Scot.) 166s.
 Cf. Causa.
 Agere: in passum improprt. 98; in se ipsum
 (Scot.) 113s.
 Aggregatum: non habet def. quid rei 4.
 Albedo intensa et remissa 134.
 Album (simpliciter sed non hic) 131.
 Alteratio in qualit. praecedentem 146.
 Amicitia, iustitia et detestatio peccati 232s.
 Amor: Dei et odium peccati 229s.; respectu obiecti
 primarii et secundarii 324.
 — amicitiae et concup. 342s., 359s.
 — et delectatio 342–45.
 Angelus: quid est? 5; totus in toto loco etc. 76,

- 79, 97; estne in loco per operationem? (Thom.) 95; quomodo cognoscit? 114s., 285ss.; multa ignorat 318; movetur in corpore assumpto 122; an ageret et pateretur hic praesens? 127.
- boni (et beati) non possunt esse miseri 336, 343s.
  - et anima separata 307. *Cf.* Anima.
  - homo, lapis (exempla Scoti) 112.
  - malus: diligit se sine delectatione 344s.
  - ministerium eorum in resurrectione 245.
  - primus: non habuit gratiam 195.
- Anima: quid est? 5, 157 (Arist.); prius creaturam infundatur 244, 271; tota in toto etc. 79, 122; est perfectio in perfectibili 122; est per se subsistens (Thom.) 240; estne forma specifica hominis? 241s.; habet potentiam organicam et non o. (Scot.) 117, 120s.; agit in corpus (Aug.) 119, 125; ad alterationem a. sequitur alteratio corporis 306; non est incorruptibilis sec. Arist. 241s.; remanet eadem in homine 265; possetne se reunire corpori? 244s.; tria sunt in ea (Arist.) 36, 293; intelligit obiecta intuitive 287; a. intellectiva sola praemiatur 269ss.
- beata: non tristatur 278.
  - et potentiae: suntne distinctae? 31s., 162s.
- Anima sensitiva: quae sunt in ea? 24; distinguitur ab intellectiva 121, 240, 264, 275; extenditur 269, 275; non facit ad meritum 270.
- Anima separata: non est perfectior composito 256; habet notitiam abstractivam et intuit. 286–90; quid potest cognoscere? 301, 307; non indiget phantasmate 316; habet memoriam et habitus 278–317.
- Animalia: conceptus vel res 92; non sunt eadem ante augmentationem et post 265; habentne memoriam? (Arist.) 291, 313, 315s.; quaedam prudentia sunt (Arist.) 304; tempus sentiunt (Arist.) 306; possentne in perpetuum conservari? 272s.
- motus animalium 121s.
- Apostoli: viderunt mortem Christi 126.
- Appetitus: sensitivus vel rationalis 341, 359; an possit esse sine apprehensione? 91.
- et voluntas 161s.
- Aqua baptismalis 18.
- Articulus Paris. de pluralitate formarum 142.
- Augmentatio: animalium 190, 266, 268s.; una pars prius alia? 251.
- et generatio 261s.
- et rarefactio 182, 188 (Averr.) *Cf.* Rarefactio.
  - formae 246s.; et identitas formae 260s.
  - hominis 269.
- Baptismus: habet def. quid nominis tantum 26s.; est ablutio hominis viatoris 27; per B. recipitur homo in familiam Christi 38; est regeneratio in vitam spiritualem 43; quid recipit baptizatus? 39–61; materia, forma, recipiens, minister 27; utilis parvulis 56; causa sine qua non expulsio peccati 60; virtus aquae B. (Aug.) 7.
- effectus 41–61.
  - ficte accedens 41, 53, 55.
  - flaminis et fluminis 53, 215ss.
  - in adulto requiritur consensus 34s., et bonus motus voluntatis (Lomb.) 219s. *Cf.* Character.
- Beati: an comprehendant divinitatem et omnes creature? 318–39; scientem omnia sciunt (Greg.) 318; vident creature, si Deus velit 326s.; non vident simul infinita 329ss.; non possunt nolle Deum 353s.; videntne corpus Christi in Euch.? 118.
- Beatitudo: finis noster (sed probari non potest) 346; non est sine securitate 329s.
- actus beatificus 327ss., 352.
  - essentialis et accidentalis 270, 329s., 339.
- Beneficium eccles. (exemplum) 224.
- Bona: minima, media, maxima 10s.; an b. mortificata redeant? 223, 236s.
- Bonum: nullum irremuneratum 42, 237.
- Brutum, *v.* Animal.
- Caecitas: quid importat? 225.
- Caelum et transitus de contrad. in contrad. 85s.
- Calefacere: cui competit primo? 64.
- Calefactibile hic et Romae 98, 100.
- Calefactiva duo approximata 250.
- Calor: tres species 24; separatus calefaceret (Thom.) 113; et anima vegetativa 9; et tactus 133.
- Canis: videtur syllogizare 305, 315; c. simia, vindicta 304, 313.
- Caput: perfectius pede 67.
- Caritas: habitus voluntatis infusus 48, 230; virtus perfectissima 211; sola dividit etc. (Aug.) 57, 192, 214; foras mittit timorem 208; repugnat odio Dei 60; requiritur ad deletionem peccati 229.
- et gratia: omnino eadem sunt 47, 214s.
  - et virtutes 48, 500ss., 57. *Cf.* Gratia, Virtus.

- Causa: ad cuius esse sequitur aliud (Arist.) 3, 12, 278; quo posito ponitur effectus 3, 15, 293; quo non posito seq. effectus, non est causa 293.
- aequivoca et univ. 166s., 170.
  - efficiens 6 (Thom.), 17; an duea eiusdem? 248; an c. destructa destruatur effectus? 278.
  - finalis (duea eiusdem) 248.
  - instrumentalis etc. 13s.
  - libera 28.
  - ordo essentialis et accid. (Arist.) 166s.
  - per accidens 8s., 18.
  - prima: plus influit 154.
  - secunda: requirit passum 177, 179; et Deus 168.
  - sine qua non 6 (Thom.), 8; in voluntarii tantum 8, 33, 60.
  - totalis: perfectior effectu 169, 171s.; an duea eiusdem? 246, 250; Deus et creatura simul 249.
  - via probandi aliquid esse causam 169. Cf. Agens, Effectus.
- Character: quid est? (Thom.) 20ss.; in qua specie qualitatis? 26; est forma absoluta 29; an imprimetur probari non potest 28, 37s.; potest esse sine gratia 30; ubi ponendus est? 28, 31s; est signum quoddam 28; est respectus animae ad Deum 30s.; estne alterius speciei in diversis sacram. 37; condiciones 33. Cf. Baptismus.
- Christus: fuit in lumbis Abrahae (Aug.) 274s.; fuit punitus sine culpa 55; passio eius causa gratiae 8, 203; habuit gratiam et non culpam 207; contulit vim regenerativam aquis (Beda) 7; voluntas eius erat conformis voluntati divinae 123s.; resurrectio eius fuit miraculosa 244; post resurr. habuit eadem accidentia 240s.
- anima Christi et cognitio 289.
  - corpus Christi in Euch., v. Eucharistia.
- Circumcisio 20, 28.
- Circumstantiae 49s., 235s.
- Civitas, populus etc. et unitas 17.
- Cognitio: abstractiva significat absolute 91; fit mediante intuitiva 290, 301, 308.
- comprehensiva: perfectissima 318.
  - complexa et incomplexa 281, 294ss.; c. est perfectior inc. 329; inc. unius non dicit in cogn. alterius 324, 346.
  - et habitus 40.
  - evidens: causatur a notitia intuitiva terminorum 303, 312; et recordativa 297.
  - intuitiva: et obiectum 40; est ratione existentiae 288; i. intellectiva praeponit i. sensitivam 278s.; primum notum in contingentiis fit mediante i. 289; ea cognoscuntur actus intellectus 287ss., 298 et delectationes etc. 36; c. i. accidentis dicit in cogn. subiecti 23; c. i. non existentis causatur a Deo 118s.; c. i. angeli 114s.; alia est perfecta, alia imperfecta (Scot.) 289, 312; et abstractiva 91, 290, 301, 308; et evidentialia 303, 312.
  - in Verbo et in genere proprio 329, 331.
  - scientifica: praeponit complexionem et qualitatem corporalem 281.
- Color: consequitur quantitatem 111 (Thom.), 115s., 126; et visio 133s.
- Competere alicui primo 64.
- Complexio corporalis et intellectio 278, 281.
- Compositum: et forma 160s., 163; et materia 260.
- Comprehendere: multipliciter accip. 319, 328.
- Conceptus: significat absolute vel connotat aliquid 90s.
- connotatus (caritas, figura, motus etc.) 5, 17, 47, 84, 88s., 92s., 126, 158s., 175, 215, 224s., 249, 251s., 255s.
- Concupiscentia 306.
- Concursus divinus 168, 171, 205.
- Condensatio et rarefactio (specierum in Euch.) 181–90. Cf. Rarefactio.
- Confessio et satisfactio 201. Cf. Poenitentia.
- Confirmatio: praeponit hominem curatum 238.
- Confortatio virtutum 272.
- Coniugium: sine c. homo curatur 238.
- Connoteare distincta 17. Cf. Conceptus connotatus.
- Consecratio: per c. de pane fit Christi caro (Ambr.) 143. Cf. Eucharistia.
- Consensus et remissio culpae 52s., 55. Cf. Poenitentia.
- Conservatio et creatio: differunt penes connotata 249.
- Contactus: est distinctorum 113; requiritur ad actionem? (Thom.) 125.
- Continentia virtualis seu perfectionalis 148.
- Contingenter respicere aliquid 66 (Scot.), 69, 83, 90.
- Contradictoria: possunt praedicari sec. diversa 131s.; transitus de c. in c. 81, 85s., 202s., 323, 325; c. secundum quid et potentia Dei 132.
- Contraaria: possuntne esse in eodem? 205s.
- Contritio: delet peccatum 216s., 220s. Cf. Poenitentia.
- Cor: pars eius semper manet 268s.; si tangeretur homo statim moreretur 269.

- Corpora: et distantia inter ea 70; gloria et non
g. possunt coexistere 80, 101.
— caelestia: possuntne formas inducere? 246
- Corporalis qualitas et cognitio 281; et conservatio
habitus 317.
- Corpus: agit et patitur quantitative et non q. 128;
c. organicum habet figuram 83; potestne con-
verti in spiritum? 143 (Aug.), 150; idem c.
potest esse in diversis locis per pot. div. 79,
97, 99, 100 (Scot.); agit in spiritum 143
(Aug.), 150.
- Christi: extensa in caelo, non in hostia 88s.;
potest esse ubique sine motu 102. Cf.
Eucharistia.
- humanum: partes principales resurgent 268s.;
non facit ad meritum (de se) 270.
- Corruptible: necessario corruptitur (Arist.) 273.
- Corruptio: fit per contrarium 280s.; c. unius est
gener. alterius (Arist.) 204s. Cf. Generatio.
- Creabilia: sunt purum nihil 178; et creans 3s.
- Creatio vera 173s.
- Creaturae: habent respectum ad Deum 31, 33; non
reluctant in essentia divina 322s., 338s.; eas con-
tineri in Deo idem est ac posse causari a Deo
337; habent duplex 'esse' in Deo (ut in causa
et in cogn.) 338; nulla c. est causa totalis 171,
249; possunt ad nihilare sed non creare 178s.,
181.
- Creditum: omnem culpam dimitti in Baptismo 45.
- Culpa: expulsio c. et infusio gratiae 203–10. Cf.
Peccatum.
- Daemon et Eucharistia 114.
- Definitio: in plus vel in aequale (Dam.) 5; non
omnes sermones sunt d. (Arist.) 14ss.; quid
rei vel quid nominis 4 (Arist.), 195, 201s.;
ponitur pro quidditate 263; habet esse obiec-
tivum in anima 263.
- Delectatio: est in anima subiective 361; d. excellens
excludit tristitiam 344, 347s.
- Demonstratio et persuasio 169.
- Densum et rarus 86.
- Desiderium beatitudinis 247; et delectatio 360.
- Detestatio peccati: et Poenitentia 222, 226–31; et
tristitia, acceptatio, velle vindicare 228.
- Deitas et natura assumpta 99, 132.
- Deus: ens perfectissimum (via probandi) 172;
primus motor immobilis 332, 334–37;
praemium essentiale 270; speculum volun-
tarium 326; perfecte operatur (sanat) 50, 54,
59; non peccat quia ad nihil obligatur 45, 55,
198, 225s.; quidquid fecerit, iuste factum est
55, 198; non ligatur sacramentis 211; prior
est ad miserendum etc. 61; non iudicat (nec
praemiat) bis id ipsum 234, 237; causa partialis,
immediata et principalis cuiuslibet effectus 52,
168, 171; est agens principale in transubstan-
tiatione 142; voluntate antiqua creat et con-
servat 191; non repreäsentat creature 322, 324,
339; dat principium, non habitus 51; ei soli
competit illuminare (Aug.) 4; cui vult, se
ostendit 307s.; solus causat visionem sui 329,
331s.; non permittit ut daemones cognoscant
cogitationes nostras (Scot.) 114; concurrit cum
causis secundis quando placet sibi 205, 249,
333; an comprehendatur a beatis? 319s.
- dilectio Dei et detestatio peccati 232s.
- non potest facere: relationem sine subiecto 155;
contraria simul (God.) 205; non potest pec-
care 355.
- ordinatio divina: de collatione gratiae 233s.;
de habitu conservando 283.
- potest: suspendere actionem ignis 29; facere
aquam nec frigidam nec calidam 43; punire sine
demerito 45s.; remittere culpam sine gratia
47–50; facere caritatem sine fide et spe 48;
suspendere activitatem actus prudentiae 49;
facere actum voluntatis sine actu intellectus?
49; facere de creatura quidquid sibi placuerit
55; acceptare hominem sine caritate 58; quod
potest conservare, potest facere 63; facere quan-
titatem sine termino et loco 66, 70; facere ab-
solutum per se et subiectum sine accidente 70,
75; facere duo corpora esse simul 79; facere cor-
pus sine figura 89, et dilectionem sine cogni-
tione 91; destruere hostiam et conservare
ibidem corpus Christi 97, 116; conservare idem
corpus sine accidentibus in uno loco et cum
eis in alio 93, 131; causare visionem intuitivam
rei non existentis 118s.; facere contradictionia
sec. quid simul 132; facere colorem non ex-
tensem 134; conservare accidentia sine subiecto
136s.; supplere causalitatem causae secundae
154; facere et conservare materiam sine forma
159, 165, 180; facere hominem sine organis?
160; suspendere actionem caloris 168; facere
qualitatem sine substantia 154; intellectiōnem
et volitionem sine subiecto 155; aliter ordinare
de peccato 197, 206s.; an facere contraria
simil? (God., Scot.) 205s.; infundere gratiam,

- culpa non expulsa 207; remittere culpam sine poenitentia 209; suspendere actionem causae secundae 210, 215, 227; iustificare sine omni bono motu 218; obligare innocentem ad poenam aeternam 226; facere ut prius in motu sit posterius 254; facere idem corpus in diversis locis 255; causare habitum inclinantem ad actum recordandi 311; suspendere activitatem intellectus respectu tristitia 316; praecipere quod voluntas odiat eum 352.
- si Deus: esset in genere 10; si voluntas Dei impedit 125; si non intelligeret 196; si causaret odium 198; si vellet, omnia reduceret (Aug.) 240; si causaret sine tempore 251.
  - visio Dei 47, 307s., 318–39.
- Diabolus: eius poena 44; diligit se sine delectatione 344s.
- Dies: non est semper idem 252.
- Dilectio: et cognitio abstractiva et intuitiva 83; et fruitio et delectatio 341–45.
- Dimensiones et quantitas 77s.
- Discamus in terris etc. (Hier.) 282.
- Distans: potest agere in d. 125.
- Distantia: quae possunt separari 214, 344; si unum manet sine alio 325s.; et motus 103.
- Distare etc. 97.
- Distinctio et identitas 263s.
- Dolor Christi 129. Cf. Christus.
- Domus: defendit ab imbris etc. 142; et domificatio et albedo (Thom.) 140s.
- Dotes animae et corporis 270s.
- Duratio: non est res positiva 72.
- Ebrius: meretur duplum increpationem (Arist.) 354.
- Ecclesiae determinatio 139.
- Effectus: dependet a causis 116; an determinet sibi agens? 246; variatur variato tempore 247.
- Electi: si Adam non peccasset, idem essent 249s., 265.
- Ens: obiectum adaequatum intellectus (Scot.) 348s.; ens in anima est in genere per reductionem (Thom.) 9.
- Error et scientia 60.
- Esse: subiectivum seu reale 11; obiectivum seu diminutum 11, 263, 300.
- Eucharistia: excellentior Baptismo 20; non remittit peccatum 221; praesupponit hominem curatum 238; opiniones de praesentia reali 137–40; corpus Christi ibi est vi conversionis (Thom.) 63, et non quantitative 79, 140, et manet quamdiu manent accidentia 182, 190; quantitas est ibi concomitant (Thom.) 63; an corpus Christi sit in loco per accidens? (Thom.) 111, vel per se et immediate 116s.; corpus est praesens hostiae se toto 82, 118; quelibet pars corporis est cum alia 123; caput non distinguitur a pede 130.
- accidentia separata quantum ad actiones et passiones 152–91.
  - adnihilatio: an panis adnihilatur? 148ss.
  - companatio: esset possibilis et rationabilior 137–40, 145.
  - corpus Christi quantum ad actiones et passiones (intelligere, videre, videri) 110–35; in caelo et sub hostie 123, 128s.
  - in triduo mortis 141.
  - transubstantiatio 64, 136–51.
- Evidentia, v. Cognitio evidens.
- Exercitium 306.
- Experiencia: ratio, auctoritas, Scriptura 119s.; probare per e. 281s.
- Expulsio unius et inducere alterius 203ss.
- Extensio 81, 88.
- Faber et instrumentum 13.
- Fallacia consequentis 18.
- Fatui et furiosi 278, 281.
- Felicitas, miseria, voluntas 336.
- Ficta accedens ad Bapt. 53, 55.
- Fides: est habitus intellectus 48.
- et scientia: an stent simul? 39.
  - et spes: sunt in intellectu 214.
  - infusa et scientia 59.
  - obiectum et cognitio intuitiva 111, 126; et Euch. (Thom.) 112.
- Fides oculata 134.
- Fieri ex alio: duplum (Arist.) 149s.
- Figura: conceptus connotatus 89; fit per motum localem 158.
- et linea 92.
- Finis: et dilectio 229.
- ultimus et virtutes morales 53, 58.
- Forma: an determinet sibi certam materiam? 161, 248, 261, 267, 271; alia est extensa, alia non 160; abstracta est perfectior 239; non corruptitur 254; eadem reparari non potest 255; est ita simplex sicut subiectum 261; quae prius informabat potest modo non inf. 30; expulsio unius et inducere alterius 42s.

- pluralitas formarum in homine 142, 160ss., 245s.
- substantialis: est activa 26; non suscipit magis et minus (Arist.) 272; praecedit in homine animam intellectivam 245s.
- totius 163.
- Formae absolutae disparatae 43s.
- Formalis ratio et praedicatio in quid 155.
- Formica, simia, canis, prudentia 304, 313.
- Frui et uti 229.
- Fruitio: praemium essentiale 270; est totaliter a Deo 336; possilitas f. probari non potest 345–49.
- et delectatio 341–45.
- et voluntas beata 340–61.
- Furiosi 35, 195, 304, 314.
- Genera et species incompossibles 301.
- Generari proprie 179s.
- Generatio: in g. forma contraria expellitur 43.
- et augmentatio 261s.
- et corruptio et accidentia separata 177–80.
- et regeneratio 8.
- Genus: esse in g. per reductionem 9ss., 258; et species et determinatio 166.
- Gloria: nihil facit ad esse in loco 80, 101.
- Gratia: creatur 9; est spiritualis vitae principium 22; est qualitas absoluta vel gratuita Dei voluntas 213, 215s.; g. gratum faciens, g. virtutum, g. sacramentalis et caritas sunt omnino eadem 47, 213ss., 238; repugnat culpe et odio Dei 39, 44, ex institutione Dei 206s.; eam infundi probari non potest 47; possetne esse in diabolo? 44.
- et expulsio culpea 203–07.
- sacramentalis 193s., 211–16.
- Grave: movetur ad centrum 342, 356s., 361.
- Gravitas: qualitas absoluta 36.
- Guillelmus de Ockham: tenet quod Scriptura et Sancti tenent 47, 57; quaedam dicit sine assertione 199; mentitur 249, n.3.
- Habitus: sequuntur actus (Arist.) 25; generantur ex actibus 35, 283 (Arist.), 302; alii infusi alii acquisiti 40, 59s., 230s.; semper inclinant ad actus consimiles (Arist.) 283, 290, 298, 310s.; inclinat ad actum alterius habitus mediante actu proprio 50, 230s.; quomodo corrupuntur: 279ss., 301, 306s.; cognoscuntur abstractive et argutive 36; an contingat eis male uti? 24s.
- adquisiti: manent in anima separata? 280–90.
- et actus: suntne incompossibles? 39s.; sicut h. ad h., ita a. ad a. 48; inter h. et a. non est similis proportio 39, 50.
- et dispositio 21s.
- et peccatum 195, 197.
- intellectus et voluntatis 49.
- morales (Arist.) 25.
- recordandi 293.
- vitiosi 59.
- Habitus religiosi: distinguit 31.
- Herbae et venena 24, 36.
- Homo: non intelligitur sine carnibus et ossibus 157 (Arist.), 164s.; possetne esse sine tactu et organis? 157, 160, 165; h. vixit sine capite 160; an idem h. posset produci a pluribus patribus? 250; non quaerit salutem in sacramentis (Lomb.) 8; contingenter est albus 93.
- plures formae sunt in h. 142, 160ss., 245s.
- primus: non habuit nec gratiam nec culpam 195, 207; si non peccasset ... 250.
- veritas humanae naturae et materia 275.
- Hostia: non inhaeret corpori Christi 117.
- Ianuae apertio per Bapt. 56.
- Idem: potest agere in se 126; an distet a se? 135; per quid est aliquid i. et distinctum? 74.
- Ignis: potest agere in spiritum 15.
- et terra et aqua et rarefactio etc. 181–90.
- Ignorantia invincibilis 209
- Imaginativa: fingit montem aureum 305.
- Imago est in parte intellectiva 22.
- Indivisible: non potest moveri (Arist.) 355s.; potest coexistere distinctis 78, 97.
- Inductio et expulsio 203s.
- Inductive patet 284.
- Incorrumpibile: nihil quod habuit initium (Arist.) 241.
- Infinitas: naturalis Dei perfectio 322.
- Infirmitas: minuit scientiam 282.
- Innocentiae status et gratia 212.
- Instrumentum 6s. (Thom.), 12.
- Intellectio: intuitiva et obiectum 169; an i. unius impedit i. alterius? 309.
- actus: quomodo numerantur? 321s.
- Christi in caelo et in hostia 129, 133.
- Intelligere: falsum 171; duo simul 308; et scire 301, 308.
- Intellexus: est simplex 302; totaliter convertitur 309, 324s.; intelligit convertendo se ad phan-

- tasmata 278, 289; intelligit spiritualia 34; cognoscit singulare 292; videt actus suos intuitive 287s., 298; potest pati a re non quanta 125; determinatur ad certa obiecta 36; cognoscit praeteritum sub ratione praeteriti 292; fabricat aliquid in esse obiectivo 300; est respectu principii 231s.; potestne videre corpus Christi sub hostia? 130; an i. beatus videat omnes creatureas in essentia divina? 320.
- et sensus: sunt duae formae 161s.
  - et voluntas: sunt potentiae non organicae 121; an distinguuntur realiter? 31, 215 (Thom.), 270s.; actus i. est causa a. v. 48, 50; v. potest avertere i. ab obiecto 333.
- Intensio et remissio 180s.
- Intentio: priora i. sunt posteriora execuzione (Arist.) 205.
- Iustificatio: causa principalis i. est Deus 7; duplex est via i. (Scot.) 217.
- Iustitia: et amicitia 232s.
- originalis: et gratia 44; et caritas 195.
- Levia et gravia: l. fit ex g. (Arist.) 356s.; moventur ad loca sua 356s.
- Lex Nova: est nobilissima 8.
- Libertas: contingentia et necessitas 350; et indiferentia 354. Cf. Voluntas.
- Limitatio et illim. 104.
- Linea: superficies et corpus 67s.; et figura 92.
- Loca et locata 62s., 94.
- Locus: esse in l. est includi in l. (God.) 94; esse in l. per aliud (per accidens) 96; esse in l. circumscriptive, quantitative, definitive 65, 75s., 80, 96, 108, 135, 143, 147s.; idem posse esse in diversis locis fide tenetur 93–105.
- et situs 74.
  - sursum et deorsum (contraria) 84.
- Longitudo, linea recta, curva, circularis 69s.
- Lumen et rectum: sensu cognoscuntur 315.
- Lumina duo simul et visus 134.
- Malum: nullum impunitum 42.
- Malus: omnis ignorans (Arist.) 354, 357.
- Materia: est de essentia compositi 264; non est perfectior composito 256; est incorruptibilis 240; estne de quidditate rei? 257s.; est eadem specie in omnibus 258–61; alia est extensa, alia non 81s., 86, 105ss.; habet figuram 78; est divisibilis 74, 87; estne de veritate humanae naturae? 268, 275; fluit et refluit (Arist.) 259, 265.
- et forma: faciunt unum ut actus et potentia (Arist.) 88; m. non suscipit f. contrarias 94; an m. determinet sibi certam f.? 267, 271; et informatio 30.
  - et quantitas 77.
  - prima: est receptiva 26.
- Medicina, sanitas, sacramentum 15.
- Membra principalia et resurrectio 268s., 275s.
- Memorari et reminisci differunt (Arist.) 304.
- Memoria: non est sine phantasmate (Arist.) 299; estne in parte sensitiva tantum? (Arist.), 290s. (Thom.), 298, 313; est in animalibus (Arist.) 303s.; accipitur dupliciter vel tripliciter 297, 279s.; est cognitione intuitiva imperfecta 289; est praeteriti (de triangulo) 299 (Arist.).
- animae separatae 278–317.
- Meritum: causa sine qua non praemii 8.
- de congruo vel de condigno 217, 223, 233s.
  - et corpus 267, 269.
- Miraculum 168, 182, 191s.
- Mobile 12.
- Mons aureus et imaginatio 315.
- Mors: ultima poenarum 279; accedit propter vehementia agentia 273.
- Mortui recordabuntur (Greg.) 282.
- Motor primus (Arist.) 332, 334–37.
- Motus: quando aliquid aliter se habet nunc quam prius 173; approximat agens passo 246; potest esse sine quantitate 165; variatur ad variationem temporis (Arist.) 251; non reddit idem numero 242s., 247, 251ss.; cessabitne in resurrectione? 246.
- animalium 121s.
  - corporis Christi sub hostia 123s. Cf. Eucharistia.
  - localis 111s., 123, 127, 334.
  - prius et posterius in m. 254s.
  - subitus 102.
  - unitas et interruptio (God.) 254.
- Movere: organice et non organice 121–24, 127s.
- Moveri: per se vel per accidens 337; omne quod m. ab alio m. 334s., 354 (Arist.), m. a se ipso primo (Arist.) 334; omne quod m. potest a nobiliore se m. 356.
- et quiescere: an sint simul? 132s.
- Mutatio: adquisitiva vel deperditiva 106s.; materiae in adquirendo formam 64.
- et adnihilatio et transubstantiatio 143.
  - et terminus 144ss.

- Natura assumpta 99, 104.
- Natura et operationes 22.
- Naturalis philosophus considerat de motu (Arist.) 157.
- Nihil: peccatum 225.
- Non-ens et mutatio (Arist.) 145.
- Notitia, *v.* Cognitio.
- Nutrimenti conversio 271s.
- Nutritus ex carnibus humanis et resurrectio 265–68, 276s. *Cf.* Resurrectio.
- Obiectum: agit in animam 3, sine modo quantitativo (Scot.) 112, 126s.; sufficienter causat notitiam intuitivam 286.
- Obligatio: facit peccatorem 198; ad poenam 44s.
- Oblivio: peccati commissi 209; conclusionis 301; per o. corrumpuntur habitus in intellectu 307.
- Odium Dei: potest praecipi a Deo 198, 352.
- et gratia 39s.
- Omnipotentia 172. *Cf.* Deus: potest facere.
- Opera naturae et gratiae 50s.
- Operatio interior et exterior 358s.
- Opinio et spes: sunt rei futurae 289, 299; et cognitio intuitiva imperfecta 289.
- Opposita: formaliter vel per causam extrinsecam 206; non competit eidem 95. *Cf.* Contraria.
- Ordo partium in toto et in loco 67.
- Organa: quomodo distinguuntur? 160.
- Panis: usitatus ante sacra verba (Ambr.) 143.
- Pannus albus super rubeum 133.
- Partes materiales (Arist.) 262.
- Participium: significat unum in recto, aliud in oblique 17.
- Parvuli: ad nullam poenam temporalem obligantur 46; p. non baptizati obligantur ad poenam aeternam, quia Deus ita ordinavit 53, 55; utiliter baptizantur 56; an p. mortui semper careant virtutibus? 54; an p. credant? 57.
- et fatui: et Poenitentia 220.
- Passiones accidentium separatorum 152–91.
- Patria: ibi erit caritas sine fide et spe 48s.
- Peccare: posse p. non est libertas (Ans.) 354s.
- Peccatum: est nihil 223ss.; nihil relinquit in anima 212; est privatio boni futuri 224; per p. homo fit inimicus Deo 44; per p. spoliatur homo (Beda) 222; estne contrarium gratiae? 43ss.; p. contractum sine consensu, remittitur sine consensu 52s., 55; p. deleri est non imputari 202s.; an p. dimissum redeat? 198, 223, 234; an post hanc vitam dimittatur? 223.
- actuale: obligat ad poenam 44, 54.
- detestatio p. et dilectio Dei 232s.
- mortale: quid est? 195–99, 221s.; non dimittitur post hanc vitam 223, 238.
- originale 43s., 52, 54, 217, 221, 283. *Cf.* Culpa.
- Perspectivae auctor 134.
- Pes et caput Christi in Euch. 106s.
- Phantasia et memoria (Arist.) 291.
- Phantasmatum: agunt in animam 3.
- conversio ad phantasmatum 278, 316.
- Philosophi et infideles habuerunt virtutes 53, 58.
- Pica: profert propositiones 314.
- Pluralitas non est ponenda sine necess. 52, 213.
- Poena: debetur culpae 43; est aeterna vel temporalis, voluntaria vel naturaliter inficta 46.
- Poenitentia virtus: timore concipitur 194; est virtus vel gratia (Ambr.) 218; multipliciter accipitur 199–203; u. sine p. possit deleri peccatum mortale? 192–238.
- actus interior vel exterior 208.
- et gratia 211–16; et detestatio peccati 222, 226–31.
- Poenitentia sacramentum: secunda tabula (Hier.) 192, 194, 218, 221; per P. gratiae et virtutes infunduntur 193–238; est absolutio hominis poenitentis (Scot.) 201s., 218s., 222; tres sunt eius partes 210s., 219, 222, 226.
- Positio: est differentia quantitatis vel praedicamentum (Scot.) 65; ordo in toto etc. 89; et corpus 92s.
- Potentia: praecedit actum (Arist.) 25; est duplex (Arist.) 356; cognitiva: superior et inferior 288; corporea 127; accidentalis et essentialis 332s., 335, 337, 356s. (Arist., Averr.); naturalis (Arist.) 26; obiectiva formae 253; subiectiva materiae 253; rationalis: valet ad opposita 340, 355.
- et habitus (Arist.) 21.
- Potentiae animae et earum distinctio 162.
- Potentiae sensitivae 161ss., 164. *Cf.* Sensus.
- Praecepta: omnia sunt unum in radice caritatis 57.
- Praedicamentorum distinctio 84.
- Praemium, meritum, caro 267, 269.
- Praesens esse 97.
- Praesentialitas 76, 95.
- Principium: conclusio et actus 231; circa primum p. nullus potest errare 24.
- Prius: natura et perfectione (Arist.) 42s., 67, 204.
- et posterius: possunt separari 83, 91, 351; non

- possunt esse simul 243; in motu 254s.
- Privatio: est duplex 253; a p. ad habitum non est regressio 243, 255s.
- Probari non potest: infusio virtutum moralium 51s., 55s.; quod corpus Christi agat et patiatur sub hostia 119s.; quod peccata dimissa redeant 234; quod indispositio ad meritum removeatur 237; quod habitus hic acquisiti remaneant in anima separata 281s.; quod visio et fruitio causentur totaliter a Deo 331; possilitas frumentis 345–49.
- Productionis terminus (Thom.) 140s., 143.
- Productum: non est perfectius producente 271.
- Prohaeresis et electio (Arist.) 358.
- Prudentia et ratio recta 50.
- Puer: in utero non potest baptizari 27; resurget in corpore adulto 266.
- Pugillator et cursor 26.
- Pugillus ignis, terrae et aquae 181, 183s. (Arist.), 184s.
- Qualitas: secundum quam quales dicimur (Arist.) 159, 189; est genus vel conceptus connotativus 189; species eius 21 (Arist.), 23, 37; est divisibilis et extensa 82, 87; non distinguitur a quantitate 153.
- corporalis et habitus 283; et intellectio et volitio 306s.
  - transmutatio ad q. 180ss.
- Quanta: an duo q. possint esse in eodem loco 82, 87s., 138.
- Quantitas: non est res distincta a subst. et qualit. 71–78, 165, 174; est extensio rei 72s.; significat substantiam et qualitatem 158; est conceptus connotativus 126, 158; praedicatur de substantia et colore secundo modo dicendi per se 72, 126; contingenter respicit figuram 69s.; estne forma activa? 36s.
- et corpus Christi in Euch. 63ss., 104. Cf. Eucharistia.
  - et duratio: vox vel conceptus 72s.
  - et positio (Arist.) 66ss., 83, 89.
  - modus quantitativus et non quantitativus 12, 115–18, 121.
  - secundum opinionem communem: est alia res a subst. et qualit. 81, 104, 107s., 126, 153, 159, 165, 173, 175s., 180s., 185, 189.
- Quantitative esse in loco 110–15.
- Quidditas: triplex acceptio 263.
- Quiescere: quid est? 132s.
- Rarefactio: an adveniat nova quantitas in r.? 152; est maior extensio nunc quam prius 181–90.
- et augmentatio 261.
  - et condensatio 78s., 173–77, 181–90.
- Raritas et densitas: sunt qualitates (Arist., Averr.) 182s.
- Rarum et densum 147.
- Ratio, experientia et auctoritas 119s., 125.
- formalis 156.
  - recta: et actus virtuosi 49s., 231; et prudentia 50.
  - seminalis et b. Virgo 274s. Cf. Virgo Maria.
- Recidivatio 223.
- Recordatio: est obiecti prius intuitive cogniti 288.
- actus: est complexi 294–97, 300, 312; unde causatur? 292ss., 302s., 309ss.; a qua potentia elicetur? 297.
  - et evidentia 297.
  - intellectus separati 288.
  - obiectum eius partiale et totale 295s.
- Rectitudine, curvitas: sunt conceptus connotativi 158s.
- Rectum: est iudex sui et obliqui 305.
- Reditus omnium (apocatastasis) 242.
- Relatio: non est principium actionis (Thom.) 7; nihil facit cognoscere (Thom.) 21; est alia res a fundamento (Thom.) 23s; non est alia res a fundamento 84. Cf. Respectus.
- Res: substantia vel accidens 12; una non ducit in cognitionem incomplexam alterius 324.
- Respectus: realis vel rationis 15, 16s.; r. rationis non est ponendus 196; intrinsecus vel extrinsecus 128s., 323s.; variatur ad variationem fundamenti 64, 76. Cf. Relatio.
- acquisitio novi r. 29.
  - et peccatum 195s.
  - materiae ad formam etc. 30.
  - unionis 146.
- Resurrectio: u. omnes homines resurgent? 239–56; quare homines tantum? 239–41; an idem homo resurget? 257–77; estne possibilis per naturam? 242; quomodo fiet? 245s.; potestne probari ratione naturali? 247.
- et nutritus ex carnibus humanis 265–68, 276s.
- Rex: et denarius 6; et miles et castrum 270.
- Sacerdos: ligat et solvit (Lomb.) 220s.
- Sacerdotium et Eucharistia 21.
- Sacramenta: significant effectum Dei gratuitum 5; sunt invisibilis gratiae visibles formae

- (Lomb.) 4; efficiunt quod figurant (Lomb.) 8; sunt medicinae 15, 238; sunt signa 15; sunt causae sine qua non gratiae 14, sed Deus ipse causat gratiam 12s., 18s.; estne in eis virtus supernaturalis? (Thom.) 7.
- et res (Thom.) 6.
  - et character 29. *Cf.* Character.
  - Veteris et Novae Legis (differentia) 193.
- Sacramentum Altaris, *v.* Eucharistia.
- Sancti: Ockham tenet opinionem eorum 245.
- Sanguis: estne de integritate humanae naturae? 131.
- Sanitas: an redeat eadem numero? 247, 252.
- Scientia: est respectu conclusionis 231s.; remanebat in caelis (Hier.) 282.
- Scire: contingit plura, intelligere unum tantum (Arist.) 301.
- Scriptura sacra: loquitur similitudinarie 18; eius auctoritas est certa 239.
- Securitas et beatitudo 330.
- Semen: est ex superfluo alimenti (Arist.) 274; agit virtute caloris 12; an materia s. resurgent? 268, 276; an aliquid de s. Adae remaneat in resurgentibus? 267, 274.
- Sensationes: apprehenduntur a sensu communi 314.
- Sensible: agitne in animam? 17, 114 (Scot.).
- Sensus: sentit corporalia 34; est praesentis 299; exterior et interior 300s.; non respicit complexum nec reflectit 300; habet iudicium (Arist.) 305, 314; non apprehendit omnia extensa 37.
- communis 314.
  - et intellectus 161ss., 288. *Cf.* Intellectus.
  - et memoria 279, 299.
- Sentimus quia videmus (Arist.) 305.
- Sermo et disciplina 12.
- Sigillum et Baptismus (Dam.) 20
- Signum: naturale vel ex institutione 23; an dicat respectum? 15; factum bruto 16s.
- Similitudo: significat unum, connotat aliud 326.
- in medio 111, 125.
- Simitas et nasus 158.
- Simplex: totaliter se convertit 302; totaliter cognoscitur (Arist.) 318.
- Simplicia: in eis quidditas et cuius est q. est idem 263.
- Simpliciter: sicut s. ad s. etc. (Arist.) 239.
- Singulare: primo intelligitur 292.
- Situatio et visio colorum 133s.
- Sol: et distantia corporum 70; et generatio 168.
- Species intelligibiles: si ponantur 294; et habitus et differentiae temporis 303; an Henricus Gand. posuerit species? 285.
- Species logicae incompossibilis 308.
- Speculum: et visio 325; et essentia divina (Alnw.) 323.
- Spes: ad futurum refertur 291s.
- Subiectum: est ita simplex sicut accidens 73, vel sicut materia et forma 261.
- Substantia: prius est accidente (Arist.) 204; estne indivisibilis? 81, 87; potest esse ubi suum accidens non est 99, 104; potest esse sine quantitate seu extensione 87, 159; est in loco circumscriptive per quantitatem 108.
- Sursum et deorsum 102s.
- Tactus: accipitur dupliciter 165; requirit distanciam 108.
- Tempus: dicit affirmations et negationes 300; est causa per accidens 251; non potest redire 247.
- et recordatio 293.
- Tenebra: a solo intellectu cognoscitur 315.
- Thomas Aquinas: contradicit sibi ipsi 240.
- Transaccidentatio 144, 150s.
- Transitus de contradictorio in contradictorium 81, 85s.
- Transubstantiation 136–51. *Cf.* Eucharistia.
- Triduum mortis 141s.
- Tristitia: dissensio (Aug.) 347; t. excellens excludit delectationem 344.
- et delectatio 343s. *Cf.* Delectatio.
- Troiana historia 14ss.
- Ubi: adquiritur motu locali 29; fundatur in quantitate 75; est circumscriptivum 66; ad loca contraria repugnant 95; Christi in caelo et in Euch. 129.
- Ubiquitas 95.
- Unio: est relatio 244; Christi ad species, angelii ad corpus 64s.; materiae ad formam 81s.
- Universale: quando intelligitur, singulare imaginatur (Scot.) 290.
- Univocatio entis 289.
- Vacuum 16.
- Velle non esse 350.
- Venena et herbae 24.
- Verbum divinum: potest non esse unitum 30; cur dicitur passum? 64.
- et natura assumpta 99, 104.

- Veritates contingentes et intuitio 289.
 Viator et visio corporis Christi in hostia 135.
 Vindicta et nolitio 227s.
 Virgo Maria: habuit gratiam et non culpam 207;
     fuit in lumbis Abrahae 274s.; vidit quod peperit
     hominem crucifigendum 126.
 Virtutes: ex integra causa (Dion.) 235s.; unde
     denominantur? 231; an infundantur sine
     gratia? 46s.
 — morales: non sunt sine obiecto 49; an possint
     esse sine prudentia? 49; non sine recta ratione
     50; adquiruntur ex actibus 51; distinguuntur
     secundum obiecta 59; an infundantur in Bap-
     tismo? 46s., 52; diriguntne actiones in Deum?
     53; eruntne in patria? 59.
 — naturales et supernaturales 14, 212.
 — spirituales et res corporales 11.
 — theologicae: non potest probari quod infun-
     dantur in Baptismo 46s., 53, 55ss.; et detestatio
     peccati 231.
 Visibile et visio 129s.
 Visio: fit sub pyramide (Alh.) 130, 134; corporalis
     (Thom.) 111; hominis et bruti 162; coloris in
     corpo Christi in hostia 133s.
 Visio beatifica 318–39; estne possibilis sine frui-
     tione? 351.
 Visus: determinatur ad certa obiecta 36; distinguit
     inter lumen et tenebram (Arist.) 305.
 Volitio: possetne esse sine intellectione? 83.
 Voluntas: est potentia rationalis 358; actus v.
     praesupponit intellectu[m] 49, 325; agit in
     se ipsam 113; est libera et obliquabilis 333s.,
     350s.; est principium meriti et praemii 32,
     269s.; potest velle impossibile 353; potest nolle
     finem ultimum 350ss.
 — antiqua Dei 191. Cf. Deus.
 — beata: an necessario fruatur Deo? 340–61.
 — et appetitus sensitivus 161s.
 — et felicitas et miseria 336.

IV. — *Concordantia litterarum marginalium editionis Lugdunensis
et paginarum nostrae editionis.*

Quaestio 1 (Lugd. 1)		O	35, 1	Quaestio 6 (Lugd. 4)		Quaestio 8 (Lugd. 6)	
		P	36, 10				
		Q	37, 21				
A	3, 2	R	37, 8	A	62, 2	A	136, 2
B	4, 14			B	62, 16	B	136, 11
C	5, 20			C	63, 14	C	136, 15
D	6, 18			D	65, 13	D	137, 5
E	8, 14			E	67, 1	E	140, 8
F	11, 9	Quaestiones 3-5		F	71, 2	F	144, 5
G	12, 13			G	71, 6	G	146, 3
H	13, 25	(Lugd. 3)		H	78, 8	H	146, 18
J	16, 2			J	79, 18	J	147, 1
K	16, 18	A	32, 2	K	80, 1	K	148, 8
L	17, 17	B	41, 5	L	84, 7	L	150, 14
M	18, 5	C	42, 2	M	93, 17		
		D	42, 13	N	95, 6		
		E	43, 14	O	101, 9		
		F	45, 2	P	107, 23	Quaestio 9 (Lugd. 7)	
		G	56, 2				
Quaestio 2 (Lugd. 2)		H	47, 4				
		J	48, 2			A	152, 2
		K	48, 15	Quaest. 7 (Lugd. 5)		B	153, 12
A	20, 2	L	49, 13			C	156, 14
B	20, 11	M	50, 16			D	157, 19
C	22, 20	N	51, 24	A	110, 2	E	160, 2
D	25, 5	O	52, 9	B	111, 9	F	161, 8
E	26, 23	P	54, 8	C	112, 4	G	165, 2
F	28, 2	Q	55, 11	D	118, 7	H	166, 4
G	28, 17	R	55, 22	E	120, 10	J	167, 17
H	29, 1	S	57, 19	F	121, 4	K	172, 13
J	29, 12	T	59, 1	G	124, 23	L	173, 2
K	31, 6	U	59, 16	H	125, 19	M	177, 18
L	32, 7	X	60, 13	J	130, 17	N	179, 23
M	32, 17	Y	60, 20	K	133, 8	O	183, 2
N	33, 7	Z	61, 1	L	134, 18	P	188, 6

Q	189, 5	AA	236, 18	E	263, 2	Quaestio 15 (Lugd. 13)
R	190, 6	BB	237, 22	F	268, 14	
S	190, 15	CC	238, 6	G	269, 5	
				H	271, 7	A 318, 2
				J	271, 12	B 319, 9
Quaestiones 10-11 (Lugd. 8-9)		Quaest. 12 (Lugd. 10)		K	274, 1	C 320, 15
				L	275, 8	D 325, 20
				M	275, 13	E et F desunt
A	192, 2	A	239, 2	N	275, 26	G 329, 20
B	193, 2	B	239, 18	O	276, 12	H 330, 19
C	194, 18	E	244, 2	Quaestio 14 (Lugd. 12)		J 331, 7
D	197, 4	F	245, 4			K 331, 21
E	198, 2	G	245, 11			L 337, 12
F	198, 17	H	248, 2	A	278, 2	Quaestio 16 (Lugd. 14)
G	199, 6	J	248, 14	B	279, 10	
H	199, 10	K	251, 2	C	280, 13	
J	202, 11	L	251, 9	D	283, 15	A 340, 2
K	203, 9	M	251, 17	E	285, 16	B 341, 2
L	203, 17	N	254, 9	F	290, 15	C 348, 21
M	208, 2	O	254, 20	G	293, 12	D 350, 2
N	211, 2	P	255, 7	H	294, 17	E 355, 6
O	213, 8	Q	256, 4	J	297, 11	F 355, 19
P	216, 21			K	300, 21	G 357, 17
Q	218, 9			L	306, 6	H 359, 18
R	223, 14	Quaest. 13 (Lugd. 11)		M	307, 7	
S	224, 15			N	308, 7	
T	226, 6			O	309, 15	
U	226, 16	A	257, 2	P	310, 3	
X	230, 10	B	257, 17	Q	312, 1	
Y	231, 13	C	258, 12	R	312, 17	
Z	234, 6	D	261, 18	S	316, 6	

I N D E X G E N E R A L I S

INTRODUCTIO

1. De codicibus manuscriptis et de editione Lugdunensi 7*
2. Differentiae inter editionem Lugdunensem et nostram 12*
3. Quando legit Ockham super libros II–IV Sententiarum 14*
4. De authenticitate quaestionum libri IV Sententiarum 18*
5. De abbreviatione quaestionum Reportationis..... 21*
6. Notula de modo scribendi vel loquendi Ockham... 30*

QUAESTIONES LIBRI QUARTI

Q.	1. Utrum sacramenta Novae Legis sint causae effectivae gratiae.....	3
Q.	2. Utrum cuilibet digne recipienti Baptismum character imprimatur.....	20
Q.	3. Utrum quilibet digne recipiens sacramentum Baptismi recipiat gratiam et omnes virtutes necessarias ad salutem.....	39
Q.	4. Utrum Baptismus tollat omnem culpam.....	41
Q.	5. Utrum omnis poena in Baptismo remittatur..	42
Q.	6. Utrum corpus Christi realiter sub speciebus panis contineatur.....	62
Q.	7. Utrum omnis actio et passio et omne accidens possit inesse corpori Christi exsistenti in Eucharistia	110

Q. 8.	Utrum substantia panis transubstantietur in corpus Christi	136
Q. 9.	Utrum accidentia separata a subiecto in Eucharistia uniformiter se habeant ad actionem et passionem sicut quando erant coniuncta	152
Q. 10.	Utrum sine Poenitentia possit deleri peccatum mortale	192
Q. 11.	Utrum cuilibet poenitenti per sacramentum Poenitentiae gratia et virtutes infundantur	193
Q. 12.	Utrum omnes homines resurgent incorruptibles	239
Q. 13.	Utrum idem homo numero resurget qui prius vixit	257
Q. 14.	Utrum anima separata habeat memoriam tam actualis quam habitualem illorum quae novit coniuncta	278
Q. 15	Utrum quilibet videns divinam essentiam necessario comprehendat divinitatem et omnes creaturas	318
Q. 16	Utrum voluntas beata necessario fruatur Deo	340
	APPENDIX	362

INDICES

1.	Bibliothecae et manuscripta	365
2.	Auctores et scripta ab Ockham et ab editoribus allegata	365
3.	Doctrina	370
4.	Concordantia litterarum marginalium editionis Lugdunensis et paginarum nostrae editionis	381
5.	Index generalis	383